

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

ASQAROVA O‘G‘ILXON MAMASHAKIROVNA
USMANOVA SAODAT UMAROVNA
ZAMILOVA RIMMA RAMILEVNA
TASHIBEKOVA MUNOJAT XOSHIMOVNA
ABDUSAMIEV DILMUROD ABDUG‘ANI O‘G‘LI

PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI

DARSLIK (1-qism)

60110100 - Pedagogika va psixologiya

Namangan -2021

ANNOTASIYA

Mazkur darslik Oliy ta'limning pedagogika va psixologiya bakalavrat yo'nalishi talabalariga ta'lim va tarbiya jarayonlarining nazariy va amaliy asoslarini o'rgatish, pedagogik faoliyat mazmuni bilan tanishtirish, umumpedagogik bilimlarni, pedagogik madaniyatni, kasbiy-pedagogik kompetentlikni shakllantirish va innovatsion ta'lim jarayoniga tayyorlash orqali pedagogik jarayonda muvaffaqiyatga erishish masalalarini hal qilishga o'rgatish masalalari, ta'lim –tarbiyaning qonun va qonuniyatlari, printsiplarini hamda pedagogik jarayonlarni nazariy va amaliy tomonlarini o'rganishga yo'naltirilgan bilim, ko'nikma malakalarni shakllantirish, pedagogika fanining zamonaviy ilmiy bilimlarni o'zlashtirishni muammolari yoritilgan. Har bir mavzu matnlaridan so'ng takrorlash va munozara uchun savollar, topshiriqlar berilgan. Ta'lim jarayonini innovatsion boshqarish, inklyuziv ta'lim sharoitida faoliyat yuritish, pedagogik mahoratni egallash yo'llari, ta'lim muassasasining ish hujjatlarini to'g'ri yuritish, pedagogik manbalar bilan ishlay olish ko'nikma va malakalarini shakllantirish pedagogika fani vazifasi sifatida belgilansa, ularning ta'lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyati xususida umumiy bilimlari bo'lishi kerakligini darslikda asoslab berilgan. 60110100 – Pedagogika va psixologiya yo'nalishi 1-kurslari uchun “Pedagogika nazariyasi va tarixi ” fanidan 2-qismli darslik dasturga muvofiq tuzilgan bo'lib o'quv adabiyotlarga qo'yilgan talabalarga mos keladi.

АННОТАЦИЯ

Учебник обучает всех студентов высших учебных заведений теоретическим и практическим основам учебного процесса, знакомству с содержанием педагогической деятельности, формированию общепедагогических знаний, педагогической культуры, профессионально-педагогической компетентности и вопросам подготовки к инновационному образовательному процессу. обучения решению проблем успеха, законам науки и изучению основных понятий, принципов психологии и теоретических и практических аспектов психических процессов. Освещаются проблемы познания человека, деятельности, общения, познавательных процессов, формирования навыков, приобретения современных научных знаний в области психологии. Обучение научным, практическим и методическим основам науки, инновационное управление образовательным процессом, работа в среде инклюзивного образования, способы приобретения педагогических навыков, правильное управление рабочими документами образовательного учреждения, работа с педагогическими ресурсами. навыки и компетенции определены как задача педагогической науки, необходимо понимать роль психологии в развитии общества и личности, иметь общее представление о психике человека. Учебник рассчитан на студентов вузов в соответствии с программой.

ANNOTATION

The textbook teaches all students of higher educational institutions the theoretical and practical foundations of the educational process, familiarity with the content of pedagogical activities, the formation of general pedagogical knowledge, pedagogical culture, professional and pedagogical competence and preparation for an innovative educational process. learning to solve problems of success, the laws of science and the study of basic concepts, principles of psychology and theoretical and practical aspects of mental processes. The problems of human cognition, activity, communication, cognitive processes, skills formation, acquisition of modern scientific knowledge in the field of psychology are covered. Teaching the scientific, practical and methodological foundations of science, innovative management of the educational process, work in an inclusive education environment, ways of acquiring pedagogical skills, correct management of working documents of an educational institution, work with pedagogical resources. skills and competencies are defined as the task of pedagogical science, it is necessary to understand the role of psychology in the development of society and the individual, to have a general idea of the human psyche. The textbook is designed for university students in accordance with the program.

Taqrizchilar: N.Sh. Erkaboyeva

Pedagogika fanlari doktori, professor

Z.S. Qodirova

Falsafa fanlari doktori PhD,

SO‘Z BOSHI

Malakali pedagoglarni tayyorlashda oliy ta‘lim muassasalari talabalarini pedagogik bilimlar bilan qurollantirish, ularni yosh avlodni tarbiyalash va unga ta‘lim berish jarayoniga kasbiy nuqtai nazardan yo‘naltirish katta mas‘uliyatni taqozo etadi. Bu jarayonda umumiy va mutaxassislik, jumladan, pedagogika fanlarini zamonaviy talablarga muvofiq samarali o‘qitish talab etiladi. Mazkur talabni inobatga olgan holda oliy ta‘lim muassasalarida “Umumiy pedagogika” fani bo‘yicha o‘quv adabiyotlarining yangi avlodini yaratish maqsadga muvofiqdir.

Zamonaviy o‘quv adabiyotlarining yangi avlodini yaratish murakkab, mas‘uliyatli jarayon bo‘lib, unda pedagogika sohasida ro‘y berayotgan o‘zgarishlar, komil inson, malakali mutaxassisni tayyorlash borasidagi ijtimoiy ehtiyoj hamda shaxs kamolotida muhim ahamiyat kasb etadigan ustuvor tamoyillarni inobatga olish zarur. Pedagogika oliy ta‘lim muassasalarining bakalavriat yo‘nalishi talabalari uchun mo‘ljallangan mazkur darslikda umumiy pedagogika va psixologiya fanlariga qo‘yilayotgan talablar imkon qadar to‘la qamrab olishga urinilgan.

Mavjud sharoitda, ta‘limiy islohotlar doirasida yosh avlodga ta‘lim-tarbiya berish jarayonining asosiy ishtirokchisi bo‘lgan o‘qituvchi, psixolog- pedagoglarni tayyorlash, ularni kasbiy shakllantirish, sohaviy bilim, ko‘nikma, malakalarini izchil rivojlantirish, kasbiy kompetentlik sifatlarini mustahkamlashga alohida e‘tibor qaratilayotganligi oliy ta‘lim muassasalarida o‘qitish sifatini yaxshilash, samaradorligini oshirish barcha davrlarda bo‘lgani kabi dolzarb muammo ekanligini tasdiqlaydi. Binobarin, o‘qituvchi, pedagoglarning bilim darajasi, kasbiy tajribasi, pedagogik kompetentligi, ilg‘or ish uslublari, kasbiy faoliyatiga bo‘lgan zamonaviy yondashuvlari yosh avlodga ta‘lim berish, uni barkamol shaxs etib tarbiyalashga qo‘yilayotgan ijtimoiy talablarni to‘g‘ri anglash, zimmalariga yuklatilgan vazifani mavjud talablardan kelib chiqqan holda oqilona tashkil etish uchun xizmat qiladi.

SHaxsning kamolotini ta‘minlashda ustozlar – o‘qituvchi, psixolog, pedagoglarning ishtiroki, o‘rni va roli qanchalik muhim ekanligi tarixiy

tajribalardan ma'lum. Sohibqiron Amir Temurning shijoatli, mard inson bo'lishida piru komil Said Barakaning, ulkan zakovat egasi – Ali Qushchining Movarounnahr, Turkiya hududlarida ehtiromga sazovor bo'lishida buyuk astronom, davlat arbobi Mirzo Ulug'beklarning faoliyatlari, nazariy va amaliy yo'l-yo'riqlari, hayotiy tamoyillari, borliqqa bo'lgan ijobiy munosabatlari, shaxs imkoniyatlariga bo'lgan cheksiz ishonchlari o'ziga xos ahamiyat kasb etgan. SHunday ekan, malakali, fidoyi, yuqori darajada kasbiy kompetentlikka ega o'qituvchi, psixolog- pedagoglarni tarbiyalash maqsadga muvofiqdir.

1- Mavzu: O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimining rivojlantirishning konseptual asoslari

Reja

1. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni
3. Ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyillari
4. Ta'lim tizimi va turlari

Tayanch tushunchalar: milliy davlatchilik va suverenitetni mustahkamlash, xavfsizlik va huquq-tartibotni, sarhadlarimiz daxlsizligini, jamiyatda qonun ustuvorligini, inson huquq va erkinliklarini ta'minlash, o'zaro -millat va diniy totuvlik, , millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni ta'minlash , mamlakatimiz mustaqilligi va suverenitetini mustahkamlash

1. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda amalga oshirilgan keng ko'lamli islohotlar milliy davlatchilik va suverenitetni mustahkamlash, xavfsizlik va huquq-tartibotni, sarhadlarimiz daxlsizligini, jamiyatda qonun ustuvorligini, inson huquq va erkinliklarini ta'minlash, o'zaro -millat va diniy totuvlik.fuqarolarimizning bunyodkorlik salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlar yaratildi.

Iqtisodiyotda ma'muriy-buyruqbozlik tizimidan mutlaq voz kechish, bozor islohotlarini bosqichma-bosqich amalga oshirish va puxta pul-kredit siyosati makroiqtisodiy barqarorlikni, iqtisodiyotning jadal sur'atlarda o'sishini va iqtisodiyotning jadal o'sishini ta'minlaydi.Keng imkoniyatlar va qulayliklar yaratishga xizmat qildi. fermerlik harakatining rivojlanishi uchun shart-sharoitlar.

Shu bilan birga, mamlakatimiz taraqqiyot yo'li, bugungi kunda jahon bozorida keskin o'zgarishlar, globallasuv sharoitida raqobatbardoshlik kuchayib

borayotganini chuqur tahlil qilish mamlakatimizning yanada rivojlanishi va jadal rivojlanishi uchun mutlaqo zarurdir.

Amalga oshirilayotgan islohotlar samaradorligini yanada oshirish, davlat va jamiyatning har tomonlama va jadal rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratish, mamlakatimizni modernizatsiya qilish va hayotning barcha sohalarini liberallashtirishning barqaror yo'nalishlarini amalga oshirish maqsadida:

1. Aholi va tadbirkorlarni yillantirayotgan dolzarb masalalarni tomonlama yrganiş, amaldagi qonuncilik, huquqni qyllaş operatsiyalar va ilqor xorizij tazribani tahlil qolaman Shuningdek Keng zamoatcilik muhokamasi natizasida işlab ciqilgan hamda qujidagilarni nazarda tutadigan **2017 - 2021 jillarda O'zbekiston Respublikasini rivozlantirişning barqaror beşta jynalişi Ç'ditë Harakatlar strategijasi** (quyidagi joylarda – Harakatlar strategiyasi) **1- ilovaga** muvofiq **tasdiqlansin** :

davlat va jamiyat qurilishini takomillashtirishga qaratilgan demokratik islohotlarni chuqurlashtirish, mamlakatni modernizatsiya qilishda parlament va siyosiy partiyalarning rolini kuchaytirish, davlat boshqaruvi tizimini isloh qilish, davlat xizmatining tashkiliy-huquqiy asoslarini takomillashtirish, davlat xizmati sifatini oshirish; nazorat mexanizmlarini, fuqarolik jamiyati institutlari va ommaviy axborot vositalarining rolini kuchaytirish;

qonun ustuvorligini mustahkamlash va sud-huquq tizimini yanada isloh qilish, sud hokimiyatining chinakam mustaqilligi va fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini mustahkamlash , tendentsiyani to'liq amalga oshirish, yuridik yordam va yuridik xizmatlar sifatini tubdan yaxshilash;

iqtisodijotni janada rivozlantiriş va liberallaştirişga jynaltirilgan makroiqtisodij barqarorlikni mustahkamlaş va juqori iqtisodij ysiş sur'atlarini saqlab qoliş, Milly iqtisodijotning raqobatbardoshişini iqtisodijotda iştirokini kamajtiriş Ç'ditë instituqional va tarkibij islohotlarni huquqini istiqomat qilish himoya qilish va barqaror xususij ettiriş mulkini davom, qishloq xo'jaligi xyzaligini modernizaqija qolaman va zadal rivozlantiriş Osish mavqeini

mustahkamlash, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishni rag'batlantirish, hududlar, tumanlar va shaharlarni har tomonlama va mutanosib ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, mamlakatimiz iqtisodiyoti tarmoqlari va hududlaridan tashqarida investitsiya muhitini yaxshilash;

Ijtimoiy rivojlantirish, aholini ijtimoiy muhofaza qilish va sog'liqni saqlash tizimini takomillashtirish, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, arzon uy-joy, ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish va hokazolarga yo'naltirilgan aholi bandligi va real daromadlarini izchil oshirish, ta'lim, madaniyatni rivojlantirish bo'yicha maqsadli dasturlarni amalga oshirish; fan, adabiyot, san'at va sport, yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish;

Xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni ta'minlash, mamlakatimiz mustaqilligi va suverenitetini mustahkamlash, bu har tomonlama puxta o'ylangan, o'zaro manfaatli va amaliy tashqi siyosat yuritishga qaratilgan.

2. Quyidagilar:

2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini amalga oshirish bo'yicha Milliy komissiya 2- ilovaga muvofiq ;

Harakatlar strategiyasida nazarda tutilgan O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini amalga oshirish bo'yicha komissiyalar 3-7- ilovalarga muvofiq tuzilsin .

3. Shuni ta'kidlash kerakki:

Harakatlar strategiyasini o'z vaqtida va samarali amalga oshirish barcha davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari va ularning mansabdor shaxslari faoliyatining birlamchi vazifasi va asosiy yo'nalishi hisoblanadi;

Harakatlar strategiyasi mamlakatimizda yillarga berilgan nomlardan kelib chiqib, har bir yil uchun davlat dasturlari qabul qilinishini hisobga olgan holda besh bosqichda amalga oshiriladi.

4. O'zbekiston Respublikasida 2017-yil Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili, deb e'lon qilinganligi ma'lumot uchun qabul qilinsin.

"Xalq va xalq manfaatlarini bilan muloqot yili" 2017-2021 O'zbekiston Respublikasining rivojlantirishning besh ustuvor yo'nalishlari bo'yicha harakatlar strategiyasini amalga oshirish bo'yicha Davlat dasturi tasdiqlansin - (Davlat dasturi yanada) muvofiq 8- ilovaga.

5. Harakatlar strategiyasida nazarda tutilgan O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini amalga oshirish bo'yicha komissiyalar Davlat dasturida nazarda tutilgan chora-tadbirlarning to'liq, o'z vaqtida va sifatli amalga oshirilishi, shuningdek yuklamasi uchun javobgardir. .

O'zbekiston Vazirlar Mahkamasi Harakatlar strategiyasida tashkilotlarining notizorat O'zbekiston Respublikasini barqaror rivojlantirishning j'ynaliqlarini amalga Oshirish Ç'ditë komissiyalar Bilan birgalikda va x'yzalik bo'sqaruvi organlari, mahalliy organlari, nodavlat tutilgan nazarda Davlat dasturida nazarda tutilgan tadbirlarni amalga Ç'ditë muvofiqlashtirib borilishini faoliyatini amalga Oshirish, Shuningdek uning zojlarda etilishi ustidan tizimli nazoratni ta'minlash.

Ta'kidlash joizki, Davlat dasturi ijrosi to'g'risidagi axborot har chorakda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini amalga oshirish bo'yicha komissiyalar tomonidan taqdim etiladi. Harakatlar strategiyasi.

6. Davlat dasturida nazarda tutilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun mas'ul davlat organlari va tashkilotlari quyidagilarga alohida e'tibor qaratsinlar:

jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishlash tizimini tubdan takomillashtirish, aholi bilan ochiq muloqotning yangi, samarali mexanizmlari va usullarini joriy etish;

jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlarini ko'rib chiqishda byurokratik to'siq va g'ovlar paydo bo'lishiga yo'l qo'yimaslik, aholi bilan muloqot jarayonini tashviqotga aylantirish;

Davlat dasturi doirasida amalga oshirilayotgan tadbirlarning, shu jumladan, fuqarolar, barcha darajadagi davlat hokimiyati vakillik organlari deputatlari, nodavlat notizorat tashkilotlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari,

yoshlar, xotin-qizlar, deputat xotin-qizlar, shuningdek, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligini ta'minlash; yoshlar, deputatlar.

7. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi zimmasiga Davlat dasturida nazarda tutilgan normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarining sifatli va o'z vaqtida ishlab chiqilishi, kelishilishi va amalga oshirilishi ustidan nazoratni amalga oshirish yuklansin.

Oldingi tahrirga qarang .

8. O'zbekiston Milliy axborot agentligi, O'zbekiston Milliy teleradiokompaniyasi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi, O'zbekiston Mustaqil axborot va matbuot milliy assotsiatsiyasi bilan hamkorlikda O'zbekiston nodavlat notijorat tashkilotlari milliy assotsiatsiyasi:

Farmonning maqsad va vazifalari ommaviy axborot vositalari, jumladan, internet tarmog'ida demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish, kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish, shuningdek, inson huquq va erkinliklarini himoya qilish va himoya qilishga ko'maklashish borasida keng yoritilmoqda. davlat organlari mamlakatimizda barqarorlik, qonun ustuvorligi va adolatni, tinchlik va barqarorlikni, millatlararo va fuqarolar totuvligini ta'minlash maqsadida aholi bilan ochiq, to'g'ridan-to'g'ri muloqotni mustahkamlashga qaratilganligi;

Davlat dasturi doirasida ko'rilayotgan chora-tadbirlarning borishi va natijalari to'g'risida qisqa muddatlarda xolis va to'liq ma'lumotni aholiga yetkazish.

9. O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi.

10. Mazkur Farmonning bajarilishini nazorat qilish O'zbekiston Respublikasining Bosh vaziri A.N. Aripov va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining davlat maslahatchilari.

2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi to'g'risida HARAKAT STRATEGIYASI

I. Davlat va jamiyat qurilishi tizimini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari

1.1. Oliy Majlis demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va mamlakatni modernizatsiya qilishda siyosiy partiyalarning rolini yanada kuchaytiradi:

Oliy Majlisning davlat hokimiyati tizimidagi rolini oshirish, uning mamlakat ichki va tashqi siyosatidagi muhim vazifalarni hal etish hamda ijro hokimiyati faoliyati ustidan parlament nazoratini amalga oshirish bo'yicha vakolatlarini kengaytirish;

amaldagi qonunlarning ijtimoiy-siyosiy, sotsial-iqtisodiy va sud-huquq islohotlari jarayoniga ta'sirini kuchaytirishga e'tibor qaratgan holda qonun ijodkorligi faoliyati sifatini tubdan yaxshilash;

siyosiy tizimni rivojlantirish, siyosiy partiyalarning davlat va jamiyat hayotidagi rolini kuchaytirish, ular o'rtasida sog'lom raqobat muhitini yaratish.

1.2. Davlat boshqaruvi tizimini isloh qilish:

davlat boshqaruvini markazsizlashtirish, iqtisodiyotni tartibga solishda davlat ishtirokini bosqichma-bosqich qisqartirish, davlat xizmatchilarining kasbiy tayyorgarligi, moddiy va ijtimoiy ta'minoti darajasini oshirish orqali davlat boshqaruvi va davlat xizmati tizimini takomillashtirish;

mamlakatni ijtimoiy-siyosiy va sotsial-iqtisodiy rivojlantirish bo'yicha vazifalarni amalga oshirishda o'zaro manfaatli hamkorlik samaradorligini oshirishga qaratilgan davlat-xususiy sheriklikning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish;

davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligini ta'minlash, jismoniy va yuridik shaxslarning huquq va erkinliklari hamda qonuniy manfaatlari to'g'risidagi axborotni taqdim etishning zamonaviy shakllarini joriy etish;

“Elektron hukumat” tizimini takomillashtirish, davlat xizmatlari ko'rsatish samaradorligi va sifatini oshirish hamda aholi va tadbirkorlik subyektlarining ushbu xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini oshirish.

1.3. Jamiyatni boshqarish tizimini takomillashtirish:

aholi bilan muloqot qilishning samarali mexanizmlarini joriy etish;

jamoatchilik nazoratining zamonaviy shakllarini rivojlantirish, ijtimoiy sheriklik samaradorligini oshirish;

fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirish, ularning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish;

mahalla institutining davlat boshqaruvidagi roli va samaradorligini oshirish;

ommaviy axborot vositalarining rolini kuchaytirish, jurnalistlarning kasbiy faoliyatini himoya qilish.

II. Qonun ustuvorligini ta'minlash va sud-huquq tizimini yanada isloh qilishning ustuvor yo'nalishlari

2.1. Sud hokimiyatining chinakam mustaqilligini ta'minlash, sud hokimiyatining nufuzini oshirish, sud hokimiyatini demokratlashtirish va takomillashtirish:

sudyalar va sud xodimlarining mavqeini oshirish, moddiy rag'batlantirish va ijtimoiy ta'minot darajasini oshirish, sudlarning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash;

sudyalarga noqonuniy ta'sir ko'rsatishning oldini olish bo'yicha ta'sirchan choralar ko'rish;

sud hokimiyatining mustaqilligi va xolisligi, protsess ishtirokchilarining ishtirok etishi va tomonlarning teng huquqliligi tamoyillarini to'liq qo'llash;

Xabeas korpusi faoliyati doirasini kengaytirish, tergov ustidan sud nazoratini kuchaytirish;

sudlarni yanada ixtisoslashtirish, sud hokimiyatini mustahkamlash;

sudlar faoliyatiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish.

2.2. Fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilishni ta'minlash:

fuqarolar murojaatlarining o'z vaqtida hal etilishini, murojaatlarni ko'rib chiqishdagi beparvolik, rasmiyatchilik va loqaydlik uchun javobgarlik belgilanishini, shuningdek buzilgan huquqlarning tiklanishini ta'minlash;

sudlar, huquqni muhofaza qiluvchi va nazorat organlari faoliyatida fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini ta'minlash;

fuqarolarning xususiy mulk huquqini amalga oshirish kafolatlarini kuchaytirish;

fuqarolarning odil sudlovga to'sqinliksiz kirishini ta'minlash;

sud hujjatlari va boshqa organlar hujjatlarini ijro etish samaradorligini oshirish.

2.3. Ma'muriy, jinoiy, fuqarolik va iqtisodiy qonunchilikni takomillashtirish:

jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchilikni takomillashtirish va liberallashtirish, ayrim jinoiy huquqbuzarliklarni dekriminallashtirish, jinoiy jazolar va ularni ijro etish tartibini insonparvarlashtirish;

odil sudlovning samaradorligi va sifatini oshirish, ma'muriy, jinoiy, fuqarolik va iqtisodiy odil sudlovning protsessual asoslarini takomillashtirish;

jinoyat, fuqarolik va xo'jalik ishlarini ko'rib chiqish tartibini takomillashtirish, takroriy vakolatlar va instansiyalarni qisqartirish;

elektron shaklda sud va ijro protsessining zamonaviy shakl va usullarini joriy etish.

2.4. Jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimini takomillashtirish:

jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasida faoliyatni muvofiqlashtirish samaradorligini oshirish;

diniy ekstremizm va terrorizmga, shuningdek uyushgan jinoyatchilikning boshqa shakllariga qarshi kurashish bo'yicha tashkiliy-amaliy chora-tadbirlarni kuchaytirish;

korrupsiyaga qarshi kurashishning tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish va korrupsiyaga qarshi kurash choralari samaradorligini oshirish;

aholining huquqiy madaniyati va ongini yuksaltirish, bu borada davlat organlari va fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalarining samarali hamkorligini tashkil etish.

2.5. Sud-huquq tizimida qonun ustuvorligini yanada mustahkamlash:

huquqni muhofaza qiluvchi va nazorat organlari faoliyatini samarali rejalashtirish va tahlil qilish, tizimli huquqbuzarliklarni aniqlash hamda ularga imkon beruvchi sabab va shart-sharoitlarni bartaraf etish;

sud, huquqni muhofaza qiluvchi va nazorat organlari xodimlarini tayyorlash, tanlash, tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish, rotatsiya tizimini takomillashtirish;

huquqni muhofaza qilish va nazorat organlari xodimlari o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish, oldini olish va bartaraf etish ustidan idoraviy nazoratning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish;

huquqni muhofaza qiluvchi va nazorat qiluvchi organlar faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati mexanizmlari samaradorligini oshirish, fuqarolarning huquqni muhofaza qilish tizimiga ishonchini mustahkamlash.

2.6. Yuridik yordam va xizmatlar tizimini takomillashtirish:

davlat organlari yuridik xizmati samaradorligini oshirish;

advokatura institutini rivojlantirish, jinoiy, fuqarolik, ma'muriy va iqtisodiy ishlarda advokatlarning rolini oshirish;

notarial va FHDYo organlari tizimini isloh qilish.

III. Iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning barqaror yo'nalishlari

3.1. Makroiqtisodiy barqarorlikni yanada mustahkamlash va yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlarini saqlab qolish:

makroiqtisodiy muvozanatni saqlash, qabul qilingan o'rta muddatli yo'nalishlar asosida tarkibiy va institutsional o'zgarishlarni chuqurlashtirish orqali YaIMning barqaror yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash;

xarajatlarning ijtimoiy yo'naltirilganligini saqlab qolgan holda davlat byudjetining barcha darajalarida mutanosiblikni ta'minlash, mahalliy

byudjetlarning daromad qismini mustahkamlashga qaratilgan byudjetlararo munosabatlarni takomillashtirish;

soliq yukini kamaytirish va soliq tizimini soddalashtirish siyosatini davom ettirish, soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish va tegishli imtiyozlarni kengaytirish;

xalqaro amaliyotda qo'llaniladigan vositalardan foydalangan holda pul-kredit siyosatini yanada takomillashtirish, shuningdek, valyutani tartibga solishning zamonaviy bozor mexanizmlarini bosqichma-bosqich joriy etish, milliy valyuta barqarorligini ta'minlash;

bank tizimini isloh qilishni chuqurlashtirish va barqarorligini ta'minlash, banklarning kapitallashtirish darajasi va depozit bazasini oshirish, ularning moliyaviy barqarorligi va ishonchliligini mustahkamlash, istiqbolli investitsiya loyihalari hamda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlarini kreditlash;

sug'urta, lizing va boshqa moliyaviy xizmatlarning yangi turlarini joriy etish va sifatini oshirish hisobiga kengaytirish, shuningdek, kapitalning muqobil manbai sifatida fond bozorini hamda korxonalar, moliya institutlari va aholining bo'sh resurslarini rivojlantirish;

xalqaro iqtisodiy hamkorlikni yanada rivojlantirish, jumladan, yetakchi xalqaro va xorijiy moliya institutlari bilan aloqalarni kengaytirish, chuqur o'ylangan tashqi qarz siyosatini davom ettirish, xorijiy sarmoya va kreditlardan samarali foydalanish.

3.2. Tarkibiy o'zgarishlarni chuqurlashtirish, milliy iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish orqali uning raqobatbardoshligini oshirish:

milliy iqtisodiyot muvozanati va barqarorligini ta'minlash, sanoat, xizmat ko'rsatish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik ulushini oshirish;

ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilash, rivojlantirish, transport-kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilma loyihalarini amalga oshirishga qaratilgan faol investitsiya siyosatini olib borish;

yuqori texnologiyali qayta ishlash tarmoqlarini, birinchi navbatda, mahalliy xomashyoni chuqur qayta ishlash asosida yuqori qo‘shimcha qiymatga ega tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishni jadal rivojlantirishga qaratilgan sifat jihatidan yangi bosqichga o‘tish orqali sanoatni yanada modernizatsiya va modernizatsiya qilish; ;

tarmoqlar uchun samarali raqobat muhitini yaratish va tovar va xizmatlar bozorida monopoliyalarni bosqichma-bosqich qisqartirish;

mahsulot va texnologiyalarning prinsipial jihatdan yangi turlarini ishlab chiqish, shu orqali milliy tovarlarning ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardoshligini ta’minlash;

ishlab chiqarishni mahalliyashtirishni rag‘batlantirish siyosatini davom ettirish, eng avvalo, iste’mol tovarlari va butlovchi buyumlar importini almashtirish, tarmoqlararo sanoat kooperatsiyasini kengaytirish;

iqtisodiyotda energiya va resurslar sarfini kamaytirish, ishlab chiqarishga energiya tejoychi texnologiyalarni keng joriy etish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish, iqtisodiyotda mehnat unumdorligini oshirish;

mavjud erkin iqtisodiy zonalar, texnoparklar va kichik sanoat zonalarini faoliyati samaradorligini oshirish, yangilarini tashkil etish;

xizmat ko‘rsatish sohasini jadal rivojlantirish, xizmatlarning yalpi ichki mahsulotdagi roli va ulushini oshirish, xizmatlar tarkibini, birinchi navbatda, ularning zamonaviy yuqori texnologiyali turlari hisobiga tubdan o‘zgartirish;

turizm sohasini jadal rivojlantirish, uning iqtisodiyotdagi roli va ulushini oshirish, turistik xizmatlarni diversifikatsiya qilish va sifatini oshirish, turizm infratuzilmasini kengaytirish;

eksport faoliyatini erkinlashtirish va soddalashtirish, eksport tarkibi va geografiyasini diversifikatsiya qilish, iqtisodiyot tarmoqlari va hududlari eksport salohiyatini kengaytirish va safarbar etish;

yo‘l-transport infratuzilmasini yanada rivojlantirish, iqtisodiyot, ijtimoiy soha, boshqaruv tizimiga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish.

3.3. Qishloq xo‘jaligini modernizatsiya va jadal rivojlantirish:

tarkibiy o'zgarishlarni chuqurlashtirish va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini izchil rivojlantirish, mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini yanada mustahkamlash, ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish, agrar tarmoqning eksport salohiyatini sezilarli darajada oshirish;

paxta va boshqali don ekinlari maydonlarini qisqartirish, bo'sh yotgan yerlarga kartoshka, sabzavot, oziq-ovqat va moyli ekinlar ekish, shuningdek, yangi intensiv bog' va uzumzorlar barpo etish hisobiga ekin maydonlarini yanada optimallashtirish;

birinchi navbatda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish bilan bir qatorda ishlab chiqarish, qayta ishlash, tayyorlash, saqlash, sotish, qurish va xizmatlar ko'rsatish bilan shug'ullanuvchi ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklarini rivojlantirishni rag'batlantirish;

qishloq xo'jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlash, yarim tayyor va tayyor oziq-ovqat va qadoqlash mahsulotlari ishlab chiqarish uchun eng zamonaviy yuqori texnologiyali uskunalar bilan jihozlangan yangi qayta ishlash korxonalarini qurish, mavjudlarini rekonstruksiya qilish va modernizatsiya qilishga sarmoya kiritish;

qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlash, tashish va sotish, agrokimyoviy, moliyaviy va boshqa zamonaviy bozor xizmatlari infratuzilmasini yanada kengaytirish;

sug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini yanada yaxshilaydigan zamonaviy agrotexnologiyalar, meliorativ va irrigatsiya inshootlarini rivojlantirish, qishloq xo'jaligi sohasida intensiv usullarni joriy etish, birinchi navbatda, suv va resurslarni tejash;

qishloq xo'jaligi ekinlarining kasallik va zararkunandalarga chidamli, mahalliy iqlim va ekologik sharoitga moslashgan yangi seleksiya navlarini, shuningdek, yuqori mahsuldor chorva zotlarini yaratish va joriy etish bo'yicha tadqiqotlar;

global iqlim o'zgarishi va Orolbo'yida qishloq xo'jaligini rivojlantirish muammolarini bartaraf etish hamda aholi turmush tarziga salbiy ta'sirni yumshatish bo'yicha tizimli chora-tadbirlarni amalga oshirish.

3.4. Iqtisodiyotda davlat ishtirokini kamaytirish, xususiy mulk huquqlarini himoya qilish va uning mavqeini yanada mustahkamlash, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishni rag'batlantirishga qaratilgan institutsional va tarkibiy islohotlarni davom ettirsin:

Xususiy mulk huquq va kafolatlarini ishonchli himoya qilishni ta'minlash, xususiy tadbirkorlik va kichik biznesni rivojlantirish yo'lidagi barcha to'siq va cheklovlarni bartaraf etish, unga to'liq erkinlik berish, "Xalq boy bo'lsa, davlat boy va kuchli bo'ladi" tamoyilini hayotga tatbiq etish. ;

kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun qulay ishbilarmonlik muhitini yaratish, tadbirkorlik tuzilmalari faoliyatiga davlat, huquqni muhofaza qiluvchi va nazorat qiluvchi organlar tomonidan noqonuniy aralashuvlarning qat'iy oldini olish;

davlat mulkini xususiylashtirishni yanada kengaytirish va uning tartiblarini soddalashtirish, xo'jalik yurituvchi subyektlarning ustav fondlarida davlat ishtirokini qisqartirish, xususiylashtirilgan davlat mulki negizida xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish;

investitsiya muhitini yaxshilash, mamlakat iqtisodiyoti tarmoqlari va hududlariga xorijiy, birinchi navbatda, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni faol jalb etish;

korporativ boshqaruvning zamonaviy standartlari va usullarini joriy etish, korxonalarni strategik boshqarishda aksiyadorlarning rolini kuchaytirish;

mashinasozlik sohasida tadbirkorlik subyektlaridan foydalanish tartiblari va mexanizmlarini takomillashtirish va soddalashtirish;

mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini tartibga solishda davlat ishtirokini qisqartirish, davlat boshqaruvini markazsizlashtirish va demokratlashtirish, davlat-xususiy sheriklikni kengaytirish, nodavlat, jamoat tashkilotlari va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining rolini oshirish.

3.5. Viloyatlar, tumanlar va shaharlarni kompleks va mutanosib ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, ularning mavjud salohiyatidan samarali va maqbul foydalanish:

ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirish, aholi turmush darajasi va daromadlarini oshirish maqsadida har bir hududning tabiiy, foydali qazilmalari, sanoat, qishloq xo'jaligi, turistik va mehnat salohiyatidan kompleks va samarali foydalanishni ta'minlash;

viloyat iqtisodiyotini modernizatsiya va diversifikatsiya qilishni kengaytirish, rivojlanish darajasi nisbatan past bo'lgan tuman va shaharlarni, birinchi navbatda, sanoat salohiyatini va eksport hajmini oshirish hisobiga jadal rivojlantirish hisobiga hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi;

yangi sanoat korxonalari va xizmat ko'rsatish markazlarini barpo etish, kichik sanoat zonalarini barpo etish, yirik tadbirkorlik birlashmalarining mablag'lari, bank kreditlari va xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb etish orqali kichik shaharlar va aholi punktlarini jadal rivojlantirish;

sanoat va xizmat ko'rsatish sohasining jadal rivojlanishi hisobiga subvensiyaga tortiladigan tuman va shaharlarni qisqartirish va mahalliy byudjetlarning daromad bazasini kengaytirish;

sanoat korxonalari va boshqa ishlab chiqarish obyektlarini joylashtirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish va aholi turmush sharoitini yaxshilash, rivojlanish yo'nalishlarini, muhandislik-kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish.

IV. Ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari

4.1. Bandlik va real daromadlarning izchil o'sishi:

aholining real daromadlari va xarid qobiliyatini oshirish, kam ta'minlangan oilalar sonini va daromadlar tengsizligi darajasini yanada kamaytirish;

Byudjet tizimi xodimlarining ish haqi, pensiya, stipendiya va ijtimoiy nafaqalarni inflyatsiya darajasidan izchil oshirish;

yangi ish o'rinlari tashkil etish va aholini, birinchi navbatda, o'rta maxsus va oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarini ish bilan ta'minlash, mehnat bozori

muvozanatini ta'minlash va infratuzilmani rivojlantirish, ishsizlik darajasini pasaytirish;

mehnatga layoqatli aholining mehnat va tadbirkorlik faoliyatini to'liq amalga oshirishi uchun shart-sharoit yaratish, ishchi kuchi sifatini oshirish, ehtiyojmand shaxslarni kasbga tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini kengaytirish.

4.2. Ijtimoiy himoya va sog'liqni saqlash tizimini takomillashtirish, ayollarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish:

aholi uchun majburiy ijtimoiy kafolatlarni ta'minlash, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini, shuningdek, keksalar va nogironlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish, ijtimoiy xizmatlarni yaxshilash, aholiga ijtimoiy xizmat ko'rsatishni yaxshilash;

aholiga tibbiy va ijtimoiy-tibbiy xizmat ko'rsatish sifati va qulayligini oshirish, aholi o'rtasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, tibbiyot muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash;

oila salomatligini mustahkamlash, onalik va bolalikni muhofaza qilish, onalar va bolalarning sifatli tibbiy xizmatdan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, ularga ixtisoslashtirilgan va yuqori texnologiyali tibbiy yordam ko'rsatish, chaqaloqlar va bolalar o'limi holatlarini kamaytirish;

xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, davlat va jamiyatni boshqarishdagi rolini kuchaytirish, kasb-hunar kollejlari bitiruvchilari xotin-qizlar bandligini ta'minlash, ularni tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb etish, oila institutini mustahkamlash;

pensionerlar, nogironlar, yolg'iz keksalar va aholining boshqa ehtiyojmand qatlamlariga ularning to'liq hayot kechirishini ta'minlash uchun tibbiy-ijtimoiy yordam ko'rsatish tizimini yanada rivojlantirish va takomillashtirish;

farmatsevtika tarmog'ini yanada rivojlantirish, aholi va tibbiyot muassasalarini arzon, sifatli dori vositalari va tibbiyot buyumlari bilan ta'minlashni yaxshilash, dori vositalari narxlarining asossiz oshishiga yo'l qo'ymaslik chora-tadbirlarini amalga oshirish;

Aholi o'rtasida kasallanish va umr ko'rish davomiyligini qisqartirishni ta'minlash.

4.3. Aholining turmush sharoitini yaxshilash uchun arzon uy-joylar qurish, yo'l-transport, muhandislik-kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish va modernizatsiya qilish bo'yicha maqsadli dasturlarni amalga oshirish:

imtiyozli ipoteka kreditlari berish hamda shahar va qishloq joylarda arzon uy-joylar qurish orqali aholi, ayniqsa, yosh oilalar, eskirgan uy-joylarda yashovchi fuqarolar va uy-joyini yaxshilashga muhtoj boshqa fuqarolar;

aholiga kommunal xizmat ko'rsatish darajasini oshirish, birinchi navbatda, yangi ichimlik suvi tarmoqlarini barpo etish, qishloq joylarda aholini toza ichimlik suvi bilan ta'minlash uchun tejamkor va samarali zamonaviy texnologiyalarni bosqichma-bosqich joriy etish;

aholining ekologik xavfsiz muhitda yashashini ta'minlash, maishiy chiqindilarni qayta ishlash majmualarini qurish va modernizatsiya qilish, ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, aholini chiqindilarni utilizatsiya qilish bo'yicha zamonaviy jihozlar bilan ta'minlash;

aholiga transport xizmati ko'rsatishni tubdan yaxshilash, yo'lovchilar tashish xavfsizligini oshirish va atrof-muhitga zararli moddalar chiqindilarini kamaytirish, yangi avtobuslar xarid qilish, avtostansiyalar va avtovokzallarni qurish va rekonstruksiya qilish;

yo'l infratuzilmasini qurish va rekonstruksiya qilishni, birinchi navbatda, hududiy avtomobil yo'llarini rivojlantirishni, xo'jaliklararo qishloq avtomobil yo'llarini, aholi punktlari ko'chalarini kapital va joriy ta'mirlashni davom ettirish;

yangi energiya ishlab chiqarish obyektlarini qurish va modernizatsiya qilish, past kuchlanishli elektr tarmoqlari va transformator nimstansiyalarini modernizatsiya qilish, shuningdek qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish asosida aholini elektr energiyasi va boshqa yoqilg'i-energetika resurslari bilan ta'minlashni yaxshilash;

teatrlar va teatrlar, madaniy-ma'rifiy tashkilotlar va muzeylar faoliyatini rivojlantirish va takomillashtirish, ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash.

4.4. Ta'lim va fanni rivojlantirish:

uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari salohiyatini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish;

ta'lim muassasalarini qurish, rekonstruksiya qilish va kapital ta'mirlash, zamonaviy o'quv-laboratoriya asbob-uskunalarini, kompyuter texnikasi va o'quv-uslubiy qo'llanmalar bilan jihozlash orqali ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash bo'yicha maqsadli chora-tadbirlarni amalga oshirish;

maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog'ini kengaytirish va ushbu muassasalarda bolalarning har tomonlama intellektual, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlarni tubdan yaxshilash, o'qituvchi va mutaxassislariga bolalarni maktabgacha ta'lim muassasalari bilan qamrab olishni sezilarli darajada oshirish va ulardan foydalanish imkoniyatini yaratish. ta'lim;

umumiy o'rta ta'lim sifatini tubdan yaxshilash, chet tillari, informatika hamda matematika, fizika, kimyo, biologiya kabi muhim va talabchan fanlarni chuqur o'rganish;

bolalarni ommaviy sportga jalb etish, musiqa va san'at olamiga keng jalb etish maqsadida yangi bolalar sporti obyektlari, bolalar musiqa va san'at maktablarini qurish, mavjudlarini rekonstruksiya qilish;

kasb-hunar kollejlari o'quvchilarini bozor iqtisodiyoti va ish beruvchilar ehtiyojlariga javob beradigan mutaxassisliklar bo'yicha tayyorlash va bandligini ta'minlash;

ta'lim sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish asosida oliy ta'lim muassasalari faoliyati sifati va samaradorligini oshirish, oliy ta'lim muassasalariga o'qishga qabul qilish kvotalarini bosqichma-bosqich oshirish;

Ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyatni rag'batlantirish, fan va innovatsion yutuqlarni joriy etishning samarali mexanizmlarini, oliy o'quv yurtlari va ilmiy-

tadqiqot institutlari huzurida ixtisoslashtirilgan ilmiy-tajriba laboratoriyalari va yuqori texnologiyalar markazlarini yaratish.

4.5. Yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish:

jismonan sogʻlom, aqliy va intellektual rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sadoqatli, tafakkuri mustahkam yoshlarni tarbiyalash, fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va ularning ijtimoiy faolligini oshirish;

oʻrta maxsus, kasb-hunar va oliy taʼlim muassasalari bitiruvchilarini ishga joylashtirish va ularni xususiy tadbirkorlik faoliyatiga jalb etish;

yosh avlodning ijodiy va intellektual salohiyatini qoʻllab-quvvatlash va rivojlantirish, bolalar va yoshlar oʻrtasida sogʻlom turmush tarzini shakllantirish, ularni jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish;

yoshlarni ijtimoiy himoya qilish, yosh oilalar uchun tegishli uy-joy va ijtimoiy sharoitlar yaratish;

yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishda davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, taʼlim muassasalari, yoshlar va boshqa tashkilotlarning samarali faoliyatini tashkil etish.

V. Xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bagʻrikenglikni taʼminlash, shuningdek, chuqur oʻylangan, oʻzaro manfaatli va amaliy tashqi siyosatning ustuvor yoʻnalishlari

5.1. Xavfsizlik, diniy bagʻrikenglik va millatlararo totuvlikni taʼminlash sohasidagi ustuvor yoʻnalishlar:

Oʻzbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy tuzumi, suvereniteti va hududiy yaxlitligini himoya qilish;

axborot xavfsizligini taʼminlash va axborotni himoya qilish tizimini takomillashtirish, axborot sohasidagi tahdidlarga oʻz vaqtida va tegishli choralar koʻrish;

fuqarolar, millatlararo va dinlararo tinchlik va totuvlikni mustahkamlash;

davlatning mudofaa qobiliyatini mustahkamlash, Oʻzbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining jangovar qudrati va malakasini oshirish;

atrof-muhitga, aholi salomatligiga va genofondga ta'sir etuvchi ekologik muammolarning oldini olish;

Favqulodda vaziyatlarning oldini olish va oqibatlarini bartaraf etish tizimini takomillashtirish.

5.2. Tashqi siyosat sohasidagi puxta o'ylangan, o'zaro manfaatli va amaliy yo'nalishlar:

davlat mustaqilligi va suverenitetini mustahkamlash, mamlakatning xalqaro munosabatlarning teng huquqli subyeksi sifatidagi o'rni va rolini oshirish, rivojlangan demokratik davlatlar qatoriga kirish, O'zbekiston atrofida xavfsizlik, barqarorlik va yaxshi qo'shnichilik muhitini yaratish;

O'zbekiston Respublikasining xalqaro nufuzini mustahkamlash, jahon hamjamiyatini mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlar to'g'risida xolis axborot bilan ta'minlash;

O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosati va tashqi iqtisodiy faoliyatining normativ-huquqiy bazasini, shuningdek, xalqaro hamkorlikning huquqiy asoslarini takomillashtirish;

davlat chegaralarini delimitatsiya va demarkatsiya qilish masalalarini hal etish.

2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI QONUNI TA'LIM HAQIDA 2020-yil 19-mayda qabul qilingan va Senat tomonidan 2020 -yil 7-avgustda tasdiqlangan

1-bob. Umumiy qoidalar

1-modda Ushbu Qonunning maqsadi Ushbu Qonunning maqsadi ta'lim sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat.

2-modda Ta'lim to'g'risidagi qonun hujjatlari Ta'lim to'g'risidagi qonun hujjatlari ushbu Qonun va boshqa qonun hujjatlaridan iboratdir.

Agar O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomasida O‘zbekiston Respublikasining ta’lim to‘g‘risidagi qonun hujjatlarida nazarda tutilganidan boshqacha qoidalar belgilangan bo‘lsa, xalqaro shartnoma qoidalari qo‘llaniladi.

3-modda Asosiy tushunchalar Ushbu Qonunda quyidagi asosiy tushunchalardan foydalaniladi:

davlat akkreditatsiyasi — davlat ta’lim muassasalari va tashkilotlarining, shuningdek, nodavlat ta’lim muassasalarining (keyingi o‘rinlarda ta’lim muassasalari deb yuritiladi) davlat ta’lim standartlari, davlat ta’lim talablari va o‘quv rejalariga muvofiqligini davlat tomonidan tan olinish qobiliyati;

davlat ta’lim muassasasi — davlat mulki negizida davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari tomonidan tashkil etilgan, davlat ta’lim standartlari va davlat ta’lim talablariga muvofiq ta’lim beradigan ta’lim muassasasi;

davlat ta’lim standartlari – ta’lim mazmuni va sifatiga davlat tomonidan qo‘yiladigan talablar majmui;

davlat ta'lim talablari - ta'limning tuzilishi, mazmuni va shartlariga, shuningdek, o'quvchilarning jismoniy, shaxsiy, intellektual, ilmiy va kasbiy fazilatlariga qo'yiladigan majburiy talablar;

malaka - ta'lim to'g'risidagi tegishli hujjatda ifodalangan, shaxsning kasbiy faoliyatning muayyan turini amalga oshirishga tayyorligini ko'rsatadigan bilim, ko'nikma, ko'nikma va malakalar darajasi;

ixtisoslik - ko'nikmalarni topshirish bilan yakunlanadigan muayyan turdagi kasb-hunar ta'limining nomi;

nodavlat ta’lim tashkiloti — litsenziya yoki bildirishnoma asosida ta’lim xizmatlarini ko‘rsatuvchi, davlat ta’lim standartlari, davlat ta’lim talablari va o‘quv rejalariga muvofiq ta’lim xizmatlari ko‘rsatish bo‘yicha faoliyatni amalga oshirish huquqini beruvchi yuridik shaxs;

tarbiya — yosh avlodni har tomonlama kamol toptirishga, ularning ongi, ma’naviy-axloqiy qadriyatlarini va dunyoqarashini aniq maqsad va ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida shakllantirishga qaratilgan tizimli jarayon;

ta'lim – o'quvchilarga chuqur nazariy bilim, ko'nikma va amaliy ko'nikmalar berish, shuningdek, ularning umumiy va kasb-hunar ta'limi, ko'nikma va malakalarini shakllantirish, qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan tizimli jarayon;

o'quv shaharchasi — o'quv binolari, ilmiy-tadqiqot institutlari (markazlari), rivojlantirish komplekslari va texnoparklar, o'quv jarayoni ishtirokchilarining vaqtinchalik yashash joylari, laboratoriyalar, axborot-resurs markazlari, kutubxonalar, kutubxonalar (kutubxonalar); binolar va inshootlar majmuasidan iborat o'quv muhiti. , ta'lim jarayoni, ma'naviy-axloqiy tarbiya samaradorligini ta'minlash;

ta'lim jarayoni ishtirokchilari - o'quvchilar, ota-onalar yoki voyaga etmaganlarning boshqa qonuniy vakillari, o'qituvchilar va ularning vakillari;

Ta'lim muassasalarini attestatsiyadan o'tkazish – ta'lim muassasalari faoliyatini baholash, davlat ta'lim standartlari, davlat ta'lim talablari va o'quv rejalariga muvofiq kadrlar tayyorlash mazmuni, darajasi va sifatini belgilovchi davlat nazoratining asosiy shakli.

4-modda Ta'lim sohasidagi asosiy tamoyillar

Ta'lim sohasidagi asosiy tamoyillar:

ta'limning barqarorligini tan olish;

ta'lim shaklini tanlash erkinligi;

ta'limda kamsitmaslik;

ta'lim olish uchun teng imkoniyatlarni ta'minlash;

ta'lim va tarbiyaga milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirish;

ta'lim va tarbiyaning insonparvar, demokratik xarakteri;

ta'limning uzluksizligi va izchilligi;

majburiy o'n bir yillik ta'lim va olti yoshdan yetti yoshgacha bo'lgan bolalarni bir yil davomida umumiy o'rta ta'limga tayyorlash;

davlat ta'lim standartlari va davlat ta'lim talablari doirasida ta'limga ochiqlik;

o'quv dasturlarini tanlashga yondashuvning bir xilligi va tabaqalanishi;

umrbod ta'lim;
jamiyatda pedagoglarni ijtimoiy himoya qilish kafolati;
ta'lim tizimining dunyoviyligi;
bilim, qobiliyat va iste'dodlarni rag'batlantirish;
ta'lim tizimida davlat va jamiyat boshqaruvining muvofiqligi;
ta'lim sohasidagi ochiqlik va shaffoflik.

5-modda Ta'lim olish huquqi Jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy yoki ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, har bir insonga ta'lim olishda teng huquqlar kafolatlanadi.

Ta'lim olish huquqi:

ta'lim muassasalarini rivojlantirish;
ta'lim muassasalarida innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash va innovatsion texnologiyalardan foydalangan holda o'quv dasturlarini amalga oshirish;

kunduzgi va sirtqi (masofaviy, kechki) masofaviy ta'limni tashkil etish;

tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish;

bepul umumiy o'rta, o'rta maxsus ta'lim va boshlang'ich kasb-hunar ta'limi;

Oilada yoki mustaqil ta'lim yo'li bilan ta'lim olgan fuqarolarga, shuningdek umumiy o'rta ta'lim olmagan shaxslarga akkreditatsiya qilingan davlat ta'lim muassasalarida eksternadan attestatsiyadan o'tish huquqi beriladi.

Xorijiy fuqarolar O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalariga va qonun hujjatlariga muvofiq O'zbekiston Respublikasida o'qish huquqiga ega.

O'zbekiston Respublikasida doimiy yashovchi fuqaroligi bo'lmagan shaxslar bilim olishda O'zbekiston Respublikasi fuqarolari bilan bir xil huquqlarga ega.

2-bob. Ta'lim tizimi, turlari va shakllari

6-modda Ta'lim tizimi

davlat ta'lim standartlari, davlat ta'lim talablari, o'quv rejalarini va o'quv dasturlari;

davlat ta'lim standartlarini, davlat ta'lim talablari va o'quv rejalarini amalga oshiruvchi ta'lim muassasalari;

ta'lim sifatini baholovchi tashkilotlar;

ta'lim tizimining faoliyat yuritishi va rivojlanishini ta'minlash uchun zarur bo'lgan ilmiy-tadqiqot ishlarini olib boruvchi ilmiy-pedagogik muassasalar;

ta'lim sohasidagi davlat boshqaruvi organlarini, shuningdek, ularning yurisdiksiyasidagi tashkilotlarni o'z ichiga oladi.

Ta'lim tizimi yagona va uzluksizdir.

7-modda Ta'lim turlari

Trening turlariga quyidagilar kiradi:

maktabgacha ta'lim va tarbiya;

umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim;

kasbiy ta'lim;

Oliy ma'lumot;

oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim;

qayta tayyorlash va malakasini oshirish;

maktabdan tashqari ta'lim.

8-modda Maktabgacha ta'lim va tarbiya

Maktabgacha ta'lim - bu bolalarni o'qitish va tarbiyalashga, ularni intellektual, ma'naviy, axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan rivojlantirishga, shuningdek, bolalarni umumiy o'rta ta'limga tayyorlashga qaratilgan ta'lim turi.

Shuningdek, maktabgacha ta'lim olti yoshdan yetti yoshgacha bo'lgan bolalarni boshlang'ich ta'limga bir yillik majburiy tayyorlashni ham o'z ichiga oladi.

Maktabgacha ta'lim va tarbiyani tashkil etish tartibi ushbu Qonun, shuningdek "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi [Qonuni bilan belgilanadi](#) .

9-modda Umumiy oʻrta va oʻrta maxsus taʼlim

Umumiy oʻrta va oʻrta maxsus taʼlim umumiy taʼlim dasturlarini, zarur bilim, koʻnikma va malakalarni egallashga qaratilgan.

Umumiy oʻrta taʼlim (I-XI sinflar) bosqichlari quyidagilardan iborat:

boshlangʻich taʼlim (I - IV sinflar);

asosiy oʻrta taʼlim (V - IX sinflar);

oʻrta taʼlim (X - XI sinflar).

Umumiy oʻrta taʼlimning birinchi sinfiga bolalar yetti yoshga toʻlgandan keyin oʻqishga qabul qilinadi.

Boshlangʻich taʼlim oʻquvchilarda umumiy oʻrta taʼlimni davom ettirish uchun zarur boʻlgan savodxonlik, bilim, koʻnikma va malakalar asoslarini shakllantirishga qaratilgan.

Asosiy oʻrta taʼlim oʻquvchilarga oʻquv rejasiga muvofiq zaruriy hajmdagi bilim, koʻnikma va malakalarni beradi, ularning mustaqil fikrlash, tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Asosiy oʻrta taʼlim doirasida (ettinchi sinfdan keyin) oʻquvchilarda oʻz kasblari boʻyicha boshlangʻich bilim va koʻnikmalarni shakllantirish maqsadida ularni kasbiy diagnostika va kasbga yoʻnaltirish boʻyicha chora-tadbirlar amalga oshiriladi.

Oʻrta taʼlim oʻquvchilarning oʻquv rejasiga muvofiq zarur bilim, koʻnikma va malakalarni egallashini hamda keyingi taʼlim turini tanlash va yuqori malaka talab etmaydigan kasblarni egallashini taʼminlaydi.

Kasbiy diagnostika va kasbga yoʻnaltirish, shuningdek oʻquvchilarni yuqori malaka talab etmaydigan kasblarga tayyorlash tartibi qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

Umumiy oʻrta taʼlim umumiy oʻrta taʼlim muassasalarida majburiy boʻlgan oʻn bir yil davomida uzluksiz ravishda amalga oshiriladi.

Akademik litseylarda oʻrta maxsus taʼlim toʻqqiz yillik asosiy oʻrta taʼlim negizida ikki yil muddatda amalga oshiriladi va oʻquvchilarning intellektual qobiliyatlarini jadal rivojlantirishga, shuningdek, chuqur, tabaqalashtirilgan, kasbiy va shaxsiy bilim olishga qaratilgan.

Nodavlat taʼlim muassasalarida umumiy oʻrta va oʻrta maxsus taʼlim toʻlov-kontrakt asosida amalga oshirilishi mumkin.

Iqtidorli va iqtidorli bolalarning qobiliyatini rivojlantirish uchun Prezident, ijodiy va boshqa ixtisoslashtirilgan maktablar, shuningdek, maktab-internatlar tashkil etilishi mumkin.

Jismoniy, aqliy, sezgi yoki aqliy rivojlanishida nuqsonlari boʻlgan, shuningdek uzoq muddatli davolanishga muhtoj bolalar davlat ixtisoslashtirilgan taʼlim muassasalariga, umumiy oʻrta va oʻrta maxsus taʼlim muassasalariga inklyuziv shaklda yoki uyda kiritiladi.

Umumiy oʻrta taʼlim muassasalarining sinflari (guruhlari)dagi oʻquvchilar soni oʻttiz besh nafardan oshmasligi kerak.

10-modda Kasbiy taʼlim

Kasb-hunar taʼlimi kasb va mutaxassislik boʻyicha quyidagi darajalarni oʻz ichiga oladi:

boshlangʻich kasb-hunar taʼlimi;

oʻrta kasb-hunar taʼlimi;

oʻrta maxsus kasb-hunar taʼlimi.

Kasb-hunar taʼlimi muassasalarida boshlangʻich kasb-hunar taʼlimi 9-sinf bitiruvchilariga bepul asosda kunduzgi taʼlim shaklidagi umumiy taʼlim va mutaxassislik fanlarining ikki yillik integrallashtirilgan oʻquv rejalari asosida amalga oshiriladi.

Oʻrta kasb-hunar taʼlimi – umumiy oʻrta va umumiy oʻrta maxsus taʼlimning kunduzgi, sirtqi va sirtqi boʻlimlari boʻyicha kasblar va mutaxassisliklarning murakkabligiga qarab, davlat buyurtmasi asosida yoki toʻlov-kontrakt asosida ikki yilgacha muddatga beriladi. xizmat uchun asos.

Umumiy oʻrta, oʻrta maxsus, boshlangʻich kasb-hunar va oʻrta kasb-hunar taʼlimida davlat buyurtmasi asosida yoki kasblar va mutaxassisliklarning murakkabligidan kelib chiqqan holda toʻlov-kontrakt asosida, davomiyligi kamida ikki boʻlgan oʻrta maxsus kasb-hunar taʼlimi. yillar.

Mazkur Qonun kuchga kirgunga qadar oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi (toʻqqiz yillik umumiy oʻrta va uch yillik oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi) olgan fuqarolar oʻrta kasb-hunar va oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi olish huquqiga ega.

Kasb-hunar maktablari, kollejlari va texnikumlar oʻquvchilarning oʻzlari tanlagan kasb va mutaxassislikka ega boʻlishini taʼminlaydi.

Fuqarolar oʻrta va kasb-hunardan keyingi taʼlimni shartnoma asosida olish huquqiga ega.

11-modda Oliy ma'lumot

Oliy taʼlim bakalavriat va magistratura mutaxassisliklari boʻyicha yuqori malakali kadrlar tayyorlashni taʼminlaydi.

Oliy maʼlumotli kadrlar tayyorlash oliy oʻquv yurtlarida (universitetlar, akademiyalar, institutlar, kollejlari) amalga oshiriladi. Umumiy oʻrta (oʻn bir yillik taʼlim), oʻrta maxsus (toʻqqiz yillik asosiy oʻrta va ikki yillik oʻrta maxsus taʼlim), boshlangʻich kasb-hunar taʼlimi (toʻqqiz yillik asosiy oʻrta va ikki yillik boshlangʻich kasb-hunar taʼlimi), shu jumladan maxsus , shaxslar kasb-hunar taʼlimi (toʻqqiz yillik umumiy oʻrta taʼlim va uch yillik oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimi) olganlar oliy taʼlim olish huquqiga ega.

Oliy taʼlim ikki bosqichdan iborat - bakalavriat va magistratura.

Bakalavriat – oliy taʼlim yoʻnalishlaridan biri boʻyicha chuqur bilim, koʻnikma va malakalarni beruvchi kamida uch yillik taʼlimga ega boʻlgan tayanch oliy taʼlim.

Magistratura – bakalavriat darajasiga asoslangan muayyan mutaxassislik boʻyicha oʻqish muddati minimal boʻlgan oliy taʼlim.

Magistratura mutaxassisliklari va tegishli bakalavriat taʼlim yoʻnalishlari roʻyxati taʼlim sohasidagi vakolatli davlat organi tomonidan belgilanadi.

Fuqarolar shartnoma asosida oʻrta va oliy taʼlim olish huquqiga ega.

12-modda Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim

Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim oliy ta'lim va ilmiy tashkilotlarda mavjud.

Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim doktorlik, doktorantura va mustaqil tadqiqot asosida ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlashni ta'minlaydi, bu esa mutaxassislikni chuqur o'rganish va doktorlik dissertatsiyasini tayyorlash va himoya qilish maqsadida ilmiy tadqiqotlar olib borishni nazarda tutadi.

Tayanch doktorantura oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlar ixtisosligi bo'yicha oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim shakli bo'lib, u falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olishga da'vogarlarida tashkil etiladi.

Doktorantura oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash sohasida oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim shakli bo'lib, fan doktori (DSc) ilmiy darajasini olishga da'vogarlar bo'yicha tashkil etiladi.

Mustaqil tadqiqot - bu falsafa doktori (PhD) yoki fan doktori (DSc) ilmiy darajasini olishga da'vogar tadqiqotchilar uchun ishlanmaning ajralmas qismi sifatida tashkil etilgan yuqori malakali ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlar darajasiga ega oliy ta'lim shaklidir.).

Ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash tartibi, ilmiy darajalar va ilmiy unvonlar berish tartibi, shuningdek harbiy, tibbiyot va boshqa ta'lim muassasalarida oliy o'quv yurtidan keyingi ta'limning o'ziga xos xususiyatlari qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim muddati qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

13-modda Qayta tayyorlash va malaka oshirish

Qayta tayyorlash tegishli mutaxassisliklar va kasblar bo'yicha faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan qo'shimcha kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni beradi.

Malaka oshirish kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni chuqurlashtirish va yangilashni ta'minlaydi, xodimlarning toifasi, darajasi, martabasi va mavqeini oshirishga xizmat qiladi.

Qayta tayyorlash va malakasini oshirish shakllari va muddatlari tegishli davlat ta'lim talablari bilan belgilanadi.

14-modda Darsdan tashqari mashg'ulotlar

Bolalarning ehtiyojlarini qondirish, bo'sh vaqtini va dam olishini tashkil etish maqsadida davlat organlari, nodavlat notijorat tashkilotlari, shuningdek tijorat tashkilotlari tomonidan madaniy-estetik, ilmiy, ta'lim va tarbiya yo'nalishlari bo'yicha maktabdan tashqari ta'lim muassasalari tashkil etilishi mumkin. texnik va sport.

Maktabdan tashqari ta'lim bolalarning uzluksiz ta'lim-tarbiyasining ajralmas qismi sifatida ularning iste'dod va qobiliyatini rivojlantirishga, ma'naviy ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan.

Maktabdan tashqari ta'lim muassasalariga bolalar va o'smirlar ijodiyot saroylari, uylar, klub va markazlar, "Barkamol avlod" bolalar maktablari, bolalar va o'smirlar sport maktablari, bolalar musiqa va san'at maktablari, studiyalar, axborot-kutubxona muassasalari, sog'lomlashtirish markazlari kiradi.

Maktabdan tashqari ta'lim tartibi ta'lim sohasidagi vakolatli davlat organi tomonidan belgilanadi.

15-modda Ta'lim shakllari

Ta'lim shakllariga quyidagilar kiradi:

kunduzgi ta'lim (kunduzgi);

ishlab chiqarishdan ajralmagan holda o'qitish (sirtqi, kechki, masofaviy);

dual ta'lim;

oilaviy ta'lim va mustaqil ta'lim;

kattalarni o'qitish va tarbiyalash;

inklyuziv ta'lim;

tashqi tartibda ta'lim;

mudofaa, xavfsizlik va huquqni muhofaza qilish sohasida kadrlar tayyorlash.

16-modda Masofaviy ta'lim

Masofaviy ta'lim axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan, shuningdek, global axborot tarmog'i orqali Internet tarmog'idan foydalangan holda o'quv rejalari va o'quv dasturlariga muvofiq talabalarning zarur bilim, ko'nikma va malakalarini egallashga qaratilgan.

Masofaviy ta'limni tashkil etish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

17-modda Ikki tomonlama ta'lim

Dual ta'lim o'quvchilar tomonidan zarur bilim, ko'nikma va malakalarni egallashga qaratilgan bo'lib, uning nazariy qismi ta'lim tashkiloti negizida, amaliy qismi esa o'quvchining ish joyida amalga oshiriladi.

Dual ta'limni tashkil etish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

18-modda Oilaviy ta'lim va mustaqil ta'lim

Davlat oilaviy ta'lim va mustaqil bilim olishga yordam beradi. Bolalarning oilaviy ta'lim va mustaqil ta'lim olishlari tegishli o'quv dasturlari bo'yicha, uslubiy va maslahat yordami bilan amalga oshiriladi.

Oilaviy ta'lim va mustaqil ta'lim olish tartibi, shuningdek o'quvchilar toifalari ta'lim sohasidagi vakolatli davlat organlari tomonidan belgilanadi.

Oilada ta'lim davlat ta'lim muassasasi bilan o'quvchilarning ota-onalari yoki boshqa qonuniy vakillari o'rtasida tuzilgan shartnoma asosida bolalar, oila, davlat va jamiyat manfaatlarini hisobga olgan holda amalga oshiriladi.

Mustaqil ta'lim individual tarzda amalga oshiriladi va o'quvchilarning kasbiy, intellektual, ma'naviy va madaniy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Oilada va o'z-o'zidan ta'lim olayotgan shaxslarga davlat tomonidan tasdiqlangan ta'lim to'g'risidagi hujjatni berish davlat ta'lim muassasalarining tasdiqlangan o'quv rejalari muvofiq eksternal tartibda amalga oshiriladi.

19-modda Keksalarni o'qitish va tarbiyalash

Kattalar ta'limi va tarbiyasi uzluksiz ta'limning markaziy qismi bo'lib, ta'limning barcha shakllarini, shu jumladan kattalarning jamoat hayoti va

mehnatida ishtirokini ta'minlashga qaratilgan ta'limning barcha shakllarini o'z ichiga oladi.

Rasmiy ta'lim - davlat ta'lim muassasalari va davlat akkreditatsiyasidan o'tgan nodavlat ta'lim tashkilotlari ishtirokida institutsionallashtirilgan (muayyan qoidalar va me'yorlarni birlashtiruvchi), maqsadli va rejali ta'lim.

Norasmiy ta'lim - ta'lim xizmatlarini ko'rsatadigan, maqsadli va rejalashtirilgan, shuningdek, shaxsning butun hayoti davomida rasmiy ta'limga qo'shimcha (yoki unga qarshi) bo'lgan shaxs yoki tashkilot tomonidan institutsionallashtirilgan (ayrim qoidalar va me'yorlarni birlashtiruvchi).

Norasmiy ta'lim maqsadli, lekin institutsionalizatsiyalanmagan (u ma'lum qoidalar va me'yorlarni o'zida mujassam etmaydi), rasmiy yoki norasmiy ta'limga qaraganda kamroq tashkil etilgan va tuzilgan bo'lib, oilada, ishda, yashash xonasida va kundalik hayotda mumkin.

20-modda Inklyuziv ta'lim

Inklyuziv ta'lim ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha o'quvchilarga ta'lim muassasalarida o'qish uchun teng imkoniyatlarni ta'minlashga qaratilgan.

Inklyuziv ta'lim jismoniy, aqliy, hissiy yoki aqliy nuqsonlari bo'lgan bolalar (shaxslar) uchun ta'lim muassasalarida tashkil etiladi.

Inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

21-modda Ta'lim tashqi tartibda

Eksterna ta'lim, shu jumladan o'quv dasturlarini mustaqil o'rganish talabalarining davlat ta'lim muassasalarida yakuniy va davlat attestatsiyalaridan o'tishlarini talab qiladi.

Eksterna o'qitishni tashkil etish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

22-modda Mudofaa, xavfsizlik va huquqni muhofaza qilish sohasida kadrlar tayyorlash

Mudofaa, xavfsizlik va huquqni muhofaza qilish sohasida kadrlar tayyorlash ularning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladi.

3-bob. Ta'lim tizimini boshqarish

23-modda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining ta'lim sohasidagi vakolatlari

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi:

ta'lim sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshiradi;

ta'lim sohasidagi davlat dasturlarini tasdiqlaydi va ularning amalga oshirilishini ta'minlaydi;

ta'lim sohasidagi vakolatli davlat organlariga rahbarlik qiladi;

Litsenziyalar berish bo'yicha vakolatli organ (keyingi o'rinlarda litsenziya deb yuritiladi) ta'lim muassasalarini attestatsiyadan o'tkazish va davlat akkreditatsiyasidan o'tkazish, pedagog va ilmiy xodimlarni attestatsiyadan o'tkazish, nodavlat ta'lim muassasalariga ta'lim xizmatlari ko'rsatish huquqiga ega bo'lgan organ hisoblanadi. joylashtirish tartibi;

ta'lim muassasalariga pedagog xodimlarni ishga qabul qilish va ularning faoliyatini baholash tartibini belgilaydi;

xorijiy davlatlarning ta'lim muassasalariga O'zbekiston Respublikasi hududida ta'lim faoliyati bilan shug'ullanish huquqi uchun ruxsatnomalar beradi;

xorijiy davlatlarda olingan ta'lim to'g'risidagi hujjatlarni tan olish tartibini belgilaydi;

davlat namunasidagi ta'lim to'g'risidagi hujjatlarni tasdiqlaydi va davlat namunasidagi ta'lim to'g'risidagi hujjatlarni berish tartibini belgilaydi;

eksternada o'qitishga ruxsat etilmagan ta'lim yo'nalishlari, mutaxassisliklari va kasblarining ro'yxatini tasdiqlaydi;

faqat davlat ta'lim muassasalarida o'qitiladigan ta'lim yo'nalishlari, mutaxassisliklari va kasblarining ro'yxatini tasdiqlaydi;

davlat ta'lim muassasalari va tashkilotlariga o'qishga qabul qilish tartibini belgilaydi;

davlat oliy ta'lim muassasalari rektorlari, shuningdek rektorlar (davlat ishtirokidagi davlat oliy ta'lim muassasalari (davlat ishtirokidagi nodavlat oliy ta'lim muassasalari, qo'shma ta'lim muassasalari, davlat-xususiy sheriklik asosida tashkil etilgan ta'lim muassasalari va boshqalar) rahbarlari.) beradi;

ta'lim oluvchilarni akkreditatsiya qilingan bir ta'lim muassasasidan boshqa ta'lim muassasasiga o'tkazish, shuningdek ularni o'qishdan chiqarish va qayta tiklash tartibini belgilaydi;

ta'lim muassasalari reytingini aniqlash tartibini belgilaydi;

kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tartibini belgilaydi;

mehnat bozori talablarini prognozlash va tahlil qilish asosida ta'lim muassasalarida kadrlar tayyorlashga davlat buyurtmalarini shakllantiradi;

ta'lim muassasalariga qo'yiladigan moddiy-texnikaviy, infratuzilmaviy va parametrik talablarni belgilaydi;

darsliklar va o'quv qo'llanmalarini tayyorlash va nashr etish tartibini, shuningdek ularni ta'lim muassasalariga yetkazib berish va ulardan foydalanishga qo'yiladigan talablarni belgilaydi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni ham amalga oshirishi mumkin.

28-modda Ta'lim muassasalarini boshqarish

Ta'lim muassasasini boshqarishni quyidagilar amalga oshiradi:

pedagogik kengash;

kuzatuv kengashi;

oliy ta'lim muassasasi kengashi;

ta'lim tashkiloti rahbari.

Ta'lim muassasalarida davlat boshqaruvi organlari tuzilishi mumkin.

Abituriyentlar ta'lim muassasalarini boshqarish va kadrlar tayyorlashga jalb etiladi.

35-modda O'quv jarayoniga o'quv rejalari va dasturlarini kiritish

O‘quv rejalari va o‘quv dasturlari ta‘limning tegishli bosqichlarining maqsad va vazifalaridan kelib chiqib tuziladi.

Tegishli davlat ta‘lim muassasalari va tashkilotlarida o‘quv rejalari va rejalarning mazmuni, ularni ishlab chiqish va amalga oshirish tartibi O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta‘lim vazirligi, Xalq ta‘limi vazirligi, Xalq ta‘limi vazirligi va Vazirlar Mahkamasi zimmasiga yuklatiladi. O‘zbekiston Respublikasi tomonidan belgilanadi

Umumta‘lim fanining o‘quv dasturlari shaxsni har tomonlama kamol toptirishga, o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirishga hamda ularning qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lishi kerak.

Kasb-hunar o‘quv dasturlari o‘quvchilarning tegishli kasb va mutaxassisliklarni egallashiga qaratilgan.

O‘quv jarayoniga o‘quv rejalari va dasturlarini joriy etish ta‘lim muassasalari tomonidan amalga oshiriladi.

O‘quv rejalari va o‘quv dasturlarini amalga oshirish jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, o‘qitishning innovatsion shakl va usullari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanilmoqda.

Ta‘lim muassasalari o‘quv jarayoniga o‘quv rejalari va o‘quv dasturlarini amalga oshirishda kredit-modul tizimiga asoslangan o‘qitish texnologiyalaridan foydalanishi mumkin.

O‘quv rejasida, qoida tariqasida, o‘quv jarayonining jadvali, o‘qitishning boshlanishi, davomiyligi va davriyligi, o‘quv yillari, choraklar, semestrlar, amaliyotlar, ta‘tillar va attestatsiyalar, ajratilgan haftalar soni, o‘qitiladigan soatlar soni va aks ettirilgan fanlar (modullar) soni.

Ta‘lim oluvchilar uchun kasb-hunar va oliy ta‘lim, qayta tayyorlash va malakasini oshirish ko‘zda tutilgan.

Talabalarni tayyorlash va o‘qitishni tashkil etish tartibi ta‘lim sohasidagi vakolatli davlat organlari tomonidan belgilanadi.

Kasb-hunar va oliy ta'limning o'quv rejalari mutaxassislik fanlari, shuningdek, umumta'lim, matematika, tabiiy, gumanitar va qo'shimcha fanlar bo'yicha davlat ta'lim standartlariga muvofiq shakllantiriladi.

Davlat boshqaruvi organlarining topshiriqlari asosida va ushbu Qonunda nazarda tutilmagan boshqa usulda o'quv rejasiga qo'shimcha fanlarni kiritishga yo'l qo'yilmaydi.

43-modda Ta'lim sohasida davlat nazorati

Ta'lim sohasidagi davlat nazorati davlat ta'lim standartlariga, davlat ta'lim talablari va o'quv rejalari, shuningdek ushbu Qonun talablariga muvofiq ta'lim mazmuni va sifatini aniqlash yo'li bilan amalga oshiriladi.

Ta'lim muassasalari ta'lim inspeksiyasi va ta'lim sohasidagi vakolatli davlat organlariga ta'lim sifati ustidan nazoratni amalga oshirishda yordam beradi.

6-bob. Talabalar, ularning ota-onalari va boshqa qonuniy vakillarining huquq va majburiyatlari

47-modda Talabalarning huquqlari

Talabalar quyidagi huquqlarga ega:

bepul umumiy o'rta, o'rta maxsus ta'lim va boshlang'ich kasb-hunar ta'limi;

yashash joyi (mikrohudud) bo'yicha davlat umumiy o'rta ta'lim muassasasiga o'qishga qabul qilish;

ta'lim shakllarini erkin tanlash;

davlat ta'lim standartlari, davlat ta'lim talablari va o'quv rejalari muvofiq sifatli ta'lim;

ularning ruhiy xususiyatlari va fiziologik rivojlanishini hisobga olgan holda ta'lim olish uchun zarur shart-sharoitlarga ega bo'lish, shuningdek, bepul psixologik va tibbiy xizmatlardan foydalanish;

davlat ta'lim muassasasi tomonidan belgilangan tartibda davlat ta'lim standartlari talablariga muvofiq ishlab chiqilgan kasb-hunar ta'limi va oliy ta'lim mazmunini shakllantirishda ishtirok etish;

o'qituvchilarni o'qituvchilar va ta'lim jarayonining boshqa ishtirokchilari tomonidan sodir etilgan jismoniy va ruhiy zo'ravonlik va shaxsiy haqoratlardan himoya qilish;

o'qish davrida dam olish va boshqa ijtimoiy ehtiyojlar uchun ta'tillar;

akademik ta'til va stipendiyalar olish, o'qishni qayta tiklash va o'qishni bir ta'lim shaklidan, kasb-hunar, ta'lim yo'nalishi, mutaxassislik bo'yicha boshqa ta'lim muassasalariga ko'chirish;

ta'lim muassasasi boshqaruviga taalluqli masalalarni muhokama qilishda ishtirok etish;

ta'lim tashkilotining o'quv-uslubiy, ilmiy-tadqiqot, madaniyat, sport va maishiy ob'ektlaridan o'quv jarayonida tekin foydalanish;

ta'lim tashkilotining ilmiy-tadqiqot, tajriba-konstruktorlik, ilmiy-texnikaviy, eksperimental va innovatsion faoliyatida ishtirok etish.

Talabalar qonun hujjatlariga muvofiq boshqa huquqlarga ham ega bo'lishi mumkin.

Ta'lim muassasalarida o'quvchilarni ta'limdan tashqari ishlarga jalb etish taqiqlanadi.

48-modda Talabalarning majburiyatlari

Talabalar:

o'quv rejalari asosida bilim, ko'nikma va malakalarni egallash, darslarda qatnashish, ularga mustaqil tayyorgarlik ko'rish, o'qituvchining topshiriqlarini bajarish;

ta'lim jarayonining boshqa ishtirokchilariga nisbatan jismoniy yoki (yoki) ruhiy zo'ravonlik ishlatmaslik va ularning o'z majburiyatlarini bajarishiga to'sqinlik qilmaslik;

ta'lim faoliyatini tashkil etish va amalga oshirish bo'yicha ustav (ta'sis hujjati), ichki tartib qoidalari, vaqtinchalik joylashtirish qoidalari va boshqa ichki hujjatlar talablariga rioya etish;

axloqiy, ma'naviy va jismoniy jihatdan kamol topishga, shuningdek, dunyoqarashini kengaytirishga intilish;

ta'lim jarayoni ishtirokchilarining sha'ni, qadr-qimmatini va ishchanlik obro'sini hurmat qilish;

ta'lim muassasasining mulki, moddiy va madaniy boyliklarini muhofaza qilish.

Nazorat savollari

1. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni
3. Ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyillari
4. Ta'lim tizimi va turlari

Adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сон Фармони. – Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон

2. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni 2020-yil 19-may Senat tomonidan 2020 -yil 7-avgustda tasdiqlangan.

3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг «Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизimini 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги фармони. <https://uza.uz/oz/documents/zbekiston-respublikasi-oliy-talim-tizimini-2030-yilgacha-riv-09-10-2019>

4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси ҳамда Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2018 йил 7 мартдаги 22-к/қ-қўшма қарори билан тасдиқланган «Олий таълим муассасалари рейтингини аниқлаш тартиби тўғрисидаги Низом»

2-Mavzu: Pedagogika shaxs tarbiyasi rivojlanishi to'g'rsidagi fan.

Ilmiy - pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi va metodlar

Reja:

1. Pedagogika fani va uning asosiy kategoriyalari.
2. Pedagogika fanini paydo bo'lishi va rivojlanishi
3. Pedagogik fanlar tizimi
4. Pedagogika fanlarining boshqa fanlar bilan aloqasi
5. Ilmiy-pedagogik tadqiqotlarni tashkil etish va o'tkazish.

Tayanch tushunchalar: Pedagogika predmeti, ijtimoiy tarbiya, bosqichlar-fanining vazifalari asosiy kategoriya fanlar bilan aloqa, fanlari tizimi, ilmiy-tadqiqot metodlar, didaktika, ta'lim nazariysi, ta'lim jarayoni, tamoyil-principle, onuniyat o'qituvchi, faoliyat-functi, ta'limning maqsadi, shakl, metod.

Pedagogikafanining predmeti. Pedagogika (yunoncha paidagogike bo'lib, paidagogos «bola» va «etaklayman») ijtimoiy tarbiyaning umumiy qonuniyatlari, muayyan jamiyatda yagona ijtimoiy maqsadga muvofiq yosh avlodni tarbiyalash hamda unga ta'lim berishning mohiyati va muammolarini o'rganadigan fan. Pedagogika ijtimoiy fanlar tizimiga kiruvchi fan sanalib, yosh avlod hamda kattalarni milliy istiqloq g'oyalari asosida tarbiyalash, unga ta'lim berish muammolarini o'rganadi. Pedagogika fani shaxsni rivojlantirishning ikki muhim jihati – uni o'qitish va tarbiyalashga asosiy e'tiborni shartganligi bo'is didaktika (ta'lim nazariyasi) va tarbiya nazariyasi fanning muhim tarkibiy qismlari hisoblanadi.

1-2. Xuddi bulutlar ustida ko'tarilgan soyabondek, olti asosiy tamoyil yangi ta'lim nazariyasidan shakllangan va yangicha uslubni sinf amaliyotida qo'llash imkoniyatiga ega. Ushbu kitobning asosiy mavzusi bo'lgan oltita tamoyil o'qitish amaliyotini o'zgartirish imkoniyatiga ega. Ular bugungi kunning eng zo'r g'oyalari asoslangan bo'lib o'qituvchi va boshqaruvchilarga kundalik amaliyotda yo'riqnoma bo'lib xizmat qiladi.

Yangi pedagogikani boshqarish: o`qitishni o`zgartiruvchi oltita tamoyili mazkur samarali amaliyot yo`riqnomasini yaxshiroq tushunishga bag`ishlangan. Iltimos o`qish jarayonida mazkur tamoyillar va uslublarni sinfda, amaliyotda qo`llang.

Bolalarni o`ylayshga undang

Fikr bu suyuqlik to`ldirishga mo`ljallangan idish emas, balki alanga olishi lozim bo`lgan olovdur.

Plutarx. Fizika o`qituvchisi Patrik Disley bilan oliy ta`lim maktabi fiziklar sinfida tezlanishni o`rganish jarayonida siz jezning jiringlashi va kichkina mashinachalarning gir aylanib sirpanib metal izlarga tushishi kabi hodisalar bilan tanishasiz. Mashina qo`yib yuborilgandan keyin arqondagi og`irlik mashinani pastga mashina uchun mo`ljallangan yo`lakka qo`yadi. Mashina yo`lak oxiriga yaqinlashishi bilan u sensori orqali o`tadi va kompyuter mashinaning tezligini yozadi.

Sinxona o`rtasida jiringlash va mashinalarning urilishidan chiqqan uyg`unlashmagan tovushlar sekin-asta har bir testda ko`proq og`irlik qo`shadi va kompyuter eng katta tezlikni yozadi. Talabalar kompyuter qismlari atrofida yig`lishadi mashinalarni qo`yib yuborishadi keyin esa natijani ko`rish uchun darrov kompyuter ekraniga yuzlanishadi. Ajoyib fizika o`qituvchisi Disley erishilgan natijalarni kuzatar ekan talabalarining savollariga javob beradi va erishilgan yutuqlarni ko`radi.

Disley koinotdagi kuchlar haqida ma`ruza o`qiydigan dono o`qituvchi bo`lgandan ko`ra, texnologiyalardan mohirona foydalanishni o`rgatuvchi murabbiy bo`lishni afzal ko`radi. U boshqa fiziklarga o`xshamagan holda, faqatgina nazariy bilimlar bermasdan amaliyotda tajribalar o`tkazish orqali ya`ni modellashtirish ko`rsatmasi bo`yicha o`quvchilarda tushuncha hosil qiladi. Disley darslarini hal qilinishi lozim bo`lgan muammo yoki savol bilan boshlaydi va talabani savolga tushunganligini diqqat bilan kuzatadi.

Avvalgi tajribani boshlashdan avval uning sinfi obyektlarning harakatlanishini, yan`i tezlik va tezlanishni diqqat bilan o`rganishdi.

O`quvchilar ushbu tushunchalarni o`zlashtirgandan keyin tezlanish sababchi bo`ladigan jarayonlarni o`rganishga o`tishdi: kuch va ko`plab murakkab tushunchalar. Talabalar guruhlariga bo`linib tezlanishni sodir bo`lishi haqida gipotezalarni ishlab chiqishadi va texnologiyalardan foydalanib tajribalar o`tirish yo`li bilan nazariyalarini amaliyotda sinashadi.

Talabalar tajribalarni yakunlashgandan keyin tezlashishning paydo bo`lishini ifodalovchi grafiklarini taxlil qilishadi va natijalarni hisoblash uchun matematik formulalar yozishadi. Keyin esa o`rganganlarini hayotga tadbiq qilishadi. Disley kitoblarga tayanib olib boriluvchi an`anaviy metodlardan ko`ra ushbu tajribaga asoslangan darslarning samarali ekanligini ta`kidlaydi. Aslida, Disleyning o`quvchilari mamlakatdagi boshqa ko`pchilik oliy ta`lim kollejlardagi mashhur fiziklarga qaraganda fizikani yaxshiroq bilishadi. Uning muvaffaqiyati sirini yodda tuting: talabalar ilmiy jarayonlardan tushuncha hosil qilish uchun foydalanishadi. Ularning kashfiyotlari natijalarini analiz va sintez qilish bilishning yuqori darajasi hisoblanadi va talabalarda bilim hosil qilish uchun foydalaniladi.

Bunga qarama-qarshi o`laroq fiziklarning dars jarayonlari yuqoridagi uslubdan tubdan farq qiladi. Ularning sinfxonalarida turli xil tajribalar natijasida chiqadigan tovushlar o`rniga, xonada joylashtirilgan katta doskaga turli xil diagrammalar chizayotgan bo`rning tovushi yangraydi.

G`oyalar, fikrlar faqatgina nazariya tarzida tushuntiriladi va yangi-yangi tajribalar o`rniga faqatgina avalgi tajribalardan foydalaniladi. Ko`pchilik hollarda, talabalardan bilimni o`zlari o`tkazgan tajribalar orqali emas balki, kitoblardan, leksiyalardan, filmlardan olishlari kutiladi.¹

Didaktika (ta`lim nazariyasi, yunoncha didaktikos «o`rgatuvchi», didasko «o`rganuvchi») ta`limning nazariy jihatlari, ta`lim jarayonining mohiyati, tamoyillari, qonuniyatlari, o`qituvchi va o`qituvchi faoliyatlari, ta`limning maqsadi, mazmuni, shakl, metod, vositalari, natijasi, ta`lim jarayonini takomillashtirish yo`llari va hokazo muammolarni tadqiq etadi.

¹Jeff Halstead . Navigating the new pedagogy. R and Education, 2011.1-2b.

Ta'lim o'z mohiyatiga ko'ra umumiy va maxsus kabi turlarga ajratiladi. Umumiy ta'lim har bir shaxsning kamol topishi hamda u tomonidan hayotiy faoliyatni tashkil etish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni berishga yo'naltiriladi. Umumiy ta'lim asosida o'zlashtirilgan ma'lumotlar kelgusida shaxsning kasbiy tayyorgarligini ta'minlashga imkon beruvchi maxsus ta'lim olishi uchun asos bo'ladi. Maxsus ta'lim – o'zida mutaxassislik xususiyatlarini namoyon qilib, shaxsga muayyan kasbiy faoliyatni tashkil etish borasida nazariy bilimlarni berish asosida amaliy ko'nikma hamda malakalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Ta'lim, shuningdek, turli darajadagi ta'lim dasturlarini amalga oshirishga ko'ra maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi, oliy ta'lim, oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim, kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash hamda maktabdan tashqari ta'lim kabi turlarga bo'linadi.

Tarbiya nazariyasi – pedagogikaning muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, tarbiya jarayoni mazmuni, shakl, metod, vosita va usullari, uni tashkil etish muammolarini o'rganadi.

Tarbiya muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama o'stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayonidir.

Ijtimoiy tarbiya aqliy, axloqiy, jismoniy, mehnat, estetik, iqtisodiy, huquqiy, ekologik va jinsiy tarbiya kabi yo'nalishlarda tashkil etiladi.

Pedagogika fanining vazifalari. Pedagogika fani shaxsni shakllantirishdek ijtimoiy buyurtmani bajarish asosida jamiyat taraqqiyotini ta'minlashga alohida hissa qo'shadi. Pedagogika fani maqsadi va vazifalarining belgilanishida ijtimoiy munosabatlar mazmuni, davlat va jamiyat qurilishi, uning hayotida etakchi o'rin tutuvchi g'oyalar mohiyati muhim ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasida demokratik, insonparvar hamda huquqiy jamiyatni barpo etish sharoitida mazkur fan yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tarbiyalash tizimini ishlab chiqish, milliy istiqlol g'oyasi asosida ta'lim va tarbiya nazariyasini ijodiy rivojlantirish vazifasini hal etadi. Mazkur jarayonda quyidagi vazifalarni bajarishga e'tibor saratiladi:

1. Ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tarbiyalashga yo'naltirilgan pedagogik jarayonning mohiyatini o'rganish.

2. SHaxsni har tomonlama kamol toptirish qonuniyatlarini aniqlash.

3. Ijtimoiy taraqqiyot darajasidan kelib chiqqan holda, rivojlangan xorijiy mamlakatlar ta'lim tizimi tajribasini o'rganish asosida uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish.

4. Ta'lim muassasalari hamda, ularda faoliyat olib borayotgan pedagoglar faoliyati mazmunini asoslash.

5. Ilg'or pedagogik tajribalarni umumlashtirish va amaliyotga joriy etish.

6. Pedagoglarni pedagogika nazariyasiga oid bilimlar hamda ta'lim-tarbiya usullari bilan qurollantirish.

7. Ta'lim-tarbiya birligi hamda ijtimoiy tarbiya yo'nalishlari o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni ta'minlashning pedagogik shart-sharoitlarini o'rganish.

8. O'qitish hamda tarbiyalash jarayonining samarali texnologiyalarini yaratish.

9. Oila tarbiyasini muvaffaqiyatli tashkil etish yuzasidan ota-onalar uchun ilmiy-metodik tavsiyalarni ishlab chiqish.

Pedagogika fanining asosiy kategoriyalari. Bizga yaxshi ma'lumki, har bir fan o'zining tayanch tushunchalari, qonuniyatlari, tamoyillari, qoidalari tizimiga ega. Aynan mana shu holat uning fan sifatida e'tirof etilishini kafolatlaydi. Fanning mohiyatini ochib beruvchi eng muhim, asosiy tushuncha kategoriya deb ataladi. Pedagogika fanining asosiy kategoriyalari shaxs kamolotini ta'minlash, ta'lim va tarbiya samaradorligiga erishishga haratilgan jarayonlarning umumiy mohiyatini yoritadi. Eng muhim kategoriyalar sirasiga quyidagilar kiradi: shaxs, tarbiya, ta'lim (o'qitish, o'qish), bilim, ko'nikma, malaka, ma'lumot, rivojlanish.

SHaxs – psixologik jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari va xatti-harakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi, muayyan xulq-atvor va dunyoqarashga ega bo'lgan jamiyat a'zosi.

Tarbiya - muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajribaasosida yosh avlodni har tomonlama o`stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni.

Ta`lim – o`quvchilarni nazariy bilim, amaliy ko`nikma va malakalar bilan qurollantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o`stirish va dunyoqarashlarini shakllantirishga yo`naltirilgan jarayon.

Bilim – shaxsning ongida tushunchalar, sxemalar, ma`lum obrazlar ko`rinishida aks etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy ma`lumotlar majmui.

Ko`nikma – shaxsning muayyan faoliyatni tashkil etaolish qobiliyati.

Malaka – muayyan harakat yoki faoliyatni bajarishning avtomatlashtirilgan shakli.

Ma`lumot – ta`lim-tarbiya natijasida o`zlashtirilgan va tizimlashtirilgan bilim, hosil qilingan ko`nikma va malakalar hamda tarkib topgan dunyoqarash majmui.

Rivojlanish – shaxsning fiziologik va intellektual o`sishida namoyon bo`ladigan miqdor va sifat o`zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayon.

Pedagogikaning boshqa fanlar bilan aloqasi. Ijtimoiy tarbiya mohiyatini ilmiy jihatdan asoslash ma`lum pedagogik hodisaning muayyan vaziyatlarda namoyon bo`lish qonuniyatlarini bilishni taqozo etadi. Bizga ma`lumki, pedagogik hodisa murakkab tuzilmaga ega bo`lib, uning umumiy mohiyatini to`laqonli anglash uchun bir qator fanlarning imkoniyatlariga tayaniladi. Ana shu nuqtai nazardan pedagogika fani bilan quyidagi fanlar o`rtasida yaqin aloqadorlik mavjud:

1. **Falsafa**– shaxs rivojlanishi jarayonining dialektik xususiyatlari, muayyan pedagogik g`oya, qarash hamda ta`limotlarning falsafiy jihatlari kabi masalalarni tahlil etishga imkon beradi.

2. **Iqtisod** – ta`lim muassasalarining faoliyatini yo`lga qo`yish, o`quv binolarini qurish, ta`lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va ularning moddiy-

texnika va zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlash kabi masalalarning iqtisodiy jihatlarini anglashgaxizmat qiladi.

3. Sosiologiya – ijtimoiy munosabatlar mazmuni, ularni tashkil etish shartlari xususida ma'lumotlarga ega bo'lish asosida ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarining o'zaro munosabatlarini samarali tashkil etish uchun imkoniyat yaratadi.

4. Etika- shaxs ma'naviyatini shakllantirish, unda eng oliy insoniy sifatlar, axloqiy ong va ma'naviy-axloqiy madaniyatni tarbiyalashda muhim o'rin tutuvchi nazariy g'oyalarni pedagogik jarayonga tatbiq etishda alohida o'rin tutadi.

5. Estetika – shaxs tomonidan go'zallikning his etilishi, unga intilishi, shuningdek, unda estetik didni tarbiyalashda muhim yo'nalishlarni aniqlashgaxizmat qiladi.

6. Fiziologiya- o'quv-tarbiya jarayonida bolalarning fiziologik, anatomik xususiyatlarini inobatga olinishi uchun boshlang'ich asoslarni beradi.

7. Gigiena– o'quvchilarning salomatligini muhofazalash, ularning jinsiy jihatdan to'g'ri shakllantirishda nazariy va amaliy g'oyalari bilan yordam beradi.

8. Psixologiya – shaxsda ma'naviy-axloqiy, ruhiy-intellektual, hissiy-irodaviy sifatlarni tarkib toptirish uchun zamin yaratadi.

9. Tarix – pedagogika fani taraqqiyoti, ta'lim-tarbiya jarayonlarining dinamik, dialektik xususiyatlarini inobatga olish, shuningdek, xalq pedagogikasi g'oyalarini kelgusi avlodga uzatish uchun yo'naltiriladi.

10. Madaniyatshunoslik – o'quvchilarda insoniyat tomonidan yaratilgan moddiy va ma'naviy madaniyat asoslari haqidagi tasavvurni shakllantirish, ularda madaniy xulq-atvor xislatlarini tarkib toptirish uchun xizmat qiladi.

11. Tibbiy fanlar – shaxsning fiziologik-anatomik jihatidan to'g'ri rivojlanishini ta'minlash, uning organizmida namoyon bo'layotgan ayrim nuqsonlarni bartaraf etishga amaliy yondashuv, shuningdek, nuqsonli bolalarni o'qitish hamda tarbiyalash muammolarini o'rganishda ko'maklashadi.

Pedagogika fanlari tizimi. SHaxs kamolotini ta'minlash, uning intellektual, ma'naviy-axloqiy hamda jismoniy jihatdan rivojlanishiga erishishda turli yosh

davrlari, har bir davrning o`zigaxos jihatlari, shuningdek, bolaning fiziologik, psixologik holatini inobatga olish maqsadga muvofiqdir. SHu bois yaxlit pedagogik jarayon muayyan turkumni tashkil etuvchi pedagogik fanlar tomonidan o`rganiladi. Ular quyidagilardir:

1. Umumiy pedagogika – maktab yoshidagi bolalarni tarbiyalash va ularga ta`lim berish masalalarini o`rganadi.

2. Maktabgacha ta`lim pedagogikasi – maktabgacha ta`lim yoshidagi bolalarni tarbiyalash, ularni intellektual, ma`naviy-axloqiy va jismoniy jihatdan kamolotga etkazish masalalarini o`rganadi.

3. Boshlang`ch ta`lim pedagogikasi – boshlang`ch sinflar o`quvchilarini tarbiyalash, ularga ta`lim berish, ularning o`zigaxos psixologik hamda fiziologik xususiyatlarini tadqiq etish, shuningdek, ularni intellektual, ma`naviy-axloqiy va jismoniy jihatdan kamolotga etkazish masalalarini o`rganadi.

4. Korreksion (maxsus) pedagogika – rivojlanishida turli psixologik va fiziologik nuqsonlari bo`lgan bolalarni tarbiyalash va o`qitish bilan bog`liq muammolarni o`rganadi.

O`z navbatida korreksion pedagogika tarkibiga maxsus pedagogika va psixologiyaning turli sohaları kiradi. Ular quyidagilardir:

Surdopedagogika va surdopsixologiya – eshitish qobiliyati buzilgan bolalarni rivojlantirish, o`qitish va tarbiyalash masalalarini o`rganadi.

Oligofrenopedagogika va oligofrenopsixologiya – aqli zaif bolalarni rivojlantirish, o`qitish va tarbiyalash masalalarini o`rganadi.

Tiflopedagogika va tiflopsixologiya – ko`rish qobiliyati buzilgan bolalarni rivojlantirish, o`qitish va tarbiyalash masalalarini o`rganadi.

Logopediya va nutqiy buzilishlar psixologiyasi – nutqi, shuningdek, motorli-harakatlanish doirasida murakkab nuqsonlari bo`lgan bolalar (ko`r, soqov va kar bolalar)ni rivojlantirish, o`qitish va tarbiyalash masalalarini o`rganadi.

5. Metodika– xususiy fanlarni o`qitish xususiyatlarini o`rganadi.

6. Pedagogika tarixi – ta’lim va tarbiyaning yuzaga kelishi, taraqqiy etishi, muayyan tarixiy davrlarda etakchi o`rin egallagan pedagogik fikrlar taraqqiyoti masalalarini o`rganadi.

7. Pedagogik texnologiya – ta’lim va tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo`llash, texnologik yondashuv asosida ta’lim va tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish muammolarini o`rganadi.

8. Pedagogik mahorat – bo`ljak o`qituvchilarning kasbiy mahoratlarini oshirish, takomillashtirish muammolarini o`rganadi.

9. Ta’limni boshqarish – ta’lim muassasalarining faoliyatini yo`lga qo`yish, boshqarish, nazorat qilish hamda istiqbollarini belgilash masalalarini o`rganadi.

10. Ijtimoiy pedagogika – ijtimoiy munosabatlar jarayonida pedagogik g`oyalarning tutgan o`rni va roli, shaxsni kasbiy va ijtimoiy faoliyatga yo`naltirish muammolarini o`rganadi.

6. Pedagogik ilmiy-tadqiqot metodlari. Pedagogika fani rivoji muayyan pedagogik muammolarni tadqiq etish maqsadida olib borilgan tadqiqot ishlarining g`oyasi, mazmuni hamda natijalari hisobiga ta`minlanadi. Ijtimoiy va ishlab chiqarish jarayonining keskin rivojlanishi shaxsni har tomonlama kamol toptirish imkonini beruvchi omil hamda pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash, jamiyat va shaxs ma`naviyatiga ziyon etkazuvchi holatlarni bartaraf etishni taqozo qiladi. Tarbiya jarayonlarining mohiyatini anglash ularni keng yoki tor doirada o`rganish, mavjud ko`rsatkchlar vositasida ularning sodir bo`lish sabablarini o`rganish, zarur chora-tadbirlarni belgilash ilmiy izlanishlarni tashkil etish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Pedagogik izlanishlarning samarali kechishi bir qator ob`ektiv va sub`ektiv omillarga bog`liq. Mazkur jarayonda maqsadga muvofiq keluvchi, maqbul. Ayni vaqtda samarali bo`lgan metodlarni tanlay olish ham muhimdir.

Pedagogik ilmiy-tadqiqot metodlari shaxsni tarbiyalash, unga muayyan yo`nalishlarda chuqur, puxta ilmiy bilimlarni berishga berish tamoyillari, ob`ekti va sub`ektiv omillarini aniqlovchi pedagogik jarayonning chki mohiyati, aloqa va qonuniyatlarini maxsus tekshirish va bilish usullaridir.

Ayni vaqtda, O`zbekiston Respublikasida pedagogik yo`nalishda olib borilayotgan ilmiy izlanishlar dialektik yondashuvga asoslanadi. Pedagogik hodisa, voqelik va ularning qonuniyatlarini aniqlashga bunday yondashuv pedagogik hodisa va jarayonlarning umumiy aloqasi, ularning izchil, uzluksiz rivojlanishi, bolaning fiziologik rivoji uning psixologik, intellektual jihatdan takomillashtirib borishini ta'minlashi, sharama-sharshiliklarning shaxs kamolotini ta'minlashdagi o`rni va roli, shuningdek, dialektika kategoriyalarining ahamiyatini e'tirof etadi.

Pedagogik ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish murakkab, muayyan muddatni taqozo etuvchi, izchilik, uzluksizlik, tizimlilik hamda aniq maqsad kabi xususiyatlarga ega bo`lgan jarayon bo`lib, uning samarali bo`lishi uchun bir qator shartlarga rioya etish zarur. Ular quyidagilardir:

- 1) muammoning dolzarbligi va mavzuning aniq belgilanganligi;
- 2) ilmiy farazlarning to`g`ri shakllantirilganligi;
- 3) vazifalarning tadqiqot maqsadi asosida to`g`ri belgilanganligi;
- 4) tadqiqot metodlar tizimiga nisbatan ob`ektiv yondashuv;
- 5) tajriba-sinov ishlari jarayoniga jalb etiluvchi respondentlarning yosh, psixologik va shaxsiy xususiyatlari, shuningdek, shaxs rivojlanishi qonuniyatlarining to`g`ri hisobga olinganligi;
- 6) tadqiqot natijalarini oldindan tashhislash va uning natijalarini aytib o`tish;
- 7) tadqiqot natijalarining kafolatlanganligi.

Zamonaviy sharoitda, pedagogik yo`nalishda, tadqiqotlarni olib borishda quyidagi metodlardan foydalanilmoqda:

1. Pedagogik kuzatish metodi.
2. Suhbat metodi.
3. Anketa metodi.
4. Intervyu metodi.
5. Ta'lim muassasasi hujjatlarini tahlil qilish metodi.
6. Test metodi.
7. Pedagogik tahlil metodi.
8. Bolalar ijodini o`rganish metodi.

9. Pedagogik tajriba metodi.

10. Matematik-statistik metod.

Pedagogik kuzatish metodi. Uni qo'llash jarayonida, ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiya ishlari jarayonini o'rganish asosida tadqiq etilayotgan muammo holat aniqlanadi, tajriba- avvali va yakunida qo'lga kiritilgan ko'rsatkchlar o'rtasidagi farq to'g'risidagi ma'lumotga ega bo'linadi. Pedagogik kuzatish murakkab va o'zigaxos xususiyatlarga ega. Kuzatish aniq maqsad asosida, uzluksiz, izchil va tizimli amalgaoshirilsa, kutilgan natijani qo'lga kiritish mumkin. Olib borilayotgan pedagogik kuzatish ta'lim-tarbiya sifatini oshirish, o'quvchi shaxsini shakllantirishgaxizmat qilsa, mazkur metodning ahamiyati yanadaoshadi.

Pedagogik kuzatuvni tashkil etishdaxatoga yo'l qo'ymaslik muhimdir. Buning uchun tadqiqotchidan quyidagilar talab etiladi:

- 1) kuzatuv jarayonidaaniq maqsadga egalik;
- 2) kuzatishni tizimli ravishda yo'lga qo'yish;
- 3) kuzatishning har bir bosqchida muayyan vazifalarni hal etish;
- 4) har bir holatning mohiyatini sinchiklab o'rganish;
- 5) xulosa chišarishga shoshilmaslik.

Suhbat metodi. Bu metod pedagogik kuzatish jarayonida ega bo'lingan ma'lumotlarni boyitish, mavjud holatga to'g'ri baho berish, muammoning echimini topishga imkon beruvchi pedagogik shart-sharoitlarni yaratish, tajriba-sinov ishlari sub'ektlari imkoniyatlarini muammoechimiga jalb etishga yordam beradi. Suhbat maqsadga muvofiq holda indiviudal, guruhli hamdaommaviy shaklda o'tkaziladi. Suhbat jarayonida respondentlarning imkoniyatlari to'la-to'kis namoyon bilishga erishish muhimdir. Uning samarali bo'lishi uchun quyidagilargaamal qilish maqsadga muvofiq:

- 1) maqsaddan kelib chiqqan holda suhbat uchun belgilanuvchi savollarning mazmuni aniqlash hamda savollar o'rtasidagi mantiqiylik va izchillikni ta'minlash;
- 2) suhbat joyi va vaqtini aniq belgilash;
- 3) suhbat ishtirokchilarining soni xususida ma'lum to'xtamga kelish;
- 4) suhbatdosh to'g'risidaavvaldan muayyan ma'lumotlarga ega bo'lish;

5) suhbatdosh bilan samimiy munosabatda bo`lish;

6) suhbatdoshning o`z fikrlarini erkin va batafsil aytalishi uchun sharoit yaratish;

7) savollarning aniq, qisqa va ravshan berilishiga erishish;

8) olingan ma'lumotlarni o`z vaqtida tahlil qilish.

Anketa metodi (fransuzcha – tekshirish). Ushbu metod yordamida pedagogik kuzatish va suhbat jarayonida to`plangan dalillar boyitiladi. Anketa metodi ham tizimlangan savollar asosida respondentlar bilan muloqotni tashkil etishga asoslanadi. Anketa savollariga javoblar, ko`p hollarda, yozma ravishda olinadi. O`rganilayotgan jarayon mohiyatidan kelib chiqqan holda anketa savollari quyidagicha bo`ladi:

1) ochiq turdagi savollar (respondentlarning erkin, batafsil javob berishlari uchun imkon beruvchi savollar);

2) yopiq turdagi savollar (respondentlar «ha», «yo`q», «qisman» yoki «ijobiy», «qoniharli», «salbiy» va hokazo tarzdagi javob variantlarini tanlash orqali savollarga javob beradilar).

Anketa metodini qo`llashda ham bir qator shartlarga amal qilish zarur. Ular quyidagilardir:

1) anketa savollari tadqiq etilayotgan muammoning mohiyatini yoritishga xizmat qilishi lozim;

2) anketa savollari yirik hajmli va noaniq bo`lmasligi kerak;

3) anketa savollari o`quvchilarning dunyoşarashi, yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olish asosida tuzilishi zarur;

4) anketa savollari respondentlar tomonidan to`la javoblar berilishini ta'minlovchi vaqtni kafolatlay olishi zarur;

5) anketa o`quvchilarning pedagogik va psixologik tavsifnomalarini tuzish manbaiga aylantirib yuborilmasligi zarur;

6) anketa javoblari muayyan mezonlar asosida puxta tahlil etilishi shart.

Intervyu metodi respondent tomonidan tadqiq etilayotgan muammoning u yoki bu jihatini yorituvchi hodisaga nisbatan munosabat bildirilishini ta'minlaydi.

Intervyu respondent e'tiboriga turkum savollarni havola etish asosida o'tkaziladi. Intervyu jarayonidaolingan savollarga nisbatan tadqiqotchi tomonidan munosabat bildirilishi uning samarasini oshiradi.

Ta'lim muassasasi hujjatlarni tahlil qilish metodi. Pedagogik hodisa va dalillarni tekshirish maqsadida ta'lim muassasalari faoliyati mazmunini yorituvchi ma'lumotlarni tekshirish maqsadga muvofiqdir. Mazkur metod O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni hamda «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» talablarining ta'lim muassasalari amaliyotidagi bajarilish holatini o'rganish, bu boradagi faollik darajasi, erishilgan yutuq hamda yo'l qo'yilgan kamchiliklarni aniqlash, ilg'or tajribalarni ommalashtirish va ta'lim muassasasi pedagogik tajribasini oshirish maqsadida qo'llaniladi. Ta'lim muassasasi faoliyati mohiyatini yorituvchi hujjatlar quyidagilardan iborat: O'quv mashg'ulotlarining jadvali, o'quv dasturi, guruh (yoki sinf) jurnallari, o'quvchilarning shaxsiy varaqalari, buyruqlar, Pedagogik Kengash yig'ilishi bayonnomalari yozilgan daftar, Pedagogik Kengash sharoitlari, ta'lim muassasasi smetasi hamda pasporti, tarbiyaviy ishlar rejasi, o'quv-tarbiya ishlarini tashkil etish borasidagi hisobotlar, ta'lim muassasasi jihozlari (o'quv partalari, stol stullar, yumshoq mebellar va hokazolar) qayd etilgan daftar va hokazolar. Mazkur metod muayyan yo'nalishlarda o'quv-tarbiya ishlari samaradorligi darajasi, o'quvchilarda hosil bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar hajmi, ilg'or pedagogik tajribalar mazmunini o'rganishda muhim ahamiyatga ega.

Test metodi. Ushbu metod respondentlar tomonidan muayyan fan sohasi yoki faoliyat (shu jumladan, kasbiy faoliyat) bo'yicha o'zlashtirilgan nazariy bilim va amaliy ko'nikma, malakalar darajasini aniqlashga xizmat qiladi. Test o'z mohiyatiga ko'ra quyidagi savollardan iborat:

1) ochiq turdagi savollar (respondentlarning erkin, bafsil javob berishlari uchun imkon beruvchi savollar);

2) yopiq turdagi savollar (respondentlar «ha», «yo'q», «qisman» yoki «ijobiy», «qoniharli», «salbiy» va hokazo tarzdagi javob variantlarini tanlash orqali savollarga javob beradilar).

3) to`g`ri javob variantlari qayd etilgan savollar (respondentlar o`z yondashuvlariga ko`ra to`g`ri deb topgan javob variantini belgilaydilar).

Test metodini qo`llashdaaniqlanishi zarur bo`lgan bilim, ko`nikma va malakalarni turkum asosida berilishiga e`tibor berish maqsadga muvofiqdir. Ushbu metodning afzalligi respondentlar javoblarini aniq mezonlar bo`ycha tahlil etish imkoniyati mavjudligi hamda vaqtning tejaliishi bilan tavsiflanadi. Biroq, metod ayrim kamchilikdan ham holi emas. CHunonchi, aksariyat holatlarda javoblar yozma ravishdaolinadi, shuningdek, respondent taklif etilayotgan javob variantlardan birini tanlashi zarur. SHu bois respondent o`z fikrini batafsil ifoda etish imkoniyatiga ega emas.

Pedagogik tahlil metodi. Tadqiqotni olib borish jarayonida ushbu metodni qo`llashdan ko`zlangan maqsad tanlangan muammoning falsafiy, psixologik hamda pedagogik yo`nalishlarda o`rganilganlik darajasini aniqlashdan iborat bo`lib, tadqiqotchi ilgari surayotgan g`oyaning nazariy jihatdan haqqoniyligini asoslashgaxizmat qiladi.

Bolalar ijodini o`rganish metodi. Mazkur metod o`quvchilarning muayyan yo`nalishlardagi layoqati, qobiliyati, shuningdek, ma`lum fan sohalari bo`ycha bilim, ko`nikma va malakalari darajasini aniqlash maqsadida qo`llaniladi. Uni qo`llashda o`quvchilarning ijodiy ishlari – kundaliklari, insholari, yozma ishlari, referatlari, hisobotlari muhim vosita bo`lib xizmat qiladi. Metodning afzalligi shundaki, u ma`lum o`quvchigaxos bo`lgan individual imkoniyatni ko`raolish, baholash va uni rivojlantirish uchun zamin yaratadi.

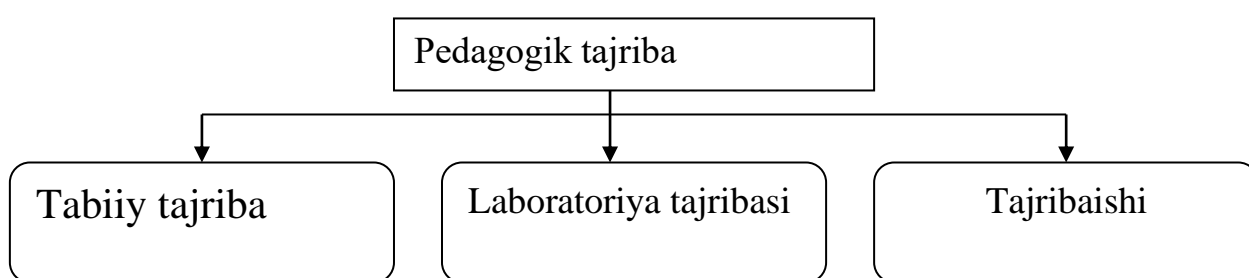
Bolalar ijodini o`rganishning quyidagi shakllari mavjud:

- 1) fan olimpiadalari;
- 2) turli mavzulardagi tanlovlar;
- 3) maktab ko`rgazmalari;
- 4) festivallar;
- 5) musobaqalar.

Pedagogik tajriba (eksperiment – lotincha «sinab ko`rish», «tajriba qilib ko`rish») metodi. Pedagogik tajriba metodidan muammoechimini topish

imkoniyatlarini o`rganish, mavjud pedagogik sharoitlarning maqsadga erishishning kafolatlay olishi, ilgari surilayotgan tavsiyalarning amaliyotda o`z in'ikosiga ega bo`laolishi hamda samaradorligini aniqlash maqsadida foydalaniladi. Muayyan muammoechimini topishga yo`naltirilgan pedagogik tajriba ma'lum doirada, soni aniq belgilangan respondentlar ishtirokida amalga oshiriladi. Mazkur metoddan foydalanish tadqiqotchi tomonidan ilgari surilayotgan maxsus metodkaning samaradorligini aniqlay hamda unga baho beraolishi zarur.

Pedagogik tajriba tashkil etilish sharoitiga ko`ra quyidagi guruhlarga bo`linadi:

3- chizma. Pedagogik tajriba turlari

Tushunish jarayonining ko`tarilishi.

Ba`zan talabalar o`zlarini kashf qilish va tekshirishda strategiyaga bo`lishmaydi. Natijada talabalarni mustaqil o`ylovchi va o`rganuvchi bo`lishlarini o`rganishlari uchun o`qituvchilar o`ylash jarayonini ehtiyotlik bilan ko`tarib borishlari kerak.

Agar tekshirish va topish tadqiqot shaklida mavjud bo`lsa o`qituvchilar talabalar muhtoj bo`lgan tushunishga yo`l ko`rsatish uchun grafik tashkilotchilar, qoliplar va har tomonlama o`rganib chiqilgan saytlar bilan ta`minlashadi. Umuman talaba qanchalik yosh bo`lsa, unumli, barbod bo`lmaydigan tadqiqotni davom ettirish uchun shunchalik ko`rproq tuzilish zarurdir.

Odatda talabalar oliy ta`limgacha to`liq rivojlangan tekshirish va topish tadqiqoti uchun qobiliyatga muhtoj bo`ladi.

Scaffoldlaryana Tekshirish va Topish jarayonini analiz qilish yo`llarini o`rgatishni ham boshqarishlari mumkin. SHe`riyat va kichik hikoyalar talabalar

tomonidan kichik guruhlarda qadam-baqadam analiz usullari orqali tahlil qilinadi. Kollej boshqarmasi tomonidan foydalaniladigan 2 ta usul talabalarga adabiyot va uning tarkibiy qismlarini tahlil qilish, tarjimani sintez qilishlari uchun qadamlar dasturini beradi, maqsad esa uning ma'nosi va ahamiyatini tushunishdan iboratdir.

NHTMMT (Notiq, Holat, Tinglovchi, Maqsad, Mavzu, Tovush) usulida tahlil qilishda foydalaniladi. NPQFO'SP (Nom, Parafraza, Qo'shimcha ma'no, Fikr, O'zgarish, Sarlavha va Predmet) analizi esa talabalarni.

Talaba o'rganishining 3-principi bo'lgan Scavvoldlar talabalarga o'z ta'limini shakllantirishga yordam beruvchi usullar va tashkilotchilardir. Talabalar Scavvoldlardan ularga ishonish va shaxsini ko'rsatish uchun foydalanadilar.

Amalda bu usullar talabalar miyasiga o'rnashadi va namoyon bo'ladiki, ular katta kuch talab qiladigan asarlar to'plamini tekshira oladilar va hech qanday o'y-fikrlarsiz ham ularning ma'nosini topadilar. Bu kabi faoliyatlar talabalarni adabiyotdagi o'z tushunchalarini tekshirishga va topishga yo'naltiradi.

Rivojlanayotgan ilmiy tajribaga asoslanmagan tushuncha tadqiqotga oid loyiha va tajribalar bilan bir xil nazorat qilinishi mumkin. Tadqiqot usullari ilmiy loyiha bilan bahslashadi, shuning uchun talabalar metodik qurilgan hajmda tajribalar o'tkazishadi, ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirishadi. SHuningdek, laboratoriya hisobotlari talabalarining malakali olimlar kabi o'ylashlari, analiz va sintez qilaolishlarini ta'minlashga qaratilgan. Undan tashqari, talabalar boshqarilgan yoki ochiq tadqiqotlarda qatnashayotgan paytda, ular ilmiy tajribalarni topish, taxminlarga asoslangan mulohazalarini sinab ko'rish va mukammallashtirish uchun tadqiqotlar o'tkazishmoqda - ular mantiqiy usulda o'z tushunchalarini rivojlantirish uchun himoyalanaadi. Ta'sirli ilmiy o'qituvchilar talabalarga mustaqil o'rganuvchi bo'lishlariga yordam beruvchi faoliyatlar yaratadilar.²

Pedagogik tajriba ham bir qator shartlarga amal qilgan holda tashkil etiladi.

Xususan:

- 1) tajribaning maqbul loyiha (dastur) asosida uyushtirilishi;

²Jeff Halstead . Navigating the new pedagogy. R and Education, 2011.84-85b.

- 2) tadqiqot ilmiy farazining puxtaasoslanishi;
- 3) tadqiqot ob'ektlari vv usullarining to'g'ri tanlanishi;
- 4) tajriba o'tkazilish vaqti hamda davomiyligini aniqlanishi;
- 5) zarur pedagogik shart-sharoitlar (asbob-uskuna, jihozlar, vositalar)ning yaratilganligi;
- 6) tajriba ma'lumotlarini umumlashtirish, tahlil qilish va natijalarni qayta ishlash.

Pedagogik tajriba yakunidaolingan natijalargaasoslanib umumiy xulosaga kelinadi va ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Matematik-statistik metod tajriba-sinov ishlari, shuningdek, umumiy holda tadqiqotning samaradorlik darajasini aniqlash maqsadida qo'llaniladi, muammo holatini ifodalovchi ko'rsatkchlar maxsus matematik formulalar yordamida qayta tahlil etiladi. YAkuniy qiymat tadqiqot samarasini ifodalovchi asosiy ko'rsatkch hisoblanadi. Ayni vaqtda, pedagogik yo`nalishda, tadqiqotlar olib borishda Styudent, Ko`virlyag, Rokch, V.P.Bespal`ko hamda V.V.Grechixin metodlaridan keng foydalanilmoqda.

Nazorat uchun savollar:

1. «Pedagogika» tushunchasi qanday mazmunni anglatadi?
2. Ta'lim nazariyasi (didaktika) nima?
3. Tarbiya nazariyasi nimalarni o`rganadi?
4. Pedagogika fanining asosiy vazifalari nimalardan iborat?
5. Pedagogikaning asosiy kategoriyalarini ayting va mohiyatini yoriting.
6. Qanday fanlar pedagogik fanlar tizimiga kiradi?
7. Qanday metodlar pedagogik ilmiy-tadqiqot metodlari hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. N. Xo'jaev va boshqalar. "Pedagogika asoslari". Toshkent.,TDIU 2003.
2. G.O. Ochilova., Musaxanova G.O. "Pedagogika" Toshkent. TDIU, 2005 yil.

3. A.A.Radugina Pod.red., “Psixologiya –pedagogika”, Moskva 2003.
4. V.A.Slastenin, I.F.Isaev, A.I.Mixenko, E.N.Shiyanov «Pedagogika»
Moskva. «SHkolnaya pressa». 2004
5. Podlasiy I. P.” Pedagogika” Moskva, 2003.
6. To`xtaxadjaeva M. “ Pedagogika” - T.: O`zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.29-44b.
- 7 .O'.Asqarova, M. Xayitboyev,M. Nishonov “Pedagogika”- T.: Talqin 2008

3-Mavzu: Shaxsning rivojlanishi, tarbiya va ijtimoiylashuvi.

Reja

1. "Individ" va "shaxs" tushunchasi.
2. Shaxs rivojlanishining ijtimoiylashuv bilan aloqadorligi.
3. Shaxs rivojlanishida irsiyat, muhit va tarbiyaning tutgan o'ri.
4. Shaxs rivojlanishining yosh va psixologik xususiyatlari.

Tayanch tushunchalar:

Individ, individual, Shaxs, Rivojlanishi, tushuncha, individuallik, tarbiya, ta'sir etuvchi omil, Rivojlanish, faoliyat, yosh xususiyat

SHaxs rivojlanishi haqida tushuncha. Individ, shaxs, individuallik.

SHaxs tushunchasi insonga taalluqli bo`lib, psixologik jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari xatti-harakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi, muayyan xulq-atvor va dunyoqarashga ega bo`lgan jamiyatning a'zosini ifodalashga xizmat qiladi. Odam shaxs bo`lishi uchun psixik jihatdan rivojlanishi, o`zini yaxlit inson sifatida his etishi, o`z xususiyatlari va sifatleri bilan boshqalardan farq qilmog`i kerak.

"Individ" nima? Bola ma'lum yoshga qadar "individ" sanaladi. ***Individ*** (lotincha "individium" so`zidan olingan bo`lib, «bo`linmas», «alohida shaxs», «yagona» ma'nolarini anglatadi) xatti-harakatlarini shartli refleks yordamida tashkil etuvchi biologik mavjudotdir.

Individuallik esa shaxsning o`zigaxos xususiyatlari bo`lib, uning namoyon bo`lishi tarbiya jarayonini amalga oshirishda bola shaxsini puxta o`rganish, uning yashash sharoitlaridan etarli darajadaxabardor bo`lish va ularning hisobga olinishini taqozo etadi. Individual yondashuv o`quvchilarning aqliy qobiliyatlari, bilishga bo`lgan qiziqish hamda iste'dodini namoyon etishda muhim ahamiyatga ega. Bola harakatlari ongli, ijtimoiy munosabatlar jarayonidagi ishtiroki natijasida shakllana boradi.

Kadrlar tayyorlash milliy modelida shaxs kadrlar tayyorlash tizimining bosh sub'ekti va ob'ekti, ta'lim sohasidagi xizmatlarining iste'molchisi va ularni amalga oshiruvchi sifatida ta'riflanadi. Kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosati insonni intellektual va ma'naviy-axlohiy jihatdan tarbiyalash, uning har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida namoyon bo'lishiga erishishni nazarda tutadi. Mazkur ijtimoiy talabning amalga oshirilishi har bir fuqaroning bilim olish, ijodiy qobiliyatini namoyon etish, intellektual jihatdan rivojlanishi hamda muayyan kasb yo'nalishi bo'yicha mehnat qilish huquqini kafolatlaydi.

Odamning ijtimoiy mavjudot sifatida shaxsga aylanishi uchun ijtimoiy muhit sharoitlari va tarbiya kerak bo'ladi. Ana shular ta'sirida odam inson sifatida rivojlanib boradi va shaxsga aylanadi. Rivojlanishning o'zi nima? Rivojlanish shaxsning fiziologik va intellektual o'sishida namoyon bo'ladigan miqdor va sifat o'zgarishlar mohiyatini ifodalovchi murakkab jarayondir. Rivojlanish mohiyatan oddiydan murakkabga, quyidan yuqoriga, eski sifatlardan yangi holatlarga o'tish, yangilanish, yangining paydo bo'lishi, eskining yo'qolib borishi, miqdor o'zgarishining sifat o'zgarishiga o'tishini ifodalaydi. Rivojlanishning manbai qarama-qarshiliklarni o'rtasidagi kurashdan iboratdir. Bola shaxsining rivojlanishi inson ijtimoiy mavjudotidir degan falsafiy ta'limotga asoslanadi. Ayni vaqtda inson tirik, biologik mavjudot hamdir. Demak, uning rivojlanishida tabiat rivojlanishining qonuniyatlari ham muhim ahamiyatga ega. SHuningdek, shaxs bir butun mavjudot sifatida baholanar ekan, uning rivojlanishiga biologik va ijtimoiy qonuniyatlar birgalikda ta'sir etadi, ularni bir-biridan ajratib bo'lmaydi. CHunki shaxsning faoliyati, hayot tarziga yoshi, bilimi, turmush tajribasi bilan birga boshqa fojiali holatlar, kasalliklar ham ta'sir etadi. Inson butun umri davomida o'zgarib boradi. U ham ijtimoiy, ham psixik jihatdan kamolga etadi, bunda bolaga berilayotgan tarbiya maqsadga muvofiq bo'lsa, u jamiyat a'zosi sifatida kamol topib, murakkab ijtimoiy munosabatlar tizimida o'ziga munosib o'rin egallaydi. CHunki rivojlanish tarbiya ta'siri ostida boradi. SHaxsning fazilatlarini to'g'ri ko'rish va bexato baholash uchun uni turli munosabatlar jarayonida kuzatish lozim. Demak, shaxsni rivojlantirish vazifasini to'g'ri hal etish uchun uning xulqiga

ta'sir etuvchi omillar hamda shaxs xususiyatlarini yaxshi bilish zarur. Tarbiya bolaga samarali ta'sir etishi uchun o'sish va rivojlanish qonuniyatlarini bilish va hisobga olish maqsadga muvofiq. SHunday qilib, rivojlanish vatarbiya o`rtasida ikki tomonlama aloqa mavjud.

2. Shaxs tarbiyasiga ta'sir etuvchi omillar. Fanda, odamning shaxs sifatida rivojlanishiga biologik va ijtimoiy omillarning ta'siri o`rtasidagi munosabatni belgilashga oid munozara ko`pdan buyon davom etmoqda. Insonning shaxs sifatida, rivojlanishida ijtimoiy hodisalarning ta'siri kuchli bo`ladimi? Yoki tabiiy omillar etakchi o`rin tutadimi? Balki tarbiyaning ta'siri yuqoridir? Ular o`rtasidagi o`zaro munosabat qanday?

Fanda biologik yo`nalish deb nomlangan nuqtai nazar etakchi o`rinlardan birini egallab, uning vakillari Aristotel, Platonlar tabiiy-biologik omillarni yuqori qo`yadi. Ular tug`m imkoniyatlar, taqdir, tole har kimning hayotdagi o`rnini belgilab bergan, deyдилar. XVI asr falsafasida vujudga kelgan preformizm oqimi namoyandalari esa shaxs rivojlanishidagi naslning roliga katta baho berib, ijtimoiy muhit vatarbiyaning rolini inkor etadi. Xorij psixologiyasidagi yana bir ohim – bixeviorizm XX asr boshlarida yuzaga kelgan bo`lib, uning namoyandalari, ong vaaqliy qobiliyat nasldan-naslga o`tib, insonga u tabiatan berilgan, deyiladi. Mazkur ta'limot vakili amerikalik olim E. Torndaykdir. Progmatizm oqimi va uning vakillari D. D'yul, A. Kombe ham shaxs rivojlanishini biologik nuqtai nazarda asoslaydilar. Ular rivojlanishni faʼat miqdoriy o`zgarishdan iborat, deb qaraydilar. Naslning rolini absolyutlashtirib, uni inson taqdiridahal qiluvchi ahamiyatga ega deb biladilar. Demak, bir guruh xorijiy olimlar rivojlanishni biologik (nasliy) omilga bog`laydilar. Biologik oqimga qarshi falsafiy oqim vakillari rivojlanishi ijtimoiy omil bilan belgilaydilar. Bu oqim vakillari bola shaxsining jismoniy, psixik rivojlanishi u yashaydigan muhitga bog`liq deb ko`rsatadilar. Muhit deganda odam yashaydigan sharoitdagi barcha tashqi ta'sir tushuniladi. SHu nuqtai nazardan tarbiya tufayli bolani o`zi yashaydigan ijtimoiy sharoitga moslashtirish mumkin, degan xulosa kelib chiqadi. Ular ijtimoiy muhitning rolini hal qiluvchi omil deb hisoblaydilar. Demak, odam bolasining

shaxs sifatida rivojlanib, taraqqiy etib borishi, uning shaxs bo`lib kamolgaetishida nasl (biologik omil), ijtimoiy muhit (bola yashaydigan sharoit), shuningdek, maqsadga muvofiq amalgaoshadigan tarbiya ham birdek ahamiyatga ega. Bu omillarning ta'sirini aniqlashda ilg`or pedagogik olimlar, psixolog va faylasuflar ta'limotiga suyaniladi.

Falsafada shaxsni jamiyat bilan bog`liq bo`lgan ijtimoiy hayotdagi murakkab voqelik deb qaraladi. Ular individning ma'naviy boyligi uning munosabatlariga bog`liq, deb hisoblaydilar. Haqiqatdan ham, shaxs mehnat faoliyati zaminida rivojlanadi, kamolgaetadi. Inson sharoitni, sharoit esa odamni yaratadi. Bu esa o`z navbatida inson faolligini namoyon etadi. Zero, shaxs ma'lum ijtimoiy tuzum mahsulidir. Jamiyat shaxs kamolotining muayyan imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishi yoki yo`q qilishi mumkin. Faylasuflar shaxsni tabiatning bir bo`lagi deb baholaydilar. Bu insondagi layoqat kurtaklari bo`lib, uning rivojlanishi uchun tarbiya kerak, degan g`oyani ifodalaydi. Jamiyat taraqqiyoti shaxs rivojlanishi uchun keng imkoniyatlarni yaratadi. Demak, shaxs bilan jamiyat o`rtasida ham uzviy aloqa mavjud. Shunday qilib, odam shaxsining jamiyatdagi rivojlanishi tabiat, muhit, inson o`rtasidagi murakkab aloqa ta'siri ostida ro'y beradi, inson ularga faol ta'sir etadi va shu yo`l bilan hayoti va o`z tabiatini o`zgartiradi. Shaxsga ijtimoiy muhitning ta'siri ham muhim. Bu tarbiya tizimi orqali amalgaoshiriladi. YA'ni, birinchidan, tarbiya ta'sirida muhit beraolmagan bilim, ma'lumot egallanadi, mehnat va texnik faoliyat bilan bog`liq ko`nikma va malakalar hosil bo`ladi. Ikkinchidan, tarbiya tufayli tug`ma kamchiliklar ham o`zgartirilib, shaxs kamolgaetadi. Uchinchidan, tarbiya yordamida muhitning salbiy ta'sirini ham yo`qotish mumkin. To`rtinchidan, tarbiya kelajakka qaratilgan maqsadni belgilaydi. Demak, tarbiya bilan rivojlanish bir-biriga ta'sir etadi, bu tarbiya doimiy va uzluksizdir. Shunday qilib, bola shaxsining rivojlanishida tarbiya ham etakchi o`ringa ega bo`lib, tarbiya tufayli nasl-nasabi, oila muhiti, ijtimoiy muhit ta'sirida har tomonlama rivojlanishga qodir, degan xulosani chiqarish mumkin.

3.Shaxs rivojlanishida faoliyatning o`rni. SHaxs rivojlanishida irsiyat, muhit, tarbiya bilan bir qatorda inson faoliyati ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu degani inson qanchalik mehnat qilsa, uning rivojlanishi shunchalik yuqori bo`ladi.

Faoliyat o`zi nima? Faoliyat shaxs tomonidan tabiiy va ijtimoiy hayotni maqsadga muvofiq tashkil etiluvchi kundalik, ijtimoiy yoki kasbiy harakatlarning muayyan shakli, ko`rinishi. Insonning qobiliyati va yoshi u tomonidan tashkil etilayotgan faoliyat mohiyatiga ko`ra belgilanadi.

Faoliyat jarayonida inson shaxsi, har tomonlama va bir butun, yaxlit holda rivojlanadi. Lekin faoliyatni maqsadga muvofiq amalga oshirishi uchun uni to`g`ri tashkil etish lozim. Lekin ko`p holatlarda shaxsning rivojlanishi uchun imkoniyatlar yaratilmaydi, tarbiyalanuvchilarning ijtimoiy mehnat, bilish faoliyatlari cheklangan bo`ladi. O`smir va o`spirinlar faoliyatining asosiy turlariga o`yin, o`qish va mehnat kiradi. Ular yo`nalishiga ko`ra bilishga doir, ijtimoiy, sport, badiiy, texnik, hunarmandchilik hamda shaxsiy qiziqishga ko`ra tanlangan sohalardan iborat. Faoliyatning asosiy turi – muloqotdir. Faoliyat faol va passiv bo`lishi mumkin. O`smir faoliyati muhit va tarbiya ta`sirida faollashishi yoki susayishi mumkin. Inson shaxsining rivojlanishida uning butun vujudi bilan sevim, o`z imkoniyatlarini namoyon etib, mehnat qilish, o`zini shaxs sifatida ko`rsatishida unda o`z faoliyatidan qoniqish hosil qiladi. Uning ijtimoiy mehnatdagi ishtirokida faollik ko`zga tashlanadi. Ta`lim jarayonidagi faollik o`quvchiga bilimlarni chuqur va mustahkam egallashga, o`z qobiliyatini namoyon etishga yo`llaydi. Bilishga bo`lgan faollik o`quvchining intellektual rivojlanishini ta`minlaydi. Faollik ko`rsatishning asosini esa hamma vaqt ehtiyoj tashkil etadi. Ehtiyojlarning xilma-xilligi faoliyatning ham turlarini kengaytiradi. SHunga ko`ra, o`quvchining turli yosh davrlarida ularning faoliyati turlcha bo`ladi. Ta`lim muassasasida, hamma vaqt bir xil talab shaxs rivojlanishida ijobiy natija beravermaydi. Turli yosh davrlarida faoliyatning turlari va mohiyati o`zgarib turishi kerak. Insonning ijtimoiy faolligi, qobiliyati barcha muvaffaqiyatlarining garovidir. CHunki har bir inson o`z mehnati, g`ayrati, intilishi bilangina faollashadi. O`qituvchi qanchalik yaxshi o`qitmasin yoki tarbiya bermasin,

tarbiyalanuvchining o`zi harakat qilmasa, rivojlanish muvaffaqiyatli kechmaydi. Zero, barchama'naviy-axlohiy kamchiliklarning asosiy sababi ham insonning o`z faoliyatini to`g`ri yo`lga qo`ymaganligidadir.

Tomas Edison, Bil Gayts Reyxil Karson , Rosa Parks- bularning barchasi dunyo manzarasini tubdan o`zgartirib yuborgan shaxslar hisoblanadi. Elektr lampalaridan tortib kompyutergacha va kishilar erkinliklari sog`lom muhitga erishgungacha , yagona shaxslar o`zgarishlar yasashning kaliti bo`lgan.

Albatta yakka holatda muvoffiqiyatlarga kamdan kam erishiladi, buyuk muvaffaqiyatlarga boshqalarning yordami bilan erishilishi haqiqat va bu albatta yuqorida eslatib o`tilgan ixtirochilar uchun ayni haqiqat. Shu bilan birga bu ilmiy va jamoaviy o`zgarishlar yasagan shaxslar sinf honalarida o`tirgan. Ular yoshlik va o`smirlik paytida ham bugungi maktab zallarida sang`ib yuradigan bolalarga o`xshamagan.

Kelgusida dunyoda innovatsion texnologiyada, meditsina sohasida, yoki jamiyatda qanday o`zgarishlar sodir bo`lishi aytish qiyin. Lekin bir narsa aniqki, bunday katta mahoratni egallagan shaxslar bugunning talabalaridir. Pedagoglar ularni o`zlari istagan sohani mutahhassi bo`lishi uchun kerakli mahoratlar bilan tanishtirishi va qurollantirishi kerak.

Jamiyatga foyda keltiradugan, tajribali , o`zini har sohada nazorat qila oladigan yosh kadr zarur. Shuningdek maktablar jamiyatning hozirgi hayotini o`zgartirishiga hissa qo`shadigan yaratuvchan ijodkor yoshlar- novatorlarni yetishtirib berishi kerak. Bunga erishish uchun maktablar o`quvchi shaxsini hurmat qilgan holda ularga ko`maklashishlari kerak. Talabalar tomonidan aytilagan kuchli istaklari, orzu hohishlari kelajakdagi muhim qadamlari uchun katta rol o`ynaydi, Har bir hohish istakning amalga oshishi dunyoga o`zining ma'noli hissasini qo`shadi. O`qituvchilar o`quvchilar uchun umumiy sistemaga bog`liq normalarni tanlagandan ko`ra ularning o`zlarini namoyon qila olishini qanday o`rgatishi mumkin? Pedagoglar qanday qilib ta`limni individuallashtiradi va talabalarni o`zlarining kelajagining asoschisi qilishga intiladi?³

³Jeff Halstead . Navigating the new pedagogy. R and Education, 2011.131-b.

Talaba shaxsiga hurmat. O`ngan davrlarda bo`lgani kabi, o`qituvchilar turli xil jamoatchi-iqtisodchi talabalar jamoasi bilan bog`liqdir. O`ziga hoslikdan faxrlanishning ma`nosi talabalarning kelib chiqishini bilishi va madaniy hilma xillikni hurmat qilishni talabalarga o`rgata olishdir. Talabarga ularning madaniyati va turli hil usumlari haqida malumotlarni bo`lishishga imkon berish nafaqat loyihalar va faoliyatlar o`rtasidagi moslikni mustahkamlaydi, balki bu sinfdoshlarni bir birini chuqurroq o`rganish tajribasi ekanligini isbotlaydi. Ko`plab o`qituvchilar bu g`oyani qabul qilishda muammolarga duch kelishlari mumkin. Talabalarning sinfdan tashqari kechadigan hayoti va faoliyati ular dars davomida o`rganadigan fanlari singari hayotda o`z o`rinlarini topishga hizmat qiluvchi asosiy omillardir. Sport, teatr to`garaklari, va bahs munozaralar, maktabdan tashqari darslar – bularning barchasi hayotiy mahoratni o`stirish uchun muhim omildir. Bu faoliyatlarning barchasi vaqt talab qiladigan va shunga qaramay maktab topshiriqlari bilan vaqt masalasi bo`yicha muammo bo`lishi mumkin. O`qituvchi malum bir topshiriqni bajrish uchun talaba uchun noqulay vaqt belgilasa, o`quvchi tayinlangan vazifani amalga oshira olmasligi va bundan aziyat chekishi hamma uchun oydin. Garchi talaba uchun vaqtni, muddatni qadrlash muhim bo`lsada, o`qituvchining gohi-gohida talabalarga imkon berishi ularning fanga va vaqt tushunchasiga bo`lgan hurmat hissini kuchaytiradi.

Bundan tashqari, talaba kamchilik va salohiyati bilan bir biridan tubdan farq qiladi. Tabiiy fanlarda o`zining bor mahoratini ko`rsata olgan o`quvchi, ijtimoiy fanlarni o`zlashtirishda birmuncha qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Bazi talabalar ta`lim sohasida barkamollikka erishadilar- bu pedagoglarning yutug`idir va buni ezozlashimiz keak. Qanday sinf o`quvchilariga dars o`tishdan qat`iy nazar pedagog o`quvchilarning iqtidor doirasidagi sohalarida muvaffaqiyatga erishishlari uchun ularni ruhlantira olishi kerak; hoh bu ilmiy soha yoki mehanik soha bo`lsin. Talabalarning muvaffaqiyatiga etibor qaratib va uni qadrlagan holda kelajakda o`zlari orzu qilgan kasb egasi bo`lishiga yordam beradi.⁴

⁴Jeff Halstead . Navigating the new pedagogy. R and Education, 2011.134-b.

Shuning uchun ham inson faoliyati uning rivojlanishi natijasi hamdir. Demak, shaxs faolligi asosida ijtimoiy faollik, tashabbuskorlik, ijodkorlik xislatlarini shakllantirish – uning shaxslik imkoniyatlarini namoyon etishi orqali faoliyatini rivojlantirish muhim sanaladi.

4.Rivojlanishning yosh va o`zigaxos xususiyatlari. Muayyan bir yosh davrigaxos bo`lgan anatomik, fiziologik (jismoniy) va psixologik xususiyatlar yosh xususiyatlari deb ataladi. Ana shu yosh xususiyatlarni hisobgaolgan holda ta`lim va tarbiya ishi tashkil etiladi. SHunda bola rivojlanishiga tarbiya ta`siri kuchli bo`ladi.

Bolalarning tarbiyasiga to`g`ri yondashish, uni muvaffaqiyatli o`qitish uchun bola rivojlanishidagi turli yoshdagi davrlarigaxos xususiyatlarni bilish va uni hisobgaolish muhimdir. CHunki bolaorganizmining o`sisini ham, rivojlanishi ham, psixik taraqqiy etishi ham turli yosh davrlarida turlcha bo`ladi. Abu Ali Ibn Sino, YAn Amos Komenskiy, K.D.Ushinskiy, AbdullaAvloniy ham bolani tarbiyalash zarurligini uqtirib o`tganlar.Bolaning o`zigaxos xususiyatini hisobgaolish juda murakkab. CHunki bir xil yoshdagi bolalar ham psixik jihatdan turlcha bo`lishi mumkin.Masalan, ko`rish va eshitish qobiliyati, faolligi, tez anglash, sust fikr yuritishi, hovliqma yoki vazminligi, sergap yoki kamgapligi, serg`ayrat yoki g`ayratsizligi, yalqov yoki tirishqoqligi, pala-partish va chala ishlaydigan, yig`inchoqligi yoki ishga tez kirishib ketishi kabilar nerv faoliyati tizimining ta`siri bo`lib, o`qituvchi yoki tarbiyachi ularni bilishi zarur.Bolaning individual – o`zigaxos xususiyatini bilish uchun temperamentning umumiy tiplari va bolaning o`zigaxos xususiyatini o`rganish, metodikasini bilish muhim. Temperament (lot. «temperamentum» «qismlarning bir-biriga munosabati») ma`nosini anglatib, shaxsning individual psixologik xususiyatlari majmuidir.SHuningdek, turli yosh davrlarining o`zigaxos rivojlanish qonuniyatlari ham mavjud. Masalan, 5-sinf o`quvchilari bilan 10-sinf o`quvchisini tenglashtirib bo`lmaydi. SHuning uchun bolaning jismoniy va psixik kamoloti quyidagi davrlarga bo`linadi:

1. Go`daklik davri – chaqaloqlik (1 oy) davri tugagandan to bir yoshgacha bo`lgan davr.

2. Bog`chagacha bo`lgan yosh davri – 1 yoshdan 3 yoshgacha.
3. Maktabgacha bo`lgan yosh davri – 3 yoshdan 7 yoshgacha.
4. Kchik maktab yoshidagi o`quvchilar (bolalar)–7 yoshdan 11,12 yoshgacha.
5. O`rta maktab yoshidagi o`quvchilar (o`smirlar) 14-15 yosh.
6. Katta yoshdagi maktab o`quvchilari (o`spirinlar) – 16-18 yosh.

Kchik maktab yoshida o`yin faoliyatining o`rnini endi o`qish faoliyati egallaydi. Bu juda qiyin o`tish davri bo`lib, bolaning bo`yi, og`irligi jihatdan uning tashqi ko`rinishi kam farq qiladi. Suyaklari qotmagani tufayli tez shikastlanadi. Muskullari tez o`sishi tufayli serharakat bo`ladi. Bosh miyasi tez rivojlanadi. Jismoniy o`shigaxos bu xususiyatlar tarbiyachidan ehtiyotkorlikni talab etadi. Bu yoshda bola bilim olish va o`rganishga qiziquvchan bo`ladi. Bolalar qiziqishini qanoatlantiruvchi qiziqarli uchrashuv, sayr va tomosha va ekskursiyalarni tashkil etish zarur. Mazkur yosh davri o`quvchilariga emosionallik xos, ularning fikrlashi obrazli bo`ladi, his-tuyg`ulari mazmuni o`zgaradi. Ular odamlar bilan aloqa qilishga qiziqadilar. O`rta maktab yoshi (o`smirlik 12-15 yosh). O`smirlikning murakkabligi anotomik-fiziologik va psixologik xususiyatdagi kuchli o`zgarishlar bilan bog`liqdir. Bolaning o`sishi tezlashadi. Bu davrni o`tish davri ham deyiladi. Bu davrda jinsiy etilish davri boshlanadi. Bu bolaning fe`l-atvoriga ta`sir etadi. O`smir hayotida mehnat, o`yin, sport va jamoat ishlari katta rol o`ynaydi. Ba`zilarining o`zlashtirishi pasayadi, intizomi bo`shashadi.

Hozirgi davr o`smirlarining ruhiyatida quyidagi holatlar ko`zga tashlanadi:

1. Intellektual rivojlanish – tafakkur qobiliyati, aqliy faoliyatni yuqori saviyada tashkil etishni talab etadi, bilishga qiziqishi ortadi. Bu davrda to`garaklar, studiya, seksiya, turli tadbirlar o`tkazish kattaahamiyatga ega. Ularning kitob o`qishga qiziqishi ortadi.

2. O`z-o`zini anglash, baholash, tarbiyalash shakllanadi. U o`zini boshqalar bilan solishtira boshlaydi.

Ammo yuqoridagilar bilan bir qatorda, o`smir xarakterida murakkab qarama-qarshiliklar ham mavjud bo`ladi. Bu o`smir faoliyati, xulqida yangi xislatlar – yosh xususiyatning yangidan boshlanishi sanaladi.

Lekin o`smirlarnig hammasida ham bilishga qiziqish darajasi yuqori emas, 38 foiz o`smir hech qaysi o`quv fanlarini o`qishga qiziqmaydi. Boshqalarining uchta yoki ikkita o`quv fani, aksariyat holatlarda esa bitta o`quv faniga qiziqishi aniqlangan. Kchik yoshdagi o`smirlar qiziqishi o`qituviga bog`liq. Lekin ularning qiziqishlari, shuningdek, kitob o`qishlari ham barqaror emas.

Turli to`garaklarga 21 foiz o`smir qatnashadi, qolganlari sport yoki musiqa bilan shug`ullanadi. 40 foiz o`quvchida, sinfdan tashqari ishlarda qatnashishda ham barqarorlik yo`q. Eng muhim qiziqish – teleeshittirishlarga qaratilgan. TVni har kuni 88 foiz o`smir tomosha qiladi. Ular oddiy kunni o`z ixtiyorlari bilan qanday o`tkazadilar, degan savolga javob topish uchun o`tkazilgan tadqiqot natijalari quyidagilarni qayd etdi: 85 foiz o`smir vaqtini o`z holcha o`tkazadi, 70 foizi kino yoki televizor ko`radi, 50 foizi sport bilan shug`ullanadi, 45 foizi uxlab yoki yotib dam oladi. SHuningdek, yomon bahoolmaslik uchun maktabga boradigan o`smirlarning soni 15 foizni tashkil etadi. O`smirlar dabiror narsaga erishishga nisbatan talab rivojlanadi. Ular tomonidan ijtimoiy talablarning bajarilishi asab tizimining rivojlanishiga ta`sir etadi. SHuning uchun maktab hayoti “qiyin” vazifalarga to`liq bo`ladi. Bu yoshda o`smirlar kattalar oldida o`zining erkinligini namoyish etishga harakat qiladi. O`z-o`zini tarbiyalashga bo`lgan talab o`sadi. “Dangasa”, “qo`pol”, “bee`tibor”, “qobiliyatsiz” degan kattalarning baholarini ular og`rinib qabul qiladilar. O`smir yoshida, o`g`il va qiz bolalar o`rtasida farq kuchayadi. VII sinfdan intellektual malakalar pasayadi. SHuning uchun bu davrda bolalar rivojlanishiga katta e`tibor berish lozim. O`z-o`zini tarbiyalash natijasida o`g`il bolalar kuchli, erkin, e`tiborli, jasur; qizlar esa – o`ta ko`nikuvchan, kamtar va jiddiy bo`la boshlaydilar. SHuning uchun o`smirga o`z vaqtini rejalashtirishda yordam berish zarur. 13-14 yoshgacha o`smirda burch hissi, mas`uliyatni his etish, vazminlik paydo bo`la boshlaydi. Muhimi, o`smir shaxsini hurmat hilish, kamsitmaslik, katta bo`lib qolganligini tan olish zarur.

Katta maktab yoshi – kollej, lisey o`quvchilari (o`spirinlik davri 15-18 yosh). Bu davr o`spirinlarning ilk balog`atgaetgan davridir. Mazkur davrda jinsiy etilish tugaydi. Ularda mustaqillik sezila boshlaydi. O`spirin yoshlar hayotga kelajak nuqtai nazaridan qaray boshlaydilar. Madaniy darajasini orttirishga intilish kuchaya boradi, his-tuyg`ularida ham o`zgarish yuz beradi. O`z-o`zlarini tarbiyalashga kirishadilar. Ideal tanlash va unga ergashish kuchayadi. Bu davrda, ular o`rtasida munozaralar o`tkazish yaxshi natija beradi. O`spirinlar o`z guruhiga intiladi. SHuning uchun ham o`spirinning barcha intilishlari ma`lum maqsadga yo`naltirilgan bo`lishi zarur. Ularda o`quv fanlarini tanlashga nisbatan ehtiyoj kuchaya boradi.

O`spirinlik bu asliiy faoliyatning ham rivojlanish davri sanaladi. Ular o`z fikrlarini mustaqil ifodalashga harakat qilib, shaxslik xislatlarini namoyish eta boshlaydilar. SHunda o`qituvchilar va katta yoshlilar ularning hali g`o`r fikrlari va dunyoqarashlarini to`g`ri yo`naltirishlari muhim. Zero, bu davrda o`z-o`zini anglash, ma`naviy-axloqiy, ijtimoiy xislatlari tez shakllanadi.

Bunga uning faoliyati, jamoada va jamoat joylarida o`zini tutishi, odamlar bilan tez muloqotga kirishishi ham turtki bo`ladi. O`zini kattalardek his etish, o`zigaxosligini namoyon etish, boshqalarning diqqatini o`ziga qaratishga harakat qiladi. Axloqiy muammolarni o`z qarashlari nuqtai nazaridan hal eta boshlaydi. Hayot mohiyati, baxt, burch, shaxs erkinligini o`z qiziqishlari bilan o`lchaydilar. SHu bois ularga katta yoshlilarning beg`araz, to`g`ri yo`nalish berishlari o`ta muhim.

Mazkur davrda yoshlar xulqi ham tarkib topa boshlaydi. Bunda shaxsning jamoadagi mavqei, jamoa shaxslari bilan muomala-muloqoti muhimdir.

Albatta, bu borada, ta`lim muassasasida faoliyat ko`rsatayotgan yoshlar ijtimoiy harakati ta`siri kattaahamiyatga ega. CHunki o`spirin-yoshlar mustahil hayot ostonasida bo`lib, ularning bu hayotga to`g`ri qadam qo`yishi uning jamiyatning faol fuqarosi bo`lishining muhim shartidir.

5. Shaxsning ijtimoyilashuvi. Shaxs ijtimoiy munosabatlar jarayonida shakllanadi. CHunki ta`lim jarayonida bolalarga jamiyatda birga yashash bilan

bog`liq bo`lgan holat va hodisalar o`rgatiladi. Bu jarayonda o`quvchi jamiyatga «kirishadi» va u bilan o`zaro munosabatda bo`ladi. Ular ma'lum ijtimoiy tajriba (bilim, qadriyat, axloqiy qoida, ko`rsatma) orttiradilar, ya'ni, ijtimoiylashadilar.

Ijtimoiylashuv uzoq davom etadigan murakkab jarayon. Chunki har qanday jamiyat rivojlanish jarayonida ijtimoiy vaaxloqiy qadriyatlar, ideallr, axloqiy me'yorlar va qoidalar tizimini ishlab chiqadi, har bir bola yuqoridagi qoidalarni qabul qilib, o`rganib mazkur jamiyatda yashash, uning a'zosi bo`lish imkoniyatiga ega bo`ladi. Buning uchun jamiyat u yoki bu shaklda shaxsga maqsadga muvofiq ta'sir etadi. Bu ta'sir ta'lim vositasidaamalgaoshadi. Ikkinchi tomondan, shaxsning shakllanishiga turli g`oyalar, ijtimoiy muhit ta'sir ko`rsatadi.

Odamlar ijtimoiy me'yorlar vaaxloqiy qoidalar bilan munosabatga kirishadilar va uni o`rganadilar.

Ijtimoiylashuv jarayoni ichki qarama-qarshiliklarga ega. Ijtimoiylashgan inson jamiyat talablariga mos kelishi, unga «kirishib» ketishi, jamiyat rivojlanishidagi salbiy jihatlarga, shaxsning individual rivojlanishiga to`sqinlik qiluvchi hayotiy holatlarga qarshi turishi kerak. Lekin hayotda ba'zan aksi ham bo`ladi: to`liq ijtimoiylashgan, jamiyatga kirishib ketadigan, ammo muhitda ba'zi salbiy holatlarga qarshi kurashishda faollik ko`rsatmaydigan odamlar ham mavjud.

Bu holat ko`p jihatdan butun jamiyat, tarbiya muassasalari, o`qituvchilar hamdaota-onalarga ham taalluqli. Tarbiyada qarama-qarshilik insonparvarlik g`oyasi yordamidagina bartaraf etilishi mumkin.

138.Shaxsga bo`lgan hurmat darajasi

Har bir shaxsning o`zlashtrish qobiliyati va tezligi boshqalarnikidan tubdan farq qiladi.Agar darsning izchilligi va saviyasi o`quvchi bilim salohiyatiga muvofiq tarzda bo`lsa sinfnig ko`pchilik talabalari har bir bo`lim yakunidagi berilgan ta'lim standartlariga javob bera olishi kerak. Shunga qaramay ba'zi talabalar hattoki biror bo`lim yoki bob yakunlanayotgandagina yakunlanayotgan mavzu haqidagi tushunchalari endi “uyg'onayotgan” bo`lishi mumkin. Ba'zi hollarda qisqa hulosaviy nazorat tekshiruvlaridagi o`zgarmas darajalar, kelajakdagi kasbiy mahoratlarida o`sishi mumkin.

Agar ushbu darajalash tizimi o`zgruvchan bo`lsa, yoki talaba bir bo`lim yoki bob yakunlangandan keyin zaruriy mahoratni namoyish qila olsachi? Agar ular buni ma'lum bir o`rtacha vaqtda bajarsa, yoki bo`lim yakunlangandan so`ng orqaga qaytib bilim darajasi salohiyatini aks ettiruvchi bahosini o`zgartirishi kerakmi?

Agar o`qituvchilar talaba shaxsini qadrlashni va ularning qobiliyatlarini nazorat qilishni hohlasa ular bor kuchlari bilan harakat qilishlari uchun talabarga har qanday imkoniyatni berishlari kerak. Bu esa baholash standardning asosiy tarkibiy qismi hisoblanishi kerak. Sentyabr va Yanvar oylaridagi yil bo`yi jamlangan ballarni qo`shib o`rtacha bahoni chiqargandan ko`ra o`qituvchilar o`quvchilarning chorak yakunidagi bilim darajalarini aniqlagani maqulroq. Namuna tariqasida, agar bir talaba o`rganilayotgan bo`lim davomida o`zlashtira olmasa va bu iqtidorni keyinroq namoyon qilsa, uning dars davomida olgan bahosi yakuniy baholanishiga ta'sir ko`rsatmasligi kerak.

Oshkora tuzilgan va tartibga solingan baholash mezoni o`quvchilarning o`qishga bo`lgan ishtiyoqi va o`z kelajagini yarata olishiga bo`lgan ichonchini mustahkamlaydi. Yil yakunidagi o`rtacha baho ko`rsatkichining eski mezoni talabalarning o`qishga bo`lgan ishtiyoqini pasaytiradi: avvalgi egallangan past baholar keyinroq ham baholanishga ta'sir ko`rsatsa qattiq ishlashdan naf ko`rmagan talabalarda yil yakunida o`zlashtirish o`sish o`rniga pasayadi. Har bir kishi turli hil tezlikda o`zlashtirishi tufayli baholanishning yangicha mezoni- yil boshidagi past baholar yil yakunidagi yuqori ballarga ta'sir qilmaslik o`rganuvchilarda o`qishga bo`lgan ishtiyoqini kuchaytiradi.⁵

Zero, O`zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da ham ta'kidlab o`tilganidek, uzluksiz ta'limni tashkil etish, rivojlantirish hamda ta'limning ijtimoiylashuviga erishish dolzarb masaladir. Ta'lim oluvchilarda estetik boy dunyoqarashni shakllantirish, ularda yuksak ma'naviyat, madaniyat va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish kabilar muhim ijtimoiy talablar hisoblanadi.

⁵Jeff Halstead . Navigating the new pedagogy. R and Education, 2011.138-b

Nazorat uchun savollar:

- 1.«Individ», «shaxs», «individuallik» tushunchalarini sharhlang.
- 2.Rivojlanish va shaxs rivojlanishini ta'riflang.
- 3.Shaxsning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar haqida nimalarni bilasiz?
- 4.Shaxs faoliyati haqida so'zlab bering.
- 5.O'quvchilarning yosh xususiyatlarini tavsiflang.
- 6.Shaxsning ijtimoiylashuvini qanday tushunasiz?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. N. Xo'jaev va boshqalar. "Pedagogika asoslari". Toshkent.,TDIU 2003.
2. Ochilova G.O., Musaxanova G.O. "Pedagogika" Toshkent. TDIU, 2005 yil.
- 3.Psixologiya -pedagogika. Pod.red. A.A.Radugina. Moskva 2003.
- 4.«Pedagogika» V.A.Slastenin, I.F.Isaev, A.I.Mixenko, E.N.SHiyanov. Moskva. «SHkolnaya pressa». 2004
5. Podlaso'iy I. P. Pedagogika. Moskva, 2003.
6. To'xtaxadjaeva M. Pedagogika. - T.: O'zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.29-44b.
- 7 .O'.Asqarova,M. Xayitboyev,M. Nishonov.Pedagogika.- T.: Talqin 2008

4-Mavzu: Yaxlit pedagogik jarayon

Reja:

1. Yaxlit pedagogik jarayon tushunchasi va uning tuzilishi.
2. Pedagogik jarayon qonuniyatlari va tamoyillari.
3. Pedagogik jarayonda tarbiyaning mohiyati va maqsadi.

Tayanch tushunchalar: Ta'lim jarayoni, yaxlit tizim, tushuncha, mohiyat, yaxlit tizim, sifat, tavsif, ta'lim, funktsiya.

Ta'lim jarayoni yaxlit tizim sifatida. Ta'lim tushunchasi va mohiyati. Ta'lim tizimli bilim olishning eng muhim va ishonchli usulidir. Ta'limga ikki tomonlamaaloqa (ta'lim olish va ta'lim berish), shaxsni har tomonlama rivojlantirish va boshqaxususiyatlar xosdir. Ta'lim o'qituvchi tomonidan boshqariluvchi o'zigaxos anglash jarayonidir. O'qituvchining yo'naltiruvchi sifatidagi roli o'quvchilarning aqliy va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishni ta'minlovchi bilim, ko'nikma va malakalarni to'liq o'zlashtiraolishlarida ko'rinadi.

Ta'lim o'qituvchining o'quvchilar bilan muloqoti jarayoni ham sanaladi. U o'quvchilarga o'quv materialini mazmunini tushuntirib beradi, savol va topshiriqlar beradi, ularning faoliyatini nazorat qiladi, xato va kamchiliklarini aniqlaydi, yo'l qo'yilgan xatolarni to'g'rilaydi, qanday ishlash lozimligini qayta ko'rsatadi. Har qanday ta'lim o'zida o'qituvchi va o'quvchining faoliyati, ya'ni, o'qituvchining o'rgatish hamda o'quvchining o'rganishga yo'naltirilgan faoliyati, boshqachai aytganda to'g'ridan to'g'ri, bevosita va nisbiy munosabat¹ aks etadi.

Ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida o'zaro muloqat yuzaga keladi. "Muloqot" tushunchasi "ta'lim" tushunchasidan ko'ra keng ma'noga ega.

Ta'lim o'quvchilarga nazariy bilimlarni berish asosida ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish, ulardaamaliy ko'nikma va malakalar, shuningdek,

¹Дьяченко В.Д. Организационная структура учебного процесса и его развитие. – Москва, Педагогика, 1984. – с. 44-45.

dunyoqarashni shakllantirishga yo`naltirilgan jarayondir. Ta'lim va ta'lim jarayoni (didaktik jarayon) sinonim tushunchalar emas. Jarayon bu yaxlit pedagogik hodisa, pedagogik faoliyatning tarkibiy qismi sifatida ta'lim tizimining muayyan holatini o`zgartirish hisoblanadi. Jarayon mohiyatini V.P.Bespalko tomonidan taklif etilgan quyidagi formulaasosida to`laqonli anglash mumkin:

$$DJ \text{ q } M \text{ q } O`f \text{ q } B$$

Bu erda; DJ – didaktik jarayon;

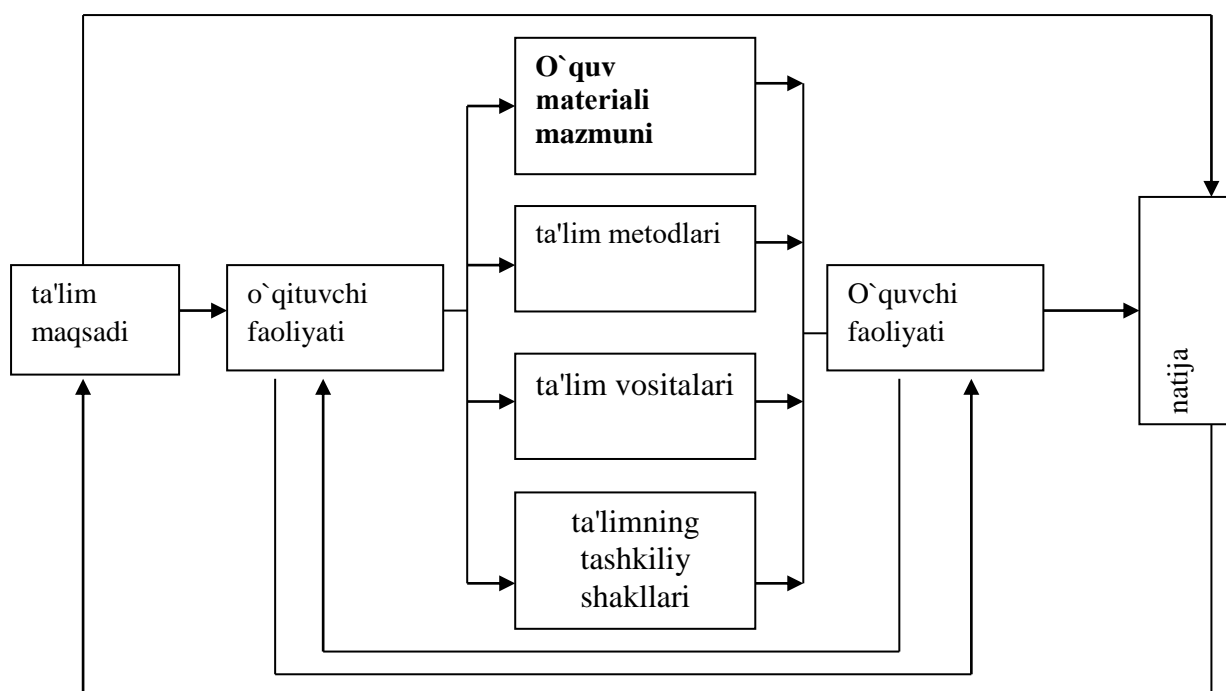
M – o`quvchilarning o`qish (ta'lim olish) motivasiyasi;

O`f – o`quvchilarning o`zlashtirish faoliyati;

B – o`quvchilarning bilish faoliyatlarini boshqarish.

Ta'lim jarayonining yaxlit tizim sifatidagi tavsifi. Ta'lim jarayonining “yaxlitligi” “tizimlilik” va “majmuaviyligi”ni bir xilda talqin etish mumkin emas. Biroq, ta'lim jarayonining yaxlitligi uning tizimlilik bilan uzviy bog`liq.

Tizim (mustaqil tushuncha sifatida) o`zaro bog`langan ko`plab elementlar (tarkibiy qismlar) o`rtasidagi mustahkam birlik va o`zaro yaxlitlikdir. Demak, ta'lim yaxlit tizim sifatida ko`plab o`zaro bog`liq quyidagi elementlarni o`z chigaoladi: ta'lim maqsadi, o`quv axborotlari, o`qituvchi va o`quvchilarning ta'limiy faoliyatlari, uning shakllari, pedagogik muloqot vositalari, shuningdek, ta'lim jarayonini boshqarish usullari.

Ta'lim jarayoni tuzilishining andozasi (modeli)

Barcha tarkibiy qismlarning o`zaro birligi va yaxlitligi sifatida namoyon bo`luvchi ta`lim jarayonining negizini o`qituvchi va o`quvchilarning ta`limiy faoliyatlari tashkil etadi.

Ta`limdagi ushbu yangi 3ta R (QMM): rigor (qattiqqollik), relevance(muvofiqlik), relationship(munosabat) larning o`rni insonning o`zaro ta`siri muhim ustuvorlik kasb etadi. Yuqori samaradorlikka erishuvchi o`qituvchilar maktabga kelgandan boshlab kulmaydigan (jiddiy)lardir. Chorakning boshida talabalarga o`zini xushchaqchaqlik bilan tanishtiradiganlar ham bor. Ular do`stona ko`makdosh va butun maktab davomida hamma uchun hurmatga sazovor bo`ladilar. Bunday o`qituvchilar hurmat qozona olgani uchun talabalar bilan samarali ish olib bora olishadi. Xonalaridan kulgu eshitilib turadi. Talabalar vazifalar ustida ishlaydi va yaratuvchan bo`ladi. O`qituvchilar individual ehtiyojlar va qobiliyat darajalariga e`tiborli bo`lgani sababli talabalar o`rganib boradi va ular talabalarni rivojlantirish uchun ular bilan individual ishlaydi. Shuning uchun, ota-onalar va ularning o`rnini bosuvchi mas`ul shaxslar bilan aloqa o`rnatish o`qitish jarayonidagi muhim va kuchli kelishuv hisoblanadi. Bu kasbning talablari va murakkabliklari sababli ta`lim beruvchilar ta`lim jarayoni va dasturlarini rivojlantirish uchun boshqalar bilan birga hamkorlikda ishlashlari zarur. Va nihoyat aloqalari orqali o`qituvchilar o`zlarining atrofida qilargalarga ta`sir o`tkaza olish uchun yetarli kuchga ega bo`ladi. Nemis shoiri Gyote aytishicha , quydagi fikr atrofida qilargalarga ta`sir o`tkaza olish uchun individual kuch haqida juda yaxshi bayon beradi:

“ Men shunday qo`rqinchli xulosaga keldimki, men hal qiluvchi elementman. Iqlimimni yaratish bu mening shaxsiy fikrlashim. Ob-havomni yaratish bu mening kunlik faoliyatim. Hayotni qo`rqinchli yoki zavqli qila oladigan kuchga men egalik qilaman. Men ilhomlantirish quroli yoki azoblarning manbai bula olishim mumkin. Ayblay olishim ham hazilga yo`yishim ham , azoblashim yoki tuzatishim ham mumkin. Barcha hollarda

ham, har qanday qaltis vaziyatni kuchaytirish yoki kamaytirishga qaror qilish bu mening javobgarligimdir.”

Agar biz odamlarga ular qanday bo`lsa, shunday murojaat qilsak biz ularni yomon ahvolga solib qo`yamiz. Ya`ni biz ularga qanday bo`lishi kerak bo`lsa shunday bo`lishlariga yordam beramiz.

Bir paytning o`zida Gyotening so`zlari hayotga bo`lgan qiziqishni yaqqol ilhomlantiradi hamda uning tushunchasi sinfga ta`sir ko`rsatadi. Talabalar bizning haridorlarimiz va ishimizning manbaidir, bir paytning o`zida o`qituvchilarning o`zlari darsdagi eng muhim inson hisoblanadi. Chunki ular ko`plab talabalarning muvaffaqiyatiga hissa qo`shadigan omillarni nazorat qiladi.

O`qituvchilarning harakati va munosabatlari hamkasblari bilan bo`lgan ijobiy kasbiy munosabatlari ota onalar bilan birgalida ishlashni taminlaydi. Shunighdek maktablar va o`qituvchi ota onalar bilan birga ishlashni taminlaydi. Bundan tashqari maktab va o`qituvchilar ota onalarni taklif qilib farzandlarining talim tarbiyasi bo`yicha sherik bo`lib ishlashini anglatadi.

O`qituvchi risoladagidek namunali darsni tashkillashtira oladi lekin munosabat o`rnatish orqaligina darsning yutuqlarini keskin kuchaytira oladi.⁶

Ta`lim funksiyalari. “Funksiya” tushunchasi “ta`lim vazifalari” tushunchasiga yaqindir. Ta`lim funksiyasi ta`lim jarayoni mohiyatini ifoda etadi, vazifasi esa ta`limning komponentlaridan biri hisoblanadi.

Didaktika ta`lim jarayonining quyidagi uchta funksiyasini ajratib ko`rsatadi: ta`lim berish, rivojlantirish va tarbiyalash.

Ta`lim berish funksiyasi ta`lim jarayonining o`quvchilarda bilim, ko`nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat. Ta`lim natijasi sifatida bilimlarining to`laligi, chuqurligi, tizimliliigi, anglanganligi, mustahkamligi vaamaliy xususiyat kasb etishi muhimdir. Bu kabi holatlar ta`lim jarayonining metodik jihatdan to`g`ri tashkil etilganligini ifodalaydi. Ta`lim jarayonida o`quvchilarda ular tomonidan

⁶Jeff Halstead . Navigating the new pedagogy. R and Education, 2011.128-b.

o`zlashtirilgan nazariy bilimlar asosida hosil qilingan amaliy ko`nikma va malakalarning shakllanishi ham alohida ahamiyatga ega.

Ko`nikma – olingan bilimlarga asoslanib qo`yilgan vazifalar va shartlarga binoan bajariladigan harakatlar yig`indisi.

Malaka – ongli xatti-harakatning avtomatlashtirilgan tarkibiy qismi. Umumiy ko`nikma va malakalarga og`zaki va yozma nutqni bilish, axborot materiallaridan foydalana olish, o`qish, manbalar bilan ishlash, referat yozish, mustaqil ishini tashkil etish kabilar kiradi.

Ta`limning rivojlantiruvchi funksiyasi ta`lim jarayonida, bilimlarni o`zlashtirish jarayonida o`quvchining rivojlanishi sodir bo`lishini ko`rsatadi. Rivojlanish quyidagi yo`nalishlarda sodir bo`ladi: nutqi rivojlanishi, fikrlashi, shaxsning sensorli va harakatlanish sohalari, emosional-irodaviy va ehtiyoj-sababli sohalari rivojlanadi. To`g`ri tashkil etilgan ta`lim shaxsni har doim rivojlantiradi, lekin o`qituvchi va o`quvchining shaxsiy har tomonlama rivojlanishiga qaratilgan maxsus o`zaro munosabatlarida rivojlantirish funksiyasi yanada samaraliroqdir.

Ta`limning o`quvchi shaxsini rivojlantirishga yo`naltirilganligi "rivojlantiruvchi ta`lim" tushunchasi bilan ifoladanali. XX asr 60-yillaridan boshlab rivojlantiruvchi ta`limni tashkil etishga nisbatan turli yondoshuvlar yuzaga keldi.

Bularning hammasi ta`limni tashkil etish faqat bilimlarni shakllantirishga emas, o`quvchini har tomonlama rivojlantirish (birinchi navbatda, aqliy rivojlantirish, aqliy faoliyat usullari, analiz qilish, taqqoslash, turlarga ajratish va boshqalarni kuzatish, xulosa chiqarish, ob`ektlarning muhim belgilarini ajrata bilish, faoliyat maqsadi va usullarini aniqlashni bilishga o`rgatish, uning natijalarini tekshirishni bilish malakasini rivojlantirish) gaxizmat qilishini anglatadi. Ta`lim jarayoni tarbiyalovchi xususiyatga ham ega. Tarbiya va ta`lim o`rtasidagi bog`liqlik ob`ektiv va qonuniy hisoblanadi. Biroq shaxsni ta`lim jarayonida tarbiyalash tashqi omillar (oila, mikromuhit va boshqalar)ning ta`siri tufayli qiyin kechadi.

Tarbiyalash funksiyasi. Ta`limning tarbiyalovchilik xususiyati turli ijtimoiy tuzum hamda sharoitda ham yaqqol namoyon bo`ladi. Tarbiyalash funksiyasi

ta'lim mazmuni, shakli va metodlarining mohiyati bilan belgilanadi va o'qituvchi hamda o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlarni tashkil etish jarayonida etakchi o'rin tutadi.

Ta'lim jarayonida shaxsning ma'naviy-axloqiy va estetik tasavvurlari, xulq-atvori va dunyoqarashi shakllantiriladi. Ta'limning tarbiyalovchilik xususiyati, eng avvalo, ta'lim mazmunida aks etadi. Biroq, shuni ham e'tiborda tutish kerak-ki, barcha o'quv fanlari ham birdek tarbiyalovchilik imkoniyatiga ega emas. Gumanitar va estetik fanlarning bu boradagi imkoniyatlari yuqori. Ta'lim jarayonida tarbiyaning ikkinchi omili o'qituvchi va o'quvchilarning munosabatlari, sinfdagi psixologik muhit, o'qish jarayoni ishtirokchilarining o'zaro munosabatlari, o'quvchilarning idrok etish faoliyatlariga o'qituvchining rahbarligi hisoblanadi. Zamonaviy pedagogika o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi munosabatning eng qulay usuli sifatida demokratik usulini e'tirof etadi. Bu usul ta'lim jarayonida o'quvchilar shaxsini hurmat qilish, ularning xohish-istaklari, qiziqishlarini inobatga olinishini anglatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. N. Xo'jaev va boshqalar. "Pedagogika asoslari". Toshkent., TDIU 2003.
2. Ochilova G.O., Musaxanova G.O. "Pedagogika" Toshkent. TDIU, 2005 yil.
3. Psixologiya -pedagogika. Pod.red. A.A.Radugina. Moskva 2003.
4. «Pedagogika» V.A.Slastenin, I.F.Isaev, A.I.Mixenko, E.N.Shiyanov. Moskva. «SHkolnaya pressa». 2004
5. Podlaso'iy I. P. Pedagogika. Moskva, 2003.
6. To'xtaxadjaeva M. Pedagogika. - T.: O'zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.29-44b.
7. O'.Asqarova, M. Xayitboyev, M. Nishonov. Pedagogika.- T.: Talqin 2008

5- Mavzu: Didaktika – pedagogik ta`lim nazariyasi. O`qitish jarayoni yaxlit tizim sifatida.

Reja:

1. Ta'lim nazariyasi (didaktika) pedagogikaning tarkibiy qismi sifatida.
2. Didaktikaning maqsad va vazifalari.
3. Ta'lim jarayonining mohiyati.
4. O'qitish va o'rganish jarayonlari tavsifi, o'quv jarayonida ularning o'zaro bog'liqligi.
5. O'quvchilarning bilish faoliyati va uning tuzilishi. Ta'lim tamoyillari va qonuniyatlari.

Tayanch tunchalar: Didaktika, didaktika predmeti, vazifa,- tashkil topish, rivojlanish, funksiya, asosiy, kategoriya, tushunchalar, tizimi, didaktik, nazariya, konsepsiya, falsafiy asos, zamonaviy pedagogika.

Didaktika haqida tushuncha. Didaktikaning predmeti va vazifalari.

Didaktikaning tashkil topishi va rivojlanishi. Insonning faoliyatida o`qitish har doim juda muhim ahamiyatga ega bo`lgan. Ta`lim tasodifiy, intuitiv xususiyatga ega bo`lganda ham va asosan tasodifan axborotlarni berish hamda taqlid qilishdan iborat bo`lganda ham shunday bo`lgan; keyinchalik ham, ta`lim maqsadga muvofiq muntazam va rejalashtirilgan jarayonga aylanganda, maktab paydo bo`lganida ham shunday bo`lgan. Biroq uzoq vaqt davomida ta`limni nazariy tahlil qilish va o`rganish ishlari olib borilmadi, shuning uchun o`z nazariyasiga ega bo`lmadi. Faqatgina XVII asr bu sohada muhim o`zgarishlar olib keldi: aynan o`sha paytda ta`lim alohida nom oldi va tarixda birinchi didaktik faoliyatning ilmiy asoslangan tizimiga asos solindi.

Didaktika (ta`lim nazariyasi: yunoncha «didaktikos» “o`rgatuvchi”, «didasko» esa – “o`rganuvchi” ma`nosini bildiradi) ta`limning nazariy jihatlari (ta`lim jarayonining mohiyati, tamoyillari, qonuniyatlari, o`qituvchi va o`quvchi faoliyati mazmuni, ta`lim maqsadi, shakl, metod, vositalari, natijasi, ta`lim

jarayonini takomillashtirish yo`llari va hokazo muammolar)ni o`rganuvchi fan. Bu tushunchani buyuk chex pedagogi YAn Amos Komenskiy (1592-1670 yillar) "Buyuk didaktika" (1657 yil) nomli mashhur asarida tilgaoladi. Lekin Komenskiy "didaktika bu faqat ta'lingina emas, balki tarbiyalash ham", deb ta'kidlaydi. Mazkur asardaolim ta'lim nazariyasining muhim masalalari: ta'lim mazmuni, ta'limning ko`rgazmaliligi, ketma-ketligi kabi tamoyillari, sinf-dars tizimi borasida so`z yuritadi.

Didaktikaning predmeti, funksiyalari va vazifasi. Pedagogika fani ta'lim va tarbiya jarayonini ularning yaxlitligi va birligi asosida o`rganadi. Ikki faoliyatning har birining mohiyatini aniq bayon etish uchun didaktika (ta'lim nazariyasi) va tarbiya nazariyasini ajratib ko`rsatadilar.

Hozirgi davrda didaktika o`qitishning mazmuni, metodlari va tashkiliy shakllarini ilmiy asoslab beruvchi pedagogika sohasi sifatida tushuniladi. Umumiy didaktikadan tashqari xususiy didaktikalar yoki alohida fanlar bo`ycha ta'lim metodikasi deb ataluvchi didaktikalar ham mavjud.

Ularning mazmuni ta'limning ma'lum bosqchlarida u yoki bu fanlarni o`rganish va ta'lim berishning nazariy asoslarini belgilaydi. Har bir o`qituvchi didaktikaasoslarini puxta bilishi va ularga tayangan holda faoliyatni tashkil etishi zarur. Didaktika predmetini aniqlash bo`ycha turli qarashlar ilgari surilgan. qarashlarning turlcha bo`lishi didaktikaning metodologik kategoriyalarini aniq ajratilmaganligi bilan bog`liq. Ko`pchilik olimlar ta'lim ob'ekt deb o`qitish jarayonining maqsadi, mazmuni, qonuniyatlari, metodlari va tamoyillarini ko`rsatadilar. Didaktika ta'limni ijtimoiy tajribani berish vositasi sifatida e'tirof etadi. Ta'lim yordamida yoshlarni hayotga tayyorlash amalgaoshiriladi. Ta'limiy faoliyatini tashkil etishda o`qituvchi - o`quvchi, o`quvchi – o`quv material, o`quvchi - boshqa o`quvchilar o`rtasidagi munosabatlar yuzaga keladi.

Pedagogik adabiyotlarda ulardan qaysi biri didaktika uchun asosiy hisoblanishi kerakligi borasida ham turli fikrlar keltiriladi hamda o`quvchining o`quv materialiga bo`lgan munosabati, ya'ni, bilimlarni o`rganish munosabatini asosiy deb e'tirof etuvchi qarashlar soni nisbatan ko`p.

Darhaqiqat, o`qish, o`rganishi ta`lim jarayonining ajralmas xususiyatidir. Ta`limga psixologiya nuqtai nazaridan yondashilsa, ushbu munosabatning ustuvorligiga shubha qolmaydi. Biroq, ta`limga pedagogik, ya`ni, ijtimoiy tajribani berish, o`rgatish nuqtai nazaridan qaralsa faoliyat uchun asosiy sanaluvchi munosabat – ikki shaxs (o`quvchi va o`qituvchi) o`rtasidagi munosabatlaretakchi o`rin egallashi lozim ekanligi anglanadi. Didaktika predmetini mohiyatini ochishgaxizmat qiluvchi yana bir qarash ta`lim-tarbiya jarayonini yaxlit o`rganish zarurligini ilgari suradi. Ta`limning tarbiyaviy vazifalari o`quvchining bilimni o`zlashtirishlarini ta`minlabgina qolmay, shaxs xususiyati, uning rivojlanishi, ma`lum ma`naviy-axloqiy sifatlarni o`zlashtirishi, fe`l-atvori, xulqini tarbiyalash uchun zarur shart-sharoitni yaratishdan iborat.

Didaktikaga ta`limning mazmunli va jarayonli jihatlari birgalikda o`rganish xosdir. Amaliyotni qayta tashkil etish va takomillashtirish masalalarini nazarda tutgan holda didaktika ta`limni faqatgina o`rganish ob`ekti sifatidagina emas, balki ilmiy asoslangan loyihalashtirish ob`ekti sifatida qaraydi. Umumiy didaktikaning predmeti dars o`tish (o`qituvchi faoliyati) va bilim olish (o`quvchining o`rganish faoliyati)ning o`zaro bog`liqligi va aloqadorligi hisoblanadi.

Didaktikaning vazifalari quyidagilardan iborat:

- ta`lim jarayonlari va ularni amalga oshirish shartlarini ta`riflash va tushuntirish;
- ta`lim jarayonini yanada mukammal tashkil etish, ya`ni, ta`lim tizimlari va texnologiyalarini ishlab chiqish;
- ta`lim jarayoni uchun xos bo`lgan umumiy qonuniyatlarni aniqlash, omillarini tahlil qilish va ta`riflash.

Didaktika nazariy va bir vaqtning o`zida me`yoriy-amaliy fan. Didaktikaning ilmiy-nazariy vazifasi ta`limning mavjud jarayonlarini o`rganish, uning turli jihatlari o`rtasidagi bog`liqliklar, ularning mohiyatini ochib berish, rivojlanish tendensiyalari va kelajagini aniqlashdan iboratdir. O`zlashtirilgan nazariy bilimlar ta`lim amaliyotini yo`naltirish, ta`limni jamiyat tomonidan qo`yilayotgan ijtimoiy talablarga muvofiq takomillashtirishga imkon beradi. Ta`lim mazmunini anglab

olish, ta'lim tamoyillari, ta'lim metod va vositalarini qo'llash me'yorlarini aniqlash asosida didaktika amaliy-me'yoriy hamda tashkiliy-texnologik vazifani bajaradi.

Didaktikaning asosiy kategoriyalari va didaktik tushunchalar tizimi.

Muayyan fangaxos bo'lgan tushunchalarda insoniyat tomonidan ijtimoiy taraqqiyot jarayonida to'plangan bilimlar aks etadi. Mavjud ilmiy tushunchalar ikki asosiy guruhga ajratiladi:

- 1) falsafiy tushunchalar;
- 2) xususiy ilmiy, ya'ni, muayyan fangaxos bo'lgan tushunchalar.

Didaktika uchun "umumiy va alohida", "mohiyati va hodisa", "qarama-qarshilik", "bog'liqlik" kabi falsafiy tushunchalar ham muhim ahamiyatga ega. Didaktikada qo'llaniladigan umumiy-ilmiy tushunchalar orasida "tizim", "tuzilma", "vazifa", "element" kabilar alohida o'rin tutadi. Pedagogikaxos didaktik tushunchalar sirasiga quyidagilar kiradi:

1) ta'lim - o'quvchilarga nazariy bilimlarni berish asosida ularda amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish va dunyoqarashlarini tarbiyalashga yo'naltirilgan jarayon;

2) dars – bevosita o'qituvchi rahbarligida muayyan o'quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta'lim jarayonining asosiy shakli;

3) bilim olish – idrok etish, o'rganish, mashq qilish va muayyan tajriba asosidaxulq-atvor hamda faoliyat ko'nikma, malakalarining mustahkamlanib, mavjud bilimlarning takomillashib, boyib borish jarayoni;

4) ta'lim jarayoni – o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida tashkil etiluvchi hamda ilmiy bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon.

5) o'quv fani – ta'lim muassasalarida o'qitilishi yo'lga qo'yilgan hamda o'zida muayyan fan sohasi bo'yicha umumiy yoki mutaxassislik bilim asoslarini jamlagan manba.

6) ta'lim mazmuni – davlat ta'lim standartlari asosida belgilab berilgan hamda ma'lum sharoitda muayyan fanlar bo'yicha o'zlashtirilishi nazarda tutilgan ilmiy bilimlar mohiyati.

Didaktikada “idrok etish”, “o`zlashtirishi”, “mahorat”, “rivojlanish” va boshqalar (psixologiya) hamda “boshqarish”, “qaytaaloqa” (kibernetika) kabi turdosh fanlarga xos bo`lgan tushunchalar ham qo`llaniladi.

Didaktikaning tushunchali-terminologik tizimi muntazam yangilanib va to`ldirilib borilmoqda. Didaktikaning asosiy kategoriyalari quyidagilardan iborat: dars, bilim olish, ta`lim, bilim, ko`nikma, malaka, ta`lim maqsadi, ta`lim mazmuni, ta`lim jarayoni, ta`lim jarayonini tashkil etish, ta`lim turlari, shakllari, metodlari va vositalari, ta`lim natijasi.

So`nggi paytlarda asosiy didaktik kategoriyalar sirasiga ta`limning didaktik tizimi va ta`lim texnologiyasi kabi tushunchalarni ham kiritish taklifi ilgari surilmoqda.

1) bilim – shaxsning ongida tushunchalar, sxemalar, ma`lum obrazlar ko`rinishida aks etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy ma`lumotlar majmui;

2) bilim olish – idrok etish, o`rganish, mashq qilish va muayyan tajriba asosidaxulq-atvor hamda faoliyat ko`nikma, malakalarining mustahkamlanib, mavjud bilimlarning takomillashib, boyib borish jarayoni;

3) ko`nikma – olingan bilimlarga asoslanib qo`yilgan vazifalar va shartlarga binoan bajariladigan harakatlar yig`indisi;

4) malaka – ongli xatti-harakatning avtomatlashtirilgan tarkibiy qismi;

5) ta`lim – o`quvchilarga nazariy bilimlarni berish asosida ularda amaliy ko`nikma va malakalarni shakllantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o`stirish va dunyoqarashlarini tarbiyalashga yo`naltirilgan jarayon;

6) ta`lim metodlari – ta`lim jarayonida qo`llanilib, uning samarasini ta`minlovchi usullar majmui;

7) ta`lim mazmuni – shaxsning aqliy va jismoniy qobiliyatini har tomonlama rivojlantirish, dunyoqarashi, odobi, xulqi, ijtimoiy hayot va mehnatga tayyorlik darajasini shakllantirish jarayonining mohiyati;

8) ta`lim vositalari – ta`lim samaradorligini ta`minlovchi ob`ektiv (darslik, o`quv qo`llanmalari, o`quv qurollari, xarita, diagramma, plakat, rasm, chizma,

dioproektor, magnitafon, videomagnitafon, uskuna, televizor, radio, kompyuter va boshqalar) va sub'ektiv (o`qituvchining nutqi, namunasi, muayyan shaxs hayoti va faoliyatiga oid misollar va hokazolar) omillar;

9) ta'lim jarayoni – o`qituvchi va o`quvchilar o`rtasida tashkil etiluvchi hamda ilmiy bilimlarni o`zlashtirishga yo`naltirilgan pedagogik jarayon;

10) ta'lim mazmuni – davlat ta'lim standartlari asosida belgilab berilgan hamda ma'lum sharoitda muayyan fanlar bo`yicha o`zlashtirilishi nazarda tutilgan ilmiy bilimlar mohiyati;

11) ta'lim maqsadi (o`qish, bilim olish maqsadi) – ta'limning aniq yo`nalishini belgilab beruvchi etakchi g`oya;

12) ta'lim natijasi (ta'lim mahsuli)– ta'lim yakunining mohiyatini qayd etuvchi tushuncha; o`quv jarayonining oqibati; belgilangan maqsadni amalga oshirish darajasi;

13) ta'limni boshqarish – ta'lim muassasalarining faoliyatini yo`lga qo`yish, boshqarish, nazorat qilish hamda istiqbollarini belgilash;

14) ta'lim tizimi – yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish yo`lida davlat tamoyillari asosida faoliyat yuritayotgan barcha turdagi o`quv-tarbiya muassasalari majmui.

O`quvchilarni kelajakka tomon undash

O`quvchilarning o`zlarini kelajakdagi yuqori darajadagi bilim salohiyatiga asoslangan kasblarini eggalab shaxsiy yo`llarini belgilay oladigan dars muhiti yaratish bu alohida o`quvchi shaxsiga bo`lgan hurmat belgisidir. Maktab - o`quvchilarning hayolidagi shaxsiy kelajagini ko`rishga va unga tayyor bo`lishga undovchi maskandir. Agar o`quv dasturi o`quvchilarga kelajakda ularni qanday yutuqlar kutayotganini tasavvur qildira olsa, juda kata yutuqqa erishiladi.

Masalan, Vashington kollejlariida maktabni tamomlayotgan har bir bitiruvchidan yakuniy , so`ngi loyiha talab etiladi. Yakuniy loyihaning maqsadi o`quvchilarning maktab davomida olgan bilim ko`nikmalarini ko`rsata olishi va uni kelajakda qo`llay olish qobiliyatini tekshirish va bu yo`lda ularga turtki berishdir. Kelajak sohalarining kashf qilinishi yoki shaxsiy mehnat faoliyatini

rivojlantirish bo'lishi mumkin. Yakuniy loyiha turli hil mashg'ulotlarni pog'onama-pog'ona haqiqiy dunyoga tadbiq qilish bilan amalga oshirishni talab etadi, bu loyiha biznes ko'rinishidagi so'rovnomaga, natijalarni sintez qiluvchi turli bitiruv amaliyoti, qiziqish yoki kelajakdagi kasbga yo'naltirilgan chuqur izlanish bo'lishi mumkin. Loyiha so'ngida talabalar o'z ishlarini ommaga taqdim eta olishi kerak.

Bu loyihalarni taqdim qilish jarayonining eng tasirlanarli jihati shundaki talabalar bor kuch va etiborini, yil davomida qo'lga kiritgan bilim salohiyatini shu loyihada qo'llay birlashini ko'rishdir. O'zlarining kelajakdagi kasbiga doir loyiha ustida ishlagan talabalar, loyiha yakunida o'z sohasiga oid nimadir taqdim qiladilar. Bu qo'lbola yasalgan kompyuter, tikilgan yoki modellashtirilgan kiyim, shamol trubinalari, kasal jonivorni oyoqqa turg'izish yoki badiiy to'qima she'r bo'lishi mumkin. Ba'zilar o'zlarining yoqtirgan mashg'ulotlarini - gitara chalish, rasm chizish, raqamli tasvirga olish qobiliyatini ommaga namoyon qiladilar. Ko'pchilik talabalar yakuniy loyihalar tayyorlash jarayonida o'zlarining yangi qiziqishlarini va qirralarini namoyon etishadi.

Natijada bitiruvchilar o'z tanlagan sohalarida yetuklikka erishadi.

O'quvchilarning akademik saloyihatini o'stirishga bo'lgan say-harakatlar va maktab ta'lim standardi ko'pgina maktablarda o'quvchilarning bilim darajasi va o'rganish tajribalarini oshirgan.

O'rnatilgan qat'iy ta'lim dasturlariga qaramay o'qituvchilar har-bir o'quvchining o'zlashtirish imkoniyatini o'rganib borishi kerak.

Barcha mashxur kashfiyotchilar turli hil kashfiyotlar qilsada, dunyoni o'zgartirib yuborishmagan, balki o'zlarining o'ziga hos yo'llarini tanlab olishgan va shunga qarab harakat qilishgan. O'qituvchi talabalarga hayotda o'z yo'llarini tanlab olishlariga turtki bo'lishi kerak va har bir o'quvchi shaxsiga mos kela oladiga mashg'ulot o'ylab topishi kerak, toki dars davomida o'quvchi o'z shaxsini bir individual deb anglab yetsin.⁷

⁷Jeff Halstead . Navigating the new pedagogy. R and Education, 2011.140-b.

4. Didaktik nazariya (konsepsiya)lar va ularning falsafiy asoslari. Ta'lim jarayoni psixologik-pedagogik konsepsiyalar (ular aksariyat hollarda didaktik tizimlar ham deb ataladi) asosida tashkil etiladi. Didaktik tizim (yunoncha «systema» – yaxlit qismlardan tashkil topgan, birlashtirish) – ma'lum mezonlari asosida ta'lim jarayoning yaxlit holatini belgilash, ajratib ko'rsatish demakdir. U ta'limning maqsadi, tamoyillari, mazmuni, shakli, metod va vositalarining birligi asosida tashkil etilgan tuzilmalarning chki yaxlitligini ifodalaydi. Tadqiqotchilar mavjud didaktik konsepsiya (tizim)larni umumlashtirib quyidagi guruhlarga ajratadilar:

- 1) an'anaviy;
- 2) progressiv;
- 3) zamonaviy.

Ta'lim nazariyasida YA.A.Komenskiy, I.Pestallosi va I.Gerbartlarning didaktik konsepsiyalari muhim ahamiyatga ega.

An'anaviy didaktik tizimning yaratilishi nemis faylasufi, psixolog va pedagog I.F.Gerbart (1776-1841 yillar) nomi bilan bog'liq. U YA.A.Komenskiyning sinfdars an'anaviy tizimini tanqidiy nuqati nazardan qayta asoslab, etika va psixologiyaning nazariy yutuqlariga tayangan holda ta'lim tizimini yaratdi. I.F.Gerbart ta'lim tizimining asosiy belgisi quyidagilardan iborat. o'quvchilarning intellektual rivojlanishini ta'minlash maktabning asosiy vazifasi; bolani tarbiyalash esaoilaning vazifasidir. Progressiv (pedosentrik) tizim bolaning bilim olishida faoliyatining asosiy rol o'ynashini e'tirof etadi. Mazkur tizim asosini D.Dyui tizimi, G.Kershteynning mehnat maktabi, V.Lay nazariyalari tashkil etadi.

Zamonaviy didaktik tizim. XX asrning 50-yillarida psixolog va pedagog B.Skinner qismlarga bo'lingan axborotlarni etkazish, bu jarayonni muntazam nazorat qilish asosida materialni o'zlashtirishda samaradorlikka erishish g'oyasini ilgari suradi. Mazkur g'oya keyinchalik dasturiy ta'lim deb ataladi. Keyinchalik N.Krauder nazorat natijalariga qarab o'quvchiga mustaqil ishlash uchun turli materiallarni taklif etadigan tarmoqlashtirilgan dasturlarni yaratdi. D.Dyuining nazariy g'oyalari muammoli ta'limning asosi bo'lib qoldi. Bugungi

kundamuammoli ta'lim deb nomlanuvchi, ushbu g`oya o`qituvchi rahbarligi ostida muammoli vaziyatni yaratish va ularni hal etishda o`quvchilarning faollik va mustaqilliklarini ta'minlashga erishishni nazarda tutadi. Muammoli ta'limning vazifasi faol o`rganish jarayonini rag`batlashtirish, o`quvchilarda fikrlash, tadqiqotchilik ko`nikmalarini shakllantirishdan iboratdir.

L.V.Zankovning (1901-1977 yillar) rivojlantiruvchi ta'lim konsepsiyasi XX asrning 50-yillarida keng tarqaldi. Uning g`oyalarini amalga oshirish ta'lim jarayoniga insonparvarlik g`oyasini singdirish, shaxsni barkamol rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga imkon beradi. Psixolog L.S.Vo`gotskiy (1896-1934 yillar) tomonidan 30-yillarda ilgari surilgan "YAqin rivojlanish zonasi" g`oyasi ham muhim ahamiyatga ega. Unga ko`ra bola kattalar yordamida bilim olib, o`zi mustaqil bajaraolmagan ishlarni bajara boshlaydi. O`zbekiston Respublikasining "Ta'lim to`g`risida"gi qonunida ta'lim va tarbiyani insonparvarlik, demokratik g`oyalarga muvofiq tashkil etilishi e`tirof etilgan. Ta'limni insonparvarlashtirish ta'lim jarayonida o`quvchi shaxsini hurmat qilish, uning sha'ni, obro`si, qadr-qimmatini poymol etmaslik, mavjud iste'dodini rivojlantirishni nazarda tutadi. Demokratlashtirish esa pedagogik jarayonda rasmiyatchilikka yo`l qo`ymaslik, ta'lim dasturlarini tanlashda o`quvchilarning fikrlarini inobatga olishni ifodalaydi. Respublika uzluksiz ta'lim tizimi ijtimoiy buyurtmani bajarishgaxizmat qiladi, barkamol shaxs va etuk mutaxassisni tarbiyalash vazifasini bajaradi.

Zamonaviy pedagogikada ta'lim paradigma (modeli)lari. Pedagogik paradigma (yunoncha «paradeigma» - misol, namuna) – pedagogika fani rivojining ma'lum bosqichida ta'limiy va tarbiyaviy muammolarni hal etish namunasi (modeli, standarti) sifatida ilmiy pedagogik hamjamiyat tomonidan e`tirof etilgan nazariy hamda metodologik ko`rsatmalar to`plami bo`lib, u ta'limning konseptual modeli sifatida qo`llaniladi. Bugungi kunda ta'limning quyidagi paradigmalari keng tarqalgan:

1. An'anaviy – konservativ paradigma (bilim paradigmasi).
2. Rasionalistik (bixevioristik) paradigma.

3. Fenomenologik (gumanistik) paradigma.
4. Texnokratik paradigma.
5. Ezoterik paradigma.

Ayni vaqtda ta'lim paradigmalarini belgilashga nisbatan uch xil yondashuv mavjud:

1. qadriyatli (aksiologik) yondashuv - madaniyat inson hayotining mazmuni sifatida tushuniladi.
2. Faoliyatli yondashuv asosan madaniyat moddiy va ma'naviy boyliklarini yaratishga yo'naltirilgan faoliyatning sinalgan usullari sifatida talqin etiladi.
3. Shaxsiy yondashuv - madaniyat muayyan shaxs timsolida namoyon bo'ladi.

Madaniyatga nisbatan turli yondashuvlarning mavjudligi bir qator paradigmalarning yaratilishiga zamin yaratadi.

Har bir paradigma muayyan ta'limiy muammolarni hal etishga yo'naltiriladi.

Xususan:

- ijtimoiy institut sifatida o'quv muassasalarining vazifalari;
- ta'limning samarali tizimi;
- o'quv yurtlari oldida turgan eng muhim, ustuvor masala;
- ta'limning ijtimoiy ahamiyatli maqsadlari;
- muayyan bilim, ko'nikma va malakalarning qimmatli hisoblanishi.

Ayni vaqtda quyidagi paradigmalar mavjud:

1. Bilim olishning an'anaviy paradigmasi (modeli) (J.Majo, L.Kro, J.Kapel va boshqalar)

Unga ko'ra ta'limning asosiy maqsadi - "Bilim, qanchalik qiyin bo'lmasin bilim olish". An'anaviy paradigma maktabning maqsadi yosh avlodga individual rivojlanishi hamda ijtimoiy tartibni saqlab qolishga yordam beruvchi madaniy meroslarning muhim elementlari – bilim, ko'nikma va malakalar, ilg'or g'oyalar va qadriyatlarni saqlab qolish hamda ularni yoshlarga etkazish muhim ekanligini yoritadi. Bilim olish paradigmasining asosiy maqsadi: ta'lim olish, taraqqiyot va madaniyatning eng muhim elementlarini avloddan-avlodga etkazish.

2. Rasionalistik (bixevioristik) paradigma (P.Blum, R.Gane, B.Skinner va boshqalar). Rasionalistik paradigma diqqat markazida ta'lim mazmuni emas, balki o`quvchilar tomonidan turli bilimlarni o`zlashtirilishini ta'minlovchi samarali usullari yotadi. Ta'limning rasionalistik modeli asosini B.Skinerning ijtimoiy injeneriya bixevioristik (inglizcha *behavior* - xulqi) konsepsiyasi tashkil qiladi. Maktabning maqsadi – o`quvchilarda g`arb madaniyati ijtimoiy qoidalari, talablari va ko`zlagan maqsadlariga mos keladigan moslashtiruvchi “xulqiy repertuar”ni shakllantirishdir. SHu bilan bir vaqtda, “xulqi” atamasi bilan “insongaxos hamma ta'sirlanishlar – uning fikrlari, sezgi va harakatlari” ifodalanadi (R.Tayler). Bunda ta'limning asosiy metodlari, o`rgatish, trening, test sinovlari, individual ta'lim, tuzatishlari bo`lib qoladi. Buning oqibatida, ta'limninggina emas, balki dars berishning ham ijodiy xarakterini aniqlash muammosi muhokama qilinmaydi.

P.Blum barcha o`quvchilar faqat o`zlashtiribgina qolmay, balki muvaffaqiyatli o`qishlari mumkin deb hisoblaydi. O`quvchining optimal qobiliyatlari ma'lum sharoitlarda, o`quvchiga ta'lim berish natijasi uning sur'ati bilan aniqlanadi. Olimning fircha, ta'lim oluvchilarning 95 foizi ta'lim muddatlariga bo`lgan cheklashlar olib tashlanganda o`quv kursining butun muzmunini o`zlashtirib olishga qodirlar. Ana shu nuqtai nazardan o`quvchilar tomonidan bilimlarning muvaffaqiyatli o`zlashtirishini ta'minlovchi metodika ishlab chiqiladi, uning mohiyati quyidagchadir:

1. Butun sinf yoki kurs uchun to`la o`zlashtirish etaloni, mezonini aniq belgilab olish asosida, o`qituvchi ta'lim yakunida erishilishi kerak bo`lgan aniq natijalarning ro`yxati va unga muvofiq keluvchi testlarni tuzadi.

2. O`quv birliklari, ya'ni, o`quv materiallarining yaxlit bo`limlari ko`rsatiladi, ularni o`zlashtirish natijalari aniqlanadi, yakuniy bahoga ta'sir ko`rsatmaydigan navbatdagi testlar tuziladi. Bu testlarning vazifalari – tuzatish, korreksiyalashdan iborat.

3. To`la o`zlashtirishga yo`naltirilgan har bir o`quv kurs materiallarini o`zlashtirish darajasini baholash uchun test sinovlarini o`tkazish. Bu o`rinda har bir o`quvchiga baho va ta`lim maqsadlarining ahamiyatini tushuntirish muhim.

Predmetlarni bo`sh va o`rtacha o`zlashtiruvchi o`quvchilarning qobiliyatlarini jadal rivojlantirish P.Blum konsepsiyasining asosiy mazmunini tashkil etadi.

Turli mamlakatlarning (Avstriya, Belgiya, AqSH va boshqalar) ta`lim tizimlari tajribasi rasionalistik (bixevioristik) paradigma g`oyalari muvofiq ish ko`rilganda 70 % o`quvchilar yuqori natijalarni qayd etganliklarini ko`rsatadi.

Yuqorida qayd etilgan ta`lim yo`nalishlari o`zida insonparvarlik g`oyalarini ifoda etmagan, ular bola dunyoqarashining rivojlanishi, shaxsning rivojlanishida shaxslararo munosabatlarning muhim o`rin tutishini nazarda tutmaydi.

3.Gumanistik (fenomenologik) paradigmagako`ra(A.Maslou, A.Kombs, K.Rodjers, L.S.Vo`godskiy va boshqalar) ta`lim oluvchi erkin shaxs, ijtimoiy munosabatlar sub`ekti sifatida o`zigaxos rivojlanish imkoniyatlariga ega. Ular bolani rivojlantirish maqsadida uni shaxslararo munosabatlar jarayoniga yo`naltiradi. Ta`limning fenomenologik (fenomen yunoncha «phainomenon» – hisoblangan, ya`ni, mashhur, alohida nodir odam) modeli o`quvchilarning individual-psixologik xususiyatlarini hisobgaolib, ularning talab va qiziqishlariga hurmat bilan munosabatda bo`lishni ko`zda tutadi. Uning vakillari o`quvchini nodir shaxs deb hisoblaydilar. Gumanistik paradigma doirasida faoliyat olib boruvchi har bir ta`lim tizimi ijodiy rivojlanadi va o`quvchi hamda o`qituvchining erkinligi va ijodkorligini yoqlaydi.

Gumanistik paradigma g`oyalari 1991 yildan keyin respublika uzluksiz ta`lim tizimiga joriy etila boshlandi. Paradigmaning diqqat markazida o`quvchining barkamol rivojlanishi, uning intellektual ehtiyojlari, “erkin fikrlaydigan shaxsni tarbiyalash” masalasining ijobiy hal etilishi yotadi. Ayni vaqtda, respublika ta`lim muassasalarida qo`yidagi g`oyalargaamal qilinmoqda: “Demokratik jamiyatda bolalar, umuman har bir inson erkin fikrlaydigan etib tarbiyalanadi. Agar bolalar

erkin fikrlashga o`rganmasa, berilgan ta`lim samarasi past bo`lishi muqarrar. ... Mustaqil fikrlash – ham katta boylikdir”¹.

Ezoterik paradigma (yunoncha «esoterikos» chki, sirli, yashirin, faqatgina biluvchilar uchun mo`ljallangan insonning dunyo bilan o`zaroaloqalari yuksak darajalarini aks ettiradi). Modelning mohiyati haqiqat abadiy va o`zgarmas, doimiy ekanligini ta`kidlashdan iborat. Paradigma tarafdorlari haqiqatni bilib bo`lmasligi, unga faqatgina fahmlash asosida erishish mumkinligini ta`kidlaydilar. Pedagogik faoliyatning oliy maqsadi koinot bilan muloqot, o`quvchining tabiiy kuchlarini ozod etish va rivojlantirishdan iborat. SHu bilan birga, o`qituvchining himoyalash vazifasi muhimdir, u o`quvchining mavjud imkoniyatlarini uni ma`naviy, jismoniy, psixik jihatdan rivojlantirishga yo`naltiradi.

Ilmiy-texnik, texnokratik paradigmaning asosiy maqsadi amaliyotni takomillashtirish asosida ta`lim oluvchilarga “aniq” ilmiy bilimlarni berish va ularning o`zlashtirilishini ta`minlashdir. Bilim - kuchdir, shu bois shaxs qimmatini uning o`rganish, bilim olish, imkoniyatlari bilan belgilanadi. SHaxs muayyan (o`rtacha, standartlashtirilgan) bilim yoki xulq-atvor egasi bo`lsagina qadriyat sifatida e`tirof etiladi degan g`oya ushbu paradigmaning asosini tashkil etadi.

So`nggi yillardanoinstitusional paradigmarivojlana boshladi. U ta`limni ijtimoiy institutlar, ya`ni, maktab vaoliy ta`lim muassasalaridan tashqarida tashkil etish g`oyasini ilgari suradi. Bu ta`lim “tabiatda” - Internet, “ochiq maktablar” – kompyuterlar vositasida ta`lim dasturlariga (masofadan o`qitish) muvofiq o`qitish samarali deya hisoblaydi.

Nazorat uchun savollar:

1. “Didaktika” tushunchasini ta`riflab bering.
2. Didaktikaning predmeti vaob`ekti nimalardan iborat?
3. Didaktikaning asosiy vazifalari nimalardan iborat?
4. Didaktikaning asosiy kategoriyalari qaysilar?
5. Didaktik konsepsiyalardan qaysilari bilan tanishsiz?

¹Каримов И.А. Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Тошкент, Шарк нашриёт-матбаа концерни, 1997, 9-бет

6. Rivojlantiruvchi konsepsiyaning mohiyati nimadan iborat?
7. Rivojlantiruvchi ta'limning asosiy tamoyillari qaysilar?
8. Muammoli ta'limning mohiyati nimadan iborat?
9. "Ta'lim va tarbiyaning insonparvarlik, demokratik xususiyatlari" tushunchasini siz qanday tushunasiz?
10. Zamonaviy didaktik tizimning o'zigaxos belgilari nimalardan iborat?
21. Pedagogik paradigma nima? Ta'limning asosiy paradigmalarini aytib bering.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. N. Xo'jaev va boshqalar. "Pedagogika asoslari". Toshkent.,TDIU 2003.
2. Ochilova G.O., Musaxanova G.O. "Pedagogika" Toshkent. TDIU, 2005 yil.
- 3.Psixologiya -pedagogika. Pod.red. A.A.Radugina. Moskva 2003.
- 4.«Pedagogika» V.A.Slastenin, I.F.Isaev, A.I.Mixenko, E.N.SHiyanov. Moskva. «SHkolnaya pressa». 2004
5. Podlaso'iy I. P. Pedagogika. Moskva, 2003.
6. To`xtaxadjaeva M. Pedagogika. - T.: O`zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.29-44b.
- 7 .O'.Asqarova,M. Xayitboyev,M. Nishonov.Pedagogika.- T.: Talqin 2008

6-Mavzu: Ta`lim mazmuni

Reja:

1. Ilmiy-texnik jarayon va ta'lim mazmuni.
2. Hozirgi vaqtda ta'lim mazmunini belgilashga doir asosiy g'oyalar.
3. Ta'lim mazmunini belgilab beruvchi me'yoriy hujjatlar.
4. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan Davlat ta'lim standarti.
5. STEAM ta'lim (STEAM education).

Tayanch tushunchalar: O`qituvchi-o`quvchi ,ta`lim jarayoni,faoliyat ,Bilimlar, o`zlashtirish , gnoseologik asos, ta`lim qonuniyatlari,tamoyillar,shakllanish tarixi

O`qituvchi va o`quvchilarning ta`lim jarayonidagi faoliyatlari. O`qituvchi faoliyatining vazifasi va tuzilishi. Ta`lim muassasasi (umumiy o`rta, o`rta maxsus, kasb-hunar, oliy ta`lim muassasalari)da, tashkil etiluvchi ta`lim jarayonida o`quvchining faoliyati o`qituvchi rahbarligi ostida kechadi. O`qituvchi faoliyatining vazifasi o`quvchilarning ijtimoiy borliqni ongli va faol idrok etishga yo`naltirilgan faoliyatlarini boshqarishdan iboratdir.

Ta`lim jarayonini boshqarish quyidagi bosqchlardan iborat:

- 1) rejalashtirish;
- 2) tashkil etish;
- 3) boshqarish (rag`batlantirish);
- 4) nazorat;
- 5) natijalarni baholash va tahlil qilish.

O`qituvchi faoliyatini rejalashtirish bosqchi kalendar-tematik yoki darslar rejalarini tuzish bilan yakunlanadi. Rejalar, reja-konspektlar yoki konspektlarni tuzish uchun uzoq, jiddiy ishlash kerak bo`ladi. O`qituvchi o`quvchilarning tayyorliklari darajasi, ularning o`quv imkoniyatlari, moddiy baza holati, shaxsiy

(kasbiy) imkoniyatlarini o`rganib chiqishi, o`quv materialini mazmunini tanlab olishi, dars olib borish shakli va metodini o`ylab chiqishi kerak bo`ladi.

O`quvchilar faoliyatini tashkil etish o`quvchilar oldiga o`quv masalalarini qo`yishni va uni bajarish uchun imkoniyatlar yaratishdan iborat bo`ladi.

Shubhasiz ta`lim - tarbiya jarayoni o`zining vazifasiga ega turli bosqichlarga bo`linadi. Va bunday holatda talim-tarbiya masalasi ayniqsa yangi pedagoglar uchun juda murakkab va havotirli ko`rinadi. Lekin uslub va strategiyalar bo`laklarga ajratilsa, ta`lim tarbiya mantiqiy, ilmiy va tushunarli bo`ladi.

Yaxshi o`qitish barcha uslub va strategiyalardan yaxshiroqdir. Albatta sinfda intellektual ta`lim jarayonini yaratish uchun o`qituvchidan o`z sohasining chuqur bilim talab etiladi, lekin o`qituvchi shunday bir san`atkor bo`lishi kerakki o`quvchilarni darsga sehraiy olsin. Uslub ta`lim tarbiyada o`quvchilarni yetuklikka ko`tarish uchun nima kerakligini tushuntirmaydi. Shuning uchun ham shaxs hususiyati tajribali o`qituvchilarda boshqacha shakllanadi.

Yaxshi ta`lim tarbiyaning asosida jo`shqinlik yotganidek, mashxur pedagoglar o`z g`oyalarini talabalariga yetkazishda shu g`oyani ilgari surishadi. Talabani ilhomlantira olgan pedagoggina ularni ishlashga unday oladi.⁸

Ta`lim jarayonida o`quvchilarning faoliyati. Bilim olish faoliyatning o`zigaxos ko`rinishi sifatida muayyan tuzilish, rivojlanish va faoliyat qonuniyatlariga ega. Bilim olish borliqni idrok etish, o`rganish, mashq qilish va muayyan tajribaasosidaxulq-atvor hamda faoliyat ko`nikma, malakalarining mustahkamlanib, mavjud bilimlarning takomillashib, boyib borish jarayoni hisoblanadi. Bilim olishning muhim komponenti motiv, ya`ni, ta`limiy xarakterdagi harakat yoki faoliyatni tashkil etishga nisbatan rag`batni his etish, ehtiyojning yuzaga kelishidir.

O`qishning keyingi komponenti o`quv harakatlari (operasiyalari) sanalaib, ular anglangan maqsadga binoan amalgaoshiradi. O`quv harakatlari o`quv jarayonini tashkil etishning barcha bosqichlarida namoyon bo`ladi. Harakatlar tashqi (kuzatiladigan) va chki (kuzatilmaydigan) ko`rinishda bo`lishi mumkin.

⁸Jeff Halstead . Navigating the new pedagogy. R and Education, 2011.143-b.

Tashqi o`quv harakatlariga predmetli harakatlar (yozish, rasm chizish, tajribalar o`tkazish); perseptiv harakatlar (tinglash, fikrlash, kuzatish, sezish) hamda nutqdan foydalanish kiradi. Chki (mnemonik, yunonchadan «mnemonikon» - eslab qolish madaniyati) harakatlarga materialni eslab qolish, uni tartibga solish va tashkil etish, shuningdek, tasavvur va fikrlash harakatlari (intellektual) kiradi. Har qanday bilimni o`zlashtirishda o`quvchilardan idrok etish madaniyatiga ega bo`lish va o`quv materialini anglab etish talab etadi. Pedagogik jarayonda o`quvchilar tomonidan ilmiy bilimlarning ma`nosini etarli darajada tushunmay, faqat tovushlar birligi sifatida qabul qilinishi va yodlab olinishi xavfilidir. O`quvchilarni ilmiy bilimlarni ularning mohiyatini to`la tushungan holda o`zlashtirish shartlari bilan tanishtirib, ularga o`zini o`zi nazorat qilishning mohiyati va ahamiyatini tushuntirish maqsadga muvofiqdir. O`zini o`zi nazorat qilishda o`quvchilar ular qo`llayotgan aqliy mehnat vositalarining samaradorligi, shuningdek, o`z mehnati natijalarini baholashi kerak.

Natijalarni baholash, nazorat qilish va tahlil etish o`quv harakatlarining ajralmas qismlari hisoblanadi. Ta`lim jarayonida o`quvchi tomonidan o`zini nazorat qilish, o`zini baholash va o`zini analiz qilish amalga oshirish o`qituvchining shunga o`xshash o`rgatuvchi harakatlarini kuzatish asosida shakllanadi. Bu harakatlarni shakllantirish o`quvchilarni o`z tengdoshlari faoliyatini kuzatishga jalb etish, o`zaro nazoratni tashkil etish, o`rnatilgan mezonlar asosida o`z faoliyati natijalarini o`zaro baholash va tahlil qilishga yordam beradi.

Bilimlarni o`zlashtirish jarayonining tuzilishi. O`quvchilar o`quv idrok etish faoliyatlarini boshqarishga o`rganib olish uchun bilimlarni o`zlashtirish jarayoni tuzilishini yaxshi tasavvur etish, o`quvchilar tomonidan bilimlarning egallash bosqichlarini bilishi zarur: idrok etish, o`quv materialini anglab etish, mustahkamlash, amaliy faoliyatida bilimlarini qo`llash.

Birinchi bosqich idrok etish hisoblanadi. Psixologiyadan ma`lumki, idrok etish aniq maqsadga yo`naltirilgan anglash jarayoni bo`lib, u tanlash xususiyatiga ega. SHuning uchun birinchi navbatda o`quvchilarga mavzuni, ya`ni, ularning nimani o`rganishlari (masalani qo`yish)ni tushuntirib berish kerak. SHu asosida

o`quv materiali bilan dastlabki tanishish amalgaoshiriladi. U haqiqiy mavjud yoki hayoliy predmet, hodisa, vaziyatlarni kuzatish, mumkin bo`lgan tajribalarni o`tkazishdan iborat bo`ladi. Birinchi bosqch o`quvchi qaysi hodisa va voqealarni, predmetlarni o`rganish haqida etarlicha tasavvurga ega bo`lganida va o`quv masalasini tushunib etganda yakunlanadi.

Ikkinchi bosqch – o`quv materialini anglab etish. U ma'lumotlarning nazariy jihatlarini ajratib olish va analiz qilishdan iborat. Bunda asosiy mazmuni topish, tushunchani ajratib olish, ularning belgilarini asoslab berish, tushuntirish materialini xususiyatini aniqlab olish, misollar va tushuntiruvchi dalillar to`plamini o`rganib chiqish kerak. Bu vaziyatda bilimlar o`rtasidagi tizimlilik muhim ahamiyatga ega. Unda o`quvchi eng asosiy, ikkinchi darajali hamda qo`shimcha, tushuntiruvchi elementlarni ajratib ko`rsatsin. O`quvchi o`quv masalasini echish usulini tushunsa, bilimlar o`rtasidagi tizimni anglab etsa ushbu bosqch yakunlangan sanaladi.

Uchinchi bosqch – eslab qolish va mustahkamlash. Bu bosqch o`zlashtirilgan bilimlarini uzoq vaqt davomida saqlab qolishdan iborat. Unda idrok etish faoliyati ko`proq mashqlar, mustaqil reproduktiv va ijodiy masalalar xususiyatiga ega bo`ladi. Nazariy material, tushuncha, qoida, isbotlar turli xil mashqlarda takrorlanadi. O`qituvchi o`quvchilar topshiriqlarni tushunib bajarishlarini kuzatib borishi kerak. Ular matnlarni mexanik ko`chirib olishlari, topshiriqlarni bajarishlari, qoida va tushunchalarni chuqur anglab etmay bajarishlari mumkin. Bosqch yakunida o`quvchilar nazariy materiallarni biladilar va ulardan mashqlarni bajarish, masalani echish, teoremani isbotlashda foydalanishni biladilar. Ularda o`quv malakalari va ko`nikmalari shakllantirilgan bo`ladi.

To`rtinchi bosqch bilim, ko`nikma va malakalarni amaliy faoliyatda qo`llash dan iborat bo`ladi. Bilimlarini qo`llash o`rganilayotgan materialning mazmuni xususiyatiga qarab faoliyat turli shakllari va ko`rinishlarida amalgaoshirilishi mumkin. Bu o`quv mashqlari, laboratoriya ishlari, tadqiqot topshiriqlari, maktab er maydonidagi ishlar bo`lishi mumkin.

Agar ta'lim-tarbiyada maqsad talabalarni asl xayotga tayyorlash bo'lsa , bunda o'qituvchilar darsni bir test bilan tugatib qo'ymasdan yanada yaratuvchan bo'lishlari kerak bo'ladi. Tabiiyki, bu ma'ruza ba'zi o'qituvchilarga yoqmasligi mumkin , ammo ulg'aygan yoshlarning xayotiga nazar tashlasak, nima ko'proq muhimi mustahkam bilimmi yoki uning amaldagi ijrosimi?

O'zlari notug'ri harakatlarini qilib kasblarini yo'qotishi mumkin. Bilimning harakat bilan bog'liqligidir. Sinf xonaning vazifasi shunchalik muhim.

Ta'limda an'anaviy metodlar o'z o'rniga ega. Tushunish uchun metodlar mashaqqatli va yaxshi roq yo'ldir. Talabalar ijro vazifasini mahorat bilan bajarishlari lozim. Yuzaga kelishi mumkin bo'lgan maqsadlarni ular bilishi uchun vazifaning boshida talabalarga rubrikalar beriladi. Harakat vazifasi ikki turda o'tkaziladi. Vazifaning birinchi turi RAFT akronim ko'rinishida bo'ladi.:

R=Rolvakon tekst

A=murojaatdagi audensiya

F=Format

T=Mavzu

RAFT talabalarga ifodaning yaratuvchanlik formasi ko'rinishida qo'llaniladi. RAFT sinf uchun qo'llaniladi va kerak bo'lsa turli mavzular keltirilishi mumkin.

Masalan, kirishimli talabalar Ikkinchi Jahon urushini tushunishlari kerak bo'lsa, RAFT quyidag iholatda bo'lishi mumkun:

Rol; talabalarning Evropa teatlarida Amerikalik soldatlar bo'ladi.

Audensiya: uydaota-onavado'stlar.

Format; voqea tasviri bor matnlar.

Mavzu: 1944 yildan 1945 yilgacha urish maydonidagi shart-sharoitlar.⁹

Ta'limning gnoseologik asoslari. O`quv jarayonini mantiqiy qurilishi ta'lim mazmunining xususiyatlari va gnoseologik jihatlariga bog'liq.

Gnoseologiya(yunoncha – «gnosis» («gnoseos»)- bilim, ong, o`rganish, logiya –fan, ta'limot) – bilish, ilmiy bilimlarning shakllanishi, xususiyatlari, qonuniyatlari, uslublari, ilmiy tafakkur shakllari, shuningdek, insongaxos bo`lgan

⁹Jeff Halstead . Navigating the new pedagogy. R and Education, 2011.89-b.

borliqni anglash qobiliyati haqidagi nazariya, ta'limot. Ijtimoiy taraqqiyot tarixida insonning atrof-muhitni bilishi umumiy tuzilishiga va bosqchlariga turlcha yondoshishlar ma'lum. Ana shu yondoshishlar o'quv jarayonini qurish va ta'lim mazmunini tushunish mantiqini belgilab beradi. Muhammad al-Xorazmiy (IX asr) bilish nazariyasi rivojlanishiga katta hissasini qo'shgan. U birinchi bo'lib koinot ob'ektlarining harakatlari hamdaerdagi nuqtalarining joylashishini jadval ko'rinishida aks ettirib, tajriba-kuzatish va tadqiqotlar metodlarini ilmiy jihatdan asoslab berdi, yagonalikning birligi tamoyili, shuningdek, alohida va umumiy, induksiya va deduksiyalarning mohiyatini aniqlashtirdi; matematik masalalarni echishning algoritmik metodini ishlab chiqdi. Bu metoddan bugungi kunda ham foydalanib kelinmoqda. Abu Nasr Forobiy (X asr) Kindiy g'oyalarining mohiyatini aniqlashtiradi. Biror narsani bilishga intilgan inson avvalo uning ma'lum holatini o'rganadi, o'zlashtirganlarini o'zlashtirilishi zarur bo'lgan bilimlarga yo'naltiradi. Alloma fanlar klassifikasiyasi, shuningdek, bilish faoliyatini tashkil etishga oid tavsiyalarni ishlab chiqadi. Yaxshi nazariyotchi bo'lish uchun deydi, - Abu Nasr Forobiy, - qaysi fan bilan shug'ullanishidan qat'iy nazar quyidagi uchta shartga amal qilish kerak:

- 1) fan asosida yotuvchi barcha tamoyillarni yaxshi bilishi;
- 2) ushbu tamoyil va ma'lumotlar asosida zarur xulosani chiqarishi, ya'ni, mulohaza yuritish qoidalarini bilishi kerak;
- 3) xato nazariyalarni isbotlab berish va boshqa mualliflar fikrlarini tahlil qilishni, shuningdek, haqiqatni yolg'ondan ajratish vazatonini tuzatishni bilishi zarur.

Abu Rayhon Beruniy Beruniy (XI asr) bilishni uzluksiz, to'xtovsiz davom etadigan jarayon sifatida tushunadi. Allomaning fikrcha, insoniyat borliqning haqiqiy mohiyati, hozircha noma'lum bo'lgan jihatlarini kelajakda bilib oladi.

Abu Ali ibn Sinoning (XI asr) bilish nazariyasida sabab haqidagi ta'limot alohida o'rin oladi. U sabablarni aniq, sezish asosida anglanadigan va yashirin, tashqi holatlarini tahlil etish asosida tushuniladigan sabablarga ajratadi va hodisaning mohiyati uning yuzaga kelish sabablarini aniqlash yo'li bilan

anglanishi mumkin deb hisoblaydi. Alloma ushbu gnoseologik qoidani o'zining tabiblik amaliyoti, kasalliklarni ularning simptomlari bo'yicha va dorilar ta'sirini kuzatish asosida aniqlagan. Xex pedagogi YA.A.Komenskiy XVII asrda ta'lim jarayonining mohiyatini ilmiy asoslashga urindi. Alloma tomonidan ilgari surilgan ta'limning tabiiyligi g'oyasi ta'lim jarayoni, uning tuzilishi, tamoyil va metodlari tabiat qonunlariga muvofiq belgilanishini ta'kidlaydi. YA.A.Komenskiyning tabiatgabog'liqligi haqidagi g'oyasi – g'arb olimlarining ta'lim jarayonining gnoseologik asoslarini ochib berish, moddiy dunyo qonunlarining o'quv jarayoniga ta'sirini ko'rsatib berishga urinishlaridan biridir. XVIII asrda fransuz olimi Jan Jak Russo ham insonning tabiat va jamiyatdagi o'rni haqidagi falsafiy dunyoqarashlar asosida ta'lim mohiyatini ochib berishga urinib ko'rgan. Olimning fikrcha, ta'lim jarayonining mohiyati bolaning atrof-muhitni bilishi tabiatidan kelib chiqadi. Bola tabiat qo'ynida, qishloq joylarda rivojlanishi kerak. Bolaning atrof-muhit mohiyatini tez anglashi xususiyatini hisobga olib ekzistensializm (yunoncha «existetia» - mavjudlik) vakillari ta'lim mohiyatini quyidagicha ifoda etadilar: maktabning asosiy maqsadi intellektini rivojlantirish emas, balki bolani emosional tarbiyalashdir.

Ekzistensializm rasional bilishni rad etadi, ta'lim fandan ko'ra san'atga yaqinroq deb hisoblaydi, shuningdek, borliqni bevosita bilish metodini ilgari suradi. Ta'lim mazmuni masalalariga boshqa bir yondoshish "Pragmatizm pedagogikasi" yoki progressivizm AqSHda, alohida rivojlandi. Uning etakchisi Djon Dyui mazkur ta'limotni ifodalashda pragmatizmning falsafiy g'oyalarini asos qilib oldi. Pragmatizm (yunoncha pragma – ish, harakat, falsafiy amal) zamonaviy Amerika falsafasida idealistik oqim. Bu oqim haqiqatning ob'ektivligini rad etadi, haqiqat bu ob'ektiv borliqqa mos kelmaydi, balki amaliy foydali natijalar beradi. D.Dyui fikrcha, bilish va bilim inson o'z hayotida duch keladigan turli muammo yoki qiyinchiliklarni engish vositasi hisoblanadi. Bilim yashash uchun kurash vositasi va shaxsning rivojlanish darajasini ko'rsatuvchi omil hisoblanadi. Biz faqatgina muammoni hal etayotganimizda fikrlaymiz, buning boshlanish yo'li har doim qiyinchilikni his etish hisoblanadi.

“Harakatlar pedagogikasi” konsepsiyasi ko`p jihatdan Dj.Dyuining falsafiy (pragmatizm) va psixologik qarashlarining oqibati hisoblanadi. Uning muallifi, reformatorlardan biri nemis pedagogi Vilgelm Avgust Lay (1862-1926 yillar) bilim olish jarayonida ko`zga tashlanuvchi quyidagi uch bosqichni ko`rsatadi: idrok etish, qayta ishlab chiqish, ifoda etish.

Bugungi kunda ham ta`lim mohiyatini tushunishga nisbatan turlcha yondoshishlar mavjud. Xususan:

1. Sosiologik yondoshish. Unga ko`ra ta`limning mohiyati ijtimoiy tajribalarni yoshlarga etkazishdan iborat. O`quvchilar insoniyatning ijtimoiy-tarixiy tajribasi natijalari bo`lgan bilimlarni o`rganadilar. Ta`limning mazmuni o`quvchilarning ajdodlar tajribasini o`zlashtirishga xizmat qiluvchi jarayonni tashkil etishdan iborat. Bu falsafiy qoida ijtimoiy-tarixiy taraqqiyotning muhim omili - shaxs kamolotini tushunishga ilmiy yondashishni anglatadi. Ta`limga bunday yondashish ijtimoiy jarayon hisoblanadi.

Boshqa bir yondashishni xususiy pedagogik yoki didaktik yondashish deb atash mumkin. Bu yondashish yaxlit ta`lim jarayonining borishini belgilab beruvchi bilim olish bosqchlari (o`quv materialini o`rganishni, uni anglab etish, mustahkamlash, amaliy faoliyatda bilimlarini qo`llash)ni ifodalaydi. Mazkur yondashuvga ko`ra ta`lim mazmuni o`quvchilar tomonidan bilim egallash bosqchlarining ketma-ketligiga amal qilish asosida faoliyatni tashkil etishdan iborat.

Konsepsiya tarafdorlari bilish yo`lini quyidagicha formula asosida ifodalaydilar: jonli mushohadadan abstrakt fikrlashga va abstrakt fikrlashdan amaliyotga.

Ta`lim mazmunini tushunishga nisbatan psixologik yondashish bilimlarni o`zlashtirish va inson rivojlanishi borasidagi psixologik nazariyada ilgari surilgan g`oyalarga tayanadi.

Bu konsepsiyaning kelib chiqishi L.S.Vo`gotskiyning (1896-1934 yillar) ta`limning shaxs rivojlanishida asosiy omil bo`lishi haqidagi “yaqin rivojlanish zonasi” deb yuritiluvchi qarashining yaratilishi bilan bog`liq. Unga ko`ra, ta`lim

faqat yaqin zonada qurilganda, hali to`la shakllanmagan, lekin o`quv jarayonini qurishga asos bo`ladigan mexanik harakatlar asoslangandagina mazmunga ega bo`ladi.

Psixologik tadqiqotlar pedagogik nazariyani so`zsiz boyitadi. Bilim olish jarayonida shaxs rivojlanishining kechish jarayoni mohiyatini ochib beradi. Ammo faqat psixologik g`oyalar asosida ta`lim mohiyatini yoritish pedagogik jarayonni bir tomonlama talqin etishga olib keladi.

XIX asrning 40-yillarida dialektik materializm nazariyasi asoslandi. Dialektik materializm tabiat, jamiyat va fikrlashning harakatlanishi hamda rivojlanishi borasidagi umumiy qonunlarni yorituvchi falsafiy ta`limotdir. Bu ta`limotda Feerbachning materializmi va Hegelning dialektikasi uzviy ravishda birlashadi. Bu ta`limot ta`lim jarayoni inson ongining borliqni aks ettiraolishiga imkon berishi zarur degan g`oyani ilgari suradi. Haqiqatni bilish murakkab jarayon. Dialektik nazariya g`oyasiga ko`ra rivojlanishning asosi qarama-qarshilik hisoblanadi. Rivojlanish qarama-qarshi kuchlar kurashidir.

Dialektik yondoshishga binoan ta`lim jarayonining asosiy qarama-qarshiliklarini quyidagilar sanaladi:

1. Ijtimoiy-tarixiy (ilmiy) bilimlar hajmi va o`quvchi o`zlashtirgan bilimlar hajmi o`rtasidagi qarama-qarshilik. Bu qarama-qarshilik ta`lim jarayonini harakatlantiruvchi kuch hisoblanadi. U ta`lim mazmunini doimiy takomillashtirishga olib keladi. Umumiy o`rta va o`rta maxsus, kasb-hunar ta`limini ijtimoiy-texnik taraqqiyot darajasiga yaqinlashtirish zaruriyati ta`lim mazmunini tubdan yangilash, uni yangi tamoyil, shakl, metod va vositalarini izlashni muhim ijtimoiy vazifa qilib qo`ymoqda.

2. O`quvchi tomonidan o`zlashtirilgan o`rganishning amaliy jihatlari (shakl, metod va vositalari) ning darajasi bilan ijtimoiy-tarixiy bilish (o`rganishning o`quvchi egallab olishi kerak bo`lgan shakl, metod va vositalari) darajasi o`rtasidagi qarama-qarshilik. Bu qarama-qarshilikni hal etish o`quvchining intellektual rivojlanishi sur`ati va darajasiga bog`liq. Bir xil mazmun va hajmdagi

o`quv materiali aqliy rivojlanishning turli ko`rsatkchlariga namoyon etishi mumkin.

3. O`quvchining mavjud rivojlanish darajasi bilan ijtimoiy buyurtmada ko`zda tutiluvchi rivojlanish darajasi o`rtasidagi qarama-qarshilik. Agarda ijtimoiy talab bolaning idrok etish imkoniyatidan yuqori bo`lsa, unda jiddiy qiyinchilik yuzaga keladi.

XXasrning 80-90-yillarida pedagogik hodisalar, shu jumladan, ta`lim muammolarini ham o`rganishda MDH davlatlarida aksiologik yondashuv ko`zga tashlana boshladi. Aksiologiya (yunoncha «axios» – qimmatli, logiya - fan) – qadriyatlar haqidagi falsafiy ta`limot bo`lib, u XIXasrning oxiri XXasr boshlarida shakllangan.

Rossiyalik ba`zi olimlar (V.A.Slastenin, I.F.Isaev, E.N.SHiyanov) mazkur yondashuvni ta`limning yangi falsafasi asosi hamda zamonaviy pedagogikaning metodologiyasi sifatida tushunishni taklif etadilar¹.

Hayot, sog`liq, muhabbat, oila, ta`lim, mehnat, tinchlik, ishonch, go`zallik, ijod va shu kabi qadriyatlar hamma davrlarda ham inson hayoti uchun o`zigaxos ahamiyat kasb etgan. Insonparvarlik g`oyasi asosini tashkil etuvchi ushbu qadriyatlar tarixiy taraqqiyot jarayonida vaqt sinovidan o`tgan. O`zbekiston Respublikasida kechayotgan demokratik o`zgarishlar mazkur qadriyatlarni qayta tiklash va baholash zaruriyatini kun tartibigaolib chiqmoqda.

Insonparvarlik g`oyasi markazida shaxsni har tomonlama kamol toptirish masalasi yotadi. SHaxsni rivojlantiruvchi ta`lim nazariyasiasoschilari ushbu masalani nazariya uchun qilib olganlar. Rivojlantiruvchi ta`lim nazariyasining g`oyalari XXasrning 80-yillarida, pedagogikaga muqobil sifatida yuzaga kelgan hamkorlik pedagogikasida o`z aksini topdi.

Hamkorlik pedagogikasini novator-pedagoglar (SH.A.Amonashvili, S.N.Lisenko, I.P.Volkov, V.F.SHatalov, E.N.Ilin va boshqalar) pedagogik jarayon ishtirokchilari (o`qituvchi va o`quvchilar) o`rtasida insonparvarlik tamoyiligaasoslangan o`zaro munosabatlari tashkil etishini ta`kidlab o`tadilar.

¹Философия образования XX века. – Москва, Педагогика, 1992.

Hamkorlik pedagogikasi uchun konseptual ahamiyatga ega qoidalari - A.Avloniy, g`g`ulom, K.D.Ushinskiy, A.S.Makarenko, V.A.Suxomlinskiy, J.J.Russo, YA.Korchak, K.Rodjers va boshqalarning pedagogik qarashlarida o`z ifodasini topgan. Pedagogik hamkorlik g`oyalari bugungi kunda pedagogik texnologiyalar mazmuniga singdirilgan va "XXI asr ta'limi Konsepsiyasi" asosini tashkil etadi.

Pedagogik hamkorlik mazmuni va metodikasi xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Bolaga insonparvarlik asosida shaxsiy yondashuv maktab ta'limi tizimida bola shaxsi, uning hali rivojlanmagan qobiliyatlari, «men»ligi ustuvor o`rin tutadi. Maktabning maqsadi mavjud qobiliyatlarni rivojlantirish, shaxsni ijtimoiy faoliyatga jalb etish, uni erkin rivojlantirishdan iborat.

SHaxsga yo`naltirilgan (rivojlantiruvchi) texnologiyalar asosida quyidagi g`oyalar muhim o`rin tutadi:

1. SHaxsga ta'limning maqsadi sifatida yangcha qarash: bola maktabda – to`la huquqli shaxs, pedagogik jarayonda sub`ekt; shaxsning rivojlanishi – ta'lim tizimining maqsadi; har bir erkin, o`z fikrini mustaqil ifodalovchi, barkamol shaxsni tarbiyalash ta'lim maqsadining asosi kabi g`oyalarni aks ettiradi.

2. Pedagogik munosabatlarni insonparvarlashtirish va demokratlashtirish bolalarga nisbatan muhabbatli bo`lish, ularning taqdiri bilan qiziqish; bolaga o`z kuchi va iqtidoriga ishonirish; pedagogik munosabatlar jarayonida u bilan hamkorlikka erishish, o`qituvchi va o`quvchining huquq jihatidan tengligi; bolaning erkin tanlash huquqi; xato qilish huquqi; o`z shaxsiy nuqtai nazariga ega bo`lish kabi holatlarni ifodalaydi. Aksincha, to`g`ridan-to`g`ri majburlash inkor etiladi.

3. Individual yondoshishning yangi talqini. Uning mazmuni o`quv fanini o`quvchiga emas, balki bolani o`quv faniga yo`naltirishdan iborat. Individual yondashish quyidagilarni o`z chigaoladi: materialni o`rtacha o`zlashtiruvchi o`quvchilarga mo`ljallashtirishdan chetlanish, shaxsning ijobiy sifatlarini ko`ra bilish, shaxsni psixologik-pedagogik diagnostika qilish.

4. SHaxsning ijobiy «Men-konsepsiyasi»ni shakllantirish. Men-konsepsiyasi – bu shaxsning o`zi haqidagi tasavvurlari asosida shaxsiy hulqini shakllantiruvchi tizim bo`lib, ijobiy Men-konsepsiyasi (Men o`zimga yoqaman, Men har ishga qodirman, Men hamma narsani bilaman) shaxsni muvaffaqiyatlarga rag`batlantirib, shaxsning ijobiy namoyon bo`lishiga yordam beradi. Salbiy Men-konsepsiyasi (Men o`zimga yoqmayman, Men hech narsani bajaraolmayman, Men hech kimga kerak emasman) uning turli faoliyat yo`nalishlarida muvaffaqiyatga erishishiga halaqit beradi, o`qish natijalarini yomonlashtiradi, shaxsda salbiy sifatlarning shakllanishiga olib keladi. O`qituvchining vazifasi har bir o`quvchi timsolida komil shaxsni ko`rish, uni tushunish, qabul qilish va unga ishonishdan iborat («Hamma bolalar iste`dodli» tarzida).

5. “Nimaga?” va “qanday ta`lim?” masalasini hal etishga yangcha yondashish. Uning mohiyati ta`lim mazmunini shaxs rivojlanishining vositasi sifatida tushunishdan iborat.

6. Zamonaviy maktabda tarbiyalash konsepsiyasi. Hamkorlik pedagogikasi quyidagi muhim g`oyalarni aks ettiradi: bilimlar maktabini tarbiya maktabiga aylantirish, o`quvchi shaxsini yaxlit tarbiya tizimining markaziga qo`yish, tarbiyaning insonparvarlik xususiyatiga egaligi, umuminsoniy va milliy qadriyatlarning shakllanishi, bolaning ijodiy qobiliyati hamda uning individualligini rivojlantirish, individual va jamoaviy tarbiyani uyg`unlikda olib borish.

Pedagogik hamkorlik yuqorida qayd etilgan g`oyalar asosida shaxsga yo`naltiriluvchi (rivojlantiruvchi) texnologiya yaratiladi. Ta`lim texnologiyasining mohiyati shaxsni rivojlantirish, ta`lim nazariyasini asoslash uchun nazariy shart-sharoit yaratish, falsafasi esa insonni shakllantirishdan emas, balki unga o`zi o`zini tarbiyalashga yordam berishdan iborat.

Ta`lim qonuniyatlari va tamoyillari. O`quv jarayonida amal qiluvchi barcha qonuniyatlar umumiy vaxususiy tarziga ikki guruhga ajratiladi. Amal qilinishiga ko`ra yaxlit didaktik tizimni qamrab oladigan qonuniyatlar umumiy,

amal qilinishiga ko`ra faqat alohida tarkibiy qismlariga taalluqli bo`lgan qonuniyatlar esaxususiy (aniq) deb ataladi.

I.P.Podlaso`y¹ta`lim jarayonining quyidagi umumiy qonuniyatlariniajratib ko`rsatadi:

1. Ta`lim maqsadi quyidagilarga bog`liq: jamiyatning rivojlanish sur`ati va darajasi, jamiyatning talablari va imkoniyatlari hamda pedagogika fani vaamaliyotining rivojlanganligi va imkoniyatlari darajasi.

2. Ta`lim mazmuni quyidagilarga bog`liq: ta`limning ijtimoiy ehtiyojlari va maqsadlari, ijtimoiy va ilmiy-texnik taraqqiyot sur`ati, o`quvchilarning yoshi imkoniyatlari, ta`lim nazariyasi vaamaliyotining rivojlanish darajasi, shuningdek, o`quv yurtining moddiy-texnik va iqtisodiy imkoniyatlari.

3. Ta`lim sifati (samaradorligi) quyidagilarga bog`liq: avvalgi bosqch mahsuldorligi va mazkur bosqchda erishilgan natijalar, o`rganilayotgan material xususiyati va hajmi, o`quvchilarga tashkiliy-pedagogik ta`sir ko`rsatish hamda o`quvchilarning bilim olishga qobiliyatlari va ta`lim vaqti.

4. Ta`lim metodlari samaradorligi quyidagilarga bog`liq: metodlarni qo`llashda bilimlari va ko`nikmalari, ta`lim maqsadi, ta`lim mazmuni, o`quvchilarning yoshi, ta`lim olish imkoniyatlari, moddiy-texnik ta`minot hamda o`quv jarayonini tashkil etish.

5. Ta`limni boshqarish mahsuldorligi quyidagilarga bog`liq: ta`lim tizimida qaytaaloqalarning intensivligi va tuzatish, ta`sir ko`rsatishlarning asoslanganligi.

6. Ta`limni rag`batlantirish samaradorligi quyidagilarga bog`liq: ta`limning chki rag`batlari (sabablari) hamda tashqi (ijtimoiy, iqtisodiy, pedagogik) rag`batlari.

Zamonaviy fangaaniq qonuniyatlar ko`plab soni ma`lumdir. Ular qatoriga quyidagilar kiradi:

1. Didaktik qonuniyatlar.
2. Gnoseologik qonuniyatlar.
3. Psixologik qonuniyatlar.

¹ПодласыйИ.П. Педагогика. Новўй курс. – Москва, Владос, 1999.

4. Kibernetik qonuniyatlar.
5. Sosiologik qonuniyatlar.
6. Tashkiliy qonuniyatlar.

Didaktik tamoyillar (didaktika tamoyillari) o`quv jarayonining umumiy maqsadlari va qonuniyatlariga binoan uning mazmuni, tashkiliy shakl va metodlarini belgilovchi boshlang`ch qoidalardir.

Tamoyil (yunoncha «principium») – biror-bir nazariyaning asosi, negizi, asosiy boshlang`ch qoidasi; boshqaruvchi g`oya, faoliyatning asosiy qoidasi; umumlashtirilgan talab.

5.Ta`lim qonuniyatlari va tamoyillarining shakllanish tarixi. Ibtidoiy jamiyatda insoniyat o`sib kelayotgan avlodga mavjud bilimlarni uzatish asosida amaliy bilimlari asta-sekin shakllangan. O`sha davrdayoq ta`lim amaliy qoidalari ishlab chiqilgan va avlodlardan avlodga uzatib kelingan. Antik davrda asosan ajdodlar tajribasi an`analar tarzida umumlashtirilib, amaliy ta`lim masalalari hal etilgan. Platon va Aristotellarning tavsiyasi hamda qoidalar to`plami ko`rinishida amaliyotiy ta`lim mohiyatini umumlashtirishga uringanlar. SHarqdagi Uyg`onish davrida (IX-XI asrlar) arab, musulmon madaniyatining YAqin va Markaziy Osiyo xalqlarining moddiy va ma`naviy madaniyati bilan birlashishi asosida alohida synkretik (yunoncha synkretismos – birlashish, yaxlitlik, qo`shilish) madaniyat birlashgan turi yuzaga kelgan. Allomalar Muhammad al-Xorazmiy (787-850 yillar), Abu Nasr Forobiy (870-950 yillar), Al-Kindiy (800-870 yillar), Abu Rayhon Beruniy (973-1050 yillar), Abu Ali ibn Sino (980-1037 yillar) va boshqalar uning asoschilari sifatida mashhur bo`ldilar. Bu madaniyatning asosiy markazlari Suriya, Eron, Markaziy Osiyo hududlarida joylashgan. SHarq mutafakkirlari o`z asarlarida ta`lim usullari, qoidalari, tamoyillari, metodlari va shakllari asosida ta`lim amaliyotining mohiyatini ifoda etadilar. Biroq ta`lim masalalari bilan ular maxsus va izchil shug`ullanmaganliklari bois maxsus didaktik nazariya yaratilmadi. Ta`limni ular fan sifatida emas, boshqa fanlarga o`rgatish san`ati, hunarmandchilik sifatida tushundilar. SHarq allomalari tomonidan ilgari

surilgan qoida, usul va tamoyillarning aksariyati zamonaviy maktablarda ham qo`llanilmoqda.

Quyidagi jadvaldan SHarq allomalari Muhammad al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Al-Kindiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Muslihiddin Sa'diy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiylar ham ta'limning ilmiyligi, ongliligi, ko`rgazmaliligi, tushunariligi, ketma-ketligi, muntazamligi, moslashuvchanligi va mustaqilligi, shuningdek, bolaning individual xususiyatlari, layoqati va qobiliyatlarini hisobgaolish, ta'limni insonparvarlashtirish kabi qoida va tamoyillarni ifoda etib berganlari anglanadi¹ (93-betga qarang).

XVII asrda, pedagogikaamaliy tabiatshunoslik sifatida biologiya qonuniyatlariga bo'ysunishi e'tirof etilgan. Pedagogikani tubdan to'la qayta qurishni chexolimi YA.A.Komenskiy va ingliz pedagogi Djon Lokk amalgaoshirdilar.

Ular pedagogik qonunlarining quyidagi uch jihatiga ko`ra guruhlaganlar:

1. Ijtimoiy-tarixiy.
2. Tabiiy-tarixiy.
3. Psixologik.

Keyinchalik bir guruh ilg`or pedagoglar umumiy tamoyillar bilan qanoatlanmay, didaktik qonuniyatlarini ifoda etishga uringanlar. Xususan, YA.A.Komenskiy didaktikaning tematik belgilariga ko`ra guruhlangan quyidagi qoidalar tizimini ilgari surdi:

1. "Ta'lim va oson o`qishning asosiy qoidalari" ("Buyuk didaktika" - XVII bob);
2. "Tabiiy o`qish va ta'limning asosiy qoidalari";
3. "Fanlarga o`qitish san'atining to`qqiz qoidasi" (XX bob) va boshqalar.

Disterveg tomonidan asoslangan qoidalar soni 33 ta bo`lib, ular muayyan loyihalarga taalluqli ekanligiga ko`ra guruhlarga ajratadi (birinchi guruh – o`qituvchiga nisbatan, ikkinchisi – dars tashkil etilayotgan fanga nisbatan,

, Фан, 1995.

uchinchisi – o`quvchiga nisbatan va hokazolar tarzida). SHu bilan birga Disterveg mazkur qoidalarning ayrimlarini qonunlar ham deb ataydi.

Ta'lim tamoyillari. Didaktik tamoyillar (didaktika tamoyillari) o`quv jarayonining umumiy maqsadlari va qonuniyatlariga ko`ra tashkil etiluvchi ta'lim jarayonining tashkiliy shakl va metodlari, asosiy qoidalari mohiyatini belgilovchi mazmundir. Ta'lim tamoyillarida ta'limning aniq, tarixiy tajribagaasoslanuvchi me'yoriy asoslari (qoidalari) o`z ifodasini topgan. Ta'lim tamoyillarini bilish o`quv jarayonini uning qonuniyatlari asosida tashkil etish, uning maqsadlarini asosli ravishda belgilash va o`quv materialini mazmunini tanlab olish, maqsadga muvofiq ta'lim shakli va metodlarini tanlash imkonini beradi. SHu bilan birga bu tamoyillar o`qituvchilar va o`quvchilarga yaxlit jarayonning bosqchlarigaamal qilish, o`zaroaloqalar va hamkorlikni amalgaoshirishga imkon beradi.

Tamoyillar ta'lim jarayonining mohiyati, qoidalar esa uning alohida tomonlarini aks ettiradi.Ta'limni mazmunli va tashkiliy-metodik tamoyillaridan tashkil topgan tizim sifatida e'tirof etish mumkin:

I. Ta'limning mazmunli tamoyillari. Ular ta'lim mazmunini tanlash bilan bog`liq bo`lgan qonuniyatlarni aks ettiradi va quyidagi g`oyalarni ifodalaydi:

- fuqarolik;
- ilmiyligi;
- tarbiyalovchi ta'lim;
- fundamentalligi vaamaliy yo`nalganligi (ta'limning hayot bilan, nazariyaning amaliyot bilan bog`liqligi);
- tabiat bilan uyg`unligi;
- madaniyat bilan uyg`unligi;
- insonparvarligi.

Fuqarolik tamoyili. Unga ko`ra ta'lim mazmunini, shaxsning sub'ektivligini rivojlantirish, uning ma'naviyligi va ijtimoiy etukligiga yo`naltirishda namoyon bo`lishi kerak. U ta'lim mazmunini insonparvarlashtirishni nazarda tutadi va fuqarolikni anglash, O`zbekiston Respublikasining ijtimoiy va siyosiy tuzilishi haqidagi tasavvurlar tizimi, o`zbek xalqi madaniyati psixologik xususiyatlari,

uning mentalitet xususiyatlari, milliy siyosati va madaniyati kabi dolzarb masalalar haqidagi tasavvurlarining shakllanishi bilan bog`liq.

Ta`limning ilmiyligi tamoyili ta`lim mazmunini zamonaviy fan va texnika rivojlanish darajasi, jahon sivilizasiyasi to`plagan tajribaga mos kelishini ifodalaydi. Bu tamoyil ta`lim vaqtida va o`qishdan tashqari vaqtdamalgaoshiriladigan ta`lim mazmuni o`quvchilarni ob`ektiv ilmiy dalillar, hodisalar, qonunlar, zamonaviy yutuqlar va rivojlanish istiqbollarini ochib berishga yaqinlashtirib, u yoki bu sohaning asosiy nazariya yoki konsepsiyalari bilan tanishtirishga yo`naltirilgan bo`lishini talab etadi.

Ta`limning tarbiyalovchilik tamoyili yaxlit pedagogik jarayonda ta`lim va tarbiyaning birligi qonuniyatlariga tayanadi. Bu tamoyil ta`lim jarayonida barkamol rivojlangan shaxsni shakllantirishni ko`zda tutadi. Ta`lim jarayonida tarbiyalashning samarali kechishi shaxsning intellektual rivojlanishi, birinchi navbatda, o`quvchilarning qiziqishlari, idrok etish hamda individual qobiliyatlarining hisobgaolinishi bilan bog`liq.

Ta`limning fundamentalligi vaamaliy yo`nalganligi tamoyili umuiy o`rta ta`lim maktablaridayoq o`quvchilar chuqur nazariy vaamaliy tayyorlikdan o`tadilar. Mazkur holat an`anaviy didaktikadatata`limning hayot bilan, nazariyaning amaliyot bilan bog`liqligi kabi ifoda etiladi. O`qishda fundamentallik bilimlarning ilmiyligi, to`la va chuqur bo`lishini ko`zda tutadi. U odamdan yuksak intellektual salohiyat, fikrlash layoqatining tadqiqotchilik ko`rinishda bo`lishi, bilimlarini doimiy ravishda to`ldirib borish istagi va malakalarini talab etuvchi zamonaviy ilmiy-texnik taraqqiyotgaasoslangan. Fundamental bilimlar aniq bilimlariga qaraganda sekin eskiradi, shuningdek, inson vaxotirasiga emas, ko`proq uning fikrlash layoqatiga bog`liq bo`ladi. Ta`limning fundamentalligi bilimlar mazmunining muntazamligi, nazariy vaamaliy jihatdan o`zaro nisbatda bo`lishni talab etadi.

Ta`limning tabiat bilan uyg`unligi tamoyili. YA.A.Komenskiy o`zining tabiatga uyg`un bo`lishi g`oyasini ifoda etib, tabiatda hayot bahordan boshlangani kabi ta`lim olish jarayoni uchun eng qulay davr bolalik ekanligini ta`kidlaydi.

Ertalabki soatlar mashg'ulotlarni bajarish uchun juda qulay hisoblanadi. O'quvchilarga ularning yosh davrlarini inobatga olgan holda bilimlarning berilishi ushbu bilimlarning ular uchun tushunarli bo'lishini ta'minlaydi. Demak, tabiat bilan uyg'unlik g'oyasi asta-sekinlik, ketma-ketlik va mustaqil faoliyat kabi ta'lim tamoyilining asosi hisoblanadi. O'zbek pedagogi Abdulla Avloniy ham (1878-1934 yillar) ta'lim va tarbiyani yo'lga qo'yishda tabiatga uyg'un bo'lishi g'oyasining davomchisi bo'lgan. O'zining "Turkiy guliston yohud axloq" nomli asarida bola shaxsining tabiiy mukammalligiga ishonch bildiradi. A. Avloniy bola tabiatan go'zallik va mehribonlik bilan uyg'unlikda tug'iladi deb yozadi. Allomaning fikrcha, ta'lim va tarbiyaning vazifasi bola shaxsining rivojlanishi uchun yordam beruvchi sharoitlarni yaratishdan iborat. Abdulla Avloniy bolani milliy madaniyat, vatanga muhabbat asosida tarbiyalash g'oyasining tarafdori bo'lgan, bu xususida allomaning asarlarida quyidagi fikrlar o'z ifodasini topgan: "... odam tug'ilgan va o'sib ulg'aygan shaharni va shu shahar joylashgan mamlakatni bu odamning Vatani deb aytadilar. Biz turkistonliklar o'zimizning quyoshli diyorumizni jonimizdan ham ortiq yaxshi ko'rishimiz kabi arablar o'z Arabistonini, ... eskimoslar esa o'zlarining SHimolini yaxshi ko'radilar" deb yozadi. A. Avloniyning fikrcha, xalqparvarlikka asoslangan ta'lim va tarbiya yoshlarga vatanparvarlik namunalarini ko'rsatishga undashi kerak.

Ta'limda insonparvarlik tamoyilini bolaning shaxs sifatidagi qadr-qimmatini, uning erkinligi hamda baxtli hayot kechirishini ta'minlash, uni rivojlantirishi, ijodiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishi, unga hayotda o'z o'rnini topishda yordam ko'rsatishi va hokazolarni nazarda tutadi. "Insonparvarlik" va "odamiylik" so'zlari yunoncha humanus "odamiylik" bir so'zdan kelib chiqqan. Insonparvarlik, odamiylik ma'naviy-axloqiy tushunchalardir. Insonparvarlik g'oyasi antik davr faylasuflari (Suqrot, Aflotun, Arastu va boshqalar) qarashlarida ilk bor ko'zga tashlanadi. Markaziy Osiyoda insonparvarlik g'oyalari SHarq Uyg'onish davrida keng rivojlandi. Abu Nasr Forobiyning fikrcha, bolani eng avval o'qimishli, saxovatli inson qilib tarbiyalash kerak, zero, salbiy nuqsonlar bolalikdan paydo bo'ladi. SHu bois oilada tarbiyani yo'lga qo'yishdaxato qilmaslik zarur.

O`zbekiston Respublikasida huquqiy, demokratik jamiyat barpo etilayotgan mavjud sharoitda uzluksiz ta`lim tizimi oldida barkamol, har tomonlama rivojlangan, erkin, mustaqil fikrlovchi shaxsni tarbiyalash vazifasi turibdi. Mazkur vazifa ta`lim va tarbiya jarayonida bolalarga nisbatan insonparvarlik munosabatida bo`lish orqali ijobiy hal etiladi. Bolalarga nisbatan insonparvarlik munosabatida bo`lish ularning taqdiri haqida qayg`urish, uning qobiliyatini ko`raolish, unga ishonish, shuningdek, bolaning xatoga yo`l qo`yish, shaxsiy nuqtai nazarga ega bo`lish huquqini qadrlashni nazarda tutadi.

Ta`limning tashkiliy–metodik tamoyillari. Ta`limni tashkil etish metodikasi ta`lim mazmunini shakllantirish kabi erkin tanlanishi mumkin emas. Bu borada muayyan ijtimoiy, psixologik va pedagogik talablarni inobatga olish zarur. Bunday talablar ta`limning tashkiliy-metodik tamoyillari deb yuritiluvchi tamoyillar mazmunida o`z ifodasini topgan:

- ta`limning izchilligi, tizimliliigi, ketma-ketligi;
- ta`limda onglik va ijodiy faollik;
- ta`limda ko`rgazmalilik;
- ta`limning samaradorligi va ishonchliligi (mustahkamligi);
- ta`limning tushunarliliigi;
- guruhli va individual ta`lim birligi;
- ta`limning o`quvchilar yoshi va individual xususiyatlariga mos kelishi;
- oqilona talabchanlik bilan bola shaxsini hurmat qilishning muvofiqliligi;
- pedagogik hamkorlik.

Ta`limning izchilligi, tizimliliigi, ketma-ketligi tamoyilibilish bosqchlarining ob`ektivligini anglatadi. Izchillik ta`lim mazmuni, uning shakli va usullari, o`quv jarayoni ishtirokchilari bo`lgan sub`ektlarning o`zaro munosabatlariga taalluqli. U alohida parsial (yunoncha partialis - qisman) vaxususiy o`quv vaziyatlari, predmet va hodisalar o`rtasidagi bog`liqlik, aloqadorlik qonuniyatlarini asta-sekin o`zlashtirish asosida ularni yagona yaxlit o`quv jarayoniga birlashtirishga imkon beradi. Izchillik ta`lim jarayonining ma`lum tizim va ketma-ketlik asosida bo`lishini nazarda tutadi, zero, murakkab masalalarni oddiy masalalarni o`rganmay

turib hal etib bo`lmaydi. Muntazamlilik va ketma-ketlik u yoki bu o`quv materialini o`zlashtirish sur`ati, uning elementlari o`rtasidagi o`zaro mosligini tahlil qilishga imkon beradi. Ta`limning muntazamliligi va ketma-ketligi ma`lum fanlar bo`ycha bilim, ko`nikma va malakalarini shakllantirish, borliqni yaxlit idrok etish o`rtasidagi qarama-qarshilikni hal etishga imkon beradi. Ushbu holatlar birinchi navbatda dastur va darsliklarni muayyan tizimda yaratish, fanlararo hamda fanlar chidagi bog`liqlikni ta`minlash evaziga namoyon bo`ladi.

Onglilik va ijodiy faollik tamoyili. Uning asosini fanni o`rganishda muhim ahamiyatga ega bo`luvchi qoidalar majmuini shakllantirish tashkil etadi. Bilimlarni ongli ravishda o`zlashtirish quyidagi omil va shartlarga bog`liq: ta`lim motivlari, o`quvchilarning faollik darajasi, o`quv-tarbiyaviy jarayonning samarali tashkil etilishi, o`qituvchi tomonidan qo`llanuvchi ta`lim metodlari va vositalarining samaradorligi va boshqalar. O`quvchilarning faolliklari reproduktiv va ijodiy xarakterga ega bo`lishi mumkin. Mazkur tamoyil o`quvchilarning tashabbuskorliklari va mustaqil faoliyatlarini nazarda tutadi.

Ko`rgazmalilik tamoyili ta`lim jarayonini tashkil etish asosida yotuvchi muhim qoidalardan biri hisoblanadi. YA.A.Komenskiy uni didaktikaning “oltin qoidasi” deb atagan. Unga binoan ta`limda inson sezgi organlaridan foydalanish kerak. “Agarda biz o`quvchilarda haqiqiy vaaniq bilimlar paydo qilishni istasak, unda biz umuman hamma narsaga shaxsiy kuzatish va sezib ko`rish bilan Ta`limga intilishimiz kerak – deb ta`kidlaydi u – agarda qandaydir predmetni baravariga bir necha sezgi organlari bilan qabul qilish mumkin bo`lsa, mayli ular baravariga bir necha sezgilari bilan o`rganilsin”¹.

Tajribalar asosida o`rganilayotgan narsani namoyish etish va jarayon mohiyatini hikoya qilib berish o`zlashtirish darajasini birmunchaoshiradi. Xususan, axborotlarni eshitib qabul qilish samarasi 15 foiz, ko`rib qabul qilish esa – 25 foizni tashkil etadi. Ta`lim jarayonida, ularni bir vaqtda ishtirok etishi natijasida ma`lumotlarni qabul qilish samaradorligi 65 foizgacha ortadi. Ko`rgazmalilikdan o`quv jarayoni barcha bosqichlarida foydalanish mumkin: yangi materialni

¹Коменский Я.А. Буюк дидактика. Изб. пед. соч. В 2 том. М. 1982. Т.1. – с. 384.

o`zlashtirish, uni mustahkamlash, mashqlarni tashkil qilish hamda o`quvchilarning dastur materiallarini o`zlashtirishlarini tekshirish va baholashda.

Ta'limning samaradorligi va ishonchliligi tamoyili. An'anaviy didaktikada u mustahkamlik tamoyili kabi ifoda etiladi. Agarda o`qitish jarayoni ta'lim maqsadlariga erishishni ta'minlamasa, u holda ushbu jarayonni tashkil etish zaruriyati yuzaga kelmaydi. SHu bois ta'lim samarali, shuningdek, rivojlantiruvchi va tarbiyalovchi xususiyatga ega bo`lishi kerak.

Ta'limning ishonchliligi va mustahkamligini ta'minlash uchun o`quvchilar o`qish jarayonida o`quv-o`rganish harakatlarining quyidagi to`la siklini o`zlashtiraolishlari zarur: o`rganilayotgan materiallarni dastlabki qabul qilish, uni chuqurroq anglab etish, eslab qolish, o`zlashtirilgan bilimlarini qo`llash bo`ycha ma'lum faoliyatni amalgaoshirish, ularni takrorlash va tizimlashtirish.

Ta'limning chuqurligi va mustahkamligi talabi didaktikada an'anaviy hisoblanadi va u yuzakilikka qarama-qarshi qo`yiladi. CHuqur, mustahkam bilimning asosiy belgisi eng fundamental g`oyalar, qoidalar, tushuncha, kategoriyalarni tushunish, chuqur o`zlashtirish, o`rganilayotgan materiallar mazmunini puxtaanglashdan iborat.

Ta'limning tushunariligi tamoyili o`quvchilarning mavjud imkoniyatlarini hisobga olish, jismoniy va psixik sog`lig`iga yomon ta'sir etuvchi intellektual va emosional qiyinchiliklardan voz kechishni talab etadi. Ta'limning tushunarli bo`lishi o`quvchilarning yoshi, bilish imkoniyatlarini hisobga olib o`qishning mazmunini to`g`ri aniqlash demakdir, ya'ni, har bir o`quv fani bo`ycha o`quvchilar egallab olishi zarur bo`lgan bilim, amaliy ko`nikma va malakalari hajmini to`g`ri aniqlashdir. Bu tamoyil o`quv jarayonini o`quvchilarda qiyinchiliklarni engish istagini hosil qiluvchi va shaxsiy muvaffaqiyatlarining natijalaridan quvonish tuyg`usini yuzaga keltirishga yo`naltirilganligini ifodalaydi. Bu bolalarda ko`zga tashlanuvchi qattiq hayajonlanish, shuningdek, o`quv masalalarini echishdagi ishonchsizlikni yo`qotishga yordam beradi.

Guruhli va individual ta'limning birligi tamoyili shaxsning, bir tomondan atrofdagilar bilan munosabatda bo`lish, ijtimoiy aloqalarni yo`lga qo`yishga

intilishi, ikkinchi tomondan esa, yakka holda ta'lim olishga bo'lgan xohishini aks ettirishgaxizmat qiladi. Muomala faoliyatning alohida turi bo'lib, uni tashkil etish jarayonida boshqalar haqidagi tasavvur va tushuncha yuzaga keladi. Atrofdagilar bilan munosabatni yo'lga qo'yish o'zaroaloqalarning hosil bo'lishi va rivojlanishini, alohida bo'lish esa shaxsning ijtimoiylashuvi hamda rivojlanishini ta'minlaydi. An'anaviy ta'lim o'z mohiyatiga ko'ra guruhli hisoblanadi, zero, u 30-40 nafar o'quvchilardan iborat o'quv guruh (yoki sinf)larida tashkil etiladi. 100-200 nafar talabalardan iborat kurslarda esa ta'limga sarflanadigan harakatlarni kamaytirish maqsadida ma'ruzalar o'qish tashkil etiladi. Guruhli ta'lim munozara, muzokara tashkil etish uchun qulay sharoitga ega bo'lib, o'quv masalalarini echishning eng samarali yo'llarini birgalikda izlashni ta'minlaydi, o'zaro yordam ko'rsatish uchun sharoit yaratadi, o'quvchilarning mas'uliyat hissini oshiradi. O'quv muvssasalarida guruhli ta'limni tashkil etish jamoani shakllantirishning asosiy shakli sanaladi. Ta'limning o'quvchilarning yoshi va individual xususiyatlariga mos kelishi tamoyili o'quvchilarning yoshiga ko'ra va individual yondashuvni anglatadi.

YOshiga muvofiq yondashish o'quvchilarning psixik xususiyatlari, shaxsiy rivojlanganlik darajasi, ma'naviy-axloqiy sifatlari, ijtimoiy etukligini baholay olishni nazarda tutadi. Agarda qo'yilayotgan talablar yoki ta'limning tashkiliy tuzilishi o'quvchilarning yoshi imkoniyatlaridan ortda qolsa yoki ilgarilab ketsa, o'quv faoliyatining samarasi pasayadi. Individual yondoshish o'quvchilarning murakkab chki dunyosini o'rganish, yuzaga kelgan munosabatlar tizimini tahlil qilish va shaxs shakllanishi sodir bo'ladigan ko'p turdagi sharoitlarni aniqlashni talab etadi.

Oqilona talabchanlik bilan bola shaxsini hurmat qilishning birgaligi tamoyili pedagog tarbiyalanuvchini shaxs sifatida hurmat qilishi zarur. Oqilona talabchanlik maqsadga muvofiq bo'lsa, ta'lim-tarbiya jarayoni, shaxsning to'liq va barkamol rivojlanishini ta'minlay olsa samarasi ancha yuqori bo'ladi. O'quvchilarga nisbatan talabchanlik ularni tartibli, intizomli bo'lish, burchlarni o'z vaqtida

bajarish ko`nikmalariga ega bo`lishlarini ta'minlashi lozim. SHaxsga hurmat insondagi ijobiy xislatlarga tayanishni ko`zda tutadi.

Hamkorlik tamoyili ta'lim jarayonida shaxsning ustuvor mavqeini ta'minlash, uning o`z-o`zini anglashini anglatadi. Bu tamoyil o`zaro munosabatlar jarayonida sub'ektlar o`rtasidagi aloqalarning dialog shakli, shaxslararo munosabatlar mazmunida esa empatiya (yunoncha «empathia» – birgalikda tashvishlanish, ya'ni, boshqaodamning tashvishlarini tushunish)ning ustunligiga erishishni talab etadi.

Nazorat uchun savollar:

1. "Ta'lim" tushunchasiga ta'rif bering.
2. Ta'lim (didaktik jarayon) jarayonining alohidaxususiyati nimalardan iborat? V.P.Bespalko formulasi misolida ifodalang.
3. Ta'lim jarayoni tuzilmasi va vazifalarining mohiyatini yoritib bering.
4. O`quvchilar tomonidan bilimlarning egallanishini ta'minlovchi jarayonining asosiy bosqchlari nimalardan iborat?
5. Ta'limning asosiy didaktik qonuniyatlarini ifoda etib bering (I.P.Podlaso`y bo`ycha).
6. Ta'lim tamoyili nimani anglatadi? Misollar keltiring.
7. SHarq Uyg`onish davri allomalari – Muhammad al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino) ilgari surgan ta'limiy qoida va tamoyillarini ta'riflab bering.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. N. Xo'jaev va boshqalar. "Pedagogika asoslari". Toshkent.,TDIU 2003.
2. Ochilova G.O., Musaxanova G.O. "Pedagogika" Toshkent. TDIU, 2005 yil.
3. Psixologiya -pedagogika. Pod.red. A.A.Radugina. Moskva 2003.
4. «Pedagogika» V.A.Slastenin, I.F.Isaev, A.I.Mixenko, E.N.SHiyanov. Moskva. «SHkolnaya pressa». 2004

5. Podlaso‘iy I. P. Pedagogika. Moskva, 2003.

6. To‘xtaxadjaeva M. Pedagogika. - T.: O‘zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.29-44b.

7 .O‘.Asqarova,M. Xayitboyev,M. Nishonov.Pedagogika.- T.: Talqin 2008

7-Mavzu: Professional ta'lim mazmuni.

Reja:

1. Ta'lim tushunchasining mazmuni, mohiyati va tarixiy xususiyatlari
2. Ta'lim turlari va ko`rinishlari
3. Ta'limning tarixiy xususiyatlari
4. Ta'lim nazariya (konsepsiya)lari mazmuni
5. Hozirgi zamon bosqchida ta'lim mazmunini belgilovchi muhim Q`oyalar (asoslar).
6. Umumiy o`rta va o`rta maxsus ta'lim mazmunini tanlab olish tamoyil va mezonlari.
7. Ta'lim mazmunini belgilovchi me'yoriy hujjatlar.. Davlat ta'lim standarti.

Tayanch tushunchalar : O`rta maxsusta'limi, kasb-hunar ta'limi, ta'lim, tushunchasi, ta'lim mazmuni, tarixiy xususiyat, ta'lim turlari, ta'lim nazariyasi, konsepsiya, muhim g`oyalar, tanlab olish tamoyili, mezon, me'yoriy hujjati, davlat ta'lim standarti.

Ta'lim o`quvchilarga nazariy bilimlarni berish asosida ularning bilish qobiliyatlarini o`stirish, ularning amaliy ko`nikma, malakalari va dunyoqarashini shakllantirishga yo`naltirilgan jarayon bo`lib, ushbu tushuncha negizida shaxsning tanqidiy fikrlashi, yaratishi, borliqda sodir bo`layotgan hodisalarni o`zaroaloqadorlik nuqtai nazaridan baholay olishi ham aks etadi. Ta'lim tushunchasi, shuningdek, ajdodlar tomonidan to`plangan ijtimoiy ahamiyatli tajribalarning avlodlarga doimiy uzatilishini ta'minlovchi tizimli jarayoni ham sanaladi..

SHaxsni ijtimoiylashtirish uni jamiyat tomonidan tan olingan xulq-atvor me'yorlari, bilim hamda qadriyatlar tizimini o`zlashtirishdan iborat ijtimoiy hayotga jalb etish jarayonidir. Ta'lim mazmuni tizimlashtirilgan bilim, ko`nikma va malakalar, qarashlar, ishonchlar to`plami, o`quv-tarbiyaviy ishlarni tashkil etish natijasida erishilgan amaliy tayyorgarlikning ma'lum darajasi bilan belgilanadi.

Ta'lim mazmunining asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan bilimlar muhim ijtimoiy qadriyat ham sanaladi. U individning ijtimoiylashishi, odamning sosium (ijtimoiy muhit)ga kirishiga yordam beradi. O'tgan asrda ta'lim mazmunini siyosiyashtirishga, urinishga qaratilgan harakatlarning yuzaga kelganligi uning mazmunini belgilashda ekstensiv yondashish (miqdoriy – sonini ko'paytirish) etakchi o'rin egalladi. Natijada ta'lim mazmuni o'quv fanlari sonining doimiy ortib borish hisobiga kengaytirildi, ta'lim jarayonida tayyor bilimlarni berish asosida, o'quvchilarda bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishga e'tibor qaratilib, o'quvchi shaxsini rivojlantirish masalasi o'z echimini topmadi. So'nggi yillarda, ta'limni insonparvarlashtirish yo'lida, ta'lim mazmunini aniqlashda shaxsga-yo'naltirilgan yondashuv asosiy o'rinni egallay boshladi. Bunday yondoshish V.V.Kraevskiy, I.YA.Lerner, M.N.Skatkin (Rossiya); M.Ochilova, N.N.Azizxo'jaeva, N.Sayidahmedov, F.R.YUzlikaev (O'zbekiston)larning ishlarida o'z aksini topdi. Masalan, V.V.Kraevskiy, I.YA.Lernerlar ta'lim mazmuni deganda shaxsni har tomonlama rivojlantirishni ta'minlovchi pedagogik bilim, ko'nikma va malakalar to'plami, ijodiy faoliyat tajribasi hamda emosional-irodaviy munosabat tajribasini tushunadilar. Demak, shaxsga yo'naltirilgan yondoshishga muvofiq ta'lim mazmuni mohiyatini aniqlashda asosiy qadriyat bilim emas, balki odamning o'zi hisoblanadi. Bunday yondoshuv shaxsning ta'lim olish, ma'naviy, madaniy va hayotiy talab-ehhtiyojlarini qondirish, rivojlanayotgan shaxsga nisbatan samimiy munosabatida bo'lishi ta'lim mazmunini erkin tanlash imkonini beradi. An'anaviy pedagogika deyarli faqat odamning ijtimoiy mohiyatini tan olganligi bois, ta'limning maqsadi insonning jamiyat a'zosi sifatida rivojlanishi, unda ijtimoiy ahamiyatli sifatlarining shakllanishi hisoblanadi.

Mustaqillik yillarida, O'zbekiston Respublikasida ta'lim jamiyat va davlatning ma'naviy, ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy rivojlanishi asosi deb e'lon qilindi. Ta'limning maqsadi mustaqil fikrlaydigan, ma'naviy-axloqiy jihatdan etuk, har tomonlama rivojlangan shaxsni tarbiyalashdan iborat.

O`rta maxsus, kasb-hunar ta`limning umumiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- aholi milliy-madaniy ehtiyojlarini qoniqtirish, jismoniy va ma`naviy sog`lom avlodni tarbiyalash;

- o`quvchilar tomonidan ijtimoiy va ishlab chiqarish talablari bilan belgilanadigan bilimlar tizimini o`zlashtirilishini ta`minlash;

- ularda ilmiy dunyoqarash, siyosiy, iqtisodiy, huquqiy madaniyat, ijodiy, erkin fikrlash ko`nikmalarini shakllantirish, ularning mustaqil bilimlarini oshirib borishi;

- yoshlarda Vatanga muhabbat, vatanparvarlik, fuqarolik dunyoqarashi, insoniy qadr-qimmat, demokratik o`zini boshqarishda ishtirok etish, shuningdek, o`z harakatlari uchun javobgarligini yuzaga keltirish.

Ana shu umumiy vazifalar bir qator alohida masalalardan iborat bo`ladi. Ular o`quv fanlari mazmunida uyg`unlashtiriladi.

Ta`lim turlari va ko`rinishlari.Evropa va SHarq, Osiyo va Amerika mamlakatlarida ta`lim turlari tarixiy taraqqiyot natijasida yuzaga kelgan. Birinchi turi mifologik ta`lim bo`lib, unda dunyoning mohiyati ertak, afsona, doston, qissa hamda qo`shiqalar shaklida o`rganilgan.

Keyingi tarixiy turi sxolastik ta`lim bo`lgan. Uning mohiyatiga ko`ra ta`limda matn madaniyati vaer, osmon haqidagi bilimlar so`z bilan ifodalanib, xotira va irodani mashq qildirish asosida yosh avlodga inson mavjudligi va u tomonidan tashkil etiladigan faoliyat mazmuni haqida bilimlar berilgan, savodxonlik va nutq madaniyatiga o`rgatilgan.

Ta`limning uchinchi tarixiy turi - ma`rifatparvarlik bo`lib, u dunyoviy bilimlar yaratilgan davrda yuzaga kelgan. XXasrdan boshlab esa turli ta`lim paradigma (model)lari, turlari va ko`rinishlarining rivojlanish jarayoni kuzatildi.

Bugungi kunda asoslariga ko`rata`limning quyidagi turlari, ko`rinishlari mavjud:

- ilmiy bilimlarni o`zlashtirishi turi va sifatiga ko`ra (biologik, matematik, fizik, iqtisodiy, filologik ta`lim va shu kabi);

- ustuvor mazmunga ko`ra (nazariy vaamaliy, gumanitar va boshqalar);
- ijtimoiy faoliyatlarni egallashi turi va mahoratiga ko`ra (musiqiy, badiiy, texnik, texnologik, pedagogik-tibbiy ta`lim va shu kabilar);
- madaniy qadriyatlarni o`zlashtirishiga ko`ra (an`naviy ta`lim, badiiy-estetik, diniy ta`lim va boshqalar);
- kishilik jamiyatining madaniy qadriyatlarni o`zlashtirish ko`lamiga ko`ra (milliy, evropa, xalqaro, global ta`lim va boshqalar);
- ta`lim tizimi turiga ko`ra (universitet, akademik, gimnaziya, lisey ta`limi va boshqalar);
- ta`lim mazmuni yo`nalishining ustuvorligiga ko`ra (formal va moddiy, ilmiy va elementar, gumanitar va tabiiy fanlar, umumiy o`rta, o`rta maxsus, kasb-hunar, oliy va boshqalar);
- ta`lim darajasiga ko`ra (boshlang`ch, to`liqsiz o`rta, umumiy o`rta, o`rta maxsus, kasb-hunar, oliy ta`lim).

Ta`limning tarixiy xususiyatlari. Ta`lim mazmuni tarixiy xususiyatga ega, chunki u jamiyat rivojining u yoki bu bosqchida ustuvor o`rin tutuvchi ijtimoiy maqsad va vazifalar bilan belgilanadi. Bu ta`lim mazmunining ijtimoiy hayot, ishlab chiqarish va ilmiy bilimlarning rivojlanish darajasi talablari ta`siri ostida o`zgarib borishini anglatadi. Ta`lim ijtimoiy hodisa sifatida odamlarning bilimlarni o`zlashtirishga bo`lgan pragmatik (amaliy) ehtiyojlari negizida shakllangan va u odamlarga hayot faoliyatlarini yo`lga qo`yish uchun zarur. Bilimlarni to`plash va chuqurlashtirish, jamiyat madaniyatining o`sib borishi bilim tomonidan tashkil etiluvchi funksiyalari ko`lamini oshishini ta`minlaydi. Mazkur yondashuvlar (pragmatik va madaniy) kishilik jamiyatining turli bosqchlarida ta`lim mazmuni yo`nalishlarni belgilab keladi. O`rtaasrda, Yaqin va O`rta SHarqda diniy o`quv muassasalari – madrasalar ta`lim va fan markazlari bo`lgan. O`zbekistonlik, Rossiyalik va chet el sharqshunos tadqiqotchilari tomonidan madrasa turidagi o`quv muassasalari aynan Markaziy Osiyoda yuzaga kelgani va shu erdan boshqa mamlakatlarga tarqalgani isbotlangan. Somoniylar davrida (Xasr) faqat Samarqandning o`zida 20 ga yaqin madrasalar mavjud bo`lgan. Abu Ali ibn Sino

(980-1037) o'zining «Donishnoma» («Bilimlar kitobi») nomli asarida mazkur madrasalarda faqat musulmonchilikka oid bilimlar berilibgina qolmay, balki dunyoviy ilmlar ham o'rganilganligi, ilmiy tadqiqotlar olib borilganligi, ularning negizida ilmiy maktablarning yuzaga kelganligi qayd etiladi. O'z davrida madrasalarda o'qitilishi yo'lga qo'yilgan fanlarni Abu Ali Ibn Sino quyidagi tizimlar bo'yicha ajratadi: odob (xulq etikasi), astronomiya, tibbiyotshunoslik, til va uning grammatikasi, fikh (musulmon qonunchiligi).

Alloma tomonidan taklif etilgan tarbiya turlari esa quyidagilardan iborat: 1) aqliy tarbiya; 2) jismoniy sog'lomlashtirish; 3) estetik tarbiya; 4) ma'naviy tarbiya; 5) hunarga o'rgatish. Abu Ali Ibn Sino tomonidan taklif etilgan tarbiya turlari Markaziy Osiyoda, Uyg'onish davrida (IX-Xasr) ta'limning insonparvarlik va shaxsning barkamol rivojlanishi borasidagi g'oyalarga asoslangan edi deyishga imkon beradi. SHarqdagi Uyg'onish davri SHarq mutafakkirlari – Muahammad Musoal-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniylar o'zlarining ta'limiy qarashlarida birinchi o'ringa inson shaxsini qo'yadilar hamda bolalarni har tomonlama, jismoniy va estetik kamolotga erishishlari, shuningdek, tillarni bilishlarini zarur deb hisoblaydilar. Aqliy ta'limni tashkil etuvchi fanlar sirasiga matematika, astronomiya, mexanika va tabiatshunoslik kabi tabiiy-ilmiy fanlarni kiritadilar. Allomalar bolaga hurmat bilan munosabatda bo'lish g'oyasini ilgari suradilar, sxolastik o'qitish va qattiy intizomga qarshi chiqadilar. Ularning fikrcha, o'qish bolada bilimlarga qiziqishni uyg'otishi kerak. Muhammad Tarag'ay Ulug'bekning (1394-1449 yillar) Samarqanddagi faoliyati XIV-XV asrlarda madrasalarning fanlar rivojini ta'minlovchi markazlari vazifasini bajarganligini ko'rsatadi. Muhammad Tarag'ay Ulug'bek Samarqandning hukmdori bo'lishi bilan birga astronom, matematik va tarixchi sifatida mashhur bo'lgan. SHuningdek, allomaning mohir pedagog ham bo'lganligini tarixiy dalillar qayd etadi. CHunonchi, alloma ko'plab iste'dodli yoshlarni tarbiyalagan. U odamlar, ayniqsa yoshlarning ilmiy bilimlarni o'rganishlariga katta ahamiyat bergan. Alloma o'z davlatida ta'lim sohasida jiddiy islohotlarni tashkil etdi. U madrasalarni davlat

ta'minotiga o'tkazdi, mudarris (o'qituvchi)larga oylik ish haqi belgilagan, shogird (talaba)larga stipendiya ajratgan.

Muhammad Tarag'ay Ulug'bek madrasa o'quv rejasiga quyidagi fanlar: arab tili, adabiyot, qur'on, Hadis, ritorika, mantiq, falsafa, fikh (qonunchilik), metafizika, matematika, astronomiya, tibbiyot, geografiya, tarix kabi fanlarni kiritadi.

Mutafakkir tomonidan barpo etilgan hamda o'zi bevosita ta'lim bergan madrasalarda o'qish quyidagi bosqchlardan iborat bo'lgan:

1. "Anda" (kchik) – o'qish muddati 2 yil.
2. "Aust" (o'rta) – o'qish muddati 3 yil.
3. "A'lo" (oliy) – o'qish muddati 3 yil.

Bunday yondashuvda, bugungi kun nuqati nazaridan aytganda bakalavriat va magistratura ko'zga tashlanadi. Ayni vaqtda ular o'rtaasr evropa universitetlari uchun ham xos bo'lgan.

Buyuk iste'dod egasi sifatida alloma o'z davridan bir necha asrlarga o'zib ketgan. Deyarli 600 yil avval Muhammad Tarag'ay Ulug'bek quyidagi aksiomani ilgari surgan: bilim olishga intilish davlat ravnaqiga yo'l demakdir. Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarning hozirgi tajribasi mazkur fikrni to'la tasdiqlaydi.

Evropa uyg'onish davri (XIV-XVI asrlar) ma'rifatparvarlari XVIII-XIX asrlarda ham shaxsning barkamol rivojlanishi g'oyalarini ilgari surganlar. Misol uchun, Italiya ma'rifatparvari V. De Feltre (XV asr) "quvonch maktabi"ni tashkil etadi. Bu maktabda bolaga erkin jismoniy va aqliy rivojlanish imkoni berilgan. J.J.Russoning erkin tarbiya nazariyasi, I.G.Pestalossining odamni faol hayotiy faoliyatga jalb etish yo'li bilan uni rivojlantirish haqidagi g'oyasi XX asr pedagogikasining rivojiga o'z ta'sirini ko'rsatdi.

Ta'lim nazariya (konsepsiya)lari mazmuni. An'anaviy pedagogikada formal va moddiy ta'lim nazariyasi keng tanilgan. Bu nazariyalarning mohiyati nima va o'rta ta'lim mazmuniga qanday ta'sir etadi?

Formal ta'lim nazariyasiga Djon Lokk (XVII asr), Pestalossi, Kant va Gerbart (XVIII-XIX asrlar) asos solganlar. XVIII asrning oxirlarida didaktik formalizm

nazariyasi (konsepsiyasi) vujudga keldi (bu nom E.SHmit va A.A.Nemeyerning «Prinso`pi vospitaniya i obucheniya» asarida tilgaolinadi). Konsepsiya tarafdorlari ta`limni o`quvchilarning itidori va qiziqishlarini rivojlantiruvchi vositasi sifatida e`tirof etadilar. Keyinchalik bu ta`limot formal ta`lim nazariyasi sifatida shakllantirildi. Didaktik formalizm tarafdorlarining asosiy g`oyasi qadimiy olim Geraklit tomonidan aytilgan (ko`p bilim aqlni kuchaytirmaydi) fikrlariga asoslanadi. Keyinchalik bu g`oyani I.Kant va I.G.Pestalossilar rivojlantirishdi. Ular o`qitishning asosli maqsadi, eng avvalo, o`quvchining iqtidorini rivojlantirish, o`quvchining to`g`ri tafakkur yuritishini kuchaytirish bo`lishi shart deb hisoblaydilar.

Ushbu nazariya tarafdorlari falsafiy rasionalizm (lotinchada «rationals» - aqli)ga tayanadilar va bilim manbai aqldir, bilim faqat aqlning mustaqilligida tug`iladi, shu bois ta`lim o`quvchilarning ma`lum bilimlarni egallab olishlari emas, balki ularning aqlini o`stirish, ya`ni, analiz, sintez, mantiqiy fikrlash layoqatlarini rivojlantirish kabi vazifani hal etishi zarur deb hisoblaydilar. Ularning fikrcha, fikrlashni rivojlantirish vositasi tillar, ayniqsa, qadimiy yunon va lotin tili, shuningdek, matematikani o`rganish lozim. Formal ta`lim elementlaridan hozirgi kunda ham foydalaniladi. Angliyadagi grammatik maktablarda, ushbu nazariya g`oyalari asosida ish ko`riladi.

XVII asr oxiri – XIX asr boshlarida moddiy ta`lim nazariyasi jadal rivojladi. Nazariyaning paydo bo`lishiga sanoat va uning ilmiy-texnik asoslari rivojlanishi asos bo`lib xizmat qildi. Binobarin, sanoatning jadal rivojlanishi tabiiy fan, texnik va amaliy tayyorgarlikka ega bo`lgan odamlarni tayyorlash masalasini kun tartibigaolib chiqdi. Pedagogika tarixida bu nazariya (konsepsiya) didaktik materializm nazariyasi sifatida ham mashhurdir. Ushbu nazariya tarafdorlari (ularni “ensiklopedistlar” deb ham ataganlar), xususan, ingliz shoiri va tarixchisi Dj.Milton, nemis pedagogi N.B.Besedovlar maktabning asosiy maqsadi o`quvchilarga bilimlar berish deb hisoblaganlar hamda o`zlari o`qitadigan fanga iloji boricha ko`proq materiallarni kiritishga intilganlar. Maktab ta`limi mazmunini shakllantirishga bunday yondoshishning samarasi kam bo`lib chiqdi, chunki

o`quvchilarga juda ko`p axborotlar beriladi. Natijada axborotlar qisman va yuzaki o`zlashtiriladi. Bu nazariyaning boshqa tarafdorlari empirizm g`oyalarini ilgari suradilar (lotincha «empiria» - tajriba). Faylasuf-empiristlar, xususan ingliz faylasufi G.Spenser (1820-1903 yillar) bilish tajriba chegarasidan chiqolmaydi va bilim manbai fag`at tajriba hisoblanadi, deya ta`kidlaydilar. Bundan quyidagi pedagogik xulosalar chiqariladi: o`quvchilarni asosan tabiiy-ilmiy bilimlar bilan qurollantirish kerak, ta`lim materiallarini tanlash uchun esa hayotga, kelajakda o`quvchilarning amaliy faoliyatlari uchun zarur bo`lgan bilimlarga murojaat qilish kerak. Moddiy ta`lim nazariyasi real yo`nalish deb ataluvchi maktab ta`limi asosini tashkil etadi. Masalan, XIX asr oxirlari XX asr boshlarida Rossiya, va Turkistonda, real gimnaziya va real bilim yurtlarida o`qitish qadimgi va g`arbiy Evropa tillarini o`rganishga emas, balki tabiiy-ilmiy fanlar (matematika, fizika, ximiya va boshqalar) hamda amaliy xususiyatli fanlarni o`zlashtirishga asoslangan. Formal va moddiy ta`lim nazariyalarini K.D.Ushinskiy va A.Avloniyler juda asosli tanqid qiladilar. K.D.Ushinskiy bilimlarni o`zlashtirishdan uzoq bo`lgan formal deb ataluvchi rivojlanish o`ylab topilgan yolg`on deb aytadi. Har bir fan biror-bir boshqa narsabilan emas, odamni o`zining mazmuni bilan rivojlantirishini ta`kidlaydi. SHunday ekan, maktab faqatgina rivojlantiribgina qolmay, balki ularning keyingi faoliyatlarida foydali bo`ladigan bilimlarni ham berishi kerak. O`zbek pedagogi Abdulla Avloniy ham (1878-1934 yillar) ana shunday fikrni bildirgan. U o`zining “Turkiy guliston yohud axloq” nomli asarida “... bilim bizning aqlimizni va bizning xotiramizni qilch kabi o`tkir qiladi. Bilim, fanni egallash taraqqiyot yo`lida bizning ilgari qadam tashlashimiz shartidir... Bilimsiz odam bu mevasiz daraxtga o`xshaydi” deb yozadi. SHu bilan bir vaqtda A.Avloniy fanni o`zlashtirishga faqatgina xayoliy amaliyoti uchun utilitar (foydali) yaroqliligi nuqtai nazaridan yondoshish mumkin emas deb hisoblaydi. U hayot bilan to`g`ridan-to`g`ri bog`liq bo`lmagan bilimlar ham bor va ular amaliy bilimlardan kam bo`lmagan ahamiyatga ega deb hisoblaydi. Misol uchun qadimgi tarixdan amaliy faoliyatda foydalanib bo`lmaydi, lekin uni o`rganish kerak va foydalidir:

uni (tarixni) bilish o`quvchilarning bilimlarini kengaytiradi, dunyoqarashni shakllantiradi.

XXasr boshlarida, chet el vaayniqsaamerika pedagogikasida maktab ta'limi masalalari bo`ychapragmatik (yunoncha «pragma» – harakat, amaliyot) g`oyasi keng tarqaldi. Pedagogikada mashhur pragmatizm tarafdori Djon Dyun (1859-1952 yillar) maktab ta'limining o`z konsepsiyasini yaratishga ko`p urindi. Bu yo`nalishlar vakillari (Dj.Dyun, G.Kershenshteyner) o`qitish bu o`quvchining “tajribasini qayta tashkil etish” uzluksiz jarayoni deb hisoblaydilar.

O`qitishni Dyun kundalik hayotdan olingan amaliy masalalarni hal etishgaoid bolalar faoliyatini tashkil etish sifatida tushunadi. Bu nazariyaning asosiy boshlang`ch qoidalari quyidagilardan iborat deb hisoblangan: “Oldindan tuzilgan o`quv kurslari kerak emas”, “O`qitish materiallarini bolaning tajribasidan olish kerak”, “Bola o`qitishning sifati kabi miqdorini ham belgilashi kerak”, “Bajarish yordamida o`qitish – maktabdaasosiy metod”. SHunday qilib, Dyun maktabda ta'lim vaalohida fanlar aniq belgilangan mazmuni zarurligini rad etadi, ilmiy ta'limni tan olmaydi va o`qishni tor hamda o`quvchilarning qiziqishlarigaasoslangan praktisizmidan iborat hisoblaydi.

Mazkur nazariya asosida uning izdoshi Uilyam Kilpatrik 20-yillarda “o`qitishning loyihali tizimi” (yoki loyihalar metodi)ni ishlab chiqdi, uning mazmuni o`z qiziqishlaridan kelib chiqib bolalar o`qituvchi bilan birga qandaydir amaliy masalaning echimini loyihalashtirishlaridan iborat. Misol uchun, o`yinchoq uychaning qurilishi amaliy faoliyatga kiritiladi va uning davomida til, matematika, boshqa fanlari bo`ycha u yoki bu ma'lumotlarni bilib oladilar. Bu nazariya ommaviy maktabda ta'lim darajasini pasaytirishi mumkinligini tushunish qiyin emas.

Amerikalik pedagoglar I.Adler, Dj.Brunner va boshqalar Dyun nazariyasi amerika maktablari rivojlanishini ortga tortganini aytadilar va ta'limni modernizasiyashtirish hamda takomillashtirish yo`llarini izlaydilar.

Ko`plab pedagoglar - A.Disterveg, K.D.Ushinskiy, M.Behbudiy vaA.Avloniyalar maktab ta'limiga taalluqli ko`plab qimmatli g`oyalarni ilgari

surganlar. Ular xalq maktablari, yangi usulli maktabda ta'lim darajasini oshirish, tabiiy-ilmiy fanlar va gumanitar fanlar birligi tarafdori edilar.

Bugungi kunda turli ta'lim konsepsiyalari mavjud. Konsepsiyalardan biri ta'lim mazmunini ta'lim muassasalarida o'rganiladigan fanning pedagogik moslashtirilgan asoslari sifatida talqin qiladilar. Bu erda shaxsning ijodga qobiliyati, erkin tanlashni amalga oshira bilishi, odamlarga haqqoniy munosabatlarda bo'lishi kabi sifatleri chetda qolib ketadi. Ushbu yondoshish o'quvchilarni fan va ishlab chiqarishga jalb etishga qaratilgan, lekin demokratik jamiyatda mustaqil hayotga yo'naltirishga emas. Amalda odam bu erda ishlab chiqarish omili sifatida ishtirok etadi (avtoritarizm).

Boshqa bir konsepsiya ta'lim mazmunini o'quvchi o'zlashtirishi kerak bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar majmui sifatida qaraydi. Bu konsepsiya mualliflari bilim va malakalarni egallab olish odamga zamonaviy jamiyatda mos ravishda hayot kechirishga imkon beradi deb hisoblaydilar. Odamdan faqatgina u bilishi va bajaraolishini talab etish etarli. Bunday holatda ta'limga talablar ham quyidagicha bo'ladi: o'sib kelayotgan avlodga ona tili, matematika, fizika va boshqa fanlar bo'yicha bilim va malakalar berish zarur. Milliy umumiy o'rta ta'lim maktabi hozirgi zamon sharoitlarida rivojlanishi uchun bu etarli emas. Jamiyatning o'quvchilardan faqat ma'lum o'quv fanlari mazmunini emas, balki ularda iroda kuchi, o'z harakatlari uchun, jamiyat va mamlakat taqdiri uchun mas'uliyatli, atrof-muhitni himoya qilish; millatchilik va diniy aqidaparastlikka yo'l qo'ymaslik va shu kabi sifatlarni rivojlantirishni talab etadi. O'zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» (1997)da zamonaviy ta'lim mazmuni ijodiy, mustaqil fikrlovchi demokratik jamiyat fuqarosini shakllantirish vazifalariga mos kelishi kerak deb yozib qo'yilgan. Rossiya ta'lim akademiyasi (RAO) haqiqiy a'zosi V.V.Kraevskiy tomonidan ilgari surilgan konsepsiyada qayd etilishcha, ta'limning asosiy ijtimoiy vazifasi ajdodlar tomonidan to'plagan tajribalarni avlodlarga uzatish hisoblanadi.

Mazkur konsepsiya mazmunida ta'lim mazmuni quyidagi to'rtta tashkiliy elementlardan iborat bo'ladi:

- idrok etish faoliyatini amalga oshirish usullari qayd etilgan shaklidagi idrok etish faoliyati (bilimlar);

- amaliy faoliyatni amalga oshirish usullari shaklida qayd etilgan amaliy faoliyat tajribasi (ko`nikma va malakalar);

- muammoli vaziyatlar, nostandart vaziyatlarda yangi masalalarni hal etish shaklida (ijodiy faoliyat tajribasi);

- atrof-muhitga, bir-biriga, emosional qadriyatli munosabatlar tajribasi, ya'ni, emosional, axloqiy, estetik tarbiyalash.

Mazkur elementlar o`zaro bog`liq va bir-biriga asoslanganidir. Mamlakatlar bilimlarsiz bo`lishi mumkin emas. Odamning ijodiy faoliyati bilimlar va ko`nikmalar mazmunli ma'lum materialida amalga oshiriladi. Ma'naviy-axloqiy tarbiyalilik odam yashaydigan jamiyatning xulq, ko`nikma va malakalarini egallab olganligini ko`zda tutadi. Ijtimoiy tajribaning bu elementlarini o`zlashtirish odamga jamiyatda muvaffaqiyatli yashash, yaxshi bajaruvchi bo`lish bilan birga mustaqil harakat qilish, jamiyatni o`zgartira olish, ijtimoiy taraqqiyotga o`z hissasini qo`sha olishga imkon beradi. SHuning uchun umumiy o`rta, o`rta maxsus, kasb-hunar ta'limi birinchi navbatda, hayotga tayyorlaydi, ikkinchidan, inson ushbu tartibga o`z hissasini qo`shish, xatto uni qayta tuzishga ham qodir bo`ladi. Akademik V.V.Kraevskiyning konsepsiyasi o`qituvchini o`quvchilar ongida umuminsoniy va milliy qadriyatlar tizimi, odamlarga insonparvarlik munosabatini shakllantirish, erkin fikrlovchi, barkamol rivojlangan shaxsni shakllantirishga qaratilgan maxsus faoliyatga yo`naltiradi.

Hozirgi zamon bosqchida ta'lim mazmunini belgilovchi muhim g`oyalar (asoslar). Ta'lim mazmuni – bu jamiyatning shaxsni ma'naviy rivojlanishi darajasiga qo`yilgan talablar, jamiyatning ijtimoiy tajriba va madaniyatini aks ettirgan ijtimoiy buyurtmasi modelidir.

Ijtimoiy tajriba quyidagi to`rt element bilan tavsiflanadi:

- inson tabiat, jamiyat haqidagi bilimlari

- faoliyatning ko`nikma, malaka va usullari;

- yangi vazifalarni hal etish bo`yicha ijodiy faoliyat tajribasi;

- atrof-dagilar bilan o`zaro emosional (hissiy) – qadriyatli munosabatlar tajribasi.

SHularga muvofiq zamonaviy didaktika g`oyalariga ko`ra ta`lim mazmunining tarkibida quyidagilar o`z aksini topadi: 1) olam haqidagi bilimlar; 2) faoliyatni amalga oshirish usullari tajribasi; 3) ijodiy faoliyat tajribasi; 4) atrof-muhitga hissiy-qadriyatli munosabat tajribasi.

Bilim va ko`nikmalar ijodiy faoliyat asosi bo`lib qolishi mumkin, lekin faoliyatga tayyorlik uchun kafolat bo`la olmaydi. Atrof-muhitga hissiy munosabatda bo`lish u haqida bilish, lekin ularga to`g`ridan-to`g`ri bog`liq bo`lmaslikni nazarda tutadi. SHaxsda atrof-muhitga hissiy munosabatni rivojlantirish uchun ta`lim jarayonida muntazam ravishda majmuaviy tadbirlarni tashkil etish zarur.

Ilmiy asoslangan ta`lim mazmunini qanday aniqlash mumkin? Ta`lim mazmuniga nima ta`sir ko`rsatadi? U nimaga bog`liq bo`ladi?

Ta`lim mazmunini aniqlovchi asosiy omillar quyidagilardan iborat bo`ladi:

- fan, texnika, madaniyatning jamiyatda rivojlanganligi darajasi;
- ta`limning maqsad va vazifalari;
- o`quvchilarning yoshi xususiyatlari;
- o`quvchi shaxsining ehtiyojlari.

Umumiy o`rta va o`rta maxsus ta`lim mazmuni o`quvchilarda atrof-muhit haqida umumiy tasavvurlarni hosil qilishi, ularni o`zlarining amaliy faoliyatlari uchun zarur bo`lgan bilimlarni izlashg va bu bilimlarni hayotiy muammolarni hal etishda qo`llashga o`rgatishi kerak. Ta`lim mazmuni o`quv rejalari, o`quv dasturlarida, darsliklarda aks ettiriladi,

XX asr 80-yillarida amaliy qo`llanilgan o`rta umumta`lim maktabi namunaviy o`quv rejalari maktabni yangilash vazifalariga, o`quv-tarbiyaviy jarayonni hozirgi zamon talablari asosida tashkil qilishga mos kelmas edi. Bu o`quv rejasining eng asosiy kamchiligi – uni shakllantirishning haddan tashqari markazlashtirilishidir, bu esa maktablarning hammasi bir xil bo`lishi, taklif etilayotgan ta`lim idealining bir xilligiga olib keladi, unda shaxs, jamiyat va davlatning turli ta`limiy talablari

hisobgaolinmaydi; ko`p predmetlilik, o`quvchilarga vazifalar ortiqchalik, og`irlik qiladi va ta`lim mazmunining sun`iy qisqaligi, aralashligi yuzaga keladi; bu ta`limning texnokratik yo`nalishi uning insonparvarlik va madaniy, badiiy-yaratuvchilik rolini yo`qotishigaolib keladi. O`quv rejasining ana shu va boshqa ko`plab kamchiliklari didakt olimlar vaamaliyotchilar tomonidan keskin va haqli ravishda tanqid qilindi.1991 yilda O`zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, uzluksiz ta`lim tizimini takomillashtirishga kirishildi. Bunday sharoitlarda ta`lim, yangi demokratik davlat barpo etish, madaniy va ma`naviy tiklanish, demokratik jamiyat va bozor munosbaatlari shakllanishi, milliy fan va texnikaning rivojlanishini dunyo standartlari talablari darajasiga ko`tarishning asosi bo`lib qolishi kerak.

Umumiy o`rta ta`lim, o`rta maxsus, kasb-hunar ta`limi mazmuniga talablar ta`limni rivojlantirish davlat strategiyasi bilan belgilanadi. Bu strategiya respublikaning «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da belgilangan (1997 yil), ta`limni tubdan isloh qilish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida yuqori malakali kadrlar tayyorlash bo`ycha milliy tizimni yaratish hisoblanadi. Ta`lim mazmunida quyidagi ikki jihat ko`zga tashlanadi: milliylik va umuminsoniylik.

Hozirgi sharoitda o`rta maktab, akademik lisey va kasb-hunar kollejlari uchun ta`lim mazmuni (o`quv rejalari)ni ishlab chiqishda ta`lim mazmunida quyidagi g`oyalar etakchi o`rin tutadi:

- 1) insoniylashtirish;
- 2) insonparvarlashtirish;
- 3) integrasiyalashtirish;
- 4) standartlashtirish;
- 5) ko`p bosqchlilikkaasoslanish;
- 6) amaliylashtirish;
- 7) axborotlashtirish;
- 8) individuallashtirish;
- 9) uzluksizlik.

Ta'lim mazmunini **insoniylashtirish** ta'lim jarayonida o'quvchi shaxsining ustuvor o'rin tutishi, uning shaxsi, xohish-istak va qiziqishlarini hurmat qilish, birinchi navbatda ularning qobiliyatlarini rivojlantirish, mustaqil hayotda o'z yo'llarini topib olishlari uchun sharoit yaratishni ko'zda tutadi. Insoniylashtirish gumanitar va tabiiy fanlarni optimal nisbatlarda bo'lishi, matematik, biologik, texnik kurslar mazmunini insoniylik haqidagi bilimlar bilan boyitishni ko'zda tutadi. Ta'lim mazmunida insonparvarlik g'oyalarining aks etishi o'quvchilarda fikrlash layoqatining shakllanishiga yordam beradi. Ta'limni insoniylashtirish bu ta'lim tizimi va butun ta'lim jarayonini har bir inson huquqlarini hurmat qilish, pedagoglar o'rtasida o'zaro hurmatga asoslangan munosabatlarni rivojlantirish, ularning sog'liqlarini saqlash va mustahkamlash, shaxsiy qadr-qimmatlarining his etishlarini ta'minlash va shaxsiy imkoniyatlarini rivojlantirishgacha xizmat qiladi. Ta'limni **insonparvarlashtirish** yangi tayanch o'quv rejasining ikkinchi muhim g'oyasidir. Ta'limni gumanitarlashtirish birinchi navbatda tayanch o'quv rejasida gumanitar fanlar hajmini oshirishda o'z ifodasini topadi (50 % dan ko'proq). Bu xususan estetik tarbiyani tashkil etishga o'quv vaqtini ikki barobar ko'paytirishga imkon beradi. **Gumanitarlashtirish** – bu ta'limning bosqichi va turidan qat'iy nazar asosiy ijtimoiy muammo - inson farovonligi muammosini hal etishga imkon beruvchi ta'lim mazmunini o'zlashtirishga yo'naltirishdir. Ta'lim yangi mazmunini ishlab chiqishning uchinchi g'oyasi – ta'limni **differensiyalashtirish**. Bu yo'nalish majburiy kurslar bilan birga katta sinflarda chuqurlashtirilgan va ixtisoslashtirilgan o'qitish, fanlarni tanlash asosida olib borishni ko'zda tutadi. Sinfda, sinflar o'rtasida hamdaturli yoshdagi o'quv guruhlarida fakultativ kurslarni individual, guruhli mashg'ulotlar hamda qiziqishlariga ko'ra to'garaklarni rivojlantirish ham ko'zda tutiladi. Differensiyalash – bu zamonaviy sharoitda ta'limni rivojlantirish umumiy yo'nalishi hisoblanadi. Respublikada o'tgan asrning 90-yillarida ta'limni differensiyalash maqsadida ixtisoslashtirilgan maktablar va sinflar (fizika, ximiya, matematika, chet tillarini chuqur o'rganish bilan) liseylar, gimnaziyalar ochildi. 1997 yilda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi XI sessiyasida O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim

to'g'risida"gi qonuni va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ning qabul qilinishi ta'lim tizimini rivojlantirishda yangi bosqich bo'ldi. Davlat ta'lim standartlari talablaridan kelib chiqib ta'lim dasturlarining yangi avlodi ishlab chiqildi.

Kurslarni integrasiyalashtirish ta'limning yangi mazmunini ishlab chiqishga qaratilgan yana bir g'oya o'quvchilarda, dunyoni yaxlit tasavvur qilish layoqatini rivojlantirishda umumlashtiruvchi, dunyoqarashni shakllantirish imkonini beruvchi integrativ fanlarni yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Yangi yagona (tayanch) o'quv rejasida integrasiyalash hisobiga o'quv fanlari soni kamaytirildi, soatlarning umumiy hajmi ixchamlashtirildi. Xususan, "Tarix" fani umumiy tarix va O'zbekiston xalqlari tarixiga asoslanadi.

Standartlashtirish – bu majburiy o'quv fanlari to'plamining soatlari aniq belgilangan hajmini belgilash. Ta'lim standartlari yordamida ta'lim muassasalarida o'quv ishlarining normativlari moslashtiriladi, o'quvchilar bilimlarini baholashning yagona mezonlari ishlab chiqiladi.

Ko'p bosqichlilik – bu ta'limning har bir bosqichida o'quvchining imkoniyat va qiziqishlari darajasiga javob beraoladigan bilim darajasiga erishish imkonini beruvchi ko'p bosqichli ta'lim jarayonini tashkil etishdan iborat. Turli bosqichlarning har birida o'qitishning yakuniy holati ta'limning sifatli yakunlanganligi hisoblanadi.

Amaliylashtirish– shaxs (o'quvchi)ni ijtimoiy faoliyatiga nazariy bilimlarni puxta o'zlashtirgan holda ularni amaliyotda faol qo'llay olishga tayyorlash. YA'ni, shaxsda maktab ta'limi jarayonidayoq o'rta maxsus yoki oliy ta'lim muassasalari ta'lim tizimi, o'quv rejasi, fanlar bo'yicha ilmiy-nazariy bilimlarni chuqur va tizimli o'zlashtira olishga imkon beruvchi dastlabki ko'nikmalarni tarbiyalashga alohida ahamiyat beriladi.

Ta'limni **axborotlashtirish** o'quvchilarni o'qitish jarayonida hisoblash texnikasi va axborot texnologiyalaridan ommaviy va keng foydalanish bilan bog'liq bo'ladi. Ta'limni axborotlashtirish oxirgi o'n yillikda keng tarqaldi, buning boisi shuki, zamonaviy video-radiotexnika va kompyuterlarning ta'lim tizimida qo'llanilishi mumkin bo'lganligi hamda foydalanish nisbatan oddiyligidir.

Individuallashtirish ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchi va o'qituvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning hamma turlaridan foydalangan holda ularning individual xususiyatlarini hisobga olish va rivojlantirish demakdir.

Uzluksizlik jamiyat hayotining tez o'zgarib borishi odamni doimiy ravishda ta'lim olish (mustaqil ta'lim olish)ga undovchi jarayon mohiyatini anglatadi.

Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim mazmunini tanlab olish tamoyil va mezonlari. Maktab ta'limi mazmunini shakllantirish quyidagi umumiy tamoyillarga muvofiq amalga oshiriladi:

1. Ta'lim mazmunining barcha elementlari barcha bosqchlarda jamiyat, fan, madaniyat va shaxs rivojlanishi talablariga mos bo'lishi tamoyili. Bu tamoyil ta'lim mazmuniga an'anaviy bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar bilan birga jamiyatning rivojlanganligi, ilmiy bilim, madaniy hayot darajasi va shaxsning rivojlanish imkoniyatlarini aks ettiruvchi fanlarni kiritishni talab etadi.

2. Ta'limning yagona mazmunli va prosessual tomoni tamoyili. Bu tamoyil ta'lim mazmunini tanlashda bir tomonlama ilmiy yo'nalishni rad etadi. U aniq bir o'quv jarayonini amalga oshirish bilan bog'liq pedagogik haqiqatni hisobga olishni ko'zda tutadi. Bu umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim mazmunini loyihalashtirishda uni berish va o'zlashtirish tamoyillari hamda texnologiyasi, o'zlashtirish darajasi va u bilan bog'liq harakatlarni hisobga olish kerakligini anglatadi.

3. Ta'lim mazmunining yaxlit tuzilishi tamoyili. Bu tamoyil ta'lim tizimining turli bosqchlarida nazariy bilimlarning berilishi, o'quv fani, o'quv materiallari, pedagogik faoliyat, o'quvchi shaxsi kabi tashkil etuvchilarining o'zaro mosligini ko'zda tutadi.

Oxirgi yillarda ta'lim mazmunini tanlash gumanitarlashtirish va fundamentalashtirish kabi tamoyillar etakchi o'rin egallamoqda. Bu umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim shaxsning insonparvarlik madaniyatini shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lishini anglatadi. Insonparvarlik madaniyati birinchi navbatda bilim, hissiyotlar madaniyati, muomala va ijodiy harakatlar uyg'unligidir.

4. Ta'lim mazmunini insonparvarlashtirish tamoyili. Bu tamoyil birinchi navbatda o`quvchilarning umuminsoniy va milliy madaniyatni faol ijodiy vaamaliy o`zlashtirishlari uchun sharoitlar yaratish bilan bog`liqdir. Buning uchun gumanitar g`oyalar umumiy ta'lim mazmuniga singdirilishi kerak. Bu esa o`z navbatida gumanitar va tabiiy-ilmiy fanlarning o`zaro bog`liqligi va o`zaro munosabatlari tamoyilining o`zgartirilishini talab etadi, uning asosini shaxsga e'tibor qaratish tashkil etishi zarur.

5. Ta'lim mazmunini fundamentallashtirish tamoyili ta'limni gumanitarlashtirishdagi to'siqlarni yo`qotishga imkon beradi (an'anaviy pedagogikada uni ilmiylik, tushunarlik va tarixiylik tamoyili sifatida qaraladi). U gumanitar va tabiiy-ilmiy bilimlarni birlashtirish, ketma-ketlikni o`rnatish va fanlararoaloqalarni o`quvchilarning idrok etish vaamaliy faoliyat metodologiyasi mohiyatini anglab etishlariga tayanishni talab etadi.

6. Ta'lim mazmunining ketma-ketligi tamoyili, bu tamoyil ta'lim mazmunini o`sib boruvchi yo`nalishda rejalashtirishdan iborat bo`lishini anglatadi, bunda birinchi navbatda har bir yangi bilim avvalgisiga tayanadi va undan kelib chiqadi.

7. Ta'limning mazmuni muntazamligi tamoyili, ushbu tamoyil o`rganilayotgan bilimlar va shakllantirilayotgan malakalarni yagona tizimdagi o`rni, umumiy o`rta va o`rta maxsus ta'lim, barcha o`quv kurslari va yaxlit mazmunning bir-biriga hamda umuminsoniy, milliy madaniyat tizimiga kiruvchi tizim sifatida ko`rishni ko`zda tutadi.

8. Ta'lim mazmunining o`quvchilar yoshlari imkoniyatlariga mosligi tamoyili o`quvchilarning yosh darajasi va tayyorgarligini ko`zda tutadi. Ularga o`zlashtirish uchun u yoki bu bilimlar va malakalar tizimi o`zlashtirish uchun taklif etiladi.

Umumiy o`rta va o`rta maxsus ta'limning mazmunini shakllantirish ko`rib chiqilgan tamoyillarini zamonaviy o`rta maktablar vaakademik liseylari uchun tanlab olish quyidagi mezonlar bo`ychaamalgaoshiriladi:

- erkin fikrlovchi shaxsning rivojlanishi va uning madaniyatini shakllantirish masalalari mazmunini yaxlit aks ettirish;
- ilmiy vaamaliy ahamiyati;

- ta'lim mazmunining murakkabligi, o'quvchilar imkoniyatlarining mavjud o'quv dasturlariga mosligi;

- ta'lim hajmining uni o'rganishga ajratiladigan vaqtga mosligi;

- maktab hamda liseylar bazasining zamonaviy talablarga javob berishi;

- umumiy o'rta ta'lim mazmunini qurishdaxalqaro tajribalarni hisobga olish.

Ta'lim mazmunini belgilovchi me'yoriy hujjatlar. Ilmiy pedagogik adabiyotlarda ta'lim mazmunini shakllantirishning quyidagi uch bosqichi ko'rsatiladi:

1) umumiy nazariy bosqich;

2) o'quv bosqichi;

3) o'quv materialini o'zlashtirish bosqichi, ya'ni, ta'lim mazmunining o'quv rejasi, o'quv dasturi va darsliklar kabi me'yoriy hujjatlarda o'z ifodasini topishi.

Umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi mazmuni davlat ta'lim standarti, o'quv rejalari mazmunida namoyon bo'ladi. O'quv rejalari quyidagilardan iborat: tayanch, namunaviy va maktab o'quv rejasi.

Umumiy o'rta hamda o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari (akademik lisey va kasb-hunar kollejlari) uchun tayanch o'quv rejasidavlat ta'lim standartining tashkiliy qismi hisoblangan asosiy me'yoriy hujjat bo'lib, u namunaviy vaamaliy o'quv rejalarni ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Tayanch o'quv rejasi davlat ta'lim standarti tarkibiy qismi sifatida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

Maktab, akademik lisey va kasb-hunar kollejlarning namunaviy o'quv rejalari tayanch o'quv rejasi asosida tuziladi va O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi hamda Oliy va o'rta maxsus ta'lim Vazirliklari tomonidan tasdiqlanadi. Bu reja uzoq muddatga mo'ljallab tuziladi va uning asosida mavjud sharoitlarni hisobga olib ishchi o'quv rejalari ishlab chiqiladi.

O'quv rejasi – me'yoriy hujjat hisoblanib (ta'lim muassasasi sertifikati) quyidagilarni belgilaydi:

- o'quv yili, chorak (semestr)lar va ta'tillarning davomiyligi;

- ushbu ta'lim muassasasida o'rganiladigan o'quv fanlari tartibi;

- o`qish yillari bo`ycha fanlarni taqsimlash;
- har bir fan bo`ycha yaxlit ta`lim davri va har bir sinf (kurs)da fanlarni o`rganishga ajratilgan soatlar hajmi;
- har bir fanni o`rganishga ajratilgan haftalik soatlar hajmi;
- praktikumlar, ishlab chiqarish va pedagogik amaliyotlar hamda shu kabilarning davomiyligi.

O`quv rejasida, yana shuningdek, aniq bir o`quv muassasi xususiyatlarini aks ettiruvchi, o`quvchilarning erkin tanlovi bo`ycha fakultativ va majburiy mashg`ulotlar aks ettiriladi. O`quv dasturi – muayyan o`quv fani bo`ycha bilim, ko`nikma va malakalar mazmuni, umumiy vaqtni muhim bilimlarni o`rganilishi bo`ycha taqsimlash, mavzularning ketma-ketligini belgilash hamda ularning o`rganilish darajasini yorituvchi me`yoriy hujjat. Dasturda o`quv materialining ta`limning har bir yili va har bir sinf, kurs bo`ycha taqsimlanishi tuzilishi asoslab berilgan. Dasturda ko`rsatilgan bilim, malaka va ko`nikmalarni o`quvchilar tomonidan to`la o`zlashtirilishi o`qitish jarayoni muvaffaqiyatliligi va samaraliligi mezonlaridan biri hisoblanadi. O`quv dasturlari namunaviy, ishchi va mualliflik bo`lishi mumkin.

Namunaviy o`quv dasturi u yoki bu ta`lim sohasiga nisbatan davlat ta`lim standartlari talablari asosida ishlab chiqiladi. O`quv dasturlari quyidagilardan iborat bo`ladi:

- ushbu fanni o`rganish maqsadlari, o`quvchilarning bilim va malakalariga asosiy talablar, o`qitish tavsiya etiladigan shakl va metodlari haqidagi tushuntirish xati;
- o`rganilayotgan materialning tematik mazmuni;
- kursning alohida savollarini o`rganishga o`qituvchi sarflaydigan taxminiy soatlari hajmi;
- dunyoqarashni shakllantiruvchi asosiy savollari ro`yxati;
- fanlararo va kurslararo bog`liqlikni amalga oshirish bo`ycha ko`rsatmalar;
- o`quv uskunalari va ko`rgazmali qo`llanmalar ro`yxati;
- tavsiya etiladigan adabiyotlar.

Namunaviy o`quv dasturlari Xalq ta'limi hamda Oliy va o`rta maxsus ta'lim Vazirliklari tomonidan tasdiqlanadi, tavsiyanomaxususiyatiga ega bo`ladi. Namunaviy dastur asosida maktab, akademik lisey pedagogik kengashi tomonidan ishchi o`quv dasturlari ishlab chiqiladi va tasdiqlanadi. Namunaviy dasturdan farqli ravishda ishchi dasturda regional komponenti ta'riflanadi, o`quv jarayonini metodik, informasion, texnik ta'minlash imkoniyati, o`quvchilarning tayyorgarligi darajasi hisobga olinadi. Mualliflik o`quv dasturlari davlat standarti talablarini hisobga olgan holda o`quv fanini qurilishi boshqacha mantiqidan iborat bo`lishi, u yoki bu nazariyalarni o`rganishga mualliflik yondashuvi, o`rganilayotgan hodisa va jarayonlarga nisbatan mualliflik nuqtai nazarini aks ettirishi lozim. Bunday dasturlar ushbu fan sohasida pedagog, psixolog, metodistlarning tashqi resenziyalariga ega bo`lishi kerak va ular mavjud bo`lganida maktab, akademik lisey hamda kasb-hunar kollejlarning Pedagogik Kengashi tomonidan tasdiqlanadi. Mualliflik o`quv dasturlari o`quvchilarning erkin tanlovi bo`ycha (majburiy va fakultativ) kurslar tashkil etishda keng foydalaniladi.

O`quv fani ta'lim muassasalarida o`quvchilarning yosh, idrok etish imkoniyatlariga muvofiq ularga muayyan fan sohasi bo`ycha umumiy yoki mutaxassislik bilimlarini berish, ko`nikma va malakalarni shakllantirishni ta'minlovchi manbadir. O`quv fanining mazmuni har bir pedagog tomonidan ixtiyoriy belgilanmaydi, balki ijtimoiy hodisa sifatida ta'limning tarixiy rivojlanishi davomida ishlab chiqiladi. O`rta maktab, akademik lisey va kasb-hunar kolleji o`quv fanlarini ilmiy bilimning umumiy tuzilishiga mos ravishda shakllantirish kerak deb hisoblovchi nuqtai nazar eng keng tarqalgan va tan olingan hisoblanadi.

Ta'lim mazmuni va o`quv dasturlari o`quv adabiyotlarida loyihalashtiriladi. Bunday adabiyotlar sirasiga darsliklar va o`quv qo`llanmalari kiradi.

O`quv adabiyotlari orasida darslik alohida o`rin tutadi. Darslik muayyan o`quv fani bo`ycha ta'lim maqsadi, o`quv dasturi va didaktik talablarga muvofiq belgilangan ilmiy bilimlari to`g`risidagi ma'lumotlarni beruvchi manba bo`lib, u mazmuni va tuzilishiga ko`ra fan bo`ycha yaratilgan o`quv dasturiga mos keladi.

Namunaviy o`quv dasturlari asosida yaratilgan darsliklar maqsadga muvofiq holda Respublika Xalq ta'limi, Oliy va o`rta maxsus ta'lim Vazirliklari tomonidan barcha maktablar, akademik liseylar va kasb-hunar kollejlari uchun tavsiya etiladi. g`oyaviy va metodik jihatdan mukammal bo`lgan darslik ta'lim mazmuniga qo`yiladigan barcha talablarga javob beraolishi, o`quvchilar uchun qiziqarli, iloji boricha qisqa, tushunarli, ko`rgazmalilik nuqati nazaridan estetik xususiyatga ega bo`lishi kerak. Darslik bir vaqtning o`zida ham barqaror, ham qulay tarkibiy tuzilmaga ega bo`lishi kerak. Darslik barqarorligiga ko`ra mustahkam asosga ega, mobilligiga ko`ra ega asosiy tuzilmaga dahl etmagan holda yangi bilimlarni tezlikda kiritish imkoniyatini namoyon etadi. Ularga qo`yiladigan talablar turli tuman va qarama-qarshi bo`lib, mukammal darsliklarning etishmovchiligi doimo his etiladi. Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda muqobil, parallel darsliklar nashr etiladi, shu sababli o`qituvchilar va o`quvchilar ular orasidan eng yaxshilarini tanlab olish imkoniyatiga egalar. Darslik o`quvchilarning ta'lim jarayonida, ongli ravishda va faol ishtirok etishlari, o`quv materialini to`la o`zlashtirishlarini ta'minlashi kerak. Ana shu masalalarni hal etish yo`lida darsliklar quyidagi vazifalarni bajaradi:

1) motivasion vazifa - bu vazifa o`quvchilarni ushbu fanni o`rganishga yo`naltiradigan, ularda ishga pozitiv munosabati va qiziqishini shakllantiruvchi rag`bat (sabab)larni hosil qilishdan iborat;

2) axborot vazifasi o`quvchilarga axborotlarni etkazish, samarali usullar yordamida ularning bilimlari hajmini kengaytirishga imkon beradi;

3) nazorat-tuzatish (mashq qilish) vazifasi – ta'lim jarayoni, uning natijalarini tekshirish, o`quvchilarda o`zini baholash va tuzatish layoqati hamda zarur bo`lgan ko`nikma, malakalarni shakllantirish uchun o`rganish mashqlarini tavsiya etishni nazarda tutadi.

4) muvofiqlashtirish vazifasi material ustida ishlash jarayonida ta'limning boshqa vositalari (xaritalar, ko`rgazmali materiallar, diapozitiv va boshqalar)ni jalb etishni ifodalaydi;

5) rivojlantiruvchi –tarbiyalovchi vazifasi darslik mazmunining o`quvchilarga ma'naviy-axloqiy ta'sir ko'rsatishi, kitoblar bilan ishlash jarayonida ulardan mehnatsevarlik, faol fikrlash, ijodiy qobiliyat kabi sifatlarni shakllantirishdan iborat;

6) o`qitish vazifasi darslik bilan ishlashda mustaqil bilim olish uchun zarur bo`lgan konpekt yozish, umumlashtirish, asosiysini ajratib ko'rsatish, mantiqiy eslab qolish kabi malaka va ko`nikmalarni rivojlantirishga yordam berishida ko`zga tashlanadi.

Ta'lim mazmuni o`quv materiali darajasida darsliklar bilan bir qatorda turli xil o`quv qo`llanmalari: adabiyot va tarixxrestomatiyalari, spravochniklar, matematika, fizika, ximiya bo`ycha masalalar to`plamlari, geografiya, biologiya bo`ychaatlaslar, til bo`ycha mashqlar to`plamlari va boshqalardaochib beriladi. O`quv qo`llanmalari darslikning ba'zi tomonlarini kengaytiradi vaaniq masalalarni hal etish maqsadiga ega bo`ladi (axborot, mashq qilish, tekshirish).

Davlat ta'lim standarti. Ta'lim mazmunining rivojlanishida ko`zga tashlanayotgan zamonaviy tendensiyalaridan biri uni standartlashtirish (davlat miqyosida yagona qoidalar va talablar o`rnatilishi) hisoblanadi. Standartlashtirishda quyidagi ikki omil muhim ahamiyatga ega:

1) turli ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan yoshlarning umumiy o`rta, o`rta maxsus, kasb-hunar bilimlar hajmining bir xillik darajasini ta'minlovchi mamlakatda yagona pedagogik muhitni yaratish zarurligi;

2) O`zbekistonning jahon hamjamiyati tizimiga kirishi natijasidaxalqaro ta'lim amaliyotida umumiy o`rta va o`rta maxsus, kasb-hunar ta'limi mazmunini rivojlanishi tendensiyalarining hisobgaolinishi.

Davlat ta'lim standarti:

1) ta'lim olish shaklidan qat'iy nazar bitiruvchilar erishishlari kerak bo`lgan ta'lim darajasini belgilovchi asosiy hujjat;

2) o`quv fani bo`ycha yakuniy ta'limning yakuniy natijalarini belgilovchi asosiy hujjat;

3) ta'lim dasturlari mazmunining minimumi, o'quvchilar tomonidan bajariladigan o'quv ishlarining maksimal hajmi, shuningdek, bitiruvchilarning tayyorgarlik darajalariga qo'yiluvchi talablarni belgilaydi.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni bilan bir qatorda ta'lim standarti asosiy me'yoriy hujjat hisoblanadi. «Standart» ingliz tilidan tarjima qilinganda «me'yor», «namuna», «andoza», «model» ma'nolarini anglatadi. Standart yordamida, respublika miqyosidagi turli ta'lim muassasalarida ta'limning barqarorlik darajasini ta'minlashga erishiladi, o'quv ishlari normativlari moslashtiriladi, o'quvchilarning bilimlarini baholash mezonlari ishlab chiqiladi. O'quvchi davlat tomonidan belgilangan ta'lim standarti bilan cheklanishlari mumkin, yoki bilimlarni yanada chuqurroq egallab olish maqsadida mustaqil shug'ullanish imkoniyatiga ega. Uning uchun qiyin bo'lgan yoki qiziqarli bo'lmagan fanni o'rganishda o'quvchiga standartga kiritilgan normativ minimum bilan cheklanish imkoniyati beriladi. Ushbu holatda, o'quvchi o'ziga mos keladigan ta'lim yo'lini anglagan holda va mustaqil tanlab, o'z qiziqishlari, istagi, qobiliyatlari va intilishlarini amalga oshirishga imkoniyatga ega bo'ladi. SHakli va mazmuni bo'yicha tushunarli ifoda etilgan standart talablari oldindan o'quvchilarga va ularning ota-onalariga etkaziladi. Ta'limni standartlashtirish dunyoning rivojlangan mamlakatlarida, mukammal ravishda o'quv rejalari va dasturlarini ishlab chiqish, ta'limning ma'lum darajasini belgilash bilan amalga oshiriladi. Ammo "standart" termini o'zi ta'limga nisbatan yaqin davrlardan qo'llanila boshlangan. Davlat ta'lim standartlari ta'lim sifatini oshirishga imkon beradi. Ular ta'lim mazmuni minimal hajmini qayd etish va ta'lim darajasining quyi chegarasini belgilab beradi. Ta'lim standartini kiritishdan avval bunday majburiy qoidalar mavjud emas edi. O'zlashtirishning aniq belgilangan chegaralari yo'qligi XX asrning 80-yillarida ko'pchilik bitiruvchilarining haqiqiy bilim darajalari juda past bo'lishiga olib keldi.

Davlat ta'lim standartlarini yaratish bo'yicha ishlar O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni (1992 yil) qabul qilingandan keyin boshlandi. Mazkur hujjatning 6-bandida jahon ta'limi amaliyoti me'yorlariga mos

keluvchi davlat ta'lim standartlarini yaratish zarurligi ta'kidlab o'tiladi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning IX sessiyasida (1997 yil) O'zbekiston Respublikasining yangi tahriridagi "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni qabul qilingandan so'ng ta'lim dasturlari yangi avlodi yaratildi. Jahon amaliyoti tajribasi asosida yaratilgan ta'lim standartlari har bir fan bo'yicha o'zlashtirilishi zarur bo'lgan bilimlarning minimal darajasini belgilashga imkon berdi.

Davlat ta'lim standartlari tarkibiy tuzilishiga ko'ra quyidagilardan iboratdir:

1. Ta'limning yangi yoki aniqlashtirilgan maqsadlari, fanning o'rganish ob'ektlari va asosiy mazmunli yo'nalishlari ko'zda tutiladigan o'quv fanining umumiy ta'rifi.

2. O'quv fanining mazmuni, tayanch (invariant) darajasini tasvirlash.

3. Ta'limning majburiy natijalarini ifodalash, ya'ni o'quvchilarning o'quv tayyorgarliklari zarur bo'lgan minimal darajasiga talablar.

4. Bilim, ko'nikma va malakalarga qo'yiluvchi talablar, bu ularning majburiy tayyorgarliklari darajasining "o'lchamidir", ya'ni, tekshirish ishlari, testlar va alohida topshiriqlarni bajarishlariga qarab o'quvchilar tomonidan talablarning majburiy darajasiga erishilganligi haqida fikr yuritish mumkin bo'ladi.

Nazorat uchun savollar:

1. Ta'lim mazmunining mohiyati nimadan iborat?

2. Umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi mazmunini tanlab olish tamoyillarini ta'riflab bering.

3. Hozirgi bosqichda ta'lim mazmunini belgilash asosiy g'oyalarini (asoslarini) aytib bering.

4. Mutaxassislik fani bo'yicha umumiy o'rta, o'rta maxsus ta'limi davlat ta'lim standartini tahlil qilib bering.

5. O'quv rejalarining turlarini ayting, akademik lisey o'quv rejasini ta'riflab bering.

6. O'quv dasturlarining qanday turlari mavjud?

7. Mutaxassislik fani bo'yicha darsliklar bilan tanishib chiqing. quyidagi savollar bo'yicha uni ta'riflab bering: a) darslikda kitobning mazmuni, maqsad va

vazifalari; b) kirish soʻzining mavjudligi; v) kitob bilan ishlash davomida oʻquvchilarni faollashtirish yoʻlida foydalanilgan usullar; g) kitobning koʻrgazmali materiallari, ularning darslik matni bilan bogʻlanganligi; d) paragraf yoki boʻlim oxirida rezyume yoki xulosalarning mavjudligi; j) kitobning tashqi koʻrinishi (qogʻozi, shrifti, asmlari, muqovasi).

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. N. Xoʻjaev va boshqalar. “Pedagogika asoslari”. Toshkent.,TDIU 2003.
2. Ochilova G.O., Musaxanova G.O. “Pedagogika” Toshkent. TDIU, 2005 yil.
- 3.Psixologiya -pedagogika. Pod.red. A.A.Radugina. Moskva 2003.
- 4.«Pedagogika» V.A.Slastenin, I.F.Isaev, A.I.Mixenko, E.N.SHiyanov. Moskva. «SHkolnaya pressa». 2004
5. Podlasoʻiy I. P. Pedagogika. Moskva, 2003.
6. Toʻxtaxadjaeva M. Pedagogika. - T.: Oʻzbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.29-44b.
- 7 .Oʻ.Asqarova,M. Xayitboyev,M. Nishonov.Pedagogika.- T.: Talqin 2008

8-Mavzu: Ta'lim metodlari va vositalari.

1. Ta'lim metodlari: tushuncha, funksiya, tasnif.

2. Ta'lim metodlarining mohiyati va mazmuni.

3. Ta'lim metodlarini tanlash.

Tayanch tushunchalar: Ta'lim, metod, tushuncha, funksiya, tasnif, ta'lim metodlarining mohiyati, metodlarini tanlash, izlanuvchan, muammoli bayon, tadqiqotchilik, motivatsiya

Ta'lim metodlari: tushuncha, funksiya, tasnif. «Metod» so'zining yunoncha tarjimasi «tadqiqot, usul, maqsadga erishish yo'li» kabi ma'nolarni anglatadi. Filofosiya sifatida ushbu tushuncha umumiy tarzda «maqsadga erishish usullari» deya sharhlangan.

1. Yunoncha metod va usullarning tavsifi.

2. Yunoncha so'zlar mazmuni ifodasi

Mashur mutaffakir Suqrot so'z ustasi sifatida mashhurdir. **Tinglovchilar,** talabalarga mutaffakir olim ma'ruzasini maroqli o'qib o'z tinglovchilarini ma'ruzasini tushunganlik darajasini aniqlash maqsadida puxta va ko'p mantiqli savollar berib mushohada qilar edi.

Buyuk mutaffakir rahbarligida ko'p bilim sirlarini o'z shogirdlarini ta'lim usullarini o'zlashtirish borasida izlanishlar olib borib o'quvchilari hurmatini qozondi.

Suqrotning ma'nolarni anglash borasida Muhoka – usulidan ko'proq foydalanadi. Suqrotning so'rov usulidan maqsadi, o'quvchilarni ko'proq fikrlashga o'rgatadi, tushunishga undaydi, o'quvchi tushunib yetishi uchun oddiy yo'llarini tanlaydi. Savollarni teran tuzadi. Talabalardan kutilgan natija olaolmasa u bilimlar qayta oddiy usullarda o'tilib o'zlashtirilardi. Kutiladigan natijaga qarab, o'qituvchi o'quvchini tushungunigacha savollar tayyorlana veradi. Suqrotning bu metodi talabalarni fikrlash va tafakkurini oshirishga qaratilgan. Bu metodlarvaqt sinovidan o'tgan samara beruvchi usullardandir. Suqrotning savollarni tuzish usuli o'quvchilarni bilim olishlariga samarali hisoblanadi, lekin bu usul ko'pincha yangi

tushunchalarni o`zlashtirishga qaratilgan Soptent usuliga asoslangan. Falsafa sinfida shaxsiy tajriba sifatida bulishi ham mumkin. Tarix sinfida esa anglash mumkin ma`lum bir voqeani fan qilish maqsadida ham bo`lishi mumkin.

Suqrotning bu usullari shakli mazmuniga ko`ra so`rov strategiyasidan foydalanish oldin bo`lishi ham mumkin.

Suqrotning bu usulidan auditoriyada talabalarni faoliyati bilan bog`lab kundalik mushohada yuritishda ham foydalanish mumkin.

Masalan: Matematika fani o`qituvchisi oxirgi tushunchani yechish jarayonida to`g`ri javob berishadi. Talabalar matematik masalalarni yechishda savol so`rsalar, ularga to`g`ri javob berish o`qituvchining funksiyasiga kiradi. Matematika o`qituvchisining bunday yondashuvi talabalarning bilim darajasini aniqlashga va ularning sekin asta yangi tushunchalarni tushunib olishga undaydi. Bunda o`qituvchi o`quvchisini qayerda bilimi sayozligini bilishga yordam beradi va muhim savollarni berish orqali, o`z o`quvchilarini fandagi bilimlariga moslashtirib borishga yordam beradi. O`quvchi o`z tengqurlaridan orqada qolda u o`quvchi bilan individual shug`ullanishi unga oddiy usullar bilan tushuntirishi qoloq o`quvchining mustaqil fikrlash orqali bilimga undaydi.

Suqrotning usullari rangbarangligi bilan ajralib turadi, bir biri bilan farqli ravishda ajralib turadi. Bu esa talabaning faoliyati davomida savol bersa uning savoliga savol orqali javob beriladi. Javobga yaqin savol berib talabani tushunchasini orttiriladi. Oldin o`rgatilgan bilimlarga hayot tajribasidan kelib chiqib tushunchalarga urg`u beriladi va shunga asoslanib talaba javobni o`zi yechishga erishadi.

Suqrotning seminar darslarida guruhda "Baliq ko`zasi" usuliga qatnashuvchi talabalar o`qituvchi tomonidan o`rtaga tashlangan savol bo`yicha o`zaro g`oyalar, muzaokaralar va tortishuvlar olib borishadi. Suqrotning bu seminar darsida 4-5 talaba o`rtaga o`tiradi, qolgan talabalar ularni aylana shaklida o`rab turushadi.

Hech kim o`tirmagan qo`shimcha joy o`rtada bo`sh bo`lishi kerak. Markazdagi o`rindiqlardagi talabalar o`qituvchi berga Suqrot savollariga

o`quvchilar chalkashib ketmasligi uchun o`qituvchi talabalarni muzokaralarga to`g`ri yo`nalish berib turadi.

Suqrotning bu seminar usulida faqat markazdagi talaba gapirishga haqli, qolgan o`rab turgan talabalar muzokarani qayd qilib borishadi. Agar talaba izox bersa yoki muzokarani davom ettirmoqchi bo`lsa u markazdagi bo`sh o`rini egallashi kerak bo`ladi va o`z fikrini bildiradi.

NunThing muhokamalari o`qituvchi rahbarligi loyihasi tomonidan rivojlantirildi va mulohaza vositasi sifatida ularning kundalik texnika seminarlari xulosasida foydalaniladi. NunThing deb nomlangan faoliya tayollar monastirida tashkil etildi, bu muhokama hajmi o`qish va o`rganishni so`rashning juda kuchli vositasi bo`lishi mumkin. NunThing Sokratik Seminardek ishlaydi, ammo qatnashuvchilar doirasi bittasi ochiq holda yangi o`rinlar 3ta gacha cheklangan. YAna, faqat ulargina markazda ishtirok etishi mumkin.

NunThing bilan, ammo, nosokratik uslubdagi savollar muhokama tayyorlashda ishlatiladi. Talabalar o`zlari xohlagan mavzu yoki masalani tanlashda erkindirlar.

Ayni vaqtda, pedagogik manbalarda «ta`lim metodi» tushunchasiga berilgan ta`riflarning xilma-xil ekanligiga guvoh bo`lish mumkin. Mazkur o`rinda ularning ayrimlarini keltirami

<p>Ta'lim metodi – zamonaviy darajada o`quv-tarbiyaviy maqsadlarga erishishga yo`naltirilgan pedagog va o`quvchilarning o`zaro bog`liq faoliyat usullaridir (V.I.Zagvyazinskiy)</p>	<p>Ta'lim metodlari – o`quv jarayonining murakkab tarkibiy unsuri (komponenti) bo`lib, o`qituvchi va o`quvchi faoliyatining barcha yo`nalishlarini yoritishga xizmat qiladi, ular o`rtasida ko`p sonli aloqa va bog`lanishlarni yuzaga keltiradi (G.I.Hukina)</p>	<p>Ta'lim metodlari deganda o`qituvchining o`rgatuvchanligi va o`quvchilarning o`quv materialini egallashga yo`naltirilgan turli didaktik masalalar echimini topishga oid o`quv-bilish faoliyatlarini tashkil etish usullari tushuniladi (I.F.Xarlamov)</p>	<p>Ta'lim metodi – belgilangan maqsadga erishishni ta'minlovchi algoritmlashtirilgan, muayyan mazmunga ega harakatlar tizimidir (P.I.Podlaso`y)</p>
---	---	---	---

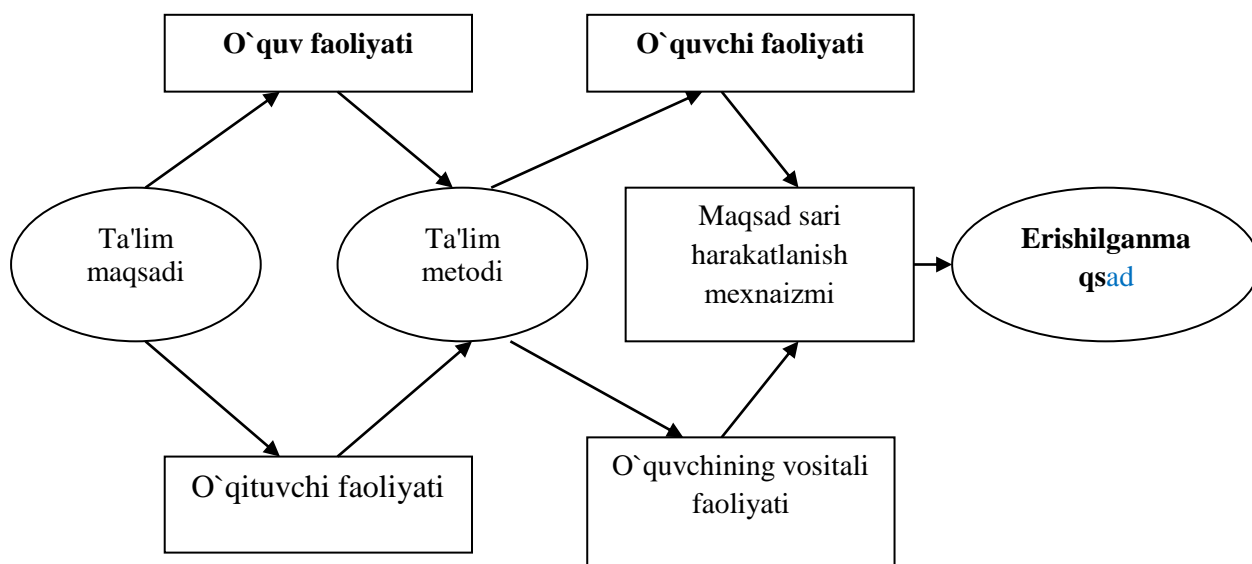
«Ta'lim metodi» tushunchasining mohiyatini yorituvchi qarashlar

Shuningdek, ta'lim metodlarining o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro hamkorlikdagi tartibli faoliyatlari usullari ekanligi to'g'risidagi fikrlar ham mavjud.

«Ta'lim metodlari dastlab pedagog ongida, muayyan yo'nalishdagi faoliyatning umumlashma loyihasi tarzida namoyon bo'ladi. Mazkur loyihaamaliyotga o'qituvchi va o'quvchilar faoliyatining o'zaro tutashuvi, o'qitish va o'qishga qaratilgan aniq harakatlar, amallar yoki usullar majmuasi sifatida joriy etiladi. Metod boshqa shakllarda namoyon bo'lmaydi, buning boisi ta'lim metodi o'zida, umumiy holda faoliyatning didaktik modelini ifoda etadi».

1.Qayd etilayotgan tushuncha mohiyatini to'laqonli yorituvchi ta'rifni aniqlashga bo'lgan urinish bugun ham davom etyapti, yangi-yangi ta'riflar ilgari surilmoqda. Biroq, «ta'lim metodi» tushunchasi mohiyatini yoritishga nisbatan turlcha qarashlarning mavjudligiga qaramay, ularni o'zaro yaqinlashtiruvchi umumiylik mavjud. Aksariyat mualliflar «ta'lim metodlari o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish usullari» degan qarashga yon bosadilar. Demak, ta'lim metodlari ta'lim jarayonida qo'llanilib, uning samarasini ta'minlovchi usullar majmuidir.

Ta'lim metodlari ta'lim maqsadini yoritishgaxizmat qiladi, u yordamida ta'lim mazmunini o'zlashtirish yo'llari ifoda etiladi, o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro harakati, xususiyati aks ettiriladi. Metod, bir tomondan, ta'lim maqsadiga erishish vositasi sifatida namoyon bo'lsa, boshqa tomondan, boshqariluvchan o'qish faoliyatini amalgaoshirish sharti hisoblanadi.Ta'lim metodlari doimo u yoki bu o'qish vositalari yordamida joriy etiladi, shu bois ularning o'zaro shartlanganligini ta'kidlash joiz.Ta'lim metodi tuzilmasi chizmada quyidagcha namoyon bo'ladi (M.N.Skatkin qarashlariga ko'ra)

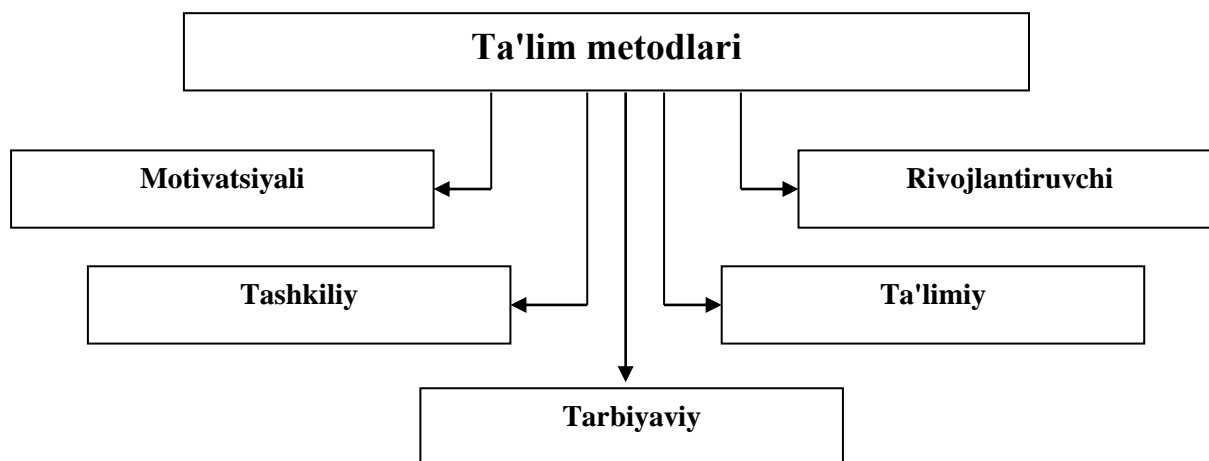

Ta'lim metodi tuzilmasi

Chizmadan anglanib turibdiki, ta'lim metodi tuzilmasida quyidagilar ajralib turadi: maqsadli tarkib; faoliyatli tarkib; ta'lim vositalari.

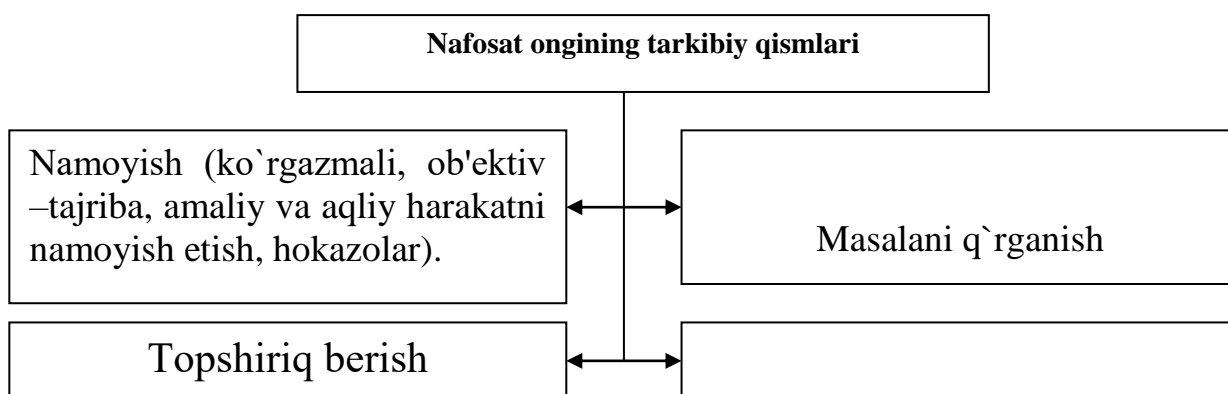
Tabiiyki, umumiy holda erishilgan natija har doim ham o'qituvchining dars boshida belgilagan maqsadiga mos kelavermaydi. Ta'lim maqsadi o'qituvchi va o'quvchilar faoliyati asosida, shuningdek, ta'lim vositalari yordamida natijalanadi, ushbu jarayonda aniq maqsadga yo'naltirilgan mexanizm ishga tushadi. Ta'lim tizimlari maqsadga erishish jarayonida bosh xalqaaynan qanday va qaysi mexanizm asosida hamda mavjud tarkibiy unsurlarni qanday ishga solish mumkinligini ifodalashgaxizmat qiladi.

Ta'lim metodlari quyidagi asosiy funksiyalarni bajaradi:

Tarbiya metodlarining asosiy funksiyalari

Bu funksiyalar ta'lim metodini qo'llash jarayonida, bir-biridan ajratilgan holda yoki ketma-ket joriy etilmaydi, aksincha bir-biriga o'zaro singib ketadi. Misol uchun, tashxisli funksiya o'qituvchining bir qator metodlardan yaxlit foydalanishi evaziga bajariladi.«Ta'lim metodi» atamasi bilan birga ko'p hollarda «metodik usul» (sinonimlari – pedagogik usul, didaktik usul) tushunchasi ham qo'llaniladi. U ta'lim metodining tarkibiy qismi, uning muhim unsuri, metodni joriy qilishdagi alohida qadam sifatida ta'riflanadi. Har bir ta'lim metodi muayyan ta'lim usullarini chog'ishtirish orqali joriy etiladi. Metodik usullarni xilma-xilligi ularni tasniflashga imkon bermaydi, biroq o'qituvchi faoliyatida tez-tez qo'llaniladigan usullarni ajratib ko'rsatish mumkin:

Metodik usullarning turlari

Har bir metod ma'lum ta'limiy vazifani muvaffaqiyatli hal etish, qolganlari esa birmuncha samarasiz bo'lishi mumkin. Universal ta'lim metodlari mavjud emas, shu bois darsda turli ta'lim metodlaridan yoki ularning majmuasidan foydalanish mumkin. Ta'lim metodlarini tanlash quyidagi mezonlar asosida aniqlanadi:

- didaktik maqsad asosida;
- ta'lim mazmuni asosida;
- o'quvchilarning o'quv ko'nikmalarini egallash va rivojlanish darajasi asosida;
- o'qituvchining tajribasi va kasbiy tayyorgarlik darajasi asosida.

O`qituvchi tomonidan qo`llanilayotgan ta'lim metodlari majmuasi boshlang`ch sinflardan yuqori sinflarga o`tish asosida o`zgarib hamda murakkab xususiyat kasb eta boradi. Ushbu jarayonda ayrim metodlarni qo`llash chastotasi oshsa, ayrim metodlarni qo`llashga bo`lgan ehtiyoj kamayadi. Ta'lim metodlaridan foydalanish ko`lami, holati o`qituvchining kasbiy tayyorgarligi va mahorati darajasiga bog`liq holda o`zgaradi.

Didaktikada munozaralarga sabab bo`layotgan yana bir muhim ob`ekt ta'lim metodlarining tasnifidir. «Ta'lim metodlari tasnifi ularning ma'lum belgilari bo`ycha tartibini ifodalovchi tizimdir. Hozirgi vaqtda o`nlab ta'lim metodlari ma'lum», - ekanligini ta'kidlagan holda I.P.Podlaso`y fikrini quyidagicha davom ettiradi, - «Biroq bugungi kunda etakchi sanaluvchi didaktik g`oya yagona va o`zgarmas metodlar majmuini yaratishga intilish samarasiz ekanligini tushunishga yordam beradi. O`qitish – favqulodda harakatchan, dialektik jarayon. Metodlar tizimi ham bu harakatlanishni aks ettiradigan darajada jo`shqin bo`lishi, metodlarni qo`llash amaliyotidagi doimiy o`zgarishlarni hisobga olishi kerak»¹.

Ta'lim metodlarini tanlash muammosi uzoq davrdan buyon tadqiq qilib kelinmoqda. Biroq tadqiqotlar soni ko`p bo`lsada, bu borada yagona to`xtamgan kelinmagan. Ushbu o`rinda, ta'lim amaliyotida qo`llanilib kelayotgan metodlar tizimi (tasnifi)ga to`xtalib o`tamiz.

Ta'lim metodlarining tasnifi asosiy didaktik maqsadlar bo`ycha tizimlashtiriladi².

M.A.Danilov va B.P.Esipovlarning qarashlariga ko`ra

1. Bilimlarni egallash metodlari.
2. Ko`nikma va malakalarni shakllantirish metodlari.
3. Bilimlarni qo`llash metodlari.
4. Nazorat (bilim, ko`nikma va malakalarni mustahkamlash va

Ta'lim metodlarining tasnifi

¹Подласый И.П. Педагогика, Кн. 1. – Москва, ВЛАДОС, 1999. – с. 475-476.

²Бу тизим И.П.Подласый томонидан методнинг вазифаси бўйича аниқланган тасниф деб номланган. Холбуки дидактик мақсадларга кўра бундай таснифлаш педагогика фанида аллақачон эътироф этган. қаранг: ўша ерда, 475-бет.

Mualliflar tavsiya etilayotgan metodlarni quyidagi chizma bo`ycha qo`llash maqsadga muvofiqligini ta`kidlaydilar:

1. Materialni og`zaki bayon qilish (hikoya, tushuntirish, maktab ma`ruzasi).

O`quvchilar tomonidan bilimlarni o`zlashtirish o`qituvchining tushuntirishini faol qabul qilish va puxta o`ylash evaziga amalga oshiriladi. Bilimlarni uzatish vositasi sifatida o`qituvchi nutqi muhim ahamiyatga ega. Bu o`rinda o`qituvchining o`quvchilar faoliyatiga rahbarligi mavzuni qo`yish, rejani e`lon qilish, o`quvchilar faoliyatini boshqarishdan iborat bo`ladi.

2. Suhbat. O`quvchilar tomonidan bilimlarni o`zlashtirish jarayoni: ular e`tiboriga havola etilayotgan savolning mohiyatini anglash, mavjud bilimlar va tajribani safarbar qilish, savolga oid ob`ektlarni o`zaro taqqoslash, puxta o`ylash va savollarga to`g`ri javob tayyorlashdan iborat. O`qituvchining rahbarligi: mavzuni qo`yish, savollarni ifodalash, berilgan javoblarni tuzatish, to`ldirish va umumlashtirish kabi holatlarda namoyon bo`ladi. Suhbat metodi yordamida bilimlarni o`zlashtirishda o`quvchilar mavjud bilimlari va tajribalariga tayanadilar.

3. Darslik (umuman, kitob) bilan ishlash (umumlashma vaxulosalarni anglash, ularni xotirada saqlashgaxizmat qiladi). Bilimlarni o`zlashtirish manbai bo`lib bosma matn xizmat qiladi. O`qituvchining rahbarligi esa topshiriqni ifodalash, faoliyat maqsadini belgilash, o`quvchilarga darslik bilan ishlashning yangi usullarini o`rgatish, o`zlashtirilgan bilimlarning tushunilish va mustahkamlik darajasini tekshirish kabi ko`rinishlarda aks etadi.

4. O`qituvchilarning kuzatuv (sinfda va sinfdan tashqari (shu jumladan, sayohat va ekskursiyalar) jarayonlarda). O`quvchilarning o`quv predmetlari bo`ycha o`zlashtirish holati va hodisalarni kuzata borib, turli fan o`qituvchilarining ko`rsatmalari bo`ycha ularni qismlarga taqsimlab har bir o`quvchining o`zigaxos, o`xshash va muhim jihatlarini aniqlashga yo`naltiriladi. Bilimlarni o`zlashtirish manbai bo`lib muayyan predmet (yoki jarayon), tajriba, model, xaritalar xizmat qiladi. O`qituvchining rahbarligi kuzatish vazifasini belgilash, uni ma`lum shaxs zimmasiga yuklash, ob`ektni belgilash, umumiy rahbarlikni olib borish, qismlarga ajratish, asosiylarini aniqlash va umumlashtirishdan iboratdir.

5.Laboratoriya ishlari. Mazkur jarayondaaniq vazifa, ya'ni, ma'lum sharoitda muayyan hodisalarni kuzatish yuklanadi. O`quvchilar hodisalarni kechish jarayonini kuzatadilar va tahlil qiladilar.Bilimlar manbai kuzatilayotgan hodisalar va ularning kechish jarayonidir. O`qituvchi vazifa mohiyatini ifodalaydi, o`quvchilarni nazariy bilimlar bilan qurollantiradi, umumiy jarayon va bosqchlarni kuzatish yo`llari hamda yakuniy xulosa chiqarishni o`rgatadi.

6. Mashq (aqliy va faoliyatli mashqlar). O`quvchilar tomonidan bilimlarni o`zlashtirish jarayonining o`zigaxosligi, nazariy asoslar o`zlashtirilgach, ayrim materiallardagi o`xshash harakatlarning ko`p bora takrorlanishi kuzatiladi.Bilimlar manbai: o`zlashtirilgan bilimlar vaxususiy tajriba sanaladi.

O`qituvchi mashqni bajarish uchun joy hamda vaqtni belgilaydi, topshiriqni ifodalaydi, uni bajarish bosqchlarining borishini nazorat qiladi, boshqaradi, shuningdek, yakuniy natijalarni tekshiradi.

7. Ijodiy mashq. Ushbu metod o`zigaxos xususiyatga ega bo`lib, o`zigaxoslik masalaning mohiyatini chuqur anglash, uni bajarishga nisbatan mustaqil yondashish, dalillarni saralash va o`qituvchi tomonidan berilgan topshiriqni ijodiy bajarish jarayonida bilimlarni qo`llash va kengaytirish kabi holatlar bilan tavsiflanadi.Bilimlar manbai va materiali sifatidaavval egallangan ijodiy ishlar tajribasi, mavjud bilimlar, kuzatuvlar, shaxsiy tajriba, o`qilgan hikoya, ijtimoiy-foydali ishlarni boshqarish kabilar qayd etiladi.O`qituvchining rahbarligi: nazariy materiallarni o`zlashtirilishini ta'minlash, mavzuni ifodalash, ijodiy ishlar xarakterini belgilash, ularning bajarilishini nazorat va tahlil qilish, sintezlash, xatoni ko`rsatish hamda to`g`rilashdan kabi holatlarda namoyon bo`ladi¹.Keltirilgan tasnif «bilimlar manbai» bo`ycha tizimlashtirilgan metodlar – og`zaki, ko`rgazmali vaamaliy metodlarni u yoki bu darajada o`zida mujassamlashtiradi. Biroq, M.A.Danilov va B.P.Esipovlar asosiy e'tiborni «ta'lim metodini to`g`ri tanlash»ga qaratishadi. Gap shundaki, sobiq SHO`ro umumta'lim maktablarining o`quv jarayonida metodlarning cheksiz ko`pligi, xatto ularni bir necha tasnif bilan ham qamrab olish mumkin emasligi, shu boisdan ham o`quv-

¹ Данилов М.А., Есипов Б.П. Дидактика. – Москва, Изд-во АПН РСФСР, 1957.

tarbiyaviy ishlar muvaffaqiyatining bosh omili va eng muhimi to`g`ri, asoslangan metodni tanlash hisoblangan, Ana shu «g`oya» mohiyat jihatidan noto`g`ri bo`lishiga qaramay, o`n yillar davomida didaktika «rivoji»da muhim o`rin tutib keldi. Nihoyat, har ikki tasnif bilimlar manbai bo`ycha ham, didaktik maqsadlar bo`ychaaniqlangan ta`lim metodlari tizimi maktab amaliyotining asosiy muammosini hal etaolmasligiga tanqidiy yondashildi, ularni qo`llash ta`lim sifatining yuqori darajasini ta`minlaganligi anglab etildi va bu boradagi izlanishlar davom ettirildi. O`tgan asrning 80-yillaridan boshlab o`quvchilarning bilish faoliyati xarakteriga mos ta`lim tasnifi yaratildi.

Ushbu metodlar, mualliflarning ta`kidlashlarcha, bir-biridan o`quvchilarning ta`lim mazmuni turlarini o`zlashtirishdaamalgaoshadigan bilish faoliyatlari xarakteri va o`quvchilarning xilma-xil faoliyatlarini tashkil etuvchi o`qituvchi holati ... bo`ycha farqlanadi¹.Izohli-tasvirli ta`lim metodlari (boshqa nomlanishi axborotli-repsepsiya)ning mohiyati: odatda nazariy bilimlar tayyor holda uzatiladi, o`quvchilar esa ularni qabul qiladilar (repsepsiya). Bu yo`lda turli ta`lim vositalari (shu jumladan, ko`rgazmali vositalar)dan foydalaniladi. O`qituvchi faoliyati bunda nafaqat axborotlarni uzatish, balki ularning o`quvchilar tomonidan qabul qilinishini ham tashkil etishdan iborat bo`ladi.Izohli-tasvirli metoddan ta`lim jarayonlarida foydalanishda quyidagi holatlar yuzaga keladi:

O`qituvchi faoliyatining tuzilmasi	O`quvchi faoliyatining tuzilmasi
<ul style="list-style-type: none"> - tushuntirish; - káaratni ko`rsatish; - dalillardan xabardor qilish; - o`quvchining materialni anglab etishini rag`batlantirishga yo`naltiruvchi usullar; - turli didaktik materiallardan foydalanish 	<ul style="list-style-type: none"> - axborotlarni qabul qilish; - o`quv materialini tushunib olishga intilish va dastlabki ma`lumotlarni yodda saqlash; - o`quv materialini tushunish

¹ Дидактика средней школѳ //Под ред. М.Н.Скаткина. – Москва, Просвѳчение, 1982. – с. 207.

Reproduktiv ta'lim metodlari yuqorida keltirilgan metodlardan quyidagi unsurlarning mavjudligi bilan farqlanadi: o'qituvchining bilimlarni tushuntirishi, ularni o'quvchilarning yodida saqlanishini ta'minlashi va qayta ishlab chiqishi (reproduksiya). O'zlashtirilgan bilimlarning mustahkam bo'lishiga ularni ko'lmarta takrorlash evaziga erishiladi. Mazkur metod ta'limning barcha bosqchlari, asosan, boshlang'ch sinflarda o'qish va yozish, arifmetik harakatlarni amalgaoshirish ko'nikmalarini o'zlashtirishda muhim o'rin tutadi. Reproductive metoddan foydalanishda o'qituvchi va o'quvchilar tomonidan quyidagi harakatlar tashkil etiladi:

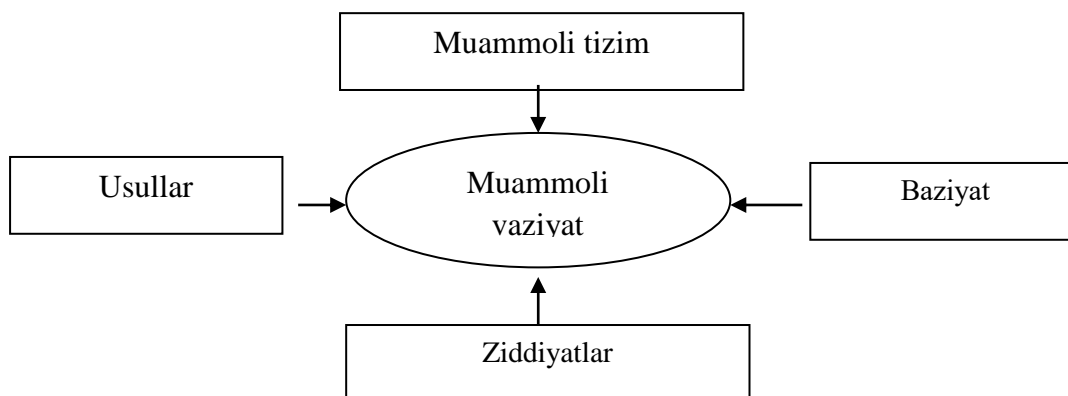
O'qituvchi faoliyatining tuzilmasi	O'quvchi faoliyatining tuzilmasi
<ul style="list-style-type: none"> - avval o'zlashtirilgan mavzu, paragraf yoki bob bo'ycha so'rov; - o'quvchilar uchun turli mashqlarni saralash va taklif qilish; - masalalarni echishdagi o'quv harakatlarining namunasi va algoritmini namoyish qilish; - o'quv harakatlari ko'nikmasi va malakasini shakllantirish 	<ul style="list-style-type: none"> - turli kontekstda bilimlarni qayta ishlash; - namuna bo'ycha topshiriqlarni bajarish; - mashqlarni bajarish; - namunaviy masalalarni echish usullarini egallash; - namunaviy masalalarni echish algoritmini egallash

Evristik ta'lim metodini qo'llashda o'qituvchi tomonidan turli vositalar yordamida yangi bilimlarni izlab topish talab etiladi. O'qituvchi bilimlarning bir qismini o'quvchilarga ma'lum qiladi, qolganini esa o'quvchilar bilish topshiriqlarini echish jarayonida savollarga javoblar topish asosida o'zlashtiradi, o'zlari bilimlarni mustaqil egallashadi. O'qituvchi tomonidan qo'yilgan masalani bir necha qarashlarga ajratilishi, ularni bajarishda o'quvchilarning ketma-ketlikka rioya etishlari muhim metodik jihat sanaladi. SHu bois mazkur metod qisman izlanuvchan metod ham deb ataladi.

Evristik metodni qo'llashda o'qituvchi va o'quvchilar tomonidan quyidagi harakatlar amalgaoshiriladi:

O`qituvchi faoliyatining tuzilmasi	O`quvchi faoliyatining tuzilmasi
<ul style="list-style-type: none"> - o`quvchilarni masalaning mohiyatini o`rganishga jalb etish; - echim rejasini aniqlashda mulohaza yuritish namunasini ko`rsatish; - masalani bosqchlarga ajratish; - evristik suhbat 	<ul style="list-style-type: none"> - evristik suhbatda qatnashish; - masalani echish rejasini olg`a surish; - izlanuvchan harakat usullarini egallash; - masalalar echish yo`llarini izlab topish

Muammoli metodning mohiyati mashg`ulotlar jarayonida muammoli vaziyatlarni yaratish va echishdan iborat bo`lib, uning asosida didaktik ziddiyatlar yotadi. Ziddiyatlarni bartaraf etish nafaqat ilmiy bilish yo`li balki, shu bilan birga o`quv yo`li hamdir. Bu metodni quyidagi chizma yordamida ifodalash mumkin:

Muammoli o`qitish metodining tuzilmasi

Muammoli ta`lim konsepsiyasining asosiy tushunchalari «muammoli vaziyat», «muammo», «muammoni topish» kabilari hisoblanadi. CHizmadan anglanadiki, muammoli vaziyat bu metodning dastlabki ko`rinishi hisoblanib, o`zida sub`ektning aniq yoki qisman tushunib etilgan muammoni ifodalaydi, uni bartaraf etish yangi bilimlar, usullar va harakat ko`nikmalarini o`zlashtirishni taqozo etadi. Agar o`quvchida qiyinchiliklarni yo`qotish yo`llarini izlab topish uchun boshlang`ch ma`lumotlar bo`lmasa, shubhasiz, muammoli vaziyat echimini u qabul qilmaydi, ya`ni, muammoning echimi uning ongida aks etmaydi. Fikrlash

muammo mohiyatini tushunib etilishi, ifodalanishi, mavjud bilim va ko`nikmalar majmuasi va izlanish tajribasi asosida muammoli vaziyatni qabul qilish bilanoq boshlanadi. Bu holda muammoli vaziyat muammogaaylanadi. Har bir muammo muammoli vaziyatni o`zida namoyon etadi, biroq, barcha muammoli vaziyat muammogaaylanavermaydi. Mazkur metoddan foydalanish jarayonida muammoechimini topishga yordam beruvchi yo`nalishlar ko`rsatilmaydi va chegaralanmaydi. Bu xususiyat muammoli masalagaxosdir. Muammodaechimning qandaydir parametrlari ko`rsatilsa, u muammoli masala hisoblanadi. Har qanday muammoli topshiriq ma'lum muammoni, demak, muammoli vaziyatni ham qamrab oladi. Biroq, yuqorida ta'kidlanganidek, barcha muammoli vaziyat muammo bo`laolmaydi. Inson har doim muammoli masalalarni hal etadi. Agar uning oldida muammo paydo bo`lsa, uni muammoli masalagaaylantiradi, ya'ni, uning echimi uchun o`zidagi bilimlar tizimiga tayanadi va ma'lum ko`rsatishlarni belgilab oladi. Muvaffaqiyatsizlikka uchragan taqdirda u boshqa ko`rsatkchlarni qidiradi va shu muammo bo`ycha yangi variantlardagi masalalarni loyihalaydi. Ta'lim jarayonida muammoli metodni qo`llashda o`qituvchi va o`quvchilar tomonidan quyidagi harakatlar amalgaoshiriladi:

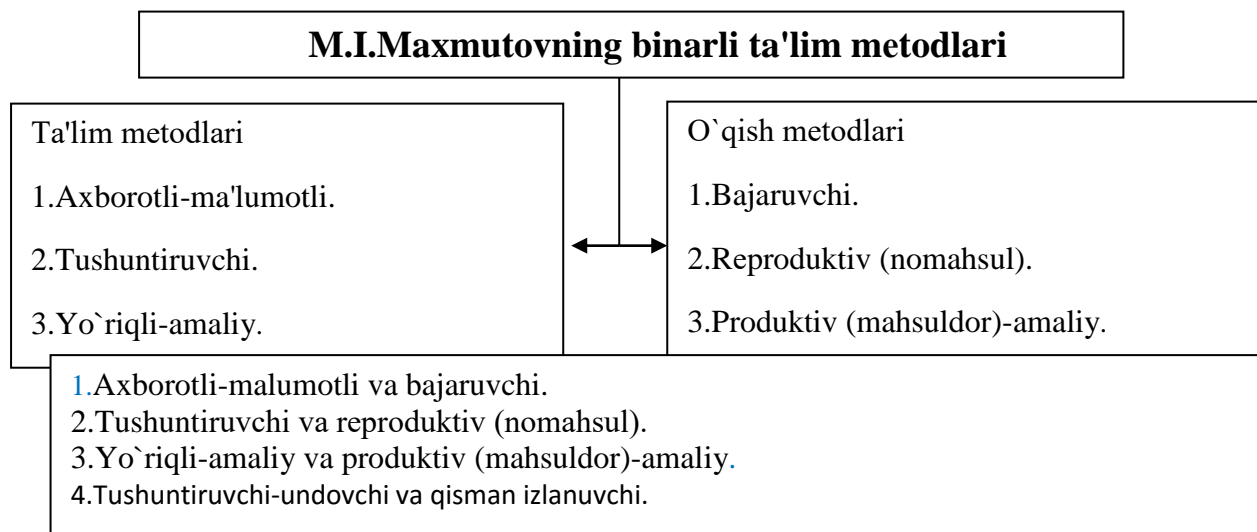
O`qituvchi faoliyatining tuzilmasi	O`quvchi faoliyatining tuzilmasi
<ul style="list-style-type: none"> - o`quv materialiga oid tafovutlarni taklif etilishi; - muammoli vaziyatlarni tuzish; - muammoning mavjudligini aniqlab berish; - muammoli topshiriqlarni loyihalash 	<ul style="list-style-type: none"> - o`quv materiali mohiyatining anglab etilishi; - muammoli vaziyat yuzasidan fikrlash; - mavjud bilimlar va tajribani qayta tiklash; - muammoli masalaga o`tkazish; - topshiriqni bajarish

Tadqiqotchilik o`qitish metodini qo`llashda, o`qituvchi o`quvchilar bilan hamkorlikda hal etilishi zarur bo`lgan masalani aniqlab oladi, o`quvchilar esa mustaqil ravishda taklif etilgan masalani tadqiq etish jarayonida zaruriy bilimlarni o`zlashtirib oladilar va uning echimi bo`ycha boshqa vaziyatlar bilan taqqoslaydi. O`rnatilgan masalani echish davomida o`quvchilar ilmiy bilish metodlarini o`zlashtirib tadqiqotchilik faoliyatini olib borish ko`nikmasi, tajribasini egallaydilar. Ta`lim jarayonida tadqiqotchilik o`qitish metodini qo`llashda o`qituvchi va o`quvchilar tomonidan quyidagi harakatlar amalga oshiriladi:

O`qituvchi faoliyatining tuzilmasi	O`quvchi faoliyatining tuzilmasi
<ul style="list-style-type: none"> - o`quvchilarga o`quv muammosini taklif etish; - o`quvchilar bilan hamkorlikda tadqiqot masalasini o`rnatish; o`quvchilarning ilmiy faoliyatini tashkil etish 	<ul style="list-style-type: none"> - o`quv muammolari mohiyatini anglab olish; - tadqiqot muammosini o`qituvchi va o`quvchilar bilan birgalikda o`rnatishda faollik ko`rsatish; - ularni echish usullarini topish; - tadqiqiy masalalarni echish usullarini o`zlashtirish

Evristik va tadqiqotchilik metodlari o`quvchilardan ijodiy xususiyat kasb etuvchi yuqori darajadagi bilish faoliyatini tashkil etaolish ko`nikma va malakalariga ega bo`lishni taqozo etadi. Buning natijasida o`quvchilar mustaqil ravishda yangi bilimlarni o`zlashtiraoladilar. Ular odatda yuqori sinf o`quvchilarining o`zlashtirish darajalarini hisobgaolgan holda ma`lum holatlarda qo`llaniladi. Ushbu metodlardan boshlang`ch sinflarda foydalanish amaliyotchi-o`qituvchilarning fikrlariga ko`ra bir muncha murakkab hisoblanadi. Biroq uzluksiz ta`lim tizimiga shaxsga yo`naltirilgan ta`limni faol joriy etishga yo`naltirilgan ijtimoiy harakat amalga oshirilayotgan mavjud sharoitda ushbu yo`nalishdagi loyihalarni tayyorlash o`zigaxos dolzarb ahamiyatga ega bo`lib bormoqda. SHunga qaramasdan bu tasnif maktab amaliyotida birmuncha keng

tarqalgan va pedagogik hamjamiyat tomonidan e'tirof etilgan. SHuningdek, buyuk didakt I.YA.Lerner asarlari asosida ilmiy tadqiqot¹ ham amalga oshirilgan. Didaktikada ta'lim metodlarining binar (ikki)li va ko'pbinarli omil asosida tizimlashtirishga bo'lgan urinishlarni ham kuzatish mumkin. CHunonchi, M.I.Maxmutov tomonidan ta'lim metodlari va o'qish metodlari ajratiladi:

Juft (binar)li ta'lim metodlarining tasnifi

Shuningdek, V.F.Palamarchuk va V.I.Palamarchuklar ta'lim metodlarining SHunday qilib, juft (binar)li metodlar vujudga keldi u ch o'lchovli modelini taklif qilishgan. Unda bilimlar manbai, o'quvchilarning bilish faolligi va mustaqillik darajasi hamda o'quv-bilishning mantiqiy yo'li yaxlit tarzda chog'ishtiriladi.

S.G.SHopavalenko ta'lim metodlari tasnifini to'rt belgi asosida asoslovchi quyidagi tetroeddik yondashuvni taklif etadi:

- 1) mantiqiy-mazmunli;
- 2) manbali;
- 3) mazmunli;
- 4) tashkiliy boshqaruvchi.

¹ Меретукова В.Р. Инновационные идеи в дидактических трудах И.Я.Лернера. Дисс. ... канд.пед.наук (13.00.01). – Москва, 2003.

I.P.Podlaso`y birmuncha keng tarqalgan ta`lim metodlari tasnifiga yaqinlashar ekan, quyidagi fikrni ta`kidlaydi: «Boshqa bir qator ta`lim metodlari tasnifi ham mavjud. Masalan, nemis didakti L.Klinberg ta`lim jarayonida metodlarni hamkorlik shakllari bilan uyg`unlashtirishgaalohida urg`u beradi»¹ va quyidagi metodlarni ko`rsatadi:

Monologik metodlar	Hamkorlik shakllari	Diologik metodlar
Ma`ruza	Individual	Suhbatlar
Hikoya	Guruhli	Intervyu
Namoyish	Frontal	-
-	Jamoaviy	-

Ta`lim metodlari turli shakllar hamdaxilma-xil ta`lim vositalari yordamida joriy etiladi. Ta`lim shakllari ta`lim jarayonining tashkiliy-tuzilmaviy ko`rinishidir. Bugungi kunda ta`lim muassasalarida quyidagi ta`lim shakllaridan samarali foydalanib kelinmoqda: ma`ruza, seminar, amaliy mushg`ulot, uchrashuv, taqdimot, sayohat, o`quv konferensiyasi va boshqalar. Ta`lim jarayonida ta`limning samaradorligini ta`minlovchi muhim elementlardan biri sifatida ta`lim vositalari e`tirof etiladi. Ta`lim vositalari sirasiga quyidagilar kiradi: texnik hamdaaxborot qurilmalari (dioproektor, kinedoskop, uskunalar, radio, televidenie, kompyuter, audio hamda video magnitafonlar), laboratoriya jihozlari (kolbalar, probirkalar, kimyoviy reaktivlar, mikroskop), xarita, maketalar, diagrammalar, plakatlari, rasmlar, chizmalar va hokazolardan foydalaniladi.

N.S.Sayidahmedov tomonidan asoslangan ta`lim metodlari tasnifi asosida didaktik jarayon nazariyasi yotadi². Ma`lumki, didaktik jarayon har qanday pedagogik texnologiyaning asosi sifatida o`zida quyidagi uchta komponentni mujassamlashtiradi:

¹Подласый И.П. Педагогика. Новѳй курс. Кн. 1. – Москва, ВЛАДОС, 1999.

²Сайидахмедов Н.С. Методѳ обучения и коллектив механизированному труду в хлопководстве. – Тошкент, Ўқитувчи, 1991. – с. 112.

- 1) motivasion bosqch;
- 2) o`quv faoliyati;
- 3) boshqaruv.

Demak, didaktik jarayon tuzilmasiga mos holda ta'lim metodlarini quyidagi uch guruhga ajratish mumkin:

I. O`qish va mehnatga rag`batlantiruvchi hamda motivlashtirish metodlari.

II. O`quv-bilish faoliyatini tashkil etish va amalga oshirish metodlari.

III. O`quv-bilish faoliyatini boshqarish metodlari.

O`z navbatida, har bir guruh ilmiy asosda kichik guruhlarga ajratiladi:

I. O`qish va mehnatga rag`batlantiruvchi hamda motivlashtirish metodlari		
I kichik guruh	II kichik guruh	III kichik guruh
O`qishga qiziqishni rag`batlantiruvchi metodlar	O`qish va mehnatda burch hamda javobgarlikni rag`batlantiruvchi metodlar	Mehnatga va muayyan kasbga qiziqishni rag`batlantiruvchi metodlar
<ul style="list-style-type: none"> - biluv o`yinlari; - o`quv bahsi; - hissiy-axloqiy kechinmali vaziyatlar yaratish; - appersepsiyali (idrokning tajribaga bog`liqligi) vaziyatlarni yaratish; - biluv yangiliklari vaziyatlarini yaratish 	<ul style="list-style-type: none"> - o`qish va mehnatning muhimligiga ishontirish; - talablarni ifodalash; - talablarni bajarish uchun mashq; - o`qishdagi rag`bat; - o`qishdagi kamchilik uchun tanbeh 	<ul style="list-style-type: none"> - g`oliblarni ma'naviy va moddiy rag`batlantirish; - o`quvchilarning ishlab chiqarish vositalarini mustaqil boshqarishga intilishlarini rag`batlantirish; - ish joyidagi xulqini rag`batlantirish

II. O`quv-bilish faoliyatini tashkil etish va amalga oshirish metodlari		
I kchik guruh	II kchik guruh	III kchik guruh
O`quv-bilish faoliyatining mo`ljall asoslarini vujudga keltirish metodlari	O`quv-bilish faoliyatini bajarish metodlari	Mehnatda va mehnatda nazorat va o`z-o`zini nazorat metodlari
<p>Og`zaki:</p> <ul style="list-style-type: none"> - hikoya; - suhbat; - tushuntirish; - ma`ruza; - yo`riqnoma 	<p>Amaliy:</p> <ul style="list-style-type: none"> - mashq; - o`quv-ishlab chiqarish tajribasi; - o`quv-unumli mehnat; - kitob bilan ishlash; - yozma ish 	<p>Og`zaki:</p> <ul style="list-style-type: none"> - individual so`rov; - yalpi so`rov; - dasturli og`zaki so`rov
<p>Ko`rsatmali:</p> <ul style="list-style-type: none"> - illyustrasiya; - namoyish 	<p>Izlanuvchi:</p> <ul style="list-style-type: none"> - qisman-izlanuvchi - tadqiqotchilik; - algoritmlilik; - tashxisli 	<p>YOzma:</p> <ul style="list-style-type: none"> - nazorat-yozma ish; - yozma sinov (test); - yozma imtihon; - dasturli yozma sinov (test); - laborotoriya-amaliy; - nazorat laborotoriya ishi; - mashinali nazorat; - unumli mehnatni son va sifat jihatdan baholash

III. O`quv-bilish faoliyatini boshqarish metodlari

Bilish faoliyatini kuzatish metodlari:

- bevosita;
- bilvosita yo`riqnoma yordamida;
- o`z-o`zini nazorat

Nazorat metodlari:

- o`qituvchi topshiradi;
- dasturli qo`llanmadan foydalaniladi;
- ta`limning texnik vositalari yordamida

O`quv faoliyatini tuzatish (korreksiya) metodlari:

- tezkor;
- yakuniy natija bo`ycha;
- foiz ko`rsatkchi bo`ycha

SHunday qilib, taqdim etilayotgan ta`lim metodlari tizimi nazariy-amaliy jihatdan asoslangan va mazkur tizim yaxlit o`quv-tarbiya jarayonini qamrab oladi. Ushbu tizim bir qarashda akademik YU.K.Babanskiy tomonidan asoslangan ta`lim metodlari tizimiga o`xshash. Biroq, YU.K.Babanskiy tasnifiga ko`ra ta`lim jarayoniga nisbatan kibernetik yondashuv maqsadga muvofiq, unga ko`ra har qanday murakkab faoliyat, shu jumladan, ta`limiy faoliyat ham quyidagi uchta tarkibiy qismdan iboratdir:

- 1) tashkiliy;
- 2) rag`batlantiruvchi;
- 3) nazorat.

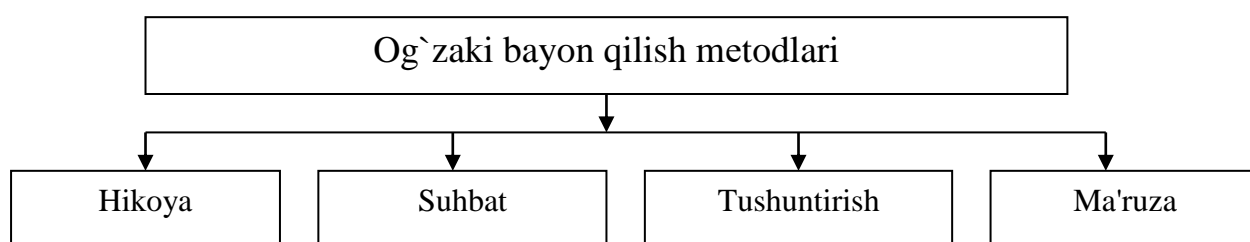
Ana shu asosida ta`lim metodlari quyidagicha guruhlanadi:

1. O`quv-bilish faoliyatini tashkil etish va bajarish metodlari.
2. O`quv-bilish faoliyatini rag`batlantirish va motivlash metodlari.
3. Nazorat va o`z-o`zini nazorat metodlari.

Didaktik jarayon nazariyasi asosida ko`rilgan o`qish metodlarining tasnifi kichik guruhlar tarkibi, soni va unga kiritilgan metodlar nomenklaturasi hamda funksiyalari bilan kibernetik yondashuvli tizimdan tubdan farqlanadi va o`quv-tarbiya jarayonining metodik jihatdan birmuncha yuqori darajasini ta'minlaydi¹.

Ta'lim metodlarining mohiyati va mazmuni

Qayd etib o`tilganidek, ta'lim metodlari tizimida og`zaki bayon qilish metodlari muhim o`rin tutadi.

14 - chizma. Og`zaki bayon qilish metodlarining turlari

Og`zaki mashqlardan ta'lim jarayonida keng foydalaniladi. Ular o`quvchilarning umumiy

madaniyati, mantiqiy fikrlashi hamda bilish qobiliyatini rivojlantirish bilan bog`liqdir. SHuningdek, og`zaki mashqlarning nutq boyligini oshirish vaxorijiy tillarni o`rganishdagi ahamiyati beqiyos.

Hikoya– o`qituvchi tomonidan mavzuga oid dalil, hodisa va voqealarning yaxlit yoki qismlarga bo`lib, tasviriy vositalar yordamida obrazli tasvirlash yo`li bilan ixcham, qisqa va izchil bayon qilinishi. Metodning samarasi ko`p jihatdan o`qituvchining nuqt mahorati, so`zlarni o`z o`rnida, ifodali bayon qilishi, shuningdek, o`quvchilarning yoshi, rivojlanish darajasini inobatga olgan holda yondashuviga bog`liq. SHu bois hikoya mazmuni o`quvchilarning mavjud bilimlariga tayanishi, ularni kengaytirishga xizmat qilishi zarur. Hikoyaning axborotlar bilan boyitilishi maqsadga muvofiqdir.

¹ Сайидахмедов Н.С. Система методов обучения учащихся механизированному труду в хлопководстве. Автореф. дисс. ... канд.пед.наук. – Москва, 1983, - с. 18.

Hikoya qilinayotgan materialni samaralash maxsus rejaasosida amalga oshiriladi. O'qituvchi har bir darsda uning maqsadini aniq belgilab oladi, undagi asosiy tushunchalarga alohida urg'u berishga e'tiborni qaratadi. Hikoya hissa (5-10 daqiqa), shu bilan birga o'quvchilarda his-hayajon va mavzuga nisbatan qiziqishni uyg'otishi kerak. Bu holat hikoyani boshqa ta'lim metodlari (xususan, namoyish yoki muammoli bayon etish va hokazolar) bilan birga solishtirganda ro'y berishi mumkin.

Suhbat– savol va javob shaklidagi dialogik ta'lim metodi bo'lib, u fanga qadimdan ma'lum, xatto undan o'z faoliyatida Suqrot ham mohirona foydalangan. Suhbat ta'lim jarayonida ko'p funksiyalar (aqliy fikrlash, hozirjavoblik, muloqot madaniyati va boshqa sifatlarni shakllantiradi) bajaradi, ammo asosiysi o'quvchida faollikni yuzaga keltiradi. Suhbat o'qituvchi fikriga mos harakat qilish, natijada yangi bilimlarni bosqichma-bosqich egallashga imkon beradi.

Suhbat – faoliyatni endigina boshlagan o'qituvchi uchun murakkab ta'lim metodi hisoblanadi, binobarin, savollarni tayyorlash, ularning ketma-ketligini ta'minlash ko'p vaqt talab etadi, uni tashkil etishda esa barcha o'quvchilarning diqqatini jalb etish talab qilinadi. O'qituvchi oddiy savollar berishi, o'quvchilarga ular yuzasidan batafsil o'ylash uchun vaqt ajratishi, o'quvchilarning javoblarini esa diqqat bilan tinglashi, zarur o'rinlarda ularni sharhlashi lozim. SHu bois suhbatda bilish deduktiv yoki induktiv yo'l bilan amalga oshadi. Deduktiv suhbat o'quvchilarga oldindan ma'lum bo'lgan qoidalar, tushunchalar, hodisalar, jarayonlar asosida tashkil etilib, o'quvchilar tahlil yordamida xususiy xulosalarga keladilar. Suhbatning induktiv shaklida alohida dalillar, tushunchalarning tahlil asosida umumiy xulosaga kelinadi. Suhbat ko'proq o'quvchilarni yangi bilimlar bilan tanishtirish, bilimlarni tizimlashtirish va mustahkamlash, nazoratni tashkil etish hamda o'zlashtirilgan bilimlarni tashxislashda ijobiy natijalarni beradi. Suhbat turli ko'rinishlarda, ya'ni, kirish, yakuniy, individual va guruhli suhbat tarzida tashkil etiladi.

Kirish suhbati o'quv ishlarining boshida tashkil etiladi. Uni tashkil etishdan ko'zlangan maqsad hal etilishi zarur bo'lgan ishlar mohiyatining o'quvchilar

tomonidan anglab etilganligini tekshirib ko`rishdan iborat. Bunday suhbatlar o`quvchilarning o`quv salohiyatini aniqlash, loyihalashtirish ishlarini tashkil etish hamda yangi bilimlarni o`zlashtirishga kirishish oldidan uyushtiriladi.

YAkuniy suhbat o`quvchilar tomonidan egallangan bilimlarni umumlashtirish va tizimlashtirish maqsadida amalga oshiriladi.

Katexizism (qisqa bayonli) suhbat – o`quvchilarning boshlang`ch bilim darajasi hamda ularning yangi o`quv metodikasini o`zlashtirishga tayyorgarligini aniqlash uchun tajribali o`qituvchilar tomonidan dars avvalida yohud o`rganilgan materialni mustahkamlash uchun dars so`nggida qo`llaniladi.

Evristik suhbat yangi bilimlarni muammoli tarzda egallashga yo`naltiriladi. Bunda savollar shunday ketma-ketlikda berilishi zarurki, natijada ularga «ha» yoki «yo`q» tarzidagi javoblarni olish emas, aksincha, o`quvchilarni mustaqil fikrlash, ularda faollikning yuzaga kelishini ta`minlash, ularni tahlil qilishga undash, dalillarni ilgari surishga erishish imkoniyati yaratilsin. Demak, evristik suhbat jarayonida o`quvchilar bilimlarni o`zlarining tirishqoqliklari va mustaqil fikr yuritish layoqatiga egaliklari bois o`zlashtiraolsinlar.

Tushuntirish o`quv materiali mazmunini isbot, tahlil, umumlashma, taqqoslash asosida bayon qilishdir. Bu metod hikoyaga nisbatan birmuncha keng qo`llaniladi. Undan odatda, nazariy materiallar hamda murakkab masalalarni o`rganishda foydalaniladi. Tushuntirish jarayonida o`quv materialining bir qadar qiyin unsurlari ko`zga tashlanadi va shu asosda materialning mohiyati ochib beriladi. Tushuntirish samarasi ko`p hollarda o`qituvchining ko`rgazmali vositalardan oqilona foydalanishiga bog`liq bo`ladi.

Ma`ruza – yirik hajmdagi o`quv materialini og`zaki bayon qilish metodi sanalib, uning o`zigaxos xususiyatlari quyidagilardan iborat: qat`iy mantiqiy ketma-ketlik, uzatilayotgan axborotlarning ko`pligi, bilimlar bayonining tizimliliigi. Maktab ma`ruzasi mazmunini murakab tizimlar, hodisalar, ob`ektlar, jarayonlar, ularning sababli-oqibatli bog`lanishlari, qonun va qoidalar tashkil etadi. SHu bois ma`ruza maktab sharoitida yuqori sinflardagina qo`llaniladi. CHunki u butun dars jarayonini qamrab olishi mumkin. Ma`ruza metodi tushuntirish va suhbatning

asta-sekin kengayib borishidan vujudga keladi va bir vaqida o`quvchilarni qisqacha yozib olish (konspektlash)ga o`rgata boradi.

Maktab ma`ruzasining samaradorligini ta`minlash shartlari¹ quyidagilardan iborat:

- o`qituvchi tomonidan eng maqbul ma`ruza rejasining tuzilishi;
- rejadan o`quvchilarni xabardor etish, ularni ma`ruza mavzusining maqsadi va vazifalari bilan tanishtirish;
- rejada aks etgan barcha bandlarning mantiqiylik va ketma-ketlikda bayon etilishi;
- rejaning har bir bandi yoritilgach, ular yuzasidan qisqacha umumlashma asosidaxulosalanishi;
- ma`ruzaning bir qismidan ikkinchisiga o`tishda ular o`rtasidagi mantiqiy aloqalarning o`rnatilishini ta`minlash;
- bayon qilishning muammoli va emosional xususiyat kasb etishi;
- jonli til, o`z vaqtida misollar, aniq dalillar va qiyoslashlardan foydalanish;
- auditoriya, muloqot jarayoni, shuningdek, o`quvchilarning aqliy faoliyatlarini mohirlik bilan boshqarish;
- ma`ruzaning muhim jihatlarini turli tomondan ochib berilishi;
- ma`ruzaning asosiy qismlarini o`quvchilar tomonidan qayd etib (yozib) borilishiga imkon beradigan holatda bayon qilinish tezligi;
- zarur (yozib olinadigan) o`rinlarni oldindan ajratib qo`yish;
- o`rganilayotgan holatlarni yozib olish asosida, qabul qilish va ularning mohiyatini aniqlashtirish maqsadida ko`rgazmalar (namoyish, illyustrasiya, videofilm va boshqalar)dan foydalanish;
- alohida holatlarni chuqur muhokama qilishda ma`ruzani seminar, amaliy mashg`ulotlar bilan uyg`unlashtirish.

Ta`lim sifati va samaradorligini ta`minlashda ko`rgazmali metodlar ham alohida ahamiyatga ega.

¹ПодласыйИ.П. Педагогика. Нов. курс. Кн. 1. – Москва, Владос, 2002. - с. 491.

Ushbu metodlardan foydalanish zaruriyati ko`rsatmalilik tamoyiliga amal qilish maqsadga muvofiq ekanligida ko`rinadi. Inson miyasining 30 foiz hajmini ko`rishni, faqat 3 foizigina eshitishni ta'minlovchi neyronlar tashkil etadi. Pedagogik-psixologik yo`nalishda olib borilgan tadqiqotlar natijalaridan ma'lum bo`ladiki, shaxs tomonidan o`zlashtirilayotgan bilimlarning 85 foizi ko`rish reseptorlari yordamida o`zlashtiriladi. Demak, o`zbek xalqi tomonidan ko`p bora qo`llaniladigan «Yuz marta eshitgandan bir marta ko`rgan yaxshi» maqoli ilmiy asosga ega ekan.

Namoyish metodi o`rganilayotgan ob'ekt harakat dinamikasini ochib berishda qo`l keladi vaayni chog`da predmetning tashqi ko`rinishi va chki tuzilishi haqida to`laqonli ma'lumot berishda keng qo`llaniladi. Tabiiy ob'ektlarni namoyish qilishda odatda uning tashqi ko`rinishi (shakli, hajmi, miqdori, rangi, qismlari, ularning o`zaro munosabatlari)ga e'tibor qaratiladi, so`ngra chki tuzilishi yoki alohidaxususiyatlarini o`rganishga o`tiladi. Ko`rsatish ko`p holatlarda o`rganilayotgan ob'ektlarning sub'ekti yoki chizmasi yordamida kuzatiladi. Tajribalar namoyishi esa sinf taxtasiga chizish yoki o`qituvchining maxsus jihozlar yordamida ko`rsatib berishi hisobiga amalga oshadi, bunda ushbu tajribaasosida yotuvchi tamoyillarni tushunish osonlashadi. Predmetlar, hodisa yoki jarayonlarni tabiiy holatda namoyish qilish yanada ko`proq didaktik samara beradi, biroq, bunday namoyishni amalga oshirish har doim ham mumkin bo`lavermaydi. SHu bois o`qituvchilar tabiiy predmetlarni namoyish qilishda sun'iy muhitga murojaat qilishadi (masalan, hayvonlar bilan hayvonot bog`ida, turli o`simliklar bilan esa issiqxonalarda tanishish) yoki sun'iy ravishda yaratilgan ob'ektlar (maket, model, mulyaj, skelet va boshqalar)dan foydalaniladi. Bu metod yordamida o`qituvchi o`quvchilarni mustaqil ravishda ob'ektlarni o`rganish, zaruriy o`lchov ishlarini olib borish, aloqadorlikni o`rnatish, shuningdek, hodisalarning mohiyatini anglab etishga bir so`z bilan aytganda faol bilish jarayoniga yo`naltirishi lozim. Namoyish samarasi ko`p jihatdan o`qituvchining bilish jarayoni mohiyatan o`quvchilarning yoshiga mos holda to`g`ri tanlanishi hamda mumkin qadar ularning diqqatini namoyish etilayotgan predmetning muhim jihatlariga yo`naltirishiga bog`liqdir.

Tasvir (illyustrasiya) metodi namoyish metodiga chambarchas bog`liq bo`lsada, didaktikadaalohida o`rganiladi. Ilyustrasiya narsa, hodisalar va jarayonlarni ularning ramziy ko`rinishlari – chizma, port, rasm, fotosurat, yassi modellar va boshqalar yordamida ko`rsatishni taqozo etadi. Namoyish va tasvir metodlari o`zaro bog`liqlikda bir-birini to`ldirgan holda qo`llaniladi. Agar hodisa va jarayonni o`quvchi yaxlit holda qabul qilishi zarur bo`lsa namoyishdan foydalanish, agar hodisa mohiyati hamda uning unsurlari o`rtasidagi bog`lanishlarni anglash talab etilsa illyustrasiyaga murojaat qilinadi. Tasvirning samarasi ko`pincha o`qituvchi tomonidan ko`rsatuv texnologiyasi qay darajada o`zlashtirilganligiga bog`liq bo`ladi. Ko`rsatmalardan foydalanishning bilish jarayonidagi didaktik ahamiyati o`rganilayotgan ob`ekt mohiyatini to`laqonli yoritish bilan belgilanadi. Aslida illyustrasiyalar oldindan tayyorlanib, dars jarayonida zarur o`rinlarda kerakli hajmda ko`rsatiladi, aks holda ular sonining oshib ketishi o`quvchilarni hodisa mohiyatini anglashda chalg`itadi. Ayrim hollarda tarqatma materiallar (fotosurat, jadval, tabiiy ob`ektlar va boshqalar) yoki texnik vositalar xizmatidan foydalanishga to`g`ri keladi.

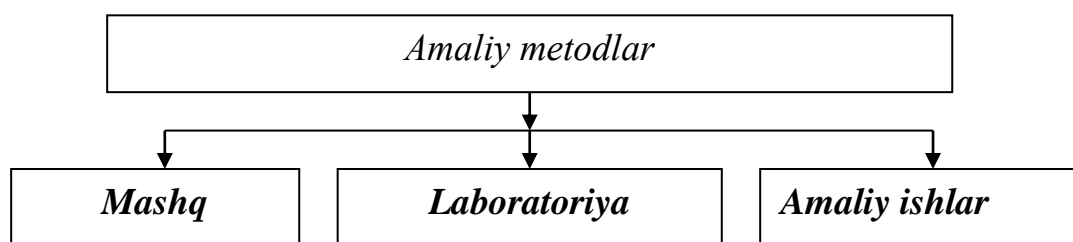
Ko`rgazmali metodlardan foydalanishda samaradorlikka erishish uchun quyidagi shartlarga amal qilish maqsadga muvofiqdir:

- ko`rgazmalilikning o`quvchilar yoshi va rivojlanish darajasiga mos kelishi;
- namoyish etilayotgan ob`ektlar barcha o`quvchilarga yaxshi ko`rinib turishi;
- namoyishda uning boshlang`ch bosqichi va asosiy jarayon (holat)larning ajralib turishi;

- tajribalar namoyishi maket, jihoz, qurollar yoki tajriba sxemasini chizib ko`rsatish asosida tashkil etilishi;

- namoyish va illyustrasiya o`quv materialining mazmuni bilan uyg`un bo`laolishi lozim.

Amaliy ishlar metodlari o`quvchilar tomonidan o`zlashtirilgan nazariy bilimlar yordamida ularda amaliy ko`nikma va malakalarni hosil qilishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Amaliy metodlarning turlari

Amaliy ishlar metodi – o`zlashtirilgan bilimlarni amaliy masalalar echimini topishga yo`naltirilgan jarayonda qo`llashni taqozo etadi. Bunda nazariy bilimlarni amaliyotda qo`llash ko`nikmasi hosil qilinadi. Amaliy ishlar sinfda yoki tabiiy sharoitlar – maktab er maydoni, issiqxona, geografik maydonlarda amalga oshiriladi. Ularni amalga oshirishda sodir etiladigan harakatlar o`qituvchi tomonidan nazorat qilinadi va zarur hollarda yo`riqnoma yoki maxsus ko`rsatmani o`quvchilar e`tiboriga havola etadi. Qayd etilganidek, ushbu metodlar o`quvchilarda amaliy ko`nikma va malakalarni shakllantirishga yordam beradi. Aynan amaliy faoliyat jarayonida nazariy bilimlar harakatdagi shaklga ega bo`ladi.

Mashq - aqliy yoki amaliy (jismoniy) harakatlarni bajarish ko`nikmalarini egallash yo`lidagi ko`p marta takrorlanishlar bo`lib, mashqsiz ko`nikma hamda malakalarni shakllantirish mumkin emas. Mashqlar og`zaki, yozma, gradikaviy (texnik jarayonlar mohiyatini ifodalash), ijtimoiy-foydali, jismoniy va boshqa turlarga bo`linadi.

Yozma mashqlar – ta`limning tarkibiy qismi sifatida zaruriy ko`nikma va malakalarni shakllantirish hamda mustahkamlash maqsadida qo`llaniladi. Diktant, insho, masala, misol, shuningdek, referat yozish va tajriba mohiyatini yoritish ham yozma mashqlar sirasiga kiradi.

Grafikaviy ishlar ham yozma ishlar bilan o`xshash jihatlarga ega bo`lib, ulardan asosan texnik jarayonlar (jumladan, geografiya, fizika, matematika, chizmachilik, rasm hamda texnologik ta`lim)da keng ko`lamda foydalaniladi.

Mashqlarning bajarilish samarasi quyidagi shartlar hisobga olinganda birmuncha yuqori bo`ladi:

- mashqlarni bajarishga nisbatan ongli yondashish;

- bajarish qoidasini bilish;
- vaqt bo`ycha takrorlanishning to`g`ri taqsimlanishi.

Mashqni bajarishni tashkil etish quyidagi bosqchlardan iborat:

- o`qituvchining faoliyat maqsadi va mazmunini tushuntirishi;
- topshiriqni bajarish ketma-ketligini ko`rsatishi;
- o`qituvchi nazorati ostida o`quvchilar tomonidan o`quv harakatining dastlabki bajarilishi;
- zarur ko`nikma va malakalar shakllanguncha o`quv harakatlarning ko`p bora takrorlanishi.

Ayrim holatlarda o`quvchilar ovoz chiqarib o`quv harakatlarini takrorlashlari va bajarishlari lozim bo`ladi. Ular izohli mashqlar deb nomlanadi va bajariladigan harakatlarning mohiyatini anglagan holda ko`nikma va malakalarni egallashga imkon beradi.

Laboratoriya ishlari o`quvchilarning jihoz, maxsus uskuna, qurol hamda turli texnikaviy qoliplardan foydalangan holda tajribalarni o`tkazish metodlari bo`lib, ular ko`proq tabiiy fanlar asoslarini o`rganishda qo`llaniladi. Bu metod o`quvchilarning asbob-uskunalar bilan ish ko`rish, o`lchash ishlarini amalgaoshirish va ularning natijalariga ishlov berish kabi ko`nikmalarini tezkor shakllantirishga imkon beradi. Laboratoriya ishlarini bajarish maxsus qurilma va jihozlar, shuningdek, materiallar hamda vaqtni sarflash, ularni ishga tayyor holatga keltirishni talab etadi. Biroq bu harakatlar o`quvchilarning yuqori darajadagi faolligi asosida mustaqil ravishda tajriba va o`lchash ishlarini tashkil etish bilan takomillashtirilib boriladi. Laboratoriyadan amaliy ishlarning farqi shundaki, bu metod o`quvchilarning mavjud nazariy bilimlarni amaliy masalalar echimini topishga yo`naltirilgan faoliyatini tashkil etishgaxizmat qiladi. U o`quvchilarning bilimlarini chuqurlashtirish, bilish faoliyatini nazorat qilish hamda yo`l qo`yilgan kamchiliklarni tuzatish borasidagi ko`nikmalarini shakllantirish kabi funksiyalarni bajaradi.

Amaliy mashg`ulotlarda o`quvchilarning bilish faoliyati quyidagi besh bosqchda tashkil etiladi:

1. O`qituvchining tushuntirishi, faoliyat mohiyatini nazariy jihatdan anglash bosqchi.

2. Ko`rsatma, yo`l– yo`riq berish bosqchi.

3. Sinov bosqchi (bu bosqchda ikki-uch nafar o`quvchi amaliy harakatlarni bajaradi, qolgan o`quvchilar esa ularning faoliyatini kuzatadi).

4. Faoliyat (harakat)ni bajarish (har bir o`quvchi topshiriqni mustaqil ravishda bajaradi, ayni o`rinda topshiriqni bajarishga qiylanalgan o`quvchilargaalohida e`tibor qaratilib, ularga yordam ko`rsatiladi).

5. Nazorat bosqchi (bu bosqchda o`quvchilarning ishlari qabul qilinadi va baholanadi; ishning sifati, materialning maqsadga muvofiq tanlanganligi, vaqt nutqai nazardan tezkorlik, topshiriqni bajarish tizimining to`g`riligi va samaradorligi kabi holatlargaalohida e`tibor beriladi).

Zamonaviy ta`lim tizimida o`quvchilar tomonidan o`zlashtirilgan nazariy bilimlar negizidaamaliy ko`nikma va malakalarni shakllantirishdadidaktik o`yinlardan foydalanishgaalohida e`tibor qaratilmoqda.

Didaktik o`yin o`rganilayotgan ob`ekt, hodisa va jarayonlarni modellashtirish asosida o`quvchining bilishga bo`lgan qiziqishi va faollik darajasini rag`batlantiruvchi o`quv faoliyati turi. Ayni vaqtda o`yin ham ijtimoiy faoliyat ko`rinishi sanaladi.Hozirgi vaqtda o`qituvchilar qo`lida barcha o`quv fanlari bo`ycha didaktik o`yinlarning ishlanmalari mavjud, ayniqsa, boshlang`ch ta`lim bo`ycha yaratilgan o`quv dasturlarda turli didaktik o`yinlarning ro`yxati etarli darajada ko`rsatilgan. Ta`limning globallashuvi ta`limiy va rivojlantiruvchi xarakteriga ega va yo`nalishi jihatidan xilma-xil bo`lgan kompyuter o`yinlarining maktab amaliyotiga jadal kirib kelishini ta`minlamoqda. Didaktik o`yinlar o`quvchilarga ijtimoiy-foydali mehnat hamda, o`qish ko`nikmalarini faol o`zlashtirishda muhim ahamiyatga ega. Didaktik o`yinlarning ahamiyati uning natijasi bilan emas, balki jarayonning mazmuni va uning kechishi bilan belgilanadi. O`yinlar bolalarni ijtimoiy munosabatlar jarayonida faol ishtirok etishga tayyorlaydi, ularning turli psixologik zo`riqishlarini kamaytiradi. Didaktik o`yinlardan foydalanilganda o`quvchilarning manfaatdor bo`lishlari ijobiy

ahamiyatga ega boʻlgan taqdirdagina ularni taqdirlash mumkin. Aksincha, metodik jihatdan puxtaasoslanmagan hamda shunchaki tashkil etilgan oʻyin ijobiy natija bermaydi.

Taʼlim metodlarini tanlash. Pedagogika fanida, oʻqituvchilarning amaliy tajribasini oʻrganish va umumlashtirish asosida taʼlim metodlarini tanlashga oʻquv-tarbiya jarayoni kechayotgan shart-sharoitlar vaaniq holatlarga bogʻliq muayyan yondashuvlar vujudga keladi. Taʼlim metodlarini tanlashda quyidagi holatlar inobatga olinishi lozim:

- zamonaviy didaktikaning etakchi gʻoyalari, taʼlim, tarbiya va rivojlantirishning umumiy maqsadlari;

- oʻrganilayotgan fan mazmuni va metodlari, mavzularining oʻzigaxosligi;

- xususiy fanlar metodikasining oʻzigaxosligi va umumdidaktik metodlarni saralashga qoʻyiluvchi talablarning oʻzaroaloqadorligi;

- muayyan dars materialining maqsadi, vazifalari va mazmuni;

- u yoki bu mavzuni oʻrganishga ajratilgan vaqt;

- oʻquvchilarning yosh xususiyati, bilish imkoniyatlari, darajasi;

- oʻquvchilarning darsga tayyorgarlik darajasi;

- oʻquv muassasalari, auditoriyalarning moddiy taʼminlanganlik darajasi, jihozlar, koʻrsatmali qurollar, texnik vositalarning mavjudligi;

- oʻqituvchining imkoniyatlari, nazariy va amaliy jihatdan kasbiy tayyorgarlik darajasi, pedagogik mahorati, shaxsiy sifatlari;

- oʻquv muassasalarida fanlararo hamkorlikning oʻrnatilganligi.

Oʻqituvchi bu holatlarni inobatga olib, u yoki bu ketma-ketlikda oʻzaki, koʻrgazmali yoki amaliy metodlarni, reproduktiv yoki mustaqil ishlarni boshqarish metodlarini nazorat va oʻz-oʻzini nazorat metodlarini tanlash borasida aniq echimlar qabul qiladi.

Nazorat uchun savollar:

1. Taʼlim metodi nima?
2. Taʼlim vositalariga nimalar kiradi?
3. Taʼlim metodlarining tasnifi nima?

4. Ta'lim jarayonida, suhbat metodini qo'llashda nimalarga e'tibor qaratish zarur?

5. Oq'zaki bayon metodlarining afzalliklari nimalarda ko'rinadi?

6. Ko'rgazmali metodlar turkumini nimalar tashkil etadi?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. N. Xo'jaev va boshqalar. "Pedagogika asoslari". Toshkent.,TDIU 2003.

2. Ochilova G.O., Musaxanova G.O. "Pedagogika" Toshkent. TDIU, 2005 \

3.Psixologiya -pedagogika. Pod.red. A.A.Radugina. Moskva 2003.

4.«Pedagogika» V.A.Slastenin, I.F.Isaev, A.I.Mixenko, E.N.SHiyanov.

Moskva. «SHkolnaya pressa». 2004

5. Podlaso'iy I. P. Pedagogika. Moskva, 2003.

6. To'xtaxadjaeva M. Pedagogika. - T.: O'zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.29-44b.

7 .O'.Asqarova,M. Xayitboyev,M. Nishonov.Pedagogika.- T.: Talqin **2008**

9-Mavzu: Ta'limni tashkil qilish shakllari va turlari.

Reja:

1. Ta'lim turlari va shakllarining tavsifi.
2. Ta'lim pedagogik tizimlarining rivojlanish tendensiyasi.
3. Ta'limni tashkil etish shakllari va ularning didaktikada rivojlanishi.
4. Darsda o'quvchilar o'quv faoliyatini tashkil etish zamonaviy shakllarining turlari.
5. Dars - ta'limni tashkil etish asosiy shakli.
6. O'qituvchining darsga tayyorgarligi.
7. Akademik lisey va kasb-hunar kollejlarida ta'limning ma'ruza-amaliy tizimi, uning belgilari va xususiyatlari.

Tayanch tushunchalar: Ta'lim turlari, pedagogik tizim, rivojlanish tendensiyasi-a, ta'lim shakllari, rivojlanish, dars, o'quv faoliyat, zamonaviy shakllar, ta'limni tashkil etish shakllari, darsga tayyorgarlik, akademik lisey, kasb-hunar kolleji, ta'lim turlari.

1. Ta'lim turlari va shakllarining tavsifi. Didaktik g'oyalar (tizimlar) tarixiy taraqqiyot jarayonida yangi g'oyalar bilan boyib davr talabiga mos keluvchi tizimlarga aylanadi. Didaktik tizimlarning ketma-ketligi o'qitish nazariyasi va amaliyotining umumiy qonuniyatidir. Ta'lim turlari (yunoncha «species» alohida, o'zigaxos xususiyatga ega) o'quv jarayonini tashkil etish va amalga oshirishga nisbatan turlcha yondashuvdir. Pedagogik tizimlarning asosiy turlari quyidagilardir:

- arxaik (ibtidoiy);
- qadimgi (SHumer, Misr, Xitoyda eramizdan avvalgi uchinchi ming yillik);
- avestiy (Baqtriya, Sug'diyona, Xorazmda – eramizdan avv. VII-VI asrlar);
- yunon (Ellins, rim-yunon, rim – eramizdan avv. V-I asrlar);
- o'rta asr (dogmatik, sxolastik V-XVI asrlar);
- yangi (tushuntirish, tushuntirish-ko'rgazmali, dasturlashtirilgan, masofali o'qitish muammoli-dasturlashtirilgan, kompyuterlashtirilgan innovasion);

- xorijiy (tushuntirish, tushuntirish-ko`rgazmali, dasturlashtirilgan, muammoli-dasturlashtirilgan, kompyuterli o`qitish, masofali, Internet yordamida o`qitish va shu kabilar).

Avesto g`oyalariga ko`ra shakllangan pedagogik tizim eramizdan avvalgi VII-VI asrlarda, Markaziy Osiyo xududida zardushtiylik dini yuzaga kela boshlaganda tashkil topdi. “Avesto” zardushtiylik muqaddas manbai bo`lib, u o`z davrining ensiklopediyasi hisoblagan. “Avesto” g`oyalariga binoan bolalar va yoshlarni o`qitish hamda tarbiyalash quyidagilardan iboratdir:

- 1) diniy va ma'naviy tarbiyalash;
- 2) jismoniy tarbiya;
- 3) o`qish va yozishga o`rgatish.

Yoshlarni tarbiyalashdaonaerga, atrof-muhit, tabiatga muhabbat hissini uyg`otish muhim yo`nalish hisoblangan. “Avesto”da barkamol shaxs obrazi haqidaaniq tasavvurlar ifoda etilgan. Muntazam o`qitishning ilk turi qadimgi yunon faylasufi Sukrot (eramizdan avvalgi 469-399 er. avv. yillar) va uning o`quvchilari tomoni-dan keng qo`llagan yordamchi savollarga javob topish metodi hisoblanadi. Bu metod suqrotcha suhbat metodi nomini olgan. O`qituvchi (faylasuf) o`quvchida qiziqish, bilishga intilishni uyg`otadigan savoldan foydalanadi, mulohaza yuritish asosida o`quvchini voqea-hodisalarning mohiyatini idrok etishga undaydi. O`qituvchining mulohazasi ko`pincha ritorik savollarni muhokama qilish bilan to`ldirilib turiladi. Suqrotcha suhbatlar bir yoki bir necha o`quvchilar ishtirokida tashkil etiladi.

Dogmatik o`qitish – jamoaasosida idrok etish faoliyatining ilk turi bo`lib, o`rtaasrlarda keng tarqalgan. O`rtaasrlarda, g`arbiy Evropada, dogmatik o`qitishda lotin tili, Markaziy Osiyo mamlakatlarida esa arab tili etakchi o`rin tutgan. Musulmon pedagogik konsepsiyasi sezilarli intellektuallik xususiyatiga ega bo`lgan. Komillikka bilimlaridan faol foydalanaoladigan odamgina erishishi mumkin deb hisoblangan. “Haqiqiy g`oyalar” (Abu Ali Ibn Sino. «Donishnoma» «Bilimlar kitobi»), haqiqiy bilimlarni o`zlashtirishga ikki to`siq xalaqit qiladi: so`zlarining aniq va fikrlarining tushunarli emasligi. Mazkur kamchilikni bartaraf

etishda logikaalohida o`rin egallaydi. Musulmon mamlakatlarida bolani o`qitish va tarbiyalashda u tomonidan qur`onning arab tilida yod olinishi bilim eshallashtirishning asosiy shart hisoblangan. Bundan tashqari XV-VII asrlarda, bir qator maktablarda fors tili ham o`rgatilgan. Asosiy ta`limni bolalar maktablar – boshlang`ch maktabdaolganlar (muqaddas kitobni o`qish va talqin qilish mashg`ulotlari, o`qish, yozish va hisobga o`rganganlar). Dogmatik o`qitishda o`quvchilarning asosiy faoliyatlari tinglash, o`qish, yod olish, eslab qolish va matnni so`zma-so`z takrorlashdan iborat bo`lgan.

Oliy ta`lim madrasalarda berilgan. Movarounnahrdagi eng yirik o`quv maskanlari sirasiga Samarqand, Buxoro, Urganch va g`ijduvondagi madrasalarni kiritish mumkin. Bu ma`rifiy markazlarining rivojlanishi XV-VII asrlarga to`g`ri kelgan. Madrasalarda, o`qitish fors tillaridaolib borilgan. Talabalar majburiy tarzdaarab tilini ham o`rganganlar. O`quv rejasigagrammatika, qur`on, Hadis, ritorika, logika, metafizika, geologiya, adabiyot, huquqshunoslik kabi fanlar kirgan. O`qitish asosan og`zaki shakldaolib borilgan. Biroq talabalar foydalangan o`quv adabiyotlari asta-sekin ancha ko`p qirrali, turli-tuman bo`lib boradi. Maktab ta`limi erkaklar uchun mo`ljallangan. Ammo har bir badavlat oila qiz bolani o`qitish uchun uyga o`qituvchini taklif etgan.

Dogmatik o`qitish o`rnigaasta-sekin o`quv jarayonida ko`rgazmalilikni keng jalb etish natijasidatushuntirish, tushuntirish-namoyish etish kabi ta`lim shakllari qo`llanila boshlandi.

Ayni vaqtda, respublika hududida, faoliyat yuritayotgan zamonaviy ta`lim muassasalarida ta`limning eng muhim quyidagi uch turidan foydalanilmoqda:

- tushuntiruvchi-namoyish etuvchi ta`lim (u an`anaviy yoki axborot beruvchi ta`lim ham deb ataladi);
- muammoli o`qitish;
- dasturlashtirilgan ta`lim yoki kompyuterli o`qitish.

Bugungi kunda o`rtaasrda keng qo`llanilgan ta`lim turlari – dogmatik va sxolastik o`qitish elementlari ham saqlanib kelinmoqda.

Tushuntiruvchi-namoyil etuvchi ta'lim nomidan mohiyati anglanib turibdi. Ko'rgazmalilik asosida tushuntirishning asosiy metodlari tinglash va eslab qolish sanaladi. Tushuntiruvchi-namoyish etuvchi ta'lim turi vaqtni tejash, o'qituvchi va o'quvchilarning kuchlarini asrash, qiyin bilimlarni tushunishni osonlashtirish, ta'lim jarayonini ancha samarali boshqarishni ta'minlaydi. Biroq muayyan kamchilikka ham ega, ya'ni, "tayyor" bilimlarni berish va o'quvchilarni bilimlarni o'zlashtirishda mustaqil hamda mahsuldor fikrlashdan ozod etish, o'quv jarayonini individuallashtirish, differensiasiyalashtirish imkoniyatlarining kamligi..

Muammoli o'qitishda o'quv muammolarini hal etish jarayonida bilimlarni mustaqil egallash, o'quvchilarning ijodiy fikrlashlari va idrok etish faoliyatlarini rivojlantirish yo'li bilan ta'lim tashkil etiladi. Uning texnologiyasi turli-tumanligi bilan ajralib turmaydi, chunki o'quvchilarni faol idrok etish faoliyatiga jalb etish bir necha bosqchlardan iborat bo'ladi. Ular ketma-ket tartibda va kompleks amalgaoshirilishi kerak. Bunday o'qitishda muammoli vaziyatni yaratish muhim bosqch hisoblanadi. Bunday vaziyatda fikrlash jarayonida qiyinchilik his etiladi. O'quv muammosi bir qadar qiyin, lekin o'quvchilarning kuchi etadigan bo'lishi kerak. Muammoni ilgari surish bilan birinchi bosqch yakunlanadi. Muammoni hal etishning keyingi bosqchida o'quvchilar savol bo'ycha mavjud muammoni ko'rib chiqadilar, tahlil qiladilar, javob topish uchun ularning etarli emasligini aniqlaydilar va etishmayotgan axborotni topishga intiladilar. Uchinchi bosqch muammoni echish uchun zarur bo'lgan bilimlarni turli usullar bilan egallashga qaratilgan. U hayoliga birdan fikr kelishi bilan yakunlanadi ("Men nima qilishni bilaman!"). SHundan keyin muammoni hal etish, olingan natijalarni tekshirish, dastlabki gipoteza bilan solishtirish, olingan bilimlar, malakalarni tizimlashtirish va umumlashtirish bosqchlari keladi. Muammoli topshiriqlar savollar, o'quv masalalari, amaliy vaziyatlardan iborat bo'lishi mumkin. Muammoli savolda izlash va javoblar turli variantlari ko'zda tutiladi, ya'ni, oldindan tayyor javob bu erda mumkin emas. Muammoli savolga misool: "Nima uchun temirdan yasalgan mix suvda cho'kadi, temirdan yasalgan kema esa cho'kadi?".

Muammoli masala uni echish yo`llarini mustaqil izlashga intilishni yuzaga keltiruvchi o`quv-o`rganish topshirig`idir. Muammoli masalaasosini mavjud bilimlari o`rtasidagi qarama-qarshiliklar tashkil etadi. Muammoli masalaga misol: “2q5*3q21 tengligi to`g`ri bo`lishi uchun qanday amallarni bajarish kerak?”. O`qish jarayonida muammoli vaziyat sub`ekt (o`quvchi) o`zi uchun qiyin bo`lgan masalani echishni istashi, lekin unga ma`lumotlar etishmasligi va u o`zi ularni izlashi zarurligini ko`zda tutadi. Muammoli vaziyatga misol: “6 ta gugurt qutisidan tomonlari bir gugurt qutisi kattaligiga teng 4 ta bir xil tomonli uchburchaklar yasang”. Muammoli o`qitishning afzalliklari: shaxsiy ijodiy faoliyatini tashkil etish asosida bilimlarni mustaqil egallash, o`qishga qiziqishni uyg`otish, mahsuldor fikrlashini rivojlantirish, o`qitishning mustahkam vaamaliy natijalari. Kamchiliklari o`quvchilar idrok etish faoliyatlarini boshqarishning qiyinligi, muammoni qo`yish va hal etish uchun ko`p vaqt sarflanishi, muammoli vaziyatni yaratish va mustaqil echish imkoniyatini har bir o`quvchiga taqdim etishning qiyinligi bilan belgilanadi.

Dasturiy ta`lim (dasturlashtirilgan o`qitish) harakat (operasiya)lar ketma-ketligi tizimini ifodalovchi, ularni bajarish ilgaridan rejalashtirilgan natijagaolib keluvchi “dastur” terminidan kelib chiqadi. Ushbu turning asosiy maqsadi o`quv jarayonini boshqarishni yaxshilashdan iborat. Bunday o`qitish asosini kibernetik yondoshish tashkil etadi. Unga binoan o`qitish murakkab dinamik tizim sifatida qaraladi. Dasturiy ta`lim yangi didaktik, psixologik va kibernetik g`oyalar asosida XX asrning 60-yillari boshlarida yuzaga keldi. U o`quvchining bilim egallashi yo`lida har bir qadamni nazorat qilishga imkon beradigan va shuning asosida, o`z vaqtida yordam ko`rsatish, qiyinchiliklarni oldini olish, qiziqishini yo`qotmaslik va salbiy oqibatlarining oldini olishga imkon beruvchi o`quv jarayonining texnologiyasini yaratishga yo`naltiradi.

Dasturiy ta`limning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- o`quv materialining alohida qismlarga ajratilishi;
- o`quv jarayonining bilimlarni o`zlashtirish bo`yicha bilimlar porsiyalari va fikrlash amallaridan iborat bo`lgan ketma-ket qadamlardan iborat bo`lishi;

- har bir qadamning nazorat bilan yakunlanishi (savol, topshiriq va shu kabilar);

- nazorat topshiriqlarini to`g`ri bajarganida o`quvchining yangi materiallarni olishi va navbatdagi qadamni bajarishi;

- to`g`ri javob topganda o`quvchining yordamchi va qo`shimcha tushuntirishlarni olishi;

- har bir o`quvchining mustaqil ishlashi, kuchi etadigan mavzu bo`ycha o`quv materialini egallaishi;

- barcha nazorat topshiriqlari bajarilish natijalarining qayd etilishi (ular o`quvchilarning o`zlariga (chki qaytaaloqa) va pedagogga (tashqi qaytaaloqa) ma`lum qilinadi);

- o`qituvchining ta`lim tashkilotchisi va qiyinchilik yuzaga kelganda yordamchi (maslahatchi) sifatida ishtirok etishi, individual yondoshuvning amalgaoshirilishi;

- ta`lim jarayonida o`qitishning o`zigaxos vositalarining keng qo`llanilishi (dasturlashtirilgan o`quv qo`llanmalari, trenajerlar, nazorat qilish qurilmalari, o`qitish mashinalari).

Kompyuterli ta`lim.O`qitish sohasida jahon didaktikasining muhim tajribasi - shaxsiy elektron-hisoblash mashinalari (SHEHM) rivojlanishi kompyuterli (kompyuterlashtirilgan) ta`limning shakllanishiga imkon berdi. Maxsus ta`lim dasturlari bilan ta`minlangan kompyuterlarni deyarli barcha didaktik masalalar: axborotni berish, o`qitish jarayonini boshqarish, natijalarini nazorat qilish va tuzatib borish, mashqlarni bajarish, o`quv jarayoni rivojlanishi haqida ma`lumotlarni to`plash va boshqalarni hal etishga moslashtirish mumkin.Rivojlangan mamalakatlarda kompyuterlardan ta`limdan foydalanishning keng rivojlanishi bu boradagi quyidagi asosiy yo`nalishlarni aniqlashga imkon berdi:

- alohida o`quv fanlari (matematika, tabiiy fanlar, ona tili, chet tili, georafiya va boshqalar) bo`ycha o`zlashtirish darajasini oshirishni ta`minlash;

- umumiy kognitiv (idrok etish) qobiliyatlari – qo`yilgan masalani hal etish, mustaqil fikrlash, kommunikativ malakalarni egallash (axborotni to`plash, analiz, sintez qilish)ni rivojlantirish, u yoki bu ko`nikmani shakllantirishga imkon beruvchi jarayonlarga e`tiborni kuchaytirish. Bundan tashqari kompyuterlardan avtomatlashtirilgan test sinovlari o`tkazish, baholash va boshqarishda keng foydalaniladi. Bu o`qituvchi vaqtini tejashga imkon beradi, natijada pedagogik jarayonning samaradorligi oshadi. Dasturiy va kompyuterli ta`limlar o`qitish algoritmlarini ajratishga asoslanadi. Algoritm to`g`ri natijaga olib keluvchi ketma-ket amallar tizimi sifatida bilim, ko`nikma va malakalarni to`la o`zlashtirish uchun zarur bo`lgan o`quv faoliyati tartibi va ketma-ketligini o`quvchiga ko`rsatadi. O`quv dasturlari va kompyuterli ta`limning samaradorligi fikrlash faoliyatini boshqarish algoritmlarining sifatiga bog`liq. YOmon tuzilgan algoritmlar kompyuterli o`qitishning sifatini keskin pasaytiradi.

Kompyuterli ta`limning sifati quyidagi ikki asosiy omil bilan aniqlanadi:

- 1) o`qitish dasturlarining sifati;
- 2) hisoblash texnikasining sifati.

Bu sohada ham muayyan muammolar mavjud, ya`ni, o`quvchilarning idrok etish faoliyatini tashkil etish qonuniyatlarini hisobga olgan holda yaratilgan ta`lim dasturlari hozircha juda kam, ularni tuzib ishlab chiqish ko`p vaqt va kuch talab etiladi, shu bois ularning narxi ham qimmat. Respublika ta`lim muassasalarida EHMlar soni va ulardan foydalanish ko`lami ortib va takomillashib bormoqda, biroq, bu sohada hali jahon tajribasidan ortda qolish holati bartaraf etilgani yo`q.

2. Ta`lim pedagogik tizimlarining rivojlanish tendensiyasi. Dunyoda shunday ta`lim tizimi yuzaga kelganki, uni ko`pchilik “qo`llab turuvchi, ta`minlovchi, yordamchi o`qitish” deb ataydilar. U odamni kundalik muammolarni hal etishga tayyorlashga asoslangan bo`lib, shaxsning faoliyati va hayot tarzini qo`llab turish uchun mo`ljallangan. Ayni vaqtda “innovation” (yangilik kiritish) ta`limni tashkil etishga alohida ahamiyat berilmoqda. Mazkur ta`limning quyidagi o`zigaxos xususiyatlar mavjud:

1) bu oldindan ko`ra bilish, ya'ni, o`quvchining avvalgi va hozirgi tajribasi asosida o`qitish emas, balki uni uzoq kelajakni mo`ljallashga o`rgatishdan ibora bo`lib, o`quvchi ijtimoiy hayot va kasbiy faoliyatda taxmin qilish, ko`zlash, modellashtirish va loyihalashtirish amalga oshirishi zarur.

2) o`quvchining hamkorlikda ta`lim olish va muhim qarorlarni qabul qilish (lokal va xususiydan tortib dunyoni, madaniyat, sivilizatsiya rivojlanishini hisobga olishdan global muammolarni hal etish)da faol ishtirok etishini ta'minlash.

Keyingi yillarda masofaviy ta`lim (lotincha distantia – masofa) – masofadan turib o`qitish keng rivojlanmoqda. Masofaviy o`qitish – ta`lim texnologiyasi bo`lib, unga ko`ra o`quvchi qaerda va qanday holatda bo`lishidan qat'iy nazar muayyan ta`lim muassasasi ta`lim dasturini o`rganish imkoniyatiga ega bo`ladi. Bu maqsadni amalga oshirishda zamonaviy axborot texnologiyalari: darsliklar va boshqa bosma nashrlar, o`rganilayotgan materialni kompyuter telekommunikatsiyalari orqali uzatish, videotasmalar, munozaralar va seminarlar o`tkazish, regional va milliy televidenie hamda ravdio orqali o`quv dasturlarini namoyish etish, kabelli televidenie va vozli pochta, ikki tomonlamali videokonferentsiyalar, telefon orqali qayta aloqa bilan bir tomonlama videotranslyatsiya va boshqalarning xizmatiga tayaniladi. Masofali o`qitish o`qituvchilarga vaqtini tejashda qulaylik yaratadi, asosiy faoliyatidan ajralmagan, jumladan uzoq rayonlarda yashovchilarga o`qish imkonini yaratadi, o`quv fanlari erkin tanlanadi, fan, ta`lim va madaniyat mashhur namoyandalari bilan munosabatlar imkonini beradi. O`quvchi va o`qituvchilarning faol o`zaro munosabatlari, mustaqil ishlashni faollashtirish va o`quvchilarning mustaqil bilim olish ehtiyojlarini qoniqtirishga xizmat qiladi.

3. Ta`limni tashkil etish shakllari va ularning didaktikada rivojlanishi.

Jahon pedagogik fani va amaliyotida ta`limni tashkil etishning turli shakllari mavjud. Jamiyat rivojining har bir yangi bosqichi ta`limni tashkil etishga o`z ta'sirini o`tkazadi. Ayni vaqtda ta`limning quyidagi shakllari ajratib ko`rsatiladi: individual, individual-guruhli, sinf-dars, leksion-seminarli va sinfdan tashqari, auditoriyadan tashqari, maktab va maktabdan tashqari. Ular o`quvchilarni qamrab

olishi, o`quvchilar faoliyatini tashkil etishi, jamoaviy va individual shakllarining nisbatlari, mustaqilligi darajasi va o`qish jarayoniga rahbarlik qilish xususiyatlari kabi belgilariga ko`ra quyidagi uch asosiy turga ajratiladi:

- 1) individual;
- 2) sinf-darsli;
- 3) ma`ruza-seminarli.

Qadim zamonlarda mavjud bo`lgan o`qitishning eng qadimgi shakli ta`limning individual shakli hisoblanadi. Hayotiy tajribalarni ajdodlardan-avlodlarga uzatish ibtidoiy jamiyatda yuzaga kelgan. YOzuv paydo bo`lishi bilan qavm boshlig`i turli belgilar yordamida o`zining tajribalarini yoshlarga o`rgatgan. O`qituvchi va o`quvchining bevosita va individual aloqasiga misol sifatida repetitorlikni ko`rsatish mumkin. O`qishni tashkil etishning individual shakli antik davr va o`rta asrlarda yagona usul bo`lgan, undan ba`zi mamlakatlarda XVIII asrgacha keng foydalanilib kelingan. Individual ta`lim bir qator afzalliklarga ega, shuning uchun bu usuli bizning davrimizgacha repetitorlik shaklida saqlanib qolgan. Uning usutunligi o`quv faoliyati mazmuni, metodi va suratini to`la individualashtirish, aniq bir masalani hal etishda uning har bir harakati va operatsiyalarini kuzatib borishga imkon berishidan iborat. Individual ta`lim o`qituvchining yuqori pedagogik malakaga ega bo`lishini talab etadi.

Individual o`qitishning ustunliklari bilan bir qatorda bir qator kamchiliklari ham mavjud bo`lib, ular quyidagilardan iborat:

- 1) vaqtning tejamli emasligi;
- 2) o`qituvchi ta`sirining cheklanganligi (o`qituvchining vazifasi o`quvchiga topshiriq berish va uni bajarilishini tekshirishdan iborat);
- 3) boshqa o`quvchilar bilan hamkorlikda ishlash imkoniyati cheklanganligi (bu holat ijtimoiylashishi jarayoniga salbiy ta`sir ko`rsatadi);
- 4) jamoada ishlash tajribasining shakllanmasligi.

Mazkur sabablar XVI asrdan boshlab individual o`qitish usulining ahamiyati pasayib, uning o`rnini ta`limning individual-guruhli shakli egallashiga imkon berdi.

Ta'limning individual-guruhli shaklidagi Evropada, XVI asrda keng foydalana boshladilar. Markaziy Osiyo davlatlarida bu usuldan qadim davrlarda ham foydalanganlar. Bunga Avesto davri misol bo'laoladi, bu davrda o'quvchilar uchun asosiy o'quv qo'llanma zardushtiylikning muqaddas manbai "Avesto" (eramizdan avvalgi VII-XVI asrlar) bo'lib kelgan. Avesto davri jamiyatidagi maktablarda individual o'qitish jamoali o'qitish bilan birgaolib borilar edi. O'qituvchi "Avesto" kitoblaridan birini ochadi va o'quvchilar navbatma-navbat kelib ovoz chiqarib o'qiydilar, keyin esa hamma birgalikda o'qilganni takrorlaganlar, mashqlarni maxsus taxtachalarda yozganlar. Aqliy mashqlar o'qituvchining o'quvchi bilan erkin suhbatida olib borilgan. Jismoniy tarbiyalash individual va jamoali mashg'ulotlar shaklida amalga oshirilgan. Jismoniy tarbiyaning maqsadi yoshlarni harbiy xizmatga tayyorlashdan iborat bo'lgan. Otda yurish, ov qilish, qilchdan foydalanishni bilish, suvda suzish, yugurish, nayza otish va shu kabilar harbiy tayyorgarlikning majburiy turlari hisoblangan. Ta'lim olish jarayoni kun chiqqandan kun botgungacha davom etgan, uy vazifalari mavjud bo'lmagan¹.

XI asrdayoq Abu Ali ibn Sino o'zining "Tadbiri manzil" nomli ilmiy asarining maxsus "Amuzish va parvarishi modrasas farzand" («Bolalarni maktabda o'qitish va tarbiyalash») bo'limida o'quvchilarga jamoali o'qitish haqida quyidagi tavsiyalarni beradi:

1) agarda o'quvchilar birgalikda o'qisalar, ular zerikmaydilar, fanni o'rganishga qiziqish kuchayadi; ularda bir-birlaridan ortda qolmaslik uchun o'zaro musobaqalashish istagi rivojlanadi, ular bolaning o'qishi yaxshilanishiga yordam beradi.

2) o'zaro suhbatlarda o'quvchilar kitobdan o'qish yoki kattalardan eshitgan qiziqarli ma'lumotlarni bir-birlariga aytib beradilar;

3) bolalar birgalikda, yig'ilganlarida bir-birilari bilan do'stlashadilar va bir-birlarini hurmat qiladilar; ular faqatgina musobaqalashmaydilar, balki bir-birlariga

¹Avesto. qadimgi Sharq adabiyeti. – Moskva, MDHM, 1984, -s. 352.

o`quv materiallarini o`zlashtirishda yordam beradilar; bu bilan bolalar mag`rurlanadilar, bir-birlaridan yaxshi odatlarni o`rganadilar².

Burhoniddin Zarnuji (XII asr) «Bilim olish yo`lida o`quvchiga maslahatlar» nomli o`zining ilmiy asarida dars olib borish bo`ycha tavsiyalar beradi. Uning ko`p yillik dars o`tish tajribalari asosida mazkur ilmiy asar yaratilgan va XX asrgacha o`zigaxos pedagogika darsligi sifatida Markaziy Osiyo madrasalarida foydalanilib kelingan. Asarda maktabda dars taxminan bir soatlar davom etishi kerakligi yoziladi. O`qituvchi maktabda darsga tushinish va o`zlashtirish mumkin bo`lgan o`quv materiallarini tanlab olishi, darsda o`rganilgandigan materiallarni tushuntirib berishi kerak. O`quv materiali shunday tanlanishi kerakki, u ikki marotaba takrorlanganda o`zlashtirilsin. SHuning uchun u katta matnlarni qismlarga bo`lish va boshqa darslarda uni albatta takrorlashni taklif etadi¹.

XV asrda jamoali o`qitishni tashkil etish g`oyasini Muhammad Tarag`ay Ulug`bek davom ettiradi. Mutafakkir o`zining madrasalarida individual mashg`ulotlar tizimini bekor qiladi va “jamoat” sinf-dars tizimiga yaqin bo`lgan shaklini joriy qiladi. Umumiy ma`ruzani 50-70 nafar kishidan iborat katta guruhga odatda, o`z sohasida mashhur bo`lgan olim mudarris (o`qituvchi-professor) o`qiydi, amaliy mashg`ulotlarni esa 10-15 kishidan iborat kichik guruhda kichik mudarris (o`qituvchi) olib boradi. O`qitishning muhim metodlari munozara va tortishuvlar hisoblangan. Samarqand madrasasida ma`ruzalarni allomaning o`zi va qozizoda Rumi, Mavlono Muhammad, Ali qushchi, Avaz Kirmani kabi va boshqa mashhur olimlari o`qiganlar. Muhammad Tarag`ay Ulug`bek va uning izdoshlari tomonidan matematika, metafizika, astronomiya, geografiya, tarix fanlaridan yangi darsliklar yaratildi, bu darsliklar oddiy va tushunarli shaklda yozilgan. Lekin “jamoat” usulida ham o`zining salbiy tomonlari bo`lgan. Jamoat usulida XX asr maktabida mashhur bo`lgan guruhli-laboratoriya metodida bo`lgani kabi o`zlashtirishni individual xususiyati hisobga olinmagan. Yaxshi o`zlashtirmagan

²Раҳимов С.Р. Абу Али ибн Синонинг психологик-педагогик қарашлари. – Тошкент, Ўқитувчи, 1978, - 103-бет.

¹Анатомия педагогической мўсли Узбекистана. – Москва, 1986.

ba'zi shogirdlar ham ilg'orlar qatorida bir qo'llanmani o'rganishdan boshqasini o'rganishga o'z-o'zidan o'tavergan, kerakli bilimni egallay olmagan holda madrasani bitirib chiqadilar².

Individual-guruhli shaklining mazmuni mashg'ulotlarni o'qituvchi bir o'quvchi bilan emas, balki tayyorlik darajasi turlicha bo'lgan turli yoshdagi bolalar guruhi bilan olib borishidan iborat edi. O'qituvchi navbat bilan har bir o'quvchidan o'tilgan materialni so'raydi, yangi savollarni tushuntiradi, mustaqil ishlash uchun individual topshiriqlar beradi, qolgan bolalar o'z ishlari bilan shug'ullanadilar. O'qishni bunday tashkil etishda, bolalar mashg'ulotlarga yilning turli davrlarida hamda kunning turli vaqtlarida kelishlari mumkin bo'lgan.

XV vaXVI asrlar davomida, Evropada ishlab chiqarishning rivojlanishi kuzatildi. Ushbu o'zgarishlar bolalarga ta'lim berishning ommaviy shakli yuzaga kelishiga zamin yaratdi. Ulardan biri bolalarni guruhli (jamoali) ta'lim sanaladi. U g'arbiy Rossiya (hozirgi Belorussiya va Ukrainaning g'arbiy qismlari) birodarlik¹⁰ maktablarida ilk bor qo'llanilgan vao'qish sinf-darsli shaklining asosi bo'lib qolgan. Bu tizimlar XVII asrda YAn Amos Komenskiy tomonidan "Buyuk didaktika" asarida nazariy jihatdan asoslab berildi va ommaviylashtirildi. Olim pedagogikaga o'quv yili, o'quv kuni, dars, mashg'ulotlar orasidagi tanaffus, o'quv ta'tillarikabi tushunchalarni kiritdi. quyosh it yulduzlari turkumida bo'lganida bolalarni dam olishga yuboradilar («ta'til» lotinchada – kunlarning eng qizigan davri deganini bildiradi).

Sinf-dars tizimi garchi 350 yil avval asoslangan bo'lsada, bugungi kunda ham keng ko'lamda qo'llanilib kelinmoqda. Sinf-dars tizimining mazmuni o'quv ishlarini tashkil etish o'zigaxos shakli sifatida, quyidagilarda iborat:

- bir xil yoshdagi va taxminan bir xildagi tayyorgarlik darajasiga ega bo'lgan o'quvchilar sinfni tashkil etadi. Bu sinf maktabda o'qishning umumiy davriga asosan doimiy tartibini saqlab qoladi;

²М.Тохиров. Мирзо Улу\бекнинг педагогик қарашлари. – Тошкент, Фан, 1984.

¹⁰ XVI-XVII асрларда ғарбий Русияда биродарлик ва диний-маърифатпарварлик деб аталувчи ташкилотлар пайдо бўлади.

- sinf faoliyati yagona yillik reja va dastur asosida, doimiy dars jadvali bo`ycha tashkil etiladi, buning natijasida bolalar maktabga yilning bir vaqti vaoldindan belgilangan kun soatlarida kelishlari kerak bo`ladi.;

- mashg`ulotlarning asosiy birligi dars hisoblanadi;

- dars odatda bir fan yoki mavzuga bag`ishlangan bo`ladi, shu bois o`quvchilar sinfda bitta material ustida ishlaydilar;

- darsda o`quvchilarning ishiga o`qituvchi rahbarlik qiladi, u o`z fani bo`ycha o`qish natijalari, har bir o`quvchini alohida bilimni baholaydi va yil oxirida o`quvchini keyingi sinfga o`tishi haqida qaror qabul qiladi.

Sinf-dars tizimi K.D.Ushinskiy tomonidan yanada rivojlantiriladi. U bu shaklning hamma ustunliklarini ilmiy asoslab berdi. Dars, ayniqsa, uning tashkiliy qurilishi va tipologiyasining ixcham nazariyasini yaratdi. K.D.Ushinskiy har bir darsning bir-biri bilan ketma-ket bog`langan quyidagi uchta qismini ajratib ko`ratadi:

1) ilgari o`rganilgan bilimlar asosida yangi bililarni anglashni amalgaoshirish va o`quvchilarda materialni jadal qabul qilishga maqsadli ko`rsatmani yaratishga qaratiladi. Darsning bu qismi K.D.Ushinskiyning fikrcha darsga go`yoki “eshik” hisoblanadi.

2) asosiy masalani hal etishga yo`naltiriladi va darsning muhim, markaziy qismi hisobalanadi.

3) amalgaoshirilgan faoliyatga yakun yasash va bilim, ko`nikma va malakalarni mustahkamlashga qaratiladi.

Darsni tashkil etish ilmiy asoslarini ishlab chiqishga A.Disterveg ham katta hissa qo`shdi. U o`qituvchi va o`quvchining faoliyatiga taalluqli o`qitish tamoyillari va qoidalari tizimini ishlab chiqdi, o`quvchilarning yoshi imkoniyatlarini hisobga olishni zarurligini asoslab berdi.

Ta`limning sinf-dars tizimi alohida o`quv fanlarini o`qitish metodikasi va didaktikasiga oid asarlarida uning afzallik va kamchiliklarini ko`rsatib berdi. Afzalliklari: yaxlit o`quv-tarbiyaviy jarayonning tartibli ketishini ta`minlovchi aniq tashkiliy tizim; jarayonlarning oddiy boshqarilishi: muammoning jamoa bo`lib

muhoqama qilinishi, masalaning echimini birgalikda izlash jarayonida bolalar o`rtasida o`zaro munosabatlarning shakllanish imkoniyati; o`qituvchining o`quvchilar va ularning tarbiyasiga doimiy emosional ta'sir ko`rsatishi; ta'limning emosionalligi (zero, o`qituvchi bir vaqtning o`zida o`quvchilarning katta guruhi bilan ish olib boradi), o`quv faoliyatiga musobaqalashish elementlarini kiritish uchun sharoitning yaratilishi, bilimsizlikdan bilimlarni o`zlashtirish sari harakatlarning muntazamligi va ketma-ketligi.

Kamchiliklari: tizimning asosan bilimlarni o`rtacha darajada o`zlashtiruvchi o`quvchilar uchun mo`ljallanganligi, bo`sh o`zlashtiruvchi o`quvchilar uchun qiyinchiliklarning yuzaga kelishi va kuchli o`zlashtiruvchi o`quvchilar qobiliyatlarining rivojlanish sur`atining ortga surilishi; o`qituvchi uchun o`qitish mazmuni va o`qitish sur`atlari hamda metodlari bo`ycha individual ishlarni tashkil etish, shuningdek, o`quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishdga qiyinchilikning yuzaga kelishi; katta va kichik yoshli o`quvchilar o`rtasidagi munosabatlarning qaror topmasligi.

XIX asr oxiri XX asr boshlarida, aqliy rivojlanishida farqi bo`lgan o`quvchilarni o`qitishda individuallashtirishga ahamiyat qaratish masalasi ayniqsa dolzarb xususiyat kasb etdi. SHunga mos ravishda tanlab o`qitish shakli yuzaga keldi (AqSHda Batov, Evropada Maingeyms tizimi). Evropa va AqSHda, XX asr boshida o`quvchilarning individual, faol, mustaqil o`quv ishlarini ta'minlashga qaratilgan ko`plab ta'lim tizimlarining samaradorligi sinab ko`rilgan. 1905 yili Dalton shahrida (Massachusetts shtati) o`qituvchi Elena Park Xerst tomonidan birinchi bor qo`llanilgan ta'limning individuallashtirilgan tizimi ular orasida eng radikal hisoblangan. Bu tizim dalton-reja nomi bilan pedagogika va maktab tarixiga kirdi. U ba`zan laboratoriya yoki ustaxonalar tizimi deb ham ataydilar. Bu tizimning mazmuni quyidagilardan iborat: o`quv faoliyatining muvaffaqiyati maktabda ishlash sur`atining har bir o`quvchining imkoniyatlari, ularning qobiliyatlariga moslashtirilishiga bog`liq; ta'lim faoliyati ustun turadigan o`qishni an'anaviy tashkil etish o`quvchining mustaqil o`quv faoliyatining markaziy hisoblanishi, o`qituvchi vazifasining faoliyatni odob bilan tashkil etishdan

iboratligi, sinf laboratoriyalarining ustaxonalar bilan almashtirilishi, darslarning bekor qilinishi, o`qituvchining yangi materialni tushuntirmasligi, o`quvchining laboratoriya yoki ustaxonalarda o`qituvchidan olingan topshiriq asosida mustaqil shug`ullanishlari va zarur bo`lgan paytda o`qituvchidan yordam so`rashlari.Mazkur tizim bir qator kamchiliklariga ko`ra keskin tanqi dga uchragan.

XXasr 20-yillarida maktab ishlari Ilmiy tekshirish instituti ta'limning loyihali tiziminitarg`ib qila boshladi. Uni amerikalik U.Kilpatrik ishlab chiqqan. O`qitish bu tizimining mazmuni o`quvchilarning o`zlari loyiha ishlari mavzuni tanlab olishlaridan iborat. U mavjud haqiqiy hayot bilan bog`langan bo`lishi va o`quv guruhi ixtisoslashishlariga qarab (yo`nalishlari) ijtimoiy-siyosiy, xo`jalik-ishlab chiqarish yoki madaniy-turmush tomonlarini aks ettirishi kerak bo`lgan. 60-yillardaTramk rejasi juda mashhur bo`ldi. Uni amerikalik professor pedagog Lyuyd Tramk ishlab chiqqan. O`qitishni tashkil etishning bu shakli katta auditoriyalarda (100-150 odam) mashg`ulotlarni, 10-15 kishilik guruhlarda va o`quvchilarning individual ishlarini birgalikda olib borishni taklif etadi. Turli xildagi texnik vositalardan foydalanib umumiy ma`ruzalarni olib borishga o`quv vaqtining 40 % i ajratiladi. Kchik guruhlarda mashg`ulotlarga (seminarlar) – 20 % i kabinet va laboratoriyalarda individual mustaqil ishlarni bajarishga 40 % i ajratiladi.70-yillarda o`qishni tashkil etish noan`anaviy shakllarini izlash davom ettiriladi. Tajriba va sinov maktablarini izlash birinchi navbatda sinf-dars tizimini modernizasiyalashtirish fikri bilan bog`liq bo`lgan. Izlanishlar asosiy masalasi – o`qishni individuallashtirish edi.Birinchi universitetlar paydo bo`lishi bilan ta'limning ma`ruza-seminar tizimi yuzaga kela boshlaydi. U yaratilgan paytdan beri µali deyarli hech bir katta o`zgarishlarga ega emas. Ma`ruza, seminar, amaliy va laboratoriya ishlari, konsultasiya va tanlagan kasbi bo`ycha amaliyot hozirgacha leksion-seminar tizim sifatida o`qishning asosiy shakllaridan biri bo`lib kelmoqda. Leksion-seminar tizimi o`zining sof ko`rinishida oliy va oliy maktabdan keyingi ta'lim amaliyotida qo`llaniladi. O`zbekistonda uch yillik o`rta maxsus, kasb-hunar ta'limini tadbiiq etilishi bilan leksion-seminar tizimidan akademik lisey va kasb-

hunar kollejlarda foydalanila boshlandi. Oxirgi paytlarda leksion-seminar tizimi elementlaridan o`rta maktab katta sinflarida ham qo`llanila boshlandi.

4.Darsda o`quvchilar o`quv faoliyatini tashkil etish zamonaviy shakllarining turlari. Turli dars tuzilmalaridan yanada samaraliroq foydalanish yo`llarini izlashda darsda o`quvchilar o`quv faoliyatlarini tashkil etish shakllari alohidaahamiyatga ega bo`lmoqda. Pedagogik adabiyotlar va maktab amaliyotida asosan uchta shunday shakllari qabul qilingan – ommaviy, guruhli va individual.

Ta`limning ommaviy shakli sinfdagi jami o`quvchilarning o`qituvchi rahbarligi ostida birgalikda harakatlarini ko`zda tutadi. Guruhli shaklida esa o`quvchilar 3-6 kishidan iborat guruhlar yoki juftliklarda ish olib boradilar. Guruhlar uchun topshiriqlar bir xil yoki turlcha bo`lishi mumkin. Individual shakli har bir o`quvchining alohida mustaqil ishlashini ko`zda tutadi.

O`qitish frontal shaklida, o`qituvchi bir vazifa ustida ishlayotgan butun sinf o`quv faoliyatini boshqarib boradi. U o`quvchilarning hamkorliklarini ta`minlaydi va hamma uchun bir bo`lgan ish sur`atini belgilaydi. Frontal ishlashning pedagogik samaraliligi ko`p jihatdan o`qituvchining butun sinfni nazorat qila bilishiga va shu bilan bir vaqtda har bir o`quvchining ishini ko`zdan qochirmasligiga bog`liq bo`ladi. Agarda o`qituvchi ijodiy jamoali ishlash muhitini yarata olsa, o`quvchilar diqqatini va faolliklarini ta`minlab tura olsa samarasi yana oshadi. Ammo frontal ishlash individual farqlarni hisobga olmaydi, u o`rta o`quvchiga mo`ljallangan. SHuning uchun ba`zi o`quvchilar berilgan ish sur`atidan ortda qoladilar, boshqalari esa zerikib, qiynalib ketadilar.

O`qish guruhli shaklida o`qituvchi sinf o`quvchilari guruhleri o`quv-o`rganish faoliyatlarini boshqaradi. O`quvchilarni zvenoli, brigadali, birlashtirish-guruhli va differensiyalangan guruhlariga taqsimlash mumkin. O`qish zvenoli shakli o`quvchilar doimiy guruhi o`quv faoliyatini tashkil etishni ko`zda tutadi.

Birlashtirish-guruhli shaklida sinfni odatda katta umumiy topshiriqni har biri faqatgina bir qismini bajaradigan guruhlariga ajratishni ko`zda tutadi.

Differensiyalashgan-guruhli ta'lim shakli doimiy guruhlar ham, bir xildagi o'quv imkoniyatlariga ega va o'quv ko'nikmalari bir xil darajada shakllangan o'quvchilarni birlashtirishini ko'zda tutadi. Guruhli shakllariga o'quvchilarning juft bo'lib ishlashlarini ham kiritiladi. O'quv guruhlari faoliyatlarini o'qituvchi o'zi bevosita hamda o'z yordamchilari – o'quvchilar fikriga qarab tayinlangan zvenolar va brigadar orqali boshqaradi.

Individual ta'limo'quvchilarning boshqa o'quvchilar bilan bevositaaloqalarini ko'zda tutmaydi. O'z mohiyatiga ko'ra sinf jamoasi yoki muayyan guruhlar bilan ishlashdan tubdan farq qilmasa-da, biroq o'quvchi o'zining shaxsiy imkoniyatlariga muvofiq o'qituvchi tomonidan berilgan topshiriqni mustaqil bajaradi. Bu maqsad yo'lida maxsus tayyorlangan kartochkalardan foydalanish mumkin.

Darsda o'qituvchiining e'tibori bir necha o'quvchiga qaratilsa, bu vaqtda qolgan o'quvchilar mustaqil ishlasalar ta'limning bunday shakli individual-guruhli shakl deb ataladi.

Zamonaviy ta'lim amaliyotida ko'proq ikki tashkiliy shakl:: ommaviy va individual shakllardan foydalaniladi. Ayni vaqtda guruhli va juftli o'qish shaklidan amaliyotda keng foydalaniladi.

Ta'limning ommaviy shakli ham, guruhli shakli ham jamoaviy hisoblanmasa-da, lekin ayrim pedagoglar ularni ommaviy ta'lim deb ko'rsatishga harakat qiladilar.

Jamoaviy ishlash faqatgina differensiyalashgan guruhli ishlar asosidagina tashkil etiladi. O'quv ishlarini tashkil etishning jamoaviy shakli o'qituvchi va o'quvchilarning dinamik yoki o'zgaruvchan tartibli juftliklarida kechayotgan munosabatlaridir. Ta'lim maqsadlari va foydalanshning qulayligi nuqtai nazaridan ta'lim shakllari quyidagicha darajalanadi:: asosiy, qo'shimcha va yordamchi ta'lim.

5.Dars - ta'limni tashkil etish asosiy shakli. Dars ta'lim jarayonining yaxlitligi nuqtai nazaridan ta'limning asosiy tashkiliy usuli hisoblanadi. Unda sinf-dars tizimining xususiyatlari aks etadi, unda o'quvchilarni ommaviy qamrab olish, tashkiliy tartib va o'quv ishlarining muntazamligi ta'minlanadi. Dars iqtisodiy

jihtadan foydalidir. O`quvchilar hamda sinf jamoasining individual xususiyatlarini bilishi o`qituvchi uchun har bir o`quvchi faoliyatiga rag`batlantiruvchi ta'sir ko`rsatishga imkon beradi. Dars doirasida ommaviy, guruhli va individual ta'lim shakllarini birlashtirish imkoniyati uning rad etib bo`lmaydigan ustunligi hisoblanadi.

Dars bevosita o`qituvchi rahbarligida aniq belgilangan vaqt davomida muayyan o`quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta'lim jarayonining asosiy shakli sanaladi. Darsda har bir o`quvchi xususiyatlarini hisobga olish, barcha o`quvchilarning mashg`ulot jarayonida o`rganilayotgan fan asoslarini egallab olishlari, ularning idrok etish qobiliyatlari va ma'naviy-axloqiy sifatlarini tarbiyalash hamda rivojlantirish uchun qulay sharoitlarni yaratiladi.

Dars ta'limning boshqa shakllaridan farq qiluvchi o`zigaxos belgilarga ega, chunonchi: o`quvchilarning doimiy guruhi, o`quvchilar faoliyatiga ularning har biri xususiyatlarini hisobga olish bilan rahbarlik qilish, o`rganilayotgan fan asoslarini bevosita darsda egallab olish (bu belgilari darsning faqat mazmunini emas, balki o`z xususiyatini ham aks ettiradi).

Darsning tuzilishi oddiy va ancha murakkab bo`lishi mumkin. Bu o`quv materialining mazmuni, darsning didaktik maqsadi, o`quvchilar va jamoa sifatida sinfning xususiyatlariga bog`liq..

Zamonaviy didaktikada dars quyidagi turlari ajratib ko`rsatilgan:

- aralash darslar;
- yangi ma'lumotlar, aniq hodisalar bilan tanishish bo`yicha yoki umumlashtirishlarni anglab etish va o`zlashtirish maqsadiga ega darslar;
- bilimlarini mustahkamlash va takrorlash darslari;
- o`rganilganlarni umumlashtirish va tizimlashtirish asosiy maqsadiga ega darslar;
- malaka va ko`nikmalarni ishlab chiqish va mustahkamlash darslari;
- bilimlarni tekshirish va tekshirish ishlarini o`rganish darsi;
- o`z tuzilishi bo`yicha oddiy bo`lgan, ya'ni bitta asosiy didaktik maqsadga ega bo`lgan dars turlari (o`rta va katta sinflarda qo`llash uchun mos keladi).

Boshlang`ch sinflarda o`quvchilar yoshlarini hisobgaolib o`quv ishlari turli xillaridan foydalanishga, yangi bilimlarni berishni avval ilgari o`rganilganni mustahkamlash, takrorlash bilan birgaolib borishga to`g`ri keladi. Hatto tekshirish darslari ham bu erda ko`pincha ishlar boshqa turlarini o`z chigaoladi: materialni og`zaki etkazish. qiziqarli hikoyani o`qish. Darsning aynan mana shu turi aralash (kombinasiyalashgan), yoki murakkab tuzilishli deb ataladi. Kombinasiyalashgan darsning taxminiy tuzilishi: uy vazifalarini tekshirish va o`quvchilar bilan savol-javob, yangi materialni o`rganish, o`zlashtirishini dastlabki tekshirish, mashq misollari davomida yangi bilimlarini mustahkamlash, ilgari o`rganilganlarni suhbat ko`rinishida takrorlash, o`quvchilar bilimlarini tekshirish va baholash, uyga vazifa berish.

O`quvchilarning yangi materiallar bilan tanishish darsi yoki yangi bilimlarni berish (o`rganish) darsi nisbatan keng doiradagi savollarni o`z chigaolgan va uni o`rganishga ko`p vaqtini talab qiluvchi, o`quvchilarga tanish bo`lmagan yangi material uning mazmuni bo`lgan ta`lim jarayoni. Bunday darslarda uning mazmuni, aniq maqsadi va o`quvchilarning mustaqil ish bajarishga tayyorgarliklariga qarab, ba`zi hollarda yangi materialni o`zi bayon etadi. Boshqa hollarda esa – o`qituvchi rahbarligi ostida o`quvchilarning mustaqil ishlari olib boriladi, uchinchi holda – unisi ham bunisidan ham foydalaniladi. Yangi material bilan tanishish darsining tuzilishi: yangi materialni o`rganish uchun asos bo`lgan avvalgi materialni takrorlash. O`qituvchining yangi materialni va darslik bilan ishlashni tushuntirishi, bilimlarni tushunishlarini tekshirish va dastlabki mustahkamlash, uyga vazifa berish.

Bilimlarni mustahkamlash darslarida o`quv ishining asosiy mazmuni ilgari o`zlashtirilgan bilimlarni mustahkam o`zlashtirish maqsadida ularni ikkinchi bor tushunib olish hisoblanadi.

O`quvchilar o`z bilimlarini yangi manbalar bo`ychaanglab oladilar va chuqurlashtiradilar yoki ularga ma`lum bo`lgan qoidaga yangi masalalar echadilar, ilgari olgan bilimlarini og`zaki va yozma takrorlaydilar yoki ilgari o`rganganlarini yanada chuqurroq va mustahkam o`zlashtirish maqsadida ulardan alohida

masalalar bo`ycha axborot beradilar. Tuzilishi bo`ycha bunday darslar quyidagi bosqichlardan o`tishni ko`zda tutadi: uy vazifasini tekshirish, og`zaki va yozma mashqlarni bajarish, topshiriqni bajarishni tekshirish, uyga vazifa berish.

Ko`nikma va malakalarni ishlab chiqish va mustahkamlash darslari bilimlarni mustahkamlash darslari bilan bog`liqdir. Bu jarayon bir necha maxsus darslar jarayonida amalga oshiriladi. Boshqa darslarda yangi mavzularni o`rganishda davom ettiriladi. SHu bilan birga avvaliga mashqni bajarish ishlari bolalar tomonidan o`qituvchi yordamida va ular topshiriqni qanday tushunganlarini daslab jiddiy tekshirish bilan bajarilsa, keyinchalik esa qaerda qanday qoida qo`llanilishini o`quvchilarning o`zlari belgilaydilar. Ular turli vaziyatlarda malaka va ko`nikmalarini qo`llash, shu jumladan, hayotiy amaliyotida qo`llashni o`zlashtirib olishlari kerak.

Umumlashtiruvchi darslari (bilimlarini umumlashtirish va tizimlashtirishlar) ilgari o`tilgan materialdan eng muhim savollari qayta takrorlanadigan va tizimlashtiriladigan, o`quvchilar bilimlarida mavjud kamchiliklari to`ldiriladigan va o`rganilayotgan kursning muhim g`oyalari ochib beriladigan darslar hisoblanadi. Umumlashtiruvchi darslar mavzu, bo`lim va o`quv kurslarining yakunida o`tkaziladi. Kirish va yakunlash darsning tarkibiy elementi hisoblanadi. Takrorlash va umumlashtirishning o`zi hikoya, qisqachaxabarlar, darslikni o`qib berish yoki o`qituvchining o`quvchilar bilan suhbatlashishi shaklida o`tkazilishi mumkin.

Tekshirish (nazorat) darslari o`qituvchiga o`quvchilarning ma`lum sohadagi bilim, malaka va ko`nikmalari shakllanganlik darajasi, o`quv materialini egallashdagi kamchiliklarni aniqlash, shuningdek, navbatdagi topshiriqlarning bajarish yo`llarini belgilab olishga yordam beradi. Tekshirish darslari o`quvchidan ushbu mavzu bo`ycha uning hamma bilim, ko`nikma va malakalarini qo`llashini talab etadi. Tekshirish og`zaki hamda yozma shaklda ham amalga oshirilishi mumkin.

YUqorida ifodalangan hamma darslarning majburiy elementi tashkiliy va yakuniy bosqich hisoblanadi. Tashkiliy bosqich maqsadlarni qo`yish va ularni

o`quvchilar tomonidan qabul qilish sharoitlari ta'minlash, ish sharoitini yaratish, o`quv faoliyati motivlarini dolzarblashtirish va materialni idrok etish, anglash, eslab qolish yuzasidan beriladigan ko`rsatmalarni shakllantirishni ko`zda tutadi. Darsga yakun yasash bosqchida maqsadlarga erishish qayd etiladi, ularga erishishda barcha yoki yakka o`quvchilarning alohida ishtiroki belgilanadi, ishlari baholanadi va istiqbollari belgilanadi.

Ta'limning tashkiliy shakli sifatida dars dinamik hodisadir. U pedagogik jarayonning yaxlitligini ta'minlaydi vata'limiy-tarbiyaviy-rivojlantirish vazifalarini ijobiy echimini topishga imkon beradi.

Dars rivojlanishining asosiy tendensiyalari darsga bo`lgan talablarda o`zining aniq ifodasini topadi.

Zamonaviy darslar quyidagi talablarga javob beraolishi lozim:

- fanning ilg`or yutuqlari, pedagogik texnologiyalardan foydalanish, darsni o`quv-tarbiyaviy jarayon qonuniyatlari asosida tashkil etish;

- darsda barcha didaktik tamoyil va qoidalarning optimal nisbatlarini ta'minlash;

- o`quvchilarning qiziqishlari, layoqati va talablarini hisobgaolish asosida ular tomonidan bilimlarning puxta o`zlashtirilishi uchun zarur sharoitlarni yaratish;

- o`quvchilar anglab etadigan fanlararo bog`liqliklarni o`rnatish;

- ilgari o`rganilgan bilim va malakalari, shuningdek, o`quvchilarning rivojlanish darajasiga tayanish;

- shaxsning har tomonlama rivojlantirishni motivasiyalash va faollashtirish;

- o`quv-tarbiyaviy faoliyat barcha bosqchlarining mantiqiyliigi va emosionalligi;

- pedagogik vositalardan samarali foydalanish;

- zarur bilim, ko`nikma va malakalar, fikrlash va faoliyat rasional usullarini shakllantirish;

- mavjud bilimlarni doimo boyitib borish ehtiyojini yuzaga keltirish;

- har bir darsni puxta loyihalashtirish, rejalashtirish, tashxis va taxmin qilish.

Har bir dars quyidagi uchta asosiy maqsadga erishishga yo`naltiriladi: o`qitish, tarbiyalash, rivojlantirish. Ana shularni hisobga olib darsga umumiy talablar didaktik, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi talablarda aniq ifodalanadi.

Didaktik (yoki ta`lim)iy talablarga har bir darsning ta`lim vazifalarini aniq belgilash, darsni axborotlar bilan boyitish, ijtimoiy va shaxsiy ehtiyojlarni hisobga olish bilan mazmunini optimallashtirish, idrok etish eng yangi texnologiyalarini kiritish, turli xildagi shakli, metodlari va ko`rinishlaridan mos ravishda foydalanish, dars tuzilishini shakllantirishga ijodiy yondoshish, jamoaviy faoliyat usullari bilan birga o`quvchilar mustaqil faoliyatlarini turli shakllardan birga foydalanish, operativ qaytaaloqani ta`minlash, amaliy nazorat va boshqaruvni amalga oshirish, ilmiy mo`ljal va darsni mahorat bilan o`tkazishni ta`minlash kabilari kiradi.

Darsga nisbatan qo`yiladigan tarbiyaviy talablar o`quv materialining tarbiyaviy imkoniyatlarini aniqlash, darsdagi faoliyat, aniq erishilishi mumkin bo`lgan tarbiyaviy maqsadlarni shakllantirish va qo`yish, faqat o`quv ishlari maqsadlari va mazmunidan tabiiy ravishda kelib chiqadigan tarbiyaviy masalalarni belgilash, o`quvchilarni umuminsoniy qadriyatlarda tarbiyalash, hayotiy muhim sifatlar (tirishqoqlik, tartiblilik, mas`uliyatlilik, intizomlilik, mustaqillik, ish bajarishga qobiliyatlilik, e`tiborlilik, halollik va boshqalar)ni shakllantirish, o`quvchilarga diqqat-e`tiborli munosabatda bo`lib, pedagogik o`qitish talablariga amal qilish, o`quvchilar bilan hamkorlik va ularning muvaffaqiyat qozonishlaridan foydalanishdan iborat.

Barcha darslarda doim amalga oshirilib boriladigan rivojlantiruvchi talablarga o`quvchilarda o`quv-o`rganish faoliyati ijobiy sifatlari, qiziqish, ijodiy tashabbuskorlik va faollik shakllantirish hamda rivojlantirish, o`quvchilarning idrok etish imkoniyatlari darajasini o`rganish, hisobga olish, "rivojlanishning yaqin zonasini loyihalashtirish", "o`zib ketish" darajasidagi o`quv mashg`ulotlarini tashkil etish, rivojlanishidagi yangi o`zgarishlarni rag`batlantirish, o`quvchilarning intellektual, emosional, ijtimoiy rivojlanishlaridagi «sakrash»larni oldindan ko`ra

bilish, boshlanayotgan o`zgarishlarni hisobgaolish asosida o`quv mashg`ulotlarini operativ qayta qurish kabilar kiradi.

Nostandart darslar. XXasr 70-yillari o`rtalarida, milliy maktablarda o`quvchilarning mashg`ulotlarga qiziqishlarining pasayish xavfi aniqlandi. Muammoni bartaraf etish maqsadida nostandart darslarning tashkil etilishiga alohida e`tibor qaratildi. Nostandart darsan'anaviy tuzilishdagi improvizasion o`quv mashg`ulotidir. Pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish nostandart darslarning o`nlab turlari mavjudligini ko`rsatdi. Ular orasida "berilish" darsi, amaliy o`yinlar, matbuot konferensiyalari, ijodiy hisobotlar, musobaqalar, KVN turidagi o`yinlar, tanlov, teatrlashtirilgan darslar, binar, kompyuterli darslar, fantaziyalar, "sudlar", haqiqatni izlash, "paradokslar", auksionlar, dialoglar va boshqalar ko`zga tashlanadi.

6.O`qituvchining darsga tayyorgarligi. Darsning samaradorligi uning puxta tayyorlanganligi va samarali tashkil etilganligi bilan bog`liq. YAxshi rejalashtirilmagan, etarlicha o`ylab chiqilmagan, shoshilinch tuzilgan va o`quvchilar imkoniyatlariga moslashtirilmagan dars sifatli bo`laolmaydi. Darsga tayyorgarlik aniq sharoitlarda eng yuqori yakuniy natijaga erishishni ta'minlovchi o`quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil etilishini ta'minlash, kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqishdir. O`qituvchining darsga tayyorgarligida quyidagi uchta bosqich ko`zga tashlanadi: tashxislash, bashoratlash, loyihalashtirish (rejalashtirish). SHu bilan birga o`qituvchi amaliy materiallarni yaxshi bilishi, o`z fanini erkin olib borishga erishishi lozim. Darsga tayyorgarlik asosini bo`lajak mashg`ultning algoritmlari, samaradorligi bog`liq bo`lgan omillar va holatlarni hisobgaolishni ta'minlovchi qadamlarni ketma-ket tartib bilan bajarish tashkil etadi. Algoritmni amalga oshirish aniq sharoitlarni diagnostika qilish bilan boshlanadi. Tashxis didaktik jarayon kechadigan barcha sharoitlarni oydinlashtirish, uning natijalarini belgilashdir. Unda o`quvchilarning imkoniyatlari, ularning faoliyatlari va xulqlari, motivlari, talab va layoqatlari, qiziqish va qobiliyatlari, bilimdonlik darajasi, o`quv materialining xususiyati, uning amaliy ahamiyati, dars tuzilishi, yangi axborotni

o`zlashtirish, mustahkamlash va tizimlashtirish, bilim, ko`nikma va malakalarini nazorat qilish hamda tuzatish kabi holatlar namoyon bo`ladi.

Bashoratlash bo`lajak darsni tashkil etilishining turli varianlarini baholash va ulardan qabul qilingan mezonlarga muvofiq eng ma`qulini tanlab olish.

Loyihalashtirish (rejalashtirish) o`quvchilarning o`quv faoliyatini boshqarish dasturini yaratish bo`lib, u darsga tayyorlanishning yakuniy bosqchi hisoblanadi. Loyiha (boshqarish dasturi) qisqa vaaniq, erkin tuzilgan, pedagog o`zi uchun boshqarish jarayoni muhim vaziyatlari (kimdan va qachon so`rash, qaerda mavzuni kiritish, mashg`ulot keyingi bosqchiga qanday o`tish, oldindan ko`zda tutilmagan qiyinchiliklar yuzaga kelganida jarayonni qaysi sxema bo`ycha qayta o`zgartirish)ni belgilab olishga imkon beruvchi hujjatdir. Boshqarish dasturi darsning an`anaviy rejasidan boshqarish ta`sir ko`rsatishlarini aniq va tushunarli belgilab olish bilan farq qiladi.

Ta`limning yordamchi shakllari. Ta`limning yordamchi shakllari: to`garak, praktikum, seminar, konferensiya, maslahat (konsultasiya), fakultativ mashg`ulot, o`quv ekskursiyalari, o`quvchilarning mustaqil uy ishlari va boshqalar sanaladi.

Maktabdan tashqari mashg`ulotlarning asosiy va barqaror turlariga o`qish jarayonining tarkibiy qismi sifatida qaraladigan, o`quvchilarning mustaqil uy ishlari kiradi. Uning asosiy maqsadi – darsda o`zlashtirilgan bilim, ko`nikma va malakalarini kengaytirish, chuqurlashtirish, ularni esdan chiqarishning oldini olish, o`quvchilarning individual layoqati, iste`dod va qobiliyatini rivojlantirishdan iborat. Bu ishlar o`quv dasturi talablari, o`quvchilarning qiziqish va ehtiyojlari hamda ularning rivojlanish darajalarini hisobgaolib quriladi. O`quvchilarning mustaqil uy ishlari ma`lum didaktik vazifalarni bajaradi. CHunonchi, darsda o`zlashtirilgan bilim, ko`nikma va malakalarni mustahkamlash, sinfda ishlab chiqilgan o`quv materialini kengaytirish va chuqurlashtirish, mashqlarni mustaqil bajarish ko`nikmalarini shakllantirish, dasturli material doirasiga kiruvchi hajmda individual topshiriqlarni bajarish asosida mustaqil fikrlashini rivojlantirish, individual kuzatishlar, tajribalar, gerbariy, tabiiy namunalar, otkritkalar, rasmlar,

gazeta va jurnal lavhalari statistik ma'lumotlar kabi o`quv qo`llanmalarini to`plash va tayyorlash va boshqalar.

Darslarda pedagogning o`quvchilar tomonidan uy vazifalarining halol bajarishlariga kam e'tibor berayotganliklari, ularni sinfda tekshirishga uninmasliklari, yaxshi o`zlashtirayotgan o`quvchilarni rag`batlantirib bormasliklari ta'lim amaliyotda keng tarqalgan kamchilik hisoblanadi. Uy vazifalarini tushuntirib berishga ko`pincha vaqt etmaydi, ular shoshilinch beriladi. Pedagoglar kamdan-kam hollarda, o`quvchilar uy vazifasini bajarayotganda duch keladigan qiyinchiliklarini ko`rsatib beradilar, ularni bartaraf etish yo`lini esa ko`rsatmaydilar. Natijasida mustaqil uy vazifalarining bajarilishi samarasiz bo`lib qoldi.

Fan to`garaklari yo`nalishi, mazmuni, ish metodi, o`qish vaqti va boshqa jihatlari bilan ajralib turadi. Ular o`quvchilarning qiziqish va qobiliyatlarini rivojlantirish, o`qishga ijobiy munosabatni shakllantirishga yordam beradi.. To`garaklar o`qishni hayot bilan aloqasini kuchaytiradi, fanlararo bog`liqlikni rivojlantiradi. Fan to`garaklarida o`quvchilarning ishlari o`quv jarayonini faollashtiradi, o`qish sifatini oshirishga yordam beradi.

Ta'limning yordamchi shakllariga ekskursiyalar ham kiradi. Ular ommaviy, guruhli va kchik guruhli bo`lishi mumkin. O`quv ekskursiyalari alohida fanlar hamda bir qancha fanlar bo`ycha ham rejalashtiriladi. Ekskursiyani muvaffaqiyatli o`tkazish uchun o`qituvchi unga puxta tayyorlanishi: ob'ekt va mashrut bilan oldindan tanishib chiqishi, to`la rejani ishlab chiqishi, o`quvchilarni bo`ljak topshiriqlarni bajarishga jalb etaolishi kerak. Ekskursiya rejasida mavzu va maqsad, ob'ekt, u bilan tanishish tartibi, o`quvchilar idrok etish faoliyatlarini tashkil etish, topshiriqni bajarish uchun zarur bo`lgan vositalar va uskunalar, yakun yasash ko`rsatiladi. Ekskursiyani o`tkazish metodikasi mavzu, didaktik maqsad, o`quvchilarning yoshi, ularning rivojlanishi hamda ekskursiya ob'ektiga bog`liq bo`ladi.

Maktab o`quv rejasi turli fakultativ va tanlovi bo`ycha kurslarni tashkil etishni ko`zda tutadi. Ular o`quvchilar, ularning ota-onalari istak va qiziqishlarini

hisobgaolish bilan ishlab chiqiladi. Amaliyotda fermerlik, iqtisod, elektro va radiotexnika, elektronika, polimerlar ximiyasi, astrofizika, psixologiya, etika, antik tarix, botanika ba'zi sohalari, ikkinchi chet tili, etnografiya, stenografiya, kutubxona ishi, rassomchilik, musiqa kabi kurslarni fakultativ sifatida o'rganiladi. Fakultativ va fanlarni ro'yxatini aniqlashda faqat o'quvchilar istaklari emas, balki ijtimoiy talablar va maktab imkoniyatidan kelib chiqiladi. Fakultativ va tanlovi bo'ycha mashg'ulotlar majburiy va umumiy o'rta ta'lim fanlari bilan uzviy bog'liqlikda o'tkazilishi kerak.

Maslahat (konsultasiya - o'quv suhbat)ga talablar ko'pincha o'quvchilarning ma'lum o'quv material yoki topshirig'i ustida mustaqil ishlashi sababli yuzaga keladi. Bunda ko'proq o'quvchi savol beradi. To'g'ri tashkil etilgan konsultasiya o'quvchilarga o'quv materialini egallashda qiyinchiliklarni engishga yordam beradi. Konsultasiya davomida o'qituvchi o'quvchilar faoliyatini u yoki bu masalani to'g'ri tushunishga mustaqil keladigan, ular uchun qiyin topshiriqni tushunib oladigan qilib, o'rganilayotgan materialni mohiyatini ochishga o'rganadigan qilib yo'naltiradi. Konsultasiya o'qituvchiga o'quvchilar bilimlaridagi kamchiliklarni aniqlash, alohida e'tibor berishni talab etuvchi vaziyatlarga ularning diqqatini jalb etishga imkon beradi. To'g'ri tashkil etilgan konsultasiya o'quvchilarda o'zini nazorat qilish, bilimlarga tanqidiy ko'z bilan qarashni tarbiyalaydi. O'qimishlilik darajasini to'g'ri aniqlashga yordam beradi.

7.Akademik lisey va kasb-hunar kollejlarda ta'limning ma'ruza-amaliy tizimi, uning belgilari vaxususiyatlari. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da ko'zda tutilgan o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari mustaqil hayotga kirib kelayotgan yoshlarga muayyan soha yo'nalishi bo'ycha chuqur, differensasiyalashgan kasbiy bilimlar berish imkoniyatini yaratadi.

Akademik liseylar va kasb-hunar kollejlarda ta'limning ma'ruza-amaliy tizimidan foydalaniladi. Mashg'ulotlar ikkita birlashtirilgan darslar ko'rinishida 90 minut davom etadi. Ularning o'zigaxosliklari quyidagilardan iborat:

- ma'ruza o'quvchilarning mustaqil ishlari uchun taxminiy asos sifatida katta hajmdagi tizimlashtirilgan axborotlarni berishning asosiy shakli (90 minut tashkil etiladi);

- amaliy mashg'ulot akademik lisey, kasb-hunar kolleji o'qituvchisi rahbarligi ostida o'lgan o'quv axborotlari (leksiya va mustaqil ishlari)ni chuqurlashtirish, tahlil qilish, kengaytirish, qo'llash va o'zlashtirilishini nazoratni tashkil etish shakli;

- akademik lisey, kasb-hunar kollejida o'qish asosiy shakli sifatida o'quvchilarning mustaqil faoliyatlari amalga oshiriladi;

- o'quv guruhi o'quvchilarni uyushtirishning asosiy shakli (uning doimiy tartibi odatda butun ta'lim davomida saqlanib qoladi);

- o'quv guruhlari to'plami akademik lisey, kasb-hunar kollejida kurslardan iborat bo'ladi;

- kurslarda o'quv mashg'ulotlari jadvalga binoan yagona o'quv rejasi va dasturlari bo'yicha amalga oshiriladi;

- o'quv yili ikki semestr, attestasiya davri va ta'tillarga bo'linadi;

- har bir semestr hamma o'quv fanlari bo'yicha yakuniy attestasiya (imtihon topshirish) bilan yakunlanadi;

- akademik lisey, kasb-hunar kollejida o'qish muhim fanlar bo'yicha attestasiya (bitiruv imtihonlarini topshirish) va mutaxassisligi bo'yicha bitiruv malakaviy ishni himoya qilish bilan yakunlanadi.

Akademik lisey, kasb-hunar kollejlarda ta'lim ma'ruza, seminar, laboratoriya ishi, o'quvchilarning ilmiy tadqiqotchilik ishlari (O'ITI), o'quvchilarning mustaqil o'quv ishlari, ishlab chiqarish amaliyoti, chet elda ish tajribasini oshirish kabi shakllarda tashkil etiladi. Ta'lim natijalarini nazorat qilish va baholash shakli sifatida kundalik, oraliq va yakuniy nazorat, baholash reytingi tizimidan, referativ va kurs, bitiruv ishlaridan foydalaniladi.

Nazorat uchun savollar:

1. Zamonaviy ta'limning asosiy turlarini ta'riflab bering.
2. "Ta'limning tashkiliy tizimi" tushunchasi mohiyatini tushuntirib bering.

3. Ta'limning individual shakli afzalliklari nimadan iborat?
4. Sinf-dars tizimining afzalliklari nimalardan iborat?
5. Zamonaviy darsga qanday talablar qo'yiladi?
6. O'quvchilar bilish faoliyatining individual, guruhli, frontal shakllaridan foydalanib mutaxassislik fani bo'yicha dars rejasi va konspektini ishlab chiqing.
7. Har bir darsda o'quvchilar faoliyatini nazorat qilishni amalga oshirish va baholash kerakmi? Agarda zarur deb hisoblasangiz mumkin bo'lgan metodik variantlarini ko'rsatib bering.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. N. Xo'jaev va boshqalar. "Pedagogika asoslari". Toshkent.,TDIU 2003.
2. Ochilova G.O., Musaxanova G.O. "Pedagogika" Toshkent. TDIU, 2005 yil.
- 3.Psixologiya -pedagogika. Pod.red. A.A.Radugina. Moskva 2003.
- 4.«Pedagogika» V.A.Slastenin, I.F.Isaev, A.I.Mixenko, E.N.SHiyanov. Moskva. «SHkolnaya pressa». 2004
5. Podlaso'iy I. P. Pedagogika. Moskva, 2003.
6. To'xtaxadjaeva M. Pedagogika. - T.: O'zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.29-44b.
- 7 .O'.Asqarova,M. Xayitboyev,M. Nishonov.Pedagogika.- T.: Talqin 2008

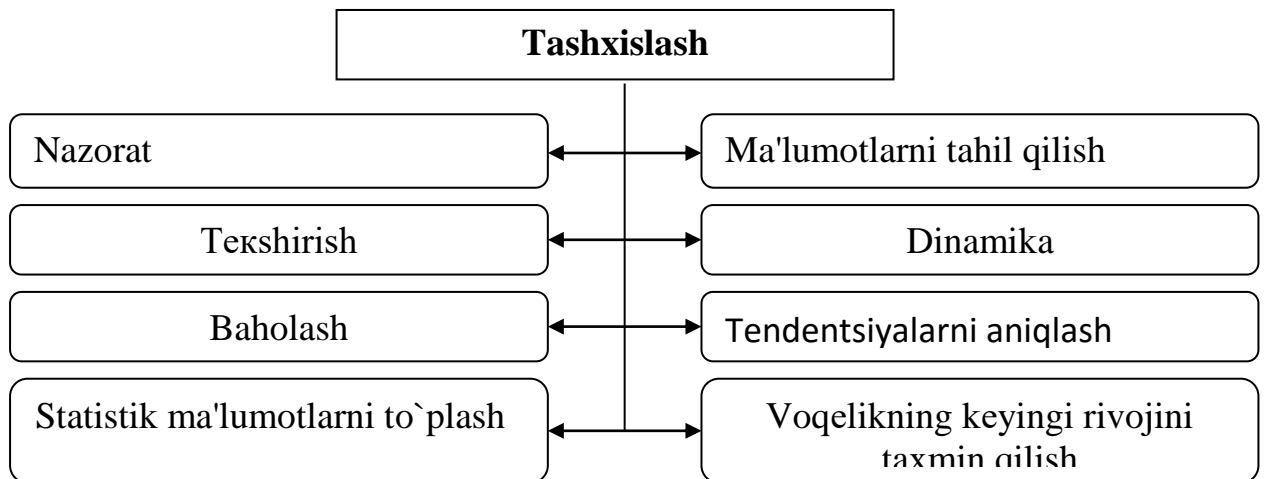
10-Mavzu: O`quvchilarning ijodiy bilim, ko`nikma va malakalarini tashxis etish

Reja:

1. Ta`lim olganlikni tashxis etishning mohiyati.
2. Ta`lim jarayonida nazorat va hisobgaolish, ularning vazifalari.
3. Ta`lim olganlikni nazorat qilish va tashxislash tamoyillari.
4. O`quvchilarning bilim, ko`nikma va malakalarini baholash mezonlari.

Tayanch tushunchalar: Ta`lim, ta`lim olganlik, tashxis etish, ta`lim jarayoni, hisobgaolish, nazorat qilish, baholash mezonlari.

1. Ta`lim olganlikni tashxis etishning mohiyati. Tashxisning mohiyati haqida gapirishdan oldin tashxisni umumiy yondashuv hamda tashxis-lashni amaliy pedagogik faoliyat jarayoni sifatida farqlab olaylik. ***Tashxis*** – bu didaktik jarayon kechadigan barcha sharoitlarni oydinlashtirish, uning natijalarini belgilash demak. Tashxisiz didaktik jarayonni sama-rali boshqarish, mavjud sharoit uchun optimal natijalarga erishish mumkin emas. Ta`lim olganlikni tashxislash orqali erishilgan natijalar va ta`-lim olganlik ajratib olinadi. SHuningdek, ta`lim olganlik tashxislash vaqtida belgilangan maqsadni amalgaoshirish darajasi sifatida ham qara-ladi. Didaktik tashxislashning ***maqsadi*** o`quv jarayonida kechadigan barcha jihatlarni uning mahsuli bilan bog`liq holda o`z vaqtidaaniqlash, baholash va tahlil qilishdan iborat. Yuqoridagilardan ma`lum bo`ladiki, tashxis ta`lim oluvchilarning bilim, ko`nikma va malakalarini an`anaviy tekshirishga nisbatan kengroq va chuqurroq ma`no kasb etadi. Ta`limni baholash yoki tekshirish faqat nati-jalarni qayd etadi, biroq ularning kelib chiqishini izohlamaydi. Tashxis natijalarni ularga erishish yo`llari va vositalari, usullari bilan aloqa-dorlikda baholaydi, ta`lim mahsulining shakllanish jarayonlari va bos-qchlarni aniqlaydi. Tashxislash nazorat, tekshirish, baholash, statistik ma`lumotlar to`plash, ularni tahlil qilish, dinamika, tendensiyalarni aniqlash, voqealarning keyingi rivojini taxminlashni o`z chigaoladi.

Tashxislashning asosiy tarkibiy qismlari

O`quvchilarning bilim, ko`nikma va malakalarini nazorat qilish, ba-holash tashxislashning zaruriy tarkibiy qismlari sanaladi. Ular pedago-gik texnologiyaning ancha qadimiy usullaridir. Nazorat va baholash maktab amaliyoti rivojining doimiy hamrohi bo`lib kelgan. SHunga qaramay, bugun ham baholashning mazmuni, texnologiyalari haqida qizg`in munozaralar da-vom etmoqda. Avval bo`lgani kabi pedagoglar baho nimani qayd etishi lo-zimligini aniqlashga urinmoqdalar. Ular baho nimani ko`rsatishi lozimli-gi: ta`lim oluvchi o`zlashtirishning qat`iy belgilovchisi – sifat ko`rsatki-chi bo`lishi kerakmi, yo aksincha, u yoki bu ta`lim tizimining ustunligi va kamchiliklarining ko`rsatkchi bo`lishi kerakmi degan masalada bahslashib kelmoqda. Ta`limni baholashda ziddiyatli qarashlarning tug`ilishini buyuk pedagog YA.A.Komenskiy ham ta`kidlab o`tgan edi. U pedagoglarni o`zlari ega bo`lgan baholash huquqidan aql bilan foydalanishga chaqirgan. Ta`lim oluv-chilarga nisbatan nazoratning ob`ektiv bo`lishiga erishish didaktik tizim-larning asosida yotadi.Olimlarning ta`kidlashcha, demokratlashgan ta`lim tizimida yuzaki (formal) nazorat bo`lmasligi lozim, Didaktik nazorat o`qitishning o`zigaxos metodi sifatidaaniq ifodalangan ta`lim beruvchi, rivojlantiruvchi yo`nalganlikga ega bo`lishi, o`z-o`zini nazorat qilish bilan birlashishi, eng avvalo, ta`lim oluvchining o`zi uchun zarur va foydali bo`lishi lozim. Ta`lim tizimini demokratlashtirish bilim, ko`nikma va malakalarni

nazorat va baholashdan emas, balki baho yordamida o`qishga undashning eskirgan shakllaridan voz kechishni talab qiladi. O`quvchilarning o`quv mehnatini rag`batlantirishning yangi usullarini izlash, ta`lim va tarbiya soha-sida kuch to`plab borayotgan shaxsiy foyda tamoyili yangcha yondashuvlarni belgilab beradi. Tashxislash tizimida baho rag`batlantirish vositasi sifa-tida bir qator afzalliklarga ega bo`ladi. Birinchi navbatda, baholovchi fikrlar (ballar) qo`llanishi mumkin bo`lgan tashxislash natijalari shaxsning o`z darajasini belgilashga ko`maklashadi, bu esa raqobatli ta`lim sharoitlarini yaratishda muhim omil sanaladi.

Ta`lim jarayonida nazorat va hisobgaolish, ularning vazifalari. Ta`lim jarayonining muhim tarkibiy qismlaridan biri - nazorat va hisobgaolishdir. Bu tushunchalar o`zigaxos mohiyat vaxususiyatlarga ega. O`qi-tuvchi nazorat va hisobgaolishni to`g`ri tashkil etsa, ta`lim jarayonining samaradorligi ortadi. Buning uchun o`qituvchi o`quvchining o`quv materiallarini o`zlashtirish darajasini aniqlab borishi lozim.

Nazorat (ta`lim jarayonida) ta`lim oluvchining bilim, ko`nikma va malakalari darajasini aniqlash, o`lchash va baholash jarayonini anglatadi. Aniqlash va o`lchash esatekshirish deb ataladi.

Tekshirish – nazoratning tarkibiy qismi bo`lib, uning asosiy didak-tik vazifasi o`qituvchi va o`quvchilar o`rtasida aks aloqani ta`minlash, pedagog tomonidan o`quv materialini o`zlashtirish haqida ob`ektiv axborot olinishi xamda bilimlardagi kamchilik va nuqsonlarni o`z vaqtida aniqlash-dir. Tekshirishning maqsadi nafaqat o`quvchining bilim darajasi, sifati, balki uning o`quv mehnati hajmini ham aniqlashdan iborat.

O`quvchilarning bilim va malakalarini tekshirish qo`yida ko`rsatilgan mantiqiy ketma-ketlikda olib borilishi kerak:

Tekshirish tizimidagi *birinchi bo`g`in* ta`lim oluvchilarning bilim darajasini **oldindan aniqlash** hisoblanadi. Odatda, u o`quv yili boshida o`quvchilar tomonidan avvalgi o`quv yilida o`zlashtirilgan bilimlari darajasini aniqlash maqsadida o`tkaziladi. Bu kabi tekshirish, shuningdek, o`quv yilining o`rtasida

yangi bo`lim (kurs)ni o`rganishga kirishilganda ham o`tkazilishi mumkin va o`rinli bo`ladi.

Bilimlarni tekshirishning *ikkinchi bo`g`ini* har bir mavzuni o`zlash-tirish jarayonidagi **joriy tekshirishdir**. Joriy tekshirish ta`lim oluv-chilar tomonidan o`quv dasturida belgilangan ayrim alohida elementlarni o`zlashtirish darajasini tashxislash imkonini beradi. Mazkur tekshirish-ning asosiy vazifasi o`rgatishdir. Bunday tekshirishning shakl va metod-lari turlcha bo`lib, ular o`quv materialini mazmuni, murakkabligi, o`quvchi-larning yoshi va tayyorgarligi, ta`lim bosqchi va maqsadlari, muayyan peda-gogik sharoitlarga bog`liq bo`ladi.

Takroriy tekshirish bilim, ko`nikma va malakalarni tekshirishning **uchinchi bo`g`ini** sanalib, joriy tekshirish kabi mavzuli bo`lishi mumkin. Yangi mavzuni o`rganish bilan birga o`quvchilar avval o`rganilganlarni tak-rorlaydilar. Takroriy tekshirish bilimlarni mustahkamlashga ko`maklasha-di, biroq o`quv ishlari bosqchini tavsiflash, bilimlarni o`zlashtirish mus-tahkamligi darajasini tashxislash imkonini bermaydi. Ushbu tekshirish tashxisning boshqa turlari va metodlari bilan birga qo`llanilsagina kutil-gan samarani beradi.

Tizimning *to`rtinchi bo`g`ini* o`quvchilarning bilim, ko`nikma va malakalarini yaxlit bo`lim yoki kursning alohida mavzusi bo`ycha **davriy tekshirish** hisoblanadi. Mazkur tekshirishning maqsadi – kursning turli qismlarida o`rganilgan o`quv materialining strukturaviy elementlari o`rtasidagi o`zaroaloqalarni o`zlashtirish sifatini tashxislash. Davriy tekshirishning asosiy vazifasi – tizimlashtirish va umumlashtirish.

Tekshirishni tashkil etishda *bashinchi bo`g`in* ta`lim oluvchilarning, ta`lim jarayonining barcha bosqchlarida egallangan bilim, ko`nikma va malakalarini **yakuniy tekshirish va hisobga olishdir**. O`zlashtirishning yaku-niy hisobi har bir chorak va o`quv yili oxirida o`tkaziladi. U olingan baho-larni qo`shib, o`rtachaarifmetik ballni mexanik tarzda chiqarishdangina iborat bo`lmasligi lozim. Bu, avvalo, mazkur bosqchda belgilangan maqsadga muvofiq tarzda amaldagi ta`lim olganlik darajasi (sifati)ni tashxis-lashdir.

Tekshirishdan tashqari nazorat o`z chiga baholashni (jarayon sifa-tida) va bahoni (natija sifatida) ham oladi. **Baholash** deb bilim, ko`nikma va malakalarni o`quv dasturida ko`rsatilgan etalon (ko`rstakch, qolip, o`lcha-gch)lar bilan solishtirishni aytamiz. **Baho** deb baholashning ball shaklida ko`rsatilgan son jihatdan o`lchamiga aytiladi. O`zlashtirish tabellari, sinf, guruh jurnallari, reyting daftarchalari va shu kabilarda baholar shartli belgilar, kod signallari, xotiralash belgilari va hokazolar baho ko`rini-shida qayd etiladi. O`quvchining o`zlashtirish darajasini baholash uchun na-zorat yakunlari (natijalari) asos bo`ladi. Bunda o`quvchilar ishining ham sifat, ham miqdor ko`rsatkchlari hisobga olinadi. Miqdor ko`rsatkchlari ko`proq ballar yoki foizlarda, sifat ko`rsatkchlari esaa`lo, yaxshi, qoni-qarli va hokazo baholovchi fikrlar yordamida qayd etiladi. Har bir baholovchi fikrga oldindan kelishilgan (belgilangan) ball, ko`rsatkch (masalan, o`rin – 1, 2, 3, 4 va hokazo) tayinlanadi. Bunda baho o`lchash va hisoblashlar natijasida olinadigan son emas, balki baholovchi fikrga yuklangan ma`no ekanini unutmaslik muhim. Baholarni son sifatida qo`llashga berilib ketishning oldini olish uchun bir qator mamlakatlarda baholar harfli (A, V, S, D va hokazo) ifodaga ega.

Bahoni amalda egallangan bilim, ko`nikma va malakalar bilan davlat ta`lim standartiga ko`ra o`zlashtirilishi belgilangan bilim, ko`nikma va malakalar umumiy hajmi o`rtasidagi nisbat sifatida tushunish (ta`rif-lash)dan ta`lim darajasining miqdoriy mazmuni kelib chiqadi. O`zlashtirish (ta`lim samaradorligi) ko`rsatkchi $B=A/T*100\%$ nisbat asosida hisoblanadi. Bunda:

B – o`zlashtirish (ta`lim samaradorligi) bahosi;

A – amalda o`zlashtirilgan bilim va malakalarning hajmi;

T – o`zlashtirish uchun taklif etilgan bilim va malakalarning to`liq hajmi.

Ko`rinib turibdiki, o`zlashtirish ko`rsatkchi (baho) bu o`rinda 100% – axborotni to`liq o`zlashtirish va 0% – uning umuman mavjud emasligi o`rtasida bo`ladi. Ma`lumki, baholash funksiyasi ta`lim darajasini qayd etish bilangina cheklanmaydi. Baho – pedagog ixtiyoridagi o`qishni, ijobiy moti-vasiyani rag`batlantirishning va shaxsga ta`sir ko`rsatishning yagona vosita-si. Aynan xolis (ob`ektiv) baholash ta`sirida, o`quvchilarda adekvat o`z-o`zi-ni baholash, shaxsiy

muvaffaqiyatlarga tanqidiy munosabat yuzaga keladi. SHu bois bahoning ahamiyati, vazifalarining xilma-xilligi o`quvchilar o`quv faoliyatining barcha jihatlarini aks ettiradigan va ularni aniqlashni ta'-minlaydigan ko`rsatkchlarni izlab topishni talab etadi.

O`qituvchi o`qitish bilan bir vaqtda o`quvchilarning o`rganilayotgan mavzuni qanday qilib idrok etishini, esda saqlashgaxarakat qilishini va uni amalda qo`llash malakalarini egallashini hisobgaolib borishi kerak. **Hisobgaolish** – bu o`qitishning muayyan bir davrida o`quvchilar va o`qituvchi faoliyatini umumlashtirib xulosalash.

Hisobgaolish natijasida o`qituvchi ham, o`quvchi ham o`zlarining key-ingi bajaradigan ishlarining shaklini va mazmunini belgilaydi. O`zlash-tirishni hisobgaolish o`quvchilarning bilish faoliyatini rag`batlantirib, ma'lum bir harakatlarni bajarish uchun uning irodasini tarbiyalaydi. SHu-ningdek, o`zlashtirishni hisobgaolish o`qituvchining faoliyatni ham tashkil etadi. O`qitish metodlari va shakllarining tabora takomillashuvi natija-sida baho o`qituvchining pedagogik mahorati ko`rsatkchigaaylanmoqda va o`qituvchining o`z malakasini oshirib borishida muhim ahamiyatga ega bo`lmoq-da.

To`g`ri tashkil etilgan hisobgaolish natijasida o`qituvchi o`quvchi-larning o`zlashtirishini aniq baholay oladi, ularning o`z bilimlarini ta-komillashtirishga intilishini yuzaga keltiradi, aqliy vaahloqiy rivoj-lanishiga ta'sir etadi.

O`quvchilarning o`zlashtirish natijalarini hisobgaolishda quyida-gilarga e'tiborni qaratish lozim:

- 1) o`quv dasturi asosida mavzu va bo`limni o`rganishda o`quvchilarning bilim, ko`nikma va malakalarini har tomonlama nazorat qilish;
- 2) har bir yakunlangan mavzu bo`ycha o`quvchilarning faoliyati to`g`risi-da to`liq xulosa chiqarish;
- 3) o`rtachaarifmetik ma'lumotlarga tayanibgina o`quvchilarning o`zlash-tirish darajasini baholamaslik;

4) o`quvchilarning mavjud bilimlariga aniq, batafsil ma'lumot (tav-sif) berish uchun ularning bir necha o`quv yilidagi statistik o`zlashtirish ma'lumotlarga asoslanib tahlil etish.

Demak, o`zlashtirishni nazorat qilish va hisobga olish nazorat, o`qi-tish, tarbiyalash va rivojlantirish vazifalarini bajaradi.

Nazorat qilish vazifasi o`quvchilarning bilim, ko`nikma va malakalari darajasini aniqlash va baholashdan iborat. Bu o`quv materiallarini o`rganishning keyingi bosqichiga o`tish imkoniyatlarini aniqlashtiradi ham-da o`qituvchining o`quv metodlarini va usullarini to`g`ri tanlaganini nazorat qiladi. Nazorat qilish vazifasi o`quv materiallarini o`rganishning maqbul yo`llarini topish bilan bog`liqdir.

O`qitish vazifasi o`quvchilarning bilimini tekshirishda aniq ko`ri-nadi. Yangi mavzuni mustahkamlash jarayonida yoki uy vazifalarini tekshirishda o`quvchilarning o`tilgan mavzuni takrorlashga, ular uchun tushunarsiz bo`lgan ma'lumotlarni bilib olishlariga imkon tug`iladi. Chunki guruhdagi boshqa o`quvchilar javob berayotgan o`quvchining fikrlarini diqqat bilan tinglashadi va avval egallangan bilimlarni mustahkamlab, qo`shimcha ma'lumotlar bilan boyitishadi. O`rtoqlarining javoblariga qo`shimcha qilishga yoki echilmay qolgan savollarga javob berishga shaylanish orqali o`rganilgan mavzuni aniqlashtirishga harakat qiladi. Nazoratning **tarbiyalash vazifasi** shundan iboratki, o`quvchilar tekshirishga tayyor bo`lish uchun darslarni o`z vaqtida tayyorlaydilar, bo`sh vaqtlaridan umumli foydalanishga harakat qiladilar, intizomga o`rganadilar. Shuningdek, tekshirish va baholash o`quvchining o`z bilimlari va qobiliyatlarini o`zi mustaqil aniqlashiga ham yordam beradi. O`zidagi kamchiliklarni ko`raolishga va uni tugatish yo`llarini izlashga ko`maklashadi. Lekin o`quvchining bilimini baholashda o`qituvchi nohaqlikka yo`l qo`ysa, o`quvchi bilan o`qituvchi o`rtasida ziddiyat kelib chiqadi. Uy vazifalarining esa haddan ziyod ko`p bo`lishi ham o`quvchilarning yuzaki dars tayyorlashiga olib keladi. Eng asosiysi, o`zlashtirishni hisobga olish, shaxsning ijobiy fazilatlarini shakllantirish, yaxshi o`qishgahohish uyg`otish, o`quv ishlariga vijdonan yondashish, javob

berishga tayyorlanishda mustaqil bo'lish hamda bilish faoliyatini chuqurlashtirishga qaratilmog'i lozim. Agar nazoratning o'qitish va tarbiyalash vazifalari to'g'ri amalga oshirilsa, shaxsning tafakkurini rivojlantirishga, his-tuyg'ulari va axlo-qiy sifatlarini tarbiyalashga imkon tug'iladi. Bu esa o'z-o'zidan nazoratning *rivojlantiruvchi vazifasi* sanaladi.

Ta'lim olganlikni nazorat qilish va tashxislash tamoyillari.

Pedagogikada o'quvchilarning ta'lim olganligini tashhislash va nazorat qilish tamoyillarining tizimi ishlab chiqilgan. Ulardan eng muhimlarixolislik (ob'ektivlik), tizimlilik (sistemalilik), ko'rgazmalilik (oshko-ralik) sanaladi. *Xolislik (ob'ektivlik)* tashxis testlari (topshiriqlari, savollari), tashxis jarayoni mazmunining ilmiy asoslanganligi, pedagog-ning barcha ta'lim oluvchilarga do'stona munosabati hamda bilim, malaka-larni baholashning aniq ko'rinishda belgilangan mezonlaridan iborat. Amalda tashxisning xolisligi qo'yilgan baholar nazorat metodlari va vosi-talaridan, tashhis o'tkazgan o'qituvchidan qat'iy nazar xamma vaqt mos keli-shini anglatadi.

Tizimlilik (sistemalilik) tamoyilining talabi shundan iboratki, tashhislash nazoratini ta'lim jarayonining barcha bosqchlarida – bilim-larni boshlang'ch idrok etishdan toamalda qo'llashgacha bo'lgan bosqchlaridaolib borish kerak. Tizimlilik barcha ta'lim oluvchilar o'quv muassasida bo'l-gan birinchi kundan boshlab oxirigacha muntazam tashhisga jalb etilishini anglatadi. Ta'lim oluvchining bilimi va egallashi lozim bo'lgan barcha ji-hatlarni ishonchli tekshirish uchun ta'lim nazoratini tez-tez o'tkazish kerak. Tizimlilik tamoyili tashhis o'tkazishga bir butun yondashuvni talab etadi-ki, bunda nazorat, tekshirish, baholashning turli shakllari, metodlari, vo-sitalari uzviy o'zaro bog'liqlikda va birlikda qo'llaniladi, bir maqsadgaxizmat qiladi. Bu kabi yondashuv tashxisning ayrim metodlari va vositala-rini mutloqlashtirishga yo'l qo'ymaydi.

Ko'rgazmalilik (oshkoralik) tamoyili avvalo barcha ta'lim oluvchi-larni aynan bir hil mezonlar bo'ychochiq sinovdan o'tkazishni anglatadi. Tashhis jarayonida belgilanadigan har bir o'quvchi reytingi ko'rgazmali, qiyo-siy xarakterga ega. Oshkoralik tamoyili, shuningdek, baholarni e'lon qi-lish va

motivasiyalashni talab etadi. Baho mo`ljali (orientir) bo`lib, ta`lim oluvchilar unga muvofiq o`zlariga qo`yiladigan talablar va pedagogning xo`lisligi xaqida fikr yuritadi. Tamoyilni amalga oshirishning zarur sharti tashhislash natijalarini e`lon qilish, ularni manfaatdor shaxslar ishti-rokida muhokama va tahlil qilish, no`qsonlarni tugatishning istiqbolli rejalarini tuzish xisoblanadi.

O`quvchilarning o`quv faoliyatini nazorat qilish turlari, shakl va metodlari. Xozirgi davr pedagogik amaliyotida o`quvchilar o`quv faoliyatini nazorat qilishning qo`yidagi *turlaridan* foydalaniladi:

- joriy nazorat;
- oraliq nazorat;
- yakuniy nazorat.

Joriy nazorat o`qituvchi tomonidan o`quvchilarning xar bir o`quv ishini muntazam nazorat qilishni hamda ularning o`rganilgan mavzularni o`zlashtirish bo`ycha bilim, ko`nikma va malakalari darajasini tekshirishni o`z chiga oladi. Bilim darajasini tekshirish fanning har bir mavzusi bo`yi-cha kundalik ballar qo`yib borishni nazarda tutadi. Joriy nazorat o`qituvchini xar bir o`quvchining o`quv faoliyati bo`ycha tezkor ma`lumotlar bilan ta`minlaydi, o`qitish jarayonini boshqarishda yaxshi natija beradi, o`zlash-tirmagan o`quvchilarni o`z vaqtida aniqlaydi, o`zlashtirmaslikni bartaraf etish bo`ycha choralar belgilaydi.

Oraliq nazorat - bu o`quvchilar tomonidan mazkur fanning muayyan bob yoki bo`limlarining o`zlashtirilganini tekshirish. Oraliq nazoratni o`qituvchi dars jadvali asosida darsda o`quv materialining o`zigaxos xusu-siyatini hisobga olgan xolda o`tkazadi.

Oraliq nazorat o`tkazishdan oldin o`quvchilar ogohlantiriladi. Har bir oraliq tekshirish alohida-alohida shkala asosida baholanadi.

Yakuniy nazorat – choraklik, yarim yillik, yillik va davlat attesta-siyasi sinovlari singari turlarga bo`linadi. Yakuniy nazorat og`zaki, yozma, test hamda amaliy topshiriqlarni bajarish metodlari asosida o`tkaziladi.

Nazoratning shakli o`quv ishini tashkil etish shakliga bog`liq bo`ladi. O`qituvchi uni mavzudan kelib chiqib tanlaydi. Nazoratning asosiy **besh shakli** mavjud:

- **nazoratning ommaviy (frontal) shaklida** o`qituvchi o`quvchilarga materialning ma`lum bir hajmi bo`ycha savol beradi, o`quvchilar unga qisqa javob qaytaradi. Mazkur so`rash ko`pchilik o`quvchini nazorat qilishni ta`minlaydi va butun guruhni faollashtiradi. Ammo bu nazoratni o`quvchilar-ning bilim darajasini har tomonlamaaniqlash uchun qo`llab bo`lmaydi.

- **nazoratning guruhli shaklida** o`quvchilarning ma`lum bir qismi nazorat qilinadi. O`qituvchi tomonidan o`quvchilar guruhiga vazifa beriladi va uni shu guruh bajaradi. Lekin masalani hal qilishda boshqa o`quvchilar ham qatnashishi mumkin. Guruh ishlayotgan paytda qolgan o`quvchilar bo`sh qolmaydi, ular o`rtoqlarining bajargan ishlarini baholash uchun o`z ustilarida ishlab o`tiradi.

- **nazoratning individual shaklidan** har bir o`quvchining bilim, ko`nikma va malakasi bilan mukammal tanishish uchun foydalaniladi. Nazoratning bu shaklida odatda o`quvchilar javob berish uchun sinf taxtasi oldiga chaqiriladi.

- **nazoratning kombinasiyalangan (biriktirilgan) shakli** individual nazoratni ommaviy va guruhli shakllar bilan birlashtirishni taqozo etadi. Bu nazoratni hajmi katta mavzularni barcha o`quvchilardan so`rash kerak bo`lgan vaqtda foydalanadi. Har bir o`quvchiga alohida topshiriq beriladi va bir vaqtda birnecha o`quvchini tekshirish mumkin bo`ladi.

- **o`z-o`zini nazorat qilish shakli** ta`lim jarayonidachki aks aloqaning bo`lishini ta`minlaydi. Nazoratning bu shakli psixologik mezonlarga asoslanadi. Uning samaradorligi o`qituvchining kasbiy mahoratiga bog`liq bo`ladi.

O`quvchilarning o`quv faoliyatini nazorat qilish **metodlari** qo`yidagilar: *og`zaki tekshirish, yozma tekshirish, amaliy topshiriqlarni bajarishga asoslangan tekshirish, uy vazifalarini tekshirish.*

Og`zaki tekshirish. Bu metod bilimlarni nazorat qilish va baholashning ancha keng tarqalgan an`anaviy usullaridan biridir.

Og`zaki tekshirishning mohiyati shunda ko`rinadiki, o`qituvchi o`quvchilarga o`rganilgan mavzuning mazmunidan kelib chiqib, savollar beradi va ularni javob berishga undaydi. Ana shu tarzda ularning o`zlashtirish dara-jasini aniqlaydi. Og`zaki tekshirish o`quvchilarning bilimlarini tekshi-rishni savol-javob usuli asosida amalga oshiriladi. Ushbu usul ayrim hol-larda suhbat usuli deb ham ataladi. Og`zaki tekshirishda o`qituvchi o`rgani-layotgan mavzuni alohida qismlarga ajratadi va ularni har biridan o`quvchilarga savollar beradi. Biroq o`quvchilarning nutqini o`stirish hamda ularning chuqur va mustahkam bilimga ega bo`lishlari uchun ulardan shu yoki oldingi mavzuni butunlay esga tushirishni talab qilish mumkin.

Yozma tekshirish – o`quvchilarning bilim, ko`nikma va malakalarini nazorat qilish va baholashning eng samarali usullaridan biri bo`lib, ular-ning ijodiy qobiliyatlarini baholash imkonini beradi. Mazkur usulning mohiyati shundaki, o`qituvchi alohida mavzu yoki o`quv dasturining ma`lum bo`limini o`tib bo`lganidan so`ng oz vaqtning chida barcha o`quvchilarni tek-shirishi mumkin. YOzma tekshirish nazorat ishi, insho, bayon, diktant va b. yor-damida olib boriladi. Ammo o`qituvchi va o`quvchi o`rtasida bevosita aloqa-ning yo`qligi sababi, uning fikrlashini kuzatish imkoni bo`lmaydi.

Amaliy topshiriqlarni bajarishga asoslangan tekshirish. Bajarilayotgan amaliy harakatlar (sport, mehnat harakatlari)ning to`g`rili-gini kuzatish yoki olingan natijalarga tayanishdan iborat bo`lishi mumkin. Amaliy tekshirish tabiiy-matematik sikldagi fanlardan o`quvchilarning o`z-lashtirishini xisobga olishda keng foydalaniladi. Bu usul yordamida o`quv-chilarning olgan bilimlarini amaliyotda qo`llay olish malakasi aniqlanadi.

Uy vazifalarini tekshirish. O`quvchilarning o`zlashtirishini nazorat qilish uchun ularning uyga berilgan vazifalarni bajarishini tekshi-rish katta ahamiyatga ega. Uy vazifalarini tekshirish o`qituvchiga o`quvchi-larning o`quv ishiga bo`lgan munosabatini, o`rganilgan materialni qanchalik egallaganligini, uy vazifalarini bajarishdagi mustaqillik darajasini aniqlashga imkon beradi. Ma`lumki, bugun ta`lim tizimida reyting nazoratidan keng foydalanilmoqda. **Reyting deganda**

baholash, tartibga keltirish, klassifi-kasiyalash, bironta hodisani oldindan belgilangan shkala bo`ycha baholash tushuniladi. Reyting nazorati o`quvchining ma'lum bir fandan reytingini aniqlaydi.

Shkalalash – aniq jarayonlarni raqamlar tizimi yordamida model-lashtirish..

Reyting nazoratida o`quvchilarning o`quv faoliyatini nazorat qilish-ning yuqorida keltirilgan metodlari bilan birga test usulidan ham sama-rali foydalanilmoqda. Test so`rovidan nafaqat o`quvchilarning bilim, ko`nikma va malakalari darajasini aniqlash, balki 1993 yildan boshlab O`z-bekiston Respublikasidaabiturientlarni oliy o`quv yurtlariga tanlov aso-sida qabul qilish jarayonida ham samarali foydalanib kelinmoqda.

Test – aniq maqsad asosida, muayyan holat darajasini sifat va miqdoriy ko`rsatkchlarda belgilashga imkon beruvchi sinov vositasi.

Pedagogik amaliyotda testning bir qator afzalliklari ko`zga tash-lanadi. Ular quyidagilardir:

- 1) nazorat uchun vaqtning kam sarflanishi;
- 2) nazariy vaamaliy bilim darajasini ob`ektiv sharoitdaaniqlash imkonining mavjudligi;
- 3) bir vaqtning o`zida ko`p sonli o`quvchilar bilan nazoratni tashkil etish mumkinligi;
- 4) bilim natijalarining o`qituvchi tomonidan qisqa muddatda tek-shirilishi;
- 5) barcha o`quvchilarga bir xil murakkablikdagi savollar berilib, ular uchun bir xil sharoitning yaratilishi.

Ta'lim tizimi uzluksiz ravishda islohotlarni amalgaoshirishni talab etadigan sohadir.

Ta'lim tizimida islohotlarni amalgaoshirish jarayonida o`quvchi-larning bilim, ko`nikma va malakalarini nazorat qilish va baholash ham yangcha mazmun kasb etdi. Davlat ta'lim standartlarining ishlab chiqil-ganligi, yangi o`quv dasturining amaliyotga joriy etilganligi, erkin va mustaqil fikrlovchi shaxsni tarbiyalashga nisbatan yuqori talabning qo`yilayotganligi, ta'lim amaliyotiga pedagogik texnologiyalar olib kiri-layotganligi, o`quvchilarni kasbga

muvaffaqiyatli yo'llash maqsadida psixo-logik va pedagogik diagnostika barcha turdagi ta'lim muassasalarida keng ko'lamda amalga oshirilayotganligi kabi holatlar ko'zga tashlanayotgan bir vaqtda o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini eng samarali shakl, metod va vositalar yordamida nazorat qilish hamda baholash muhim ahamiyatga ega.

O'quvchilar bilimni baholashning besh balli tizimining eskirgan-ligi va zamon talablariga javob beraolmagani uchun uni reyting tizimi asosida baholash uslubi bilan almashtirish davr taqozasiga aylandi. SHu o'rinda «qanday sabablarga ko'ra besh balli baholash mezoni o'zini oqlamadi?» degan savolga javob berish o'rinlidir:

Birinchidan, O'zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» ta'limni dekmokratik va insonparvarlik tamoyillari asosida rivojlantirishni nazarda tutadi. Besh balli baholash tizimi qat-tiqqo'llikni, o'qituvchining mustabidligi hamda uning ta'lim jarayonida yakka hukmronligini ta'minlashga xizmat qilib kelgan.

Demak, ushbu jarayonda talab va amaldagi holat bir-biriga muvofiq kelmaydi.

Ikkinchidan, baholash mezoni o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida ixtilof-larni keltirib chiqarishga emas, aksincha, o'zaro faol hamkorlik, bir-birini tushunaolishlari uchun xizmat qilishi lozim.

Uchinchidan, baholash mezoni faqatgina o'quvchilar tomonidan bilim, ko'nikma va malakalarning o'zlashtirilish darajasini nazorat qilish uchun-gina emas, balki ta'limni tashxis etishning faol ko'makchisiga aylanishi zarur.

Baholashning besh balli tizimi birdan beshgacha farqlanuvchi dast-labki baholar qo'yish tartibini bildirib, mohiyati esa baholarning o'rtasi-dan kelib chiqqan holda choraklik (yillik) o'zlashtirish natijalarini aniq-lash tartibidan iborat.

Masalan, o'quvchi biror o'quv fanidan uchta nazorat ishini 3, 4 va 5 ga bajargan, joriy nazorat bo'yicha ham shunday natijalarni qayd etgan bo'lsa, unga chorak uchun «4» baho qo'yiladi. Bu esa joriy, oraliq va yakuniy nazorat paytida yaxshi tayyorgarlik ko'rgan o'quvchining ijobiy baholanishi o'rniga, chorak yoki

yil oxirida muayyan mavzudan «5» bahoga berilgan javoblarining mutlaqo inobatgaolmasligiga sabab bo`ladi..

Reyting tizimida o`zlashtirish natijasi nazoratning ko`rsatilgan barcha shakllardan o`tish jarayonida to`plangan ballarni qo`shish yo`li bilan aniqlanadi. Har bir nazorat turi uchun 10 balldan taqsimlanganda (o`quv fani uchun 100 ball hisobida) unga 7, 5, 8, 7 ball qo`yilsa, o`quvchining chorak yoki yarim yillik uchun to`plagan bali 27 ballni tashkil etadi, bu esa 55 foizdan kam, shuning uchun u etarlcha reyting balini to`plamaguncha va bar-cha nazorat shaklidan o`tmaganchaattestasiya qilinmaydi. Demak, reyting ti-zimi olingan baho bilan egallangan bilim o`rtasida tafovut kelib chiqishi-ning oldini oladi.

Reyting tizimi yana bir qator afzalliklarga ega, chunonchi:

- ta`lim jarayonida baholash tizimi imkoniyatlarini kengaytirish;
- o`quvchi bilimini eng adolatli mezonlar yordamidaaniqlash;
- ta`limni standartlashtirish jarayoni uchun zarur imkoniyatlarni ochib berish;
- ta`lim standartlarida ko`zda tutilgan o`quv dasturiga kirgan majburiy ixtiyoriy mavzularning to`lalgicha o`zlashtirilishi;

- o`quvchilarda o`z ustida mustaqil ishlash intilish, erkin fikr yuritish, bilimlarni egallashga nisbatan izchil yondashuv yuzaga keladi;

- o`quvchilarda yomon bahoolishga bo`lgan qo`rquv yo`qolib, uning o`rniga bilimlarni ixtiyoriy o`zlashtirish, mavjud kamchilik va nuqsonlarni bartaraf etish yo`lida mustaqil ishlash imkoniyati yaratiladi. Boshqachaaytganda, qo`rquv o`rniga intilish, rejalashtirish, harakat qilishga ehtiyoj tug`iladi, o`rganishga nisbatan qiziqish ortadi.

O`quvchilarning bilim, ko`nikma va malakalarini baholash mezonlari.

O`quvchilarning bilim, ko`nikma va malakalarini baholash mezon-lari hamma vaqt bahstalab mavzu bo`lib kelgan. CHunki u turli adabiyotlarda turlcha yoritilgan. Biroq mavjud qarashlarni umumlashtirib aytish mum-kinki, o`quvchilarning bilim, ko`nikma va malakalarini baholash mezonlari har bir fanning maqsad va vazifalariga, shuningdek, sinf (guruh)dagi o`quv-chilarning o`zlashtirish darajasiga tayangan holda belgilanadi. SHuningdek, baholash mezonlarini ishlab chiqishda

o`quvchilarning og`zaki javob berishla-ri, ko`nikma va malakalariga alohida alohida yondashiladi. Masalan, ximiya darsidan baholash mezonlariga o`quvchilarning og`zaki javoblari, amaliy topshiriqlarni bajaraolishlari vaamalda mavjud bilimlarini namoyish etaolishlari inobatgaolinadi. Buni «4» baho misolidaaniqlashtiramiz. *Og`zaki javob berishda «4» baho qo`yiladi, agar:*a) o`rganilayotgan mavzu yuza-sidan to`g`ri javoblar bersa; b) material mantiqiy ketma-ketlik-daaniq bayon etilsa; v)o`qituvchi talabi bilan tuzatilgan ikki-uchta unchalik ahamiyat-ga ega bo`lmagan xatolarga yoki ba`zi to`liq bo`lmagan javoblarga yo`l qo`ysa.

*Yozma topshiriqni bajarishda «4» baho qo`yiladi, agar:*a)masalani echishda va izohlashda muhim xato bo`lmasa; b)topshiriqni bajarish va izoh-lashda muhim ahamiyatga ega bo`lmagan bir-ikki xatoga yo`l qo`yilsa yoki bitta izohning mohiyati ochib berilmagan bo`lsa.

*Amaliy bilimlarni namoyish etishda «4» baho qo`yiladi, agar:*a)ish-ni to`liq, muhim xatolarsiz bajarsa, natija chiqaraolsa; b)ishni bajarish-da, tajribani tugallashda ikki-uch muhim bo`lmagan xatolarga yo`l qo`ysa.

Yuqoridagilardan kelib chiqib shunday xulosa chiqarish mumkin:

*«5» baho qo`yiladi, agar:*a) o`quvchi dasturdagi materialni to`liq o`z-lashtirib olgan bo`lsa; b) o`rganilgan mavzu bo`ychaasosiy fikrlarni ochib beraolsa; v) egallangan bilimlarni amalda erkin qo`llay olsa; g) o`rganilgan mavzuni bayon qilishda, yozma ishlardaxatolarga qo`l qo`ymasdan, ma`lumotla-rni tushuntirib beraolsa.

*«4» baho qo`yiladi, agar:*a) o`quvchi o`rganilgan mavzuning mohiyatini bilsa; b) o`qituvchining savollariga qiynalmasdan javob beraolsa; v) egal-langan bilimlarni amaliyotda qo`llay olsa; g) og`zaki javob berishda jiddiy xatolarga yo`l qo`ymasdan, o`qituvchining qo`shimcha savollari bilan xatolari-ni to`g`rilay olsa hamda yozma ishda uncha jiddiy bo`lmagan xatoga yo`l qo`ysa qo`yiladi.

*«3» baho qo`yiladi, agar:*a) o`quvchi o`rganilgan mavzuni o`zlashtirgan, lekin mustaqil tushuntirib berishda o`qituvchining aniqlashtiruvchi savol-lariga

ehtiyoj sezsa; b) savollarning mantiqiy tuzulishini o`zgartirib berganda, javob berishga qiynalsa; v) yozma ishdaxatolari bor bo`lsa.

«2» **baho qo`yiladi, agar:** a) o`quvchi o`rganilgan mavzu haqida tushunchaga ega, biroq mavzuni o`zlashtirmagan, b) yozma ishda qo`pol xatolarga yo`l qo`ysa qo`yiladi.

Nazorat uchun savollar:

1. Ta'lim olganliknini tashxis etish nima? Uning mohiyati haqida gapirib bering.
2. Ta'limni baholash yoki tekshirishdan tashxisning o`rtasidagi farq nimalarda ko`rinadi?
3. Nazorat va tekshirish tushunchalarini izohlab bering.
4. Tekshirish tizimi qanday bo`g`inlardan tashkil topadi?
5. Nazorat tekshirishdan tashqari o`z chiga qanday tushunchalarni oladi? Ular haqida ma'lumot bering.
6. O`quvchilarning o`zlashtirish natijalarini hisobgaolishda nimalarga e'tibor berish lozim?
7. Ta'lim jarayonida nazorat qilish va hisobgaolishning vazi-falari nimalardan iborat?
8. Ta'lim olganlikni nazorat qilish va tashxislash tamoyillariga ta'rif bering?
9. O`quv faoliyati natijalarini nazorat qilishning qanday turlari mavjud.
10. Nazoratning shakllari haqidaayting
11. O`quvchilar faoliyatini nazorat qilishning qanday metodlarini bilasiz? Ularning har biri haqida ma'lumot bering.
12. Reyting tizimi nima? U qanday afzalliklarga ega?
13. Qaysi sabablarga ko`ra besh balli baholash mezonini o`zini oqlamadi?
14. O`quvchilarning bilim, ko`nikma va malakalarini baholash mezonlarini tushuntirib bering.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. N. Xo'jaev va boshqalar. "Pedagogika asoslari". Toshkent.,TDIU 2003.
2. Ochilova G.O., Musaxanova G.O. "Pedagogika" Toshkent. TDIU, 2005

yil.

3. Psixologiya -pedagogika. Pod.red. A.A.Radugina. Moskva 2003.

4.«Pedagogika» V.A.Slastenin, I.F.Isaev, A.I.Mixenko, E.N.SHiyanov.

Moskva. «SHkolnaya pressa». 2004

5. Podlaso‘iy I. P. Pedagogika. Moskva, 2003.

6. To`xtaxadjaeva M. Pedagogika. - T.: O`zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.29-44b.

7 .O'.Asqarova,M. Xayitboyev,M. Nishonov.Pedagogika.- T.: Talqin 2008

11-Mavzu: Tarbiya jarayonining mohiyati va mazmuni. Tarbiya qonuniyatlari va tamoyillari

Reja:

1. Tarbiya nazariyasining mohiyati.
2. Tarbiya jarayonining mazmuni.
3. Tarbiya jarayonining natijasi
4. Ijtimoiy tarbiyaning asosiy vazifalari
5. Tarbiya tamoyillari
6. Tarbiya qonuniyatlari.

Tayanch tushunchalar: Tarbiya ,tarbiya nazariyasi,jarayon,natija,ijtimoiy tarbiya, asosiy vazifalar, tarbiya tamoyillari,tarbiya, shakllanish jarayoni , qonuniyatlari,shaxs

Tarbiya nazariyasining mohiyati. Tarbiya nazariyasi pedagogika fanining muhim tarkibiy qismi bo`lib, tarbiyaviy jarayonning mazmuni, shakl, metod, vosita va usullari hamda uni tashkil etish muammolarini o`rganadi. Hayotga yangcha siyosiy va iqtisodiy nuqati nazardan yondashish o`sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasi bilan bog`liq jarayonni ham qaytadan ko`rib chiqishni taqozo etmoqda.

Tarbiya nazariyasi SHarq mutafakkirlari vaxalq pedagogikasining tarbiya borasidagi boy tajribalariga tayanadi. Tarbiya nazariyasi o`z qoidalarini asoslash uchun falsafa, sosiologiya, etika, estetika, fiziologiya, psixologiya kabi fanlarning ma`lumotlaridan foydalanadi. Tarbiya nazariyasi pedagogikaning boshqa bo`limlari: pedagogikaning umumiy asoslari, ta`lim nazariyasi hamdaxalq ta`limi tizimini boshqarish bilan uzviy bog`liq.

Tarbiya jarayonining mazmuni. Tarbiya – muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajribaasosida shaxsni har tomonlama o`stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni. Boshqacharoq talqin etilganda, tarbiya yosh avlodni muayyan maqsad yo`lida har tomonlama voyagaetkazish, unda ijtimoiy ong vaxulq-atvorni tarkib toptirishga yo`naltirilgan faoliyat jarayonidir. Turli zamon va makonda ijtimoiy tarbiya mohiyati turlcha bo`lib, uning

mazmuni ijtimoiy maqsadlardan kelib chiqib asoslangan. Tarbiya g`oyasi turlcha ifodalangan bo`lsada, ammo yo`naltiruvchanlik xususiyati hamdaob`ektiga ko`ra yakdillikni ifoda etadi. Tarbiya xususida taniqli o`zbek pedagogi Abdulla Avloniy shunday deydi: «Al-hosil, tarbiya bizlar uchun yo hayot, yo mamot, yo najot - yo falokat, yo saodat – yo falokat masalasidir»¹¹. Ushbu fikrlardan anglaniladiki, shaxs tarbiyasi xussiy ish emas, balki ijtimoiy, milliy ishdir. Zero, har bir xalqning taraqqiy etishi, davlatlarning qudratli bo`lishi avlodlar tarbiyasiga ko`p jihatdan bog`liq. O`zbekiston Respublikasi ijtimoiy-siyosiy mustaqillikni qo`lga kiritgach, ijtimoiy hayotning barcha sohalarida tub islohotlar olib borilmoqda. Islohotlarning asosiy g`oyasi respublikaning riojlanish va taraqqiyot yo`li deb e`tirof etilgan demokratik, insonparvar, huquqiy jamiyatning barpo etish uchun xizmat qiladi. Demokratik, insonparvar, huquqiy jamiyatning barpo etish vazifasi o`sib kelayotgan yosh avlod zimmasiga yuklanadi. O`zbekiston Respublikasining «Ta`lim to`qrisida»gi qonuni, «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» hamda O`zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning qator asar va nutqlari, chunonchi, «Barkamol avlod – O`zbekiston taraqqiyotining poydevori», «O`zbekiston XXI asrga intilmoqda» nomli asarlarida mustaqil respublikada ijtimoiy tarbiyani yo`lga qo`yish maqsadi va vazifalari belgilab berilgan.

Tarbiya - shaxsni maqsadga muvofiq takomillashtirish uchun uyushtirilgan pedagogik jarayon bo`lib, tarbiyalanuvchining shaxsiga muntazam va tizimli ta`sir etish imkonini beradi.

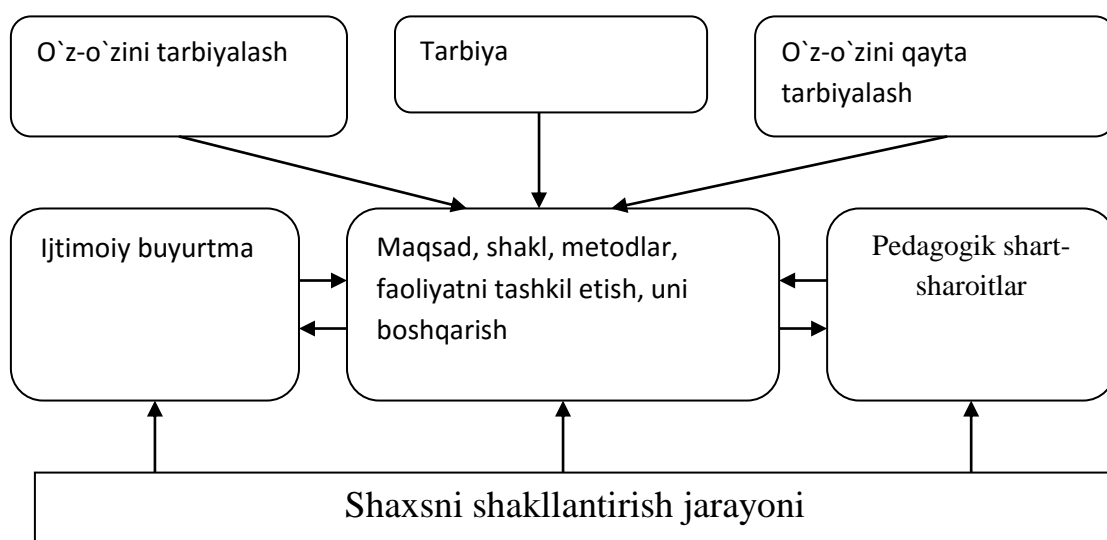
Tarbiya jarayoni o`qituvchi va o`quvchi (tarbiyachi va tarbiyalanuvchi)lar o`rtasida tashkil etiluvchi hamdaaniq maqsadga yo`naltirilgan hamkorlik jarayonidir. Tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchining ongi shakllana boradi, his-tuyg`ulari rivojlanadi, ijtimoiy hayot uchun zarur bo`lgan ijtimoiy aloqalarni tashkil etishgaxizmat qiladigan xulqiy odatlar hosil bo`ladi. Tarbiya jarayonida bolalarning hayoti va faoliyatini pedagogik jihatdan to`g`ri uyushtirish g`oyat muhimdir. Faoliyat jarayonida bola tashqaridan kelayotgan tarbiyaviy ta`sirlarga nisbatan ma`lum munosabatda bo`ladi. Bu munosabat shaxsning chki ehtiyoj

¹¹Avloniy, Абдулла. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент, Ўқитувчи, 1992.

vaxohishlarini ifodalaydi. Psixolog va pedagoglarning tadqiqotlari shaxsga tashqi omillarning (xoh salbiy, xoh ijobiy) ta'siri bolaning ularga munosabatiga bog'liqligini ko'rsatadi. Bola faoliyatini uyushtirishgina emas, balki tarbiyalanuvchining bu faoliyatga nisbatan turli kechinmalarni qanday anglashi, baholashi, his qilishi, ulardan o'zi uchun nimalarni olayotganligini bilishi zarur. Zero, tarbiya ijtimoiy munosabatlarning murakkablashib borishi asosida kechadi. Tarbiya jarayonida o'quvchining ongigina emas, balki his-tuyg'ularini ham o'stirib borish, unda jamiyatning shaxsga qo'yadigan axloqiy talablariga muvofiq keladigan xulsiy malaka vaodatlarini hosil qilish lozim. Bunga erishish uchun o'quvchining ongi, hissiyoti va irodasiga ta'sir etib boriladi. Agar bularning birortasi e'tibordan chetda qolsa, maqsadga erishish qiyinlashadi. Tarbiya jarayoniga o'qituvchi rahbarlik qiladi. U o'quvchilar faoliyatini belgilaydi, ularning ijtimoiy jarayonda ishtirok etishlari uchun shart-sharoit yaratadi. Ijtimoiy jarayonda faol ishtirok etish orqali o'quvchilarning mustaqilligi, ijodiy tashabbuskorligi ortib boradi. Faoliyat o'quvchilar jamoasi manfaati va istagi asosida uyushtirilsa, bu jarayonda bolaning tengdoshlari va o'zini o'zi anglash jarayoni yuzaga keladi. Bola o'z xulqi, xatti-harakati uchun jamoaidida javobgarlikni sezishga erishgach, ijrochi emas, balki umumiy ishning faol qatnashchisi bo'lib qoladi.

Tarbiyani samarali yo'lga qo'yish uchun uning harakatlantiruvchi kuchi, tarbiya jarayonining manbaini yaxshi bilish va hisobgaolish muhimdir. Bu tarbiya jarayonidagi chki va tashqi qarama-qarshiliklardan iborat. Tarbiyada o'quvchilarning tarbiyalanganlik darajasini ham hisobgaolish kerak bo'ladi. Bu jihat unutilsa, muayyan qarama-qarshiliklar vujudga keladi. Faoliyat jarayonida hosil bo'lgan malaka vaodatlar axloq me'yorlariga rioya qilishni engillashtiradi. Demak, tarbiyachi bola shaxsining tez rivojlanadigan davri – o'quvchilik yillarida uning ongiga turli faoliyat (o'qish, mehnat, ijtimoiy ishlar, o'yin, sport, badiiy havaskorlik) yordami bilan maxsus ta'sir etish muhimdir. Aks holdaxulq me'yorlari, axloq talablarini yaxshi tushunmay qolishi natijasida shaxs ijtimoiy munosabatlarda beqaror, tasodifiy ta'sirga beriluvchan bo'lib qolishi

mumkin. Tarbiya yaxlit jarayonda amalga oshirilib, uning tarkibiy qismlari ayni bir vaqtda, faoliyatning biror turi asosida namoyon boʻladi. Umumiy pedagogika jarayonida tarbiya muhim oʻrin tutadi. Shaxsni shakllantirish, boshqarish, nazorat xarakteriga ega boʻlib, bu borada belgilangan vazifalar tasodifiy harakatlar orqali emas, balki oldinda belgilangan va puxta oʻylangan rejalar asosida hal etib boriladi. Tarbiya jarayonida uning maqsadi, shakl va metodlari, shaxsning oʻzini-oʻzi tarbiyalash va qayta tarbiyalash jihatlari muhim oʻrin tutadi. Tarbiya mazmuni ijtimoiy tuzum buyurtmasi asosida belgilanib, uning amalga oshishi uchun maʼlum shart-sharoitlarning mavjudligi talab etiladi. Ushbu gʻoyalar yaxlit tarzda quyidagicha aks etadi:

Tarbiya jarayonining umumiy mohiyati

Har qanday ijtimoiy jamiyatda yosh avlod tarbiyasi muayyan maqsad asosida tashkil etiladi. Tarbiya maqsadi ijtimoiy jamiyat taraqqiyoti, uning rivojlanish yoʻnalishi, ijtimoiy munosabatlar mazmunidan kelib chiqib belgilanadi. Bugungi kunda Oʻzbekiston Respublikasida tashkil etilayotgan tarbiyaning asosiy maqsadi komil shaxsni tarbiyalab voyaga etkazishdan iborat.

Tarbiya jarayonining natijasi. Tarbiyaning natijasi yuksak maʼnaviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tarbiyalashdir. Bu jarayon ikki tomonlama boʻlib, uyushtirish va rahbarlik, shuningdek, oʻquvchi

shaxsining o'zi tomonidan faollik ko'rsatilishini taqozo etadi. Bu jarayonda pedagog etakchi rol o'ynaydi. Chunki u ijtimoiy tarbiyaning umumiy maqsadlari mohiyatini tushunadi, maqsad yo'lida amalga oshiriladigan vazifalar tizimidan yaxshi xabardor, tarbiya shakli, metod va vositalarini asosli, ilmiy tarzda tanlab oladi va tarbiya jarayoniga tatbiq etadi.

Tarbiya jarayonining mohiyatini tarbiyaga har tomonlama yondashish bilan muvaffaqiyatli tarzda, ilmiy tahlil qilish mumkin. Shaxs tarbiyaning natijasi sifatida shakllanadigan ijtimoiy mavjudotdir. Shaxsning ko'pdan-ko'p xislatlari bir-biridan ajratilgan emas, balki o'zaro mustahkam bog'langan. Tarbiya jarayonida bolaning shaxsiyati ayrim-ayrim emas, balki yaxlit ravishda rivojlanadi. Bola o'sib va rivojlanib borgan sari tarbiya vazifalari murakkablashib, chuqurlashib, tabahalashib boradi. Har tomonlama etuk shaxsni tarbiyalash unga izchil ravishda aqliy, g'oyaviy-siyosiy, axloqiy, mehnat, estetik, jismoniy, ekologik, iqtisodiy hamda huquqiy tarbiya berish, o'quvchilarning ongi, xulq-atvori va faoliyatining birligi, shuningdek, tarbiya jarayonini tashkil etishning yakka, guruhli va ommaviy shakllarini qo'shib olib borilishini ta'minlaydigan pedagogik tizimlarni vujudga keltirish va bu tizim g'oyalariga amal qilishni talab etadi. Ijtimoiy tarbiya jarayoni shaxsning ijtimoiy fazilatlarini shakllantirish, uning atrof-tevarak, jamiyat, odamlar hamda o'ziga nisbatan munosabatlari doirasini vujudga keltirish va uni kengaytirishga qaratilgan. Shaxs ishtirok etadigan ijtimoiy munosabatlar tizimi qanchalik keng, xilma-xil va chuqur bo'lsa, uning ma'naviy dunyosi shunchalik boy bo'ladi. O'z tabiatiga ko'ra tarbiya jarayoni ko'p omilli xarakterga ega. YA'ni, bola shaxsining qaror topishi oila, ta'lim muassasasi, jamoatchilik, ijtimoiy muhit, shuningdek, vaziyatlar xilma-xilligi, bevosita va bilvosita ta'sirlar ostida ro'y beradi. Tarbiya jarayonining natijalari odatda bir xil xarakterda bo'lmaydi. Bu narsa o'quvchilarning psixologik (individual, tipologik), fiziologik va jismoniy xususiyatlari, ularning hayotiy va ma'naviy tajribasi, shaxsiy pozitsiyasiga bog'liq. Tarbiya jarayoni, odatda, o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'zini qayta tarbiyalash, bolaning atrof-muhitdagi u yoki bu hodisalar bilan salbiy aloqasi natijasida vujudga keladigan munosabatlar va ularning

xususiyatlarini bartaraf etish bilan olib boriladi. O`zini o`zi tarbiyalash shaxsni o`zida ijtimoiy qadrga ega bo`lgan fazilatlarni hosil qilish va takomillashtirishga hamda salbiy xislatlarni bartaraf etishga qaratilgan chki faoliyat sifatida ta`riflanadi.

O`z-o`zini qayta tarbiyalash shaxsning o`zidagi salbiy odatlar, xarakteridagi zararli sifatlarni yo`qotish, ularni bartaraf etishga qaratilgan chki faoliyati jarayonidir. Bolaxulqidagi «og`ish»lar oiladagi nosog`lom muhit, ota-onaning tarbiyada yo`l qo`ygan xatolari, o`qituvchi faoliyatidagi kamchiliklar asosida vujudga keladi. qayta tarbiyalash jarayonida salbiy xulqni hosil qilgan sabab, sharoit o`zgartiriladi, qayta tarbiyalashda maktab va shaxsning shaxsiy ta`sirini oila, shu jumladan, ota-ona ham ma`qullashi lozim. Demak, qayta tarbiyalash o`quvchining o`zigagina emas, balki uning ota-onasiga ham qaratilishi lozim.

Ijtimoiy tarbiyaning asosiy vazifalari. Ijtimoiy tarbiyani tashkil etish jarayonida bir qator vazifalar hal etiladi. Ushbu vazifalar ijtimoiy tarbiya maqsadidan kelib chiqib belgilanadi. Mustaqil O`zbekiston Respublikasida ayni vaqtda yosh avlodni tarbiyalab voyaga etkazish jarayonida quyidagi vazifalarni hal etish muhim ahamiyat kasb etmoqda:

a) yoshlarni ijtimoiy hayotga tayyorlash, ularda keng dunyoqarashni tarkib toptirish, o`z shaxsiy turmushiga maqsadli yondashuv, reja va amal birligi hissini uyg`otish;

b) o`quvchilarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar mohiyatidan ogoh etish, chuqur bilim va tafakkurga ega yoshlarni tarbiyalash, ularning ongini boyitish;

v) umuminsoniy axloq me`yorlari (odamiylik, kamtarlik, o`zaro yordam, mehr-muhabbat, muruvvat, alodatni yoqlash, insonparvarlik, axloqsizlikka nisbatan nafrat va hokazolar)ning mohiyatini anglash, o`quvchilarda muomalaodobi, yuksak madaniyatni qaror toptirishga erishish;

g) o`quvchilarda huquqiy va axloqiy me`yorlarga hurmat ruhida yondashish hissi va fuqarolik tuyg`usi, ijtimoiy burchga mas`ullikni qaror toptirish;

d) tabiatni muhofaza qilish, ekologik muvozanatni yuzaga keltirish borasidagi mas`uliyatni tarkib toptirish;

j) vatanparvarlik va baynalminallik tuyg`usini shakllantirish, o`zga millat vaxalqlarni hurmat qilish, ularning huquq va burchlarini kamsitmaslik tuyg`usini qaror toptirish;

z) mustaqil davlat – O`zbekiston Respublikasining chki va tashqi siyosatiga to`g`ri vaxolisona baho berishga o`rganish;

i) insonni oliy qadriyat sifatida qadrlash, uning sha`ni, or-nomusi, qadr-qimmatini, huquq va burchlarini hurmat qilishga o`rgatish va boshqalar.

O`zbekiston Respublikasidaolib borilayotgan ijtimoiy tarbiyaning umumiy vazifalari ana shulardan iborat.

SHu bilan birga ijtimoiy tarbiya yo`nalishlari – axloqiy, aqliy, jismoniy, ekologik, iqtisodiy, huquqiy va siyosiy tarbiyaning xususiy maqsadidan kelib chiqqan holda bir qator vazifalar amalgaoshiriladi. CHunonchi,

1) axloqiy tarbiyani tashkil etish jarayonida – o`quvchilarni ijtimoiy-axloqiy me`yorlar mazmunidan xabardor etish, ulargaaxloqiy me`yorlarning ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini tushuntirish, ularda ijtimoiy-axloqiy me`yorlar (talab va ta`qiqalar)ga nisbatan hurmat hissini qaror toptirish asosidaaxloqiy ong va madaniyatni shakllantirish;

2) aqliy tarbiyani yo`lga qo`yish chog`ida - o`quvchilarni ilm-fan, texnika va texnologiya borasida qo`lga kiritilayotgan yutuqlar, yangilik va kashfiyotlardan boxabar etish, ularga ijtimoiy va tabiiy fanlar asoslari xususidagi bilimlarni berish tarzida tafakkurni shakllantirish, dunyoqarashini rivojlantirish;

3) jismoniy tarbiyani tashkil etish jarayonida – o`quvchilarni o`z sog`liqlarini saqlash va mustahkamlash, organizmni chiniqtirish, jismoniy jihatdan to`g`ri rivojlanishi hamda uning ishchanlik qobiliyatini oshirish borasida g`amxo`rlik qilish tuyg`usini yuzaga keltirish, ularda yangi harakat to`rlari borasida ko`nikma va malakalarni hosil qilish, ularni maxsus bilimlar bilan qurollantirish, o`quvchilarning yoshi, jinsiga muvofiq keladigan (kuch, tezkorlik, chaqqonlik, chidamlilik, sabot, mehnat, chidam, iroda vaxarakterni qaror toptirish) asosiy harakat sifatlarini rivojlantirish, ularda shaxsiy gigienani saqlashga nisbatan ongli munosabatlarni tarbiyalash;

4) estetik tarbiyani olib borish jarayonida – o`quvchilarda estetik his-tuyg`u, estetik didni tarbiyalash, ularning ijodiy qobiliyatlari, estetik ehtiyojlari va go`zallikni sevish, go`zallikka intilish tuyg`ularini rivojlantirish, estetik madaniyatni shakllantirish;

5) ekologik tarbiyani olib borish chog`ida – o`quvchilarga ekologik bilimlar berish asosida shaxs, jamiyat va tabiat birligi hamda aloqadorligini o`quvchilarga tushuntirish, ularda ekotizimning inson, insoniyat, jamiyat taraqqiyotidagi muhim o`rni va mohiyati borasidagi tushunchalarni qaror toptirish, tabiatga nisbatan ehtiyotkorona va mas`uliyat bilan munosabatda bo`lish, tabiatni asrash to`g`risida g`amxo`rlik qilish kabi tuyg`ularni qaror toptirish, shuningdek, ekologik madaniyatni shakllantirish;

6) iqtisodiy tarbiyani tashkil etish jarayonida – o`quvchilarga iqtisodiy bilimlarni berish asosida mamalakat iqtisodiy barqarorligini ta`minlash, bozor infrastrukturasi qoidalariga amal qilish, chki bozorni to`ldirish, kchik va o`rta biznesni yaratish borasidagi faoliyat jarayonida ishtirok etish ko`nikma va malakalarini hosil qilish, inson mehnati bilan bunyod qilingan moddiy boyliklarni asrash, ularni ko`paytirish borasida qayg`urish tuyg`ularini qaror toptirish, iqtisodiy madaniyatni shakllantirish;

7) huquqiy tarbiyani tashkil etish jarayonida o`quvchilarga davlat Konstitusiyasi, davlat haqidagi ta`limot, fuqarolik, oila, mehnat, xo`jalik, ma`muriy nafaqa, sud ishlarini yuritish va boshqarish huquqlarining ma`nosini tushuntirish, ular ogiga ijtimoiy-huquqiy me`yorlarning shaxs va jamiyat hayotidagi ahamiyati haqidagi tushunchalarni singdirish, huquqiy munosabatlar mohiyati yuzasidan tasavvurga ega bo`lishlarini ta`minlash, ularda huquqiy ong, shuningdek, huquqiy faoliyatni tashkil etish borasidagi ko`nikma va malakalarni hosil qilish, huquqiy madaniyatni shakllantirish;

8) g`oyaviy-siyosiy tarbiyani tashkil etish jarayonida – o`quvchilarga siyosiy bilimlarni berish, O`zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi, fuqarolik jamiyati asoslari, milliy davlat tuzilishi, davlat organlari faoliyati, shuningdek, O`zbekiston Respublikasining chki va tashqi siyosati mazmunini o`rganishni ta`minlash asosida

o`quvchilarda siyosiy faoliyat ko`nikma va malakalarini tarkib toptirish, siyosiy madaniyatni shakllantirish va hokazolar.

Tarbiya tamoyillari. Tarbiya mazmunidaoldinga qo`yilgan maqsad va vazifalarga muvofiq o`quvchilar tomonidan o`zlashtirilishi lozim bo`lgan bilim, ko`nikma va malakalar, shaxs xulq-atvori hamda sifatleri mohiyati aks etadi. Tarbiya mazmuni shaxsning shakllanishiga qo`yiluvchi ijtimoiy talablar mohiyatidan iborat bo`lib, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot, kishilik munosabatlari mohiyati va darajasi, shuningdek, jamiyat mafkurasi g`oyalari asosda belgilanadi. Zamonaviy tarbiya mazmunida quyidagi tamoyillar yotadi:

1. Tarbiya maqsadining aniqligi. O`zbekiston Respublikasi ijtimoiy-siyosiy mustaqilligining dastlabki yillaridayoq respublikada, amalga oshirilishi ko`zda tutilayotgan tarbiya maqsadi aniq belgilab olindi. O`zbekiston Respublikasining «Ta`lim to`qrisida»gi qonuni hamda «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» g`oyalari ko`ra ijtimoiy tarbiyaning asosiy maqsadi – erkin, ijodkor, mustaqil fikr egasi bo`lgan komil inson va malakali mutaxassisni tarbiyalab voyaga etkazishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish yo`lidagi asosiy vazifa - bu shaxsda umumiy madaniyat unsurlari, ya`ni, shaxsning aqliy, axloqiy, jismoniy, estetik, iqtisodiy, ekologik, huquqiy, siyosiy hamda mehnat madaniyatini tarbiyalashdan iborat.

2. Bolalar va kattalarning birgalikdagi faoliyati. O`qituvchilarning bolalar bilan ma`naviy madaniyatini shakllantirishning eng yaxshi namunasini izlash, shu asosida tarbiyachi ishining hayotiy me`yor va qadriyatlarini aniqlash o`quvchining tarbiya jarayonidagi faolligini ta`minlashga olib keladi. Dunyoqarashi hali to`la-to`kis shakllanmagan bolalar uchun kattalarning hayotiy tajribalari, ularning shaxsiy namunalari tarbiyaviy ta`sir kuchiga ega.

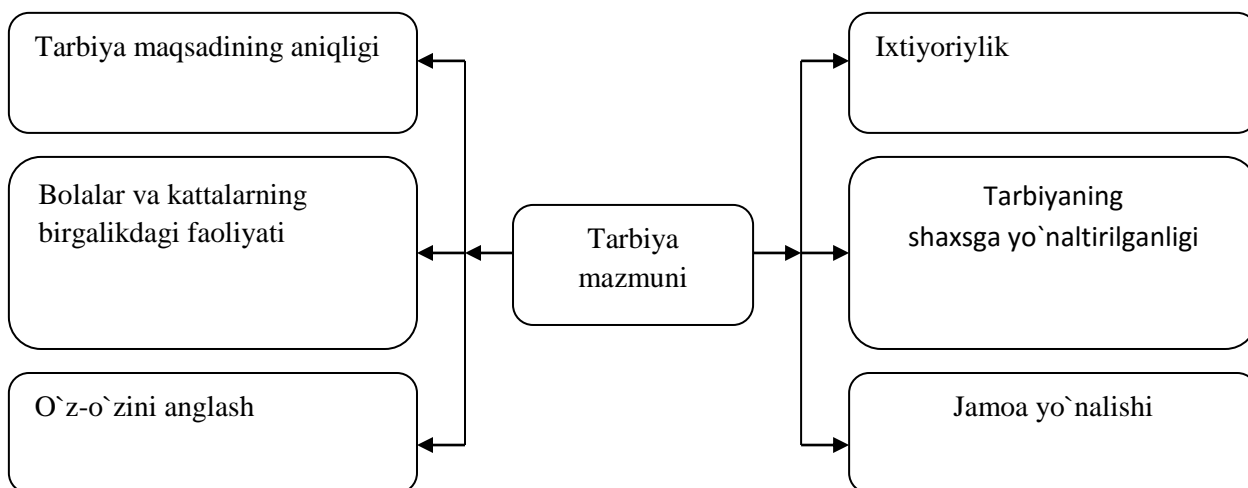
3. O`z-o`zini anglash. Tarbiya insonda e`tiqod, demokratik qarashlar va hayotiy pozisiyaning shakllanishiga olib keladi. Tarbiya mazmunining eng muhim unsurlaridan biri – bu insonning hayotiy o`z-o`zini anglashi, uning o`z shaxsiy hayoti va faoliyatining sub`ekti sifatida e`tirof etilishi bilan tavsiflanadi. Inson kamolotida fuqarolik, kasbiy va axloqiy o`z-o`zini anglash jihatlari muhim

ahamiyatga egadir.

4. Tarbiyaning shaxsga yo`naltirilganligi. Mazkur g`oya ta`lim muassasasi amaliyotining markaziy nuqtasida tarbiyaviy ishlar dasturi, tadbirlar, ularning shakl, metod va vositalari emas. Balki o`quvchi turganligini anglatishgaxizmat qiladi. Tarbiya jarayonida uning shaxsiy xususiyatlari, qiziqishlari, o`zigaxos xarakteri, o`z qadr-qimmatini anglash tuyg`ulari rivojlantirilib borilishi zarur.

5. Ixtiyoriylik. Tarbiyalanuvchilarning iroda erkinligisiz tarbiya g`oyalari mohiyatini qaror toptirish mumkin emas. Tarbiya jarayoni, agar u oqilona tashkil etilsa, bir vaqtning o`zida ham o`quvchi, ham o`qituvchi ma`naviyatining boyitilishigaxizmat qiladi. Agar tarbiyachi o`quvchining qiziqishi, faoliyati, o`rtoqlik va fuqarolik burchini anglash, mustaqillikka intilish tuyg`ularini ko`ra vaanglay olsagina uning irodali ekanligi ayon bo`ladi. Tarbiyalanuvchining irodali bo`lishi ta`minlangan sharoitda uning shaxsiga ta`sir ko`rsatishga yo`naltirilgan faoliyat jarayonida samaraga erishiladi. Jamoa yo`nalishi. Tarbiyaviy ishlar mazmunida jamoaga nisbatan ijobiy munosabatni qaror toptirish yotadi. Jamoa yordamida shaxsni har tomonlama kamoloti, uning dunyoni anglash, uni to`laqonli talqin etish, insonparvarlik va o`zaro hamkorlik tuyg`ularini yuzaga kelishi va rivojlanib borishi kabi holat amalgaoshiriladi. Zamonaviy pedagogik jarayonda tarbiyalanuvchiga: inson aqliy, estetik, axloqiy, jismoniy, siyosiy-g`oyaviy, iqtisodiy, ekologik hamda diniy tarbiya olishi lozimligini uqtirishining o`zigina kam samara beradi. O`quvchi uchun yuqorida qayd etilgan tarbiya yo`nalishlarining nima uchun kerakligi, ularning insonga nima beraolishi kabi masalalar qiziqarlidir. Rivojlangan xorijiy mamlakatlar tarbiya tizimida muammoning mana shu jihati birinchi o`ringa qo`yilmoqda. YUqorida qayd etilgan g`oyalar to`g`ri tashkil etilgan pedagogik jarayonda – etuk fuqaro, malakali mutaxassis hamda barkamol oila sohibini tarbiyalab voyagaetkazish uchun xizmat qilishi lozim.

Zamonaviy tarbiya mazmuni va ularda ilgari surilgan g`oyalar yaxlit tarzda quyidagi ko`rinishga ega bo`ladi:

Tarbiya tamoyillari

Tarbiya qonuniyatlari. Ijtimoiy tarbiya maqsadi hamda vazifalarini amalga oshirish uchun tarbiya jarayonining o`zigaxos qonuniyatlarini anglab olish muhim ahamiyatga ega. Tarbiya jarayoni o`zigaxos xususiyatlarga ega. Uning eng muhim xususiyati aniq maqsadga yo`naltirilganligidir. Zamonaviy talqinda tarbiya jarayoni o`qituvchi va o`quvchilar o`rtasidagi muayyan maqsadga erishishga qaratilgan samarali hamkorlik demakdir. Zero, tarbiya jarayonida o`qituvchi va o`quvchilarning birgalikdagi faoliyatlari tashkil etiladi, boshqariladi va nazorat qilinadi. YAgona maqsadga erishish yo`li zamonaviy tarbiya jarayonining maqsadini tavsiflaydi.

Tarbiya jarayoni ko`p qirrali jarayon bo`lib, unda tarbiya mohiyatini yoritishgaxizmat qiluvchi chki va tashkil (sub`ektiv va ob`ektiv) omillar ko`zga tashlanadi. Sub`ektiv omillar shaxsning chiki ehtiyojlari, qiziqishlari, hayotiy munosabatlari mazmunini anglashga yordam bersa, ob`ektiv omillar shaxsning hayot kechirishi, shakllanishi, hayotiy muammolarni ijobiy hal etish uchun sharoit yaratadi. Tarbiya faoliyatining mazmuni, yo`nalishi va shakli obektiv sharoitlar bilan qanchalik mutanosib kelsa, shaxsni shakllantirish borasida shunday muvaffaqiyatga erishiladi. Tarbiya jarayonining tashkil etilishi va boshqarilishida nafaqat o`qituvchi faoliyati, balki o`quvchining yosh va psixologik shaxsiy xususiyatlari, o`y-fikrlari, hayotiy qarashlari hami muhim o`rin tutadi. Tarbiya jarayonining yana bir xususiyati uning uzoq muddat davom etishidir. Tarbiya natijalari tez sur`atda yoki yaqqol ko`zga tashlanmaydi. O`zida insoniy sifatlarni

namoyon etalgan shaxsni tarbiyalab voyagaetkazishda uzoq muddatli davr talab etiladi. SHaxsning muayyan vaqtning o`zida, turli-tuman qarashlar mavjud sharoitda harakat qilishi tarbiya jarayonini murakkablashtiradi. Ta`lim muassasalaridaolib borilayotgan tarbiya shaxs ongi, dunyoqarashini shakllantirishda muhim o`rin tutadi. Binobarin, yoshlik yillarida insonning asab tizimi yuqori darajada ta`sirchan hamda beqaror bo`ladi. SHu bois tarbiya muvaffaqiyati ayni o`quvchilik yillarida shaxsga to`g`ri tarbiya berish lozimligini talab etadi. Tarbiya jarayonining yana bir xususiyati uning uzluksizligi sanaladi. Ta`lim muassasasidaolib borilayotgan tarbiya jarayoni bu – o`qituvchi va o`quvchilarning birgalikdagi uzluksiz, tizimli harakatlari jarayonidir. O`quvchilarda ijobiy sifatlarni qaror toptirishda yagona maqsad sari yo`naltirilgan, bir-birini to`ldiruvchi, boyitib boruvchi, takomillashtiruvchi faoliyat alohidaahamiyat kasb etadi. SHu bois oila, ta`lim muassasalari, jamoatchilik hamkorligida tashkil etilayotgan tarbiyaviy tadbirlarning uzluksiz o`tkazilishiga erishish maqsadga muvofiqdir. Bolani tarbiyalashda maktab etakchi o`rin egallasa ham, bolalarga uzluksiz tarbiyaviy ta`sir o`tkazaolmaydi, chunki, bolalar ma`lum muddatgina ta`lim muassasasida, o`qituvchining tarbiyaviy ta`siri ostida bo`lib, qolgan vaqtning asosiy qismini oilada, ko`chada, jamoat orasida o`tkazadilar. Kuzgi, qishki, bahorgi vaayniqsa, yozgi ta`tillar davrida o`quvchilar ta`lim muassasasi o`qituvchisi ta`siridan chetda qoladilar. Demak, ta`lim muassasasida bolalarni tarbiyalash vaqt jihatidan chegaralangan bo`lib, sinfdan va maktabdan tashqaridaamalgaoshiriladigan tarbiyaviy ishlardan holi vaqtda ular o`qituvchi yoki tarbiyachining ta`siri hamda nazoratida uzoqlashadilar.

O`quvchilarga nisbatan ta`lim muassasasining ta`sirini susaytirmaslik maqsadida sinfdan, maktabdan tashqarida va ta`til davrida ham tarbiyaviy ishlarni tashkil etishgaalohida e`tibor beriladi. Ana shu maqsadda bir qator tarbiyaviy ishlar olib boriladi. Ayni vaqtda, respublikada, o`quvchilarning ta`lim muassasalaridan uzoqlashtirmaslik maqsadida qo`shimcha ta`lim muassasalari faoliyat olib bormoqda. qo`shimcha ta`lim muassasalarida o`quvchilar xususiy fanlar hamdaxorijiy tillarni mukammal o`zlashtirishlari, texnik va badiiy

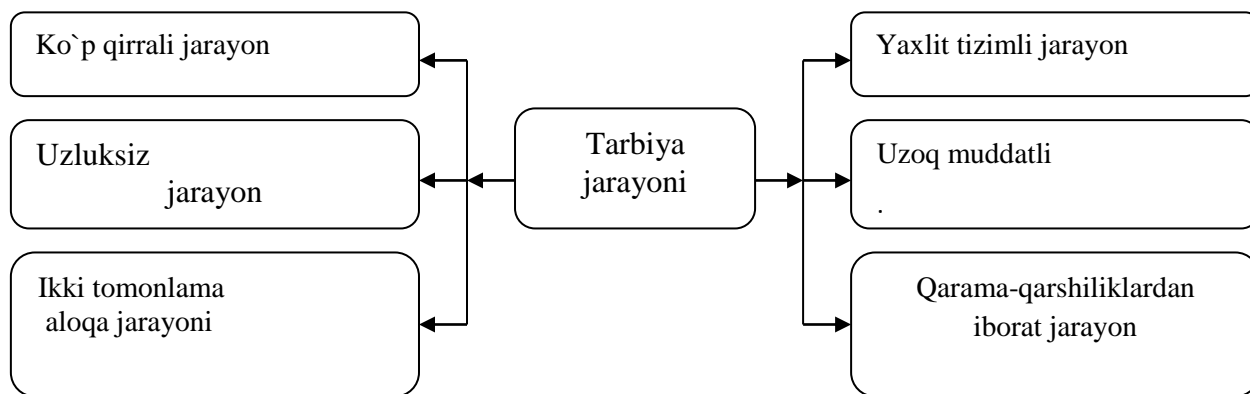
yo`nalishlar bo`yicha bilim olishlari, amaliy faoliyat ko`nikma va malakalariga ega bo`lishlari mumkin. qo`shimcha ta`lim muassasalarida tashkil etilayotgan turli yo`nalish va mavzulardagi uchrayuvchilar, ko`rgazmalar, ko`riklar, suhbatlar o`quvchilarning tafakkurini boyitishda, ularda mustahkam xarakter va irodani tarkib toptirishda muhim o`rin tutmoqda.

Tarbiya jarayonining yana bir xususiyati – bu uning yaxlit holda tizimli tashkil etilishidir. Yaxlitlik shundan iboratki, tarbiya jarayonining maqsadi, mazmuni va metodlarini birligi shaxsni shakllantirish g`oyasini amalga oshirish uchun xizmat qiladi. Bizga ma`lumki. SHaxs ma`naviy-axloqiy sifatlarni navbatma-navbat emas, balki yaxlit tarzda o`zlashtira boradi, shu bois pedagogik ta`sir ham yaxlitlik, tizimlilik xarakteriga ega bo`lishi lozim. Tarbiya jarayonining yaxlitlik, tizimlilik xususiyati bir qator muhim pedagogik talablarga amal qilish, o`qituvchi va o`quvchilar o`rtasidagi hamkorlikni qaror toptirishni talab etadi. Tarbiyaning yana bir xususiyati shundan iboratki, bu jarayon ikki tomonlama aloqaxususiyatiga ega bo`lib, unda bolaning o`zi ham faol ishtirok etadi. Ikki tomonlama aloqa ikki yo`nalishda, ya`ni, o`qituvchining o`quvchiga ko`rsatadigan ta`siri (to`g`ri aloqa) hamda o`quvchining o`qituvchiga nisbatan munosabati (teskari aloqa) tarzida tashkil etiladi. Tarbiyaning pedagogik texnologiya nazariyasi g`oyasiga muvofiq, endilikda o`quvchi tarbiya jarayonining ob`ektigina bo`lib qolmasdan, sub`ekti sifatida ham faoliyat ko`rsatadi. SHuning uchun o`qituvchi o`quvchining chki imkoniyatlari, unga nisbatan bo`layotgan tashqi ta`sirlar va axborot manbalarini inobatga olishi zarur. Agarda mazkur talab unutilsa, shaxsni tarbiyalash qiyinlashadi yoki barcha urinishlar samarasiz yakun topadi. Mana shundan tarbiya jarayonining yana bir xususiyati – tarbiyada qarama-qarshilikning mavjudligi kelib chiqadi. Ushbu qaram-qarshiliklar o`quvchilarga o`z tushunchalariga muvofiq paydo bo`lgan dastlabki sifatlar o`rtasida yoki o`quvchilarga qo`yiladigan talablar bilan ularni bajarish imkoniyatlari o`rtasidagi ziddiyatlarning kelib chiqishi uchun zamin yaratadi.

Undan tashqari bu qarama-qarshiliklar ko`pincha bolaning ongi bilan xulqi bir-biriga muvofiq bo`lmasligidan, o`qituvchi va tarbiyachilarning o`quvchilar

yosh, psixologik, fiziologik xususiyatlari (fe'l-atvori, xarakteri, qiziqishlari, jismoniy, ruhiy hamda fiziologik jihatdan sog'lomligi)ni yaxshi bilmasliklari oqibatida kelib chiqadi.

Demak, tarbiya jarayoni o`zida quyidagi xususiyatlarni namoyon etadi:

Tarbiya qonuniyatlari

Yuqorida bayon etilgan fikr-mulohazalarga tayangan holda mavzuga quyidgchaxulosa qilish mumkin:

1. Tarbiya muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajribaasosida shaxsni har tomonlama o`stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni bo`lib, har qanday tuzum va zamonda ijtimoiy munosabatlar mazmunini aniqlash, ularni tashkil etish asosi bo`lib kelgan.

2. Yosh avlod tarbiyasi turli makon va zamonda muayyan maqsad asosida tashkil etiladi. Ijtimoiy tarbiyani yo`lga qo`yish jarayonida bir qator vazifalar hal etiladi. Tarbiyaning maqsad va vazifalari ijtimoiy tuzum mohiyati, taraqqiyot darajasi, ijtimoiy munosabatlar mazmuni, shuningdek, jamiyat fuqarolarining dunyoqarashi, intilishlari, orzu-niyatlari asosida belgilanadi.

3. Tarbiya jarayonining xususiyatlarini chuqur anglash va ularni inobatgaolgan holda tarbiyani tashkil etish oldinga qo`yilgan maqsadga erishish, shuningdek, bu boradagi vazifalarni ijobiy hal etish imkonini beradi.

Nazorat uchun savollar:

1. Tarbiya jarayonining mohiyatini qisqacha tavsiflang.

2. Tarbiya maqsadi nimadan iborat?
3. Tarbiya jarayonining o`zigaxos xususiyatlari nimalardan iborat?
4. Tarbiya jarayonida qanday vazifalar hal etiladi?

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

1. N. Xo`jaev va boshqalar. "Pedagogika asoslari". Toshkent.,TDIU 2003.
2. Ochilova G.O., Musaxanova G.O. "Pedagogika" Toshkent. TDIU, 2005
- 3.Psixologiya -pedagogika. Pod.red. A.A.Radugina. Moskva 2003.
- 4.«Pedagogika» V.A.Slastenin, I.F.Isaev, A.I.Mixenko, E.N.SHiyanov.
Moskva. «SHkolnaya pressa». 2004
5. Podlaso`iy I. P. Pedagogika. Moskva, 2003.
6. To`xtaxadjaeva M. Pedagogika. - T.: O`zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.29-44b.
- 7 .O`.Asqarova,M. Xayitboyev,M. Nishonov.Pedagogika.- T.: Talqin 2008

12-Mavzu: Shaxsni shakllanishida jamoaning o'рни

Reja:

1. Mustaqil fikrlovchi erkin shaxsni shakllantirish ta'lim va kadrlar tayyorlash milliy modelining asosiy maqsadi.
2. Shaxsning jamoada qaror topishi
3. Jamoa haqida tushuncha.
4. Bolalar jamoasining shakllanish bosqchlari.

Tayanch tushunchalar: Mustaqil fikrlovchi, erkin shaxs, shakllanish, ta'lim, maqsad, jamoada qaror topish, jamoa, tushuncha, bolalar jamoasi, shakllanish bosqichi.

Mustaqil fikrlovchi erkin shaxsni shakllantirish ta'lim va kadrlar tayyorlash milliy modelining asosiy maqsadi. Ijtimoiy munosabatlar ko'lamining kengayishi o'sib kelayotgan avlodni o'ta murakkab xususiyatga ega munosabatlar jarayoniga har tomonlama etib tayyorlash vazifasini qo'yimoqda. Psixologik, intellektual va fiziologik jihatdan etuk inson hayotiy qarama-qarshilik, xususan, turli buzgunchi g'oyalar ta'siriga tushib qolish, nosog'lom turmush kechirish va noqonuniy xatti-harakatlarni sodir etishdan o'zini saqlab qolaoladi. SHuningdek, shaxsning aqliy salohiyatga egaligi jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlovchi asosiy omildir. O'zbekiston Respublikasida, demokratik va huquqiy jamiyat barpo etilayotgan mavjud sharoitda yosh avlodning mustaqil va erkin fikrlay olishi ro'y berayotgan voqea-hodisalarga shaxsiy munosabtni bildirishga imkon beradi. Ijtimoiy borliqda kechayotgan o'zgarishlarga nisbatan shaxsiy nuqtai nazarning shakllanishi shaxs faolligini ko'rsatuvchi muhim jihatlardan biridir. qolaversa, mustaqil fikr egasi bo'lgan shaxs o'z imkoniyatlari, qobiliyatini erkin namoyon etaoladi. Muvaffaqiyatli ravishdaolib borilayotgan ta'limiy islohotlarning ham asosiy maqsadi erkin, mustaqil fikriga ega barkamol shaxs va malakali mutaxassisni tarbiyalab voyaga etkazishdan iboratdir. Bu xususida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov quyidagilarni e'tirof etadi:

«Amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi har bir fuqaroning shaxs sifatida shakllanishi uchun, o'z qobiliyatini, o'z talantini ishga solib hayotini yanada yaxshilashi, ma'nan boyitishi uchun barcha imkoniyatni yaratib berishdan iboratdir»¹.

Komil insonni shakllanirish masalasi barcha davrda, ham muhim ijtimoiy vazifa sifatida kun tartibiga qo'yilgan. Xususan, zardushtiylik dinida komillikning asosi ezgu fikr, ezgu so'z va ezgu amal (harakat)dan iborat ekanligi ta'kidlansa, islom ta'limoti g'oyalariga ko'ra etuklikning bosh mezoni – ilmlilik, bilimli bo'lishdir. SHarq mutafakkirlarining asarlarida ham komil inson qiyofasining yoritilishiga alohida ahamiyat berilgan. Xususan, Abu Nasr Forobiy komil insonni shakllantirish va fozil jamoa (etuk jamiyat)ni shakllantirish tarbiyaning bir butun, yaxlit ikki yo'nalishi ekanligiga urg'u beradi. Allomaning fikrcha, fozil jamiyat komil inson sa'yi-harakati bilan barpo etilishi mumkin. SHu bois mamlakatni boshqaruvchi shaxs o'zida eng oliy insoniy fazilatlarni mujassam etaolishi zarur, deb hisoblaydi. «Aql to'g'risidagi» risolasida Abu Nasr Forobiy rahbar shaxs qiyofasida namoyon bo'lishi lozim bo'lgan o'n ikki fazilatni keltirib o'tadi. Bizning fikrimizcha, mazkur fazilatlar har bir zamonaviy shaxsda o'z aksini topaolishi kerak, zero, ular inson hayotini mo'tadil kechishi hamda muayyan kasbiy faoliyatlarni tashkil etishda muvaffaqiyatlarga erishishni kafolatlaydi. nAbu Rayhon Beruniy ham komillikning asosini ilmi bo'lishda deb hisoblaydi va barcha illatlarning asosiy sababi ilmsizlikdir, deya urg'u beradi. Allomaning fikrcha, axloqiylik, to'g'rilik, odillik, tadbirkorlik, o'zini vazmin tutish, kamtarlik, insof, ehtiyotkorlik, shuningdek, aadolatli va vijdonli bo'lish komil inson qiyofasida aks etishi zarur bo'lgan eng asosiy sifatlardir. nbAbu Ali ibn Sino ham kamolotga erishishning birinchi mezon sifatida bilimli bo'lishni alohida qayd etadi. Bilimli insonning adolatli bo'lishi esa uning yanada yuksalishini ta'minlaydi, deya baholab alloma, adolatni ruhiy lazzat (ruhiy xotirjamlik)ning muhim ko'rsatkchi ekanligini uqtiradi. Alisher Navoiy asarlarida komil inson muammosi markaziy o'rinni egallaydi va o'z orzusidagi komil inson shaxsini asarlarining qahramonlari

¹Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан. – Тошкент, Ўзбекистон, 1996. – 116-бет.

timsolida gavdalantirishga urinadi. Mutafakkir qarashlarida komil inson quyidagi sifatlarga ega bo`lishi borasidagi g`oya ilgari suriladi: aqli, axloqli, bilimli, ijodkor, qobiliyatli, dono, kamtar, insonparvar, saxovatli, sabr-qanoatli, adolatli, muruvvatli, sog`lom, jismonan baquvvat, mard va jasur¹. Abdulla Avloniy komil insonni tarbiyalash borasidagi qarashlari bilan SHarq mutafakkirlarining fikrlarini boyitar ekan, komil inson qiyofasida, yana shuningdek, vatanparvarlik, hamda intizomlilik sifatlari ham namoyon bo`lishi kerak, deb hisoblaydi. Alloma millat taqdirining jonkuyari sifatida milliy til taraqqiyoti jamiyat ma`naviy rivojini ta`minlovchi asosiy omil, deya baholaydi.

SHaxsning jamoada qaror topishi. SHaxs psixologik jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari vaxatti-harakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi muayyan jamiyat a`zosi bo`lib, uning shakllanishi ijtimoiy munosabatlar jarayonida kechadi. Mazkur jarayonda qatnashish asosida u jamiyat tomonidan tan olingan ma`naviy-axloqiy, shuningdek, huquqiy me`yorlar mohiyatini o`zlashtiradi. Jamiyatning a`zosi sifatida uning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyotini ta`minlovchi mehnat faoliyatini yo`lga qo`yadi. SHuningdek, shaxsiy ehtiyojlari, manfaatlarini qondirish yo`lida ham atrofdagilar bilan munosabatga kirishadi. SHaxs ijtimoiy muhitdan uzilgan holda mavjud bo`laolmaydi. Buning misoli sifatida R.Kipling tomonidan yaratilgan asardagi Mavglini keltirish mumkin. Garchi, inson bolasi bo`lsada, ijtimoiy munosabatlar jarayonida ishtirok etish ko`nikma va malakalari shakllanmaganligi bois odamlar hayotiga moslashaolmaydi. Bola yoshligidan o`yin, mehnat va o`qish faoliyatlarini tengdoshlari bilan birgalikda tashkil etish asosida ijtimoiy muhitga moslasha boradi. Ijtimoiy muhit bolaga borliqni anglash uchungina emas, balki o`zligini anglash uchun ham imkoniyat yaratadi. Bolaning doimiy ravishda jamoasida bo`lishi, uning jamoa ta`sirida shakllanishi unda ijtimoiy faollikni yuzaga keltiradi. SHarq mutafakkirlari jamoaning shaxs kamolotini ta`minlashdagi o`rni va roliga alohida e`tibor berganlar. Xususan, Abu Ali ibn Sino ijtimoiy muhitning

¹Хошимов К. ва бошқалар. Педагогика тарихи //Олий ўқув юртлари ва университет талабалари учун ўқув қўлл. – Тошкент, Ўқитувчи, 1996, - 191-бет.

shaxsni shakllantirishdagi rolini yuqori baholaydi. Tashqi muhit va odamlar insonning borliq, unda kechayotgan o'zgarishlar, jarayonlar mohiyatini anglashgagina emas, balki uning xulqida yaxshi va yomon sifatlarning shakllanishiga ham sezilarli ta'sir etishi, shu bois bolalarni tarbiyalashda u mansub bo'lgan mikromuhit xususiyatini inobatga olishni ta'kidlaydi. Bolani yomon ta'sirlardan saqlash zarurligini uqtiradi. Shuningdek, alloma o'qitish samaradorligini ta'minlashda bolalarga jamoasosida bilimlarni berishni maqsadga muvofiqligini ta'kidlaydi.

Abu Nasr Forobiyning uqtirishcha, inson boshqalar bilan munosabatda bo'lish, ularning yordami va qo'llab-quvvatlashlarini his etish ehtiyojiga ega. Ana shu ehtiyojni qondirish yo'lidagi amaliy harakatlar insonni kamolotga etkazadi, deb hisoblaydi. Abu Rayhon Beruniy esa shaxsning rivojlanishida o'zaro yordam, hamkorlik, odamlarga nisbatan xayriyohlik uning ijtimoiy muhitdagi roli va o'rnini belgilab beradi.

Jamoa haqida tushuncha. Jamoa(lotincha «kollektivus» so'zining tarjimai bo'lib, yig'ilma, omma, birgalikdagi majlis, birlashma, guruh) bir nechta 'zo (kishi)lardan iborat bo'lib, ijtimoiy ahamiyatga ega umumiy maqsad asosida tashkil topgan guruh demakdir. Zamonaviy talqinda «jamoa» tushunchasi ikki xil ma'noda ishlatiladi. Birinchidan, jamoa deganda bir necha kishilarning muayyan maqsad yo'lida birlashuvidan iborat tashkiliy guruhi tushuniladi (masalan ishlab chiqarish jamoasi, zavod jamoasi, o'quv yurti jamoasi, xo'jalik jamosi va hokazo). Ikkinchidan, jamoa deganda yuqori darajada uyushtirilgan guruh tushuniladi. CHunonchi, o'quvchilar jamoasi yuqori darajada uyushtirilgan birlashma hisoblanadi.

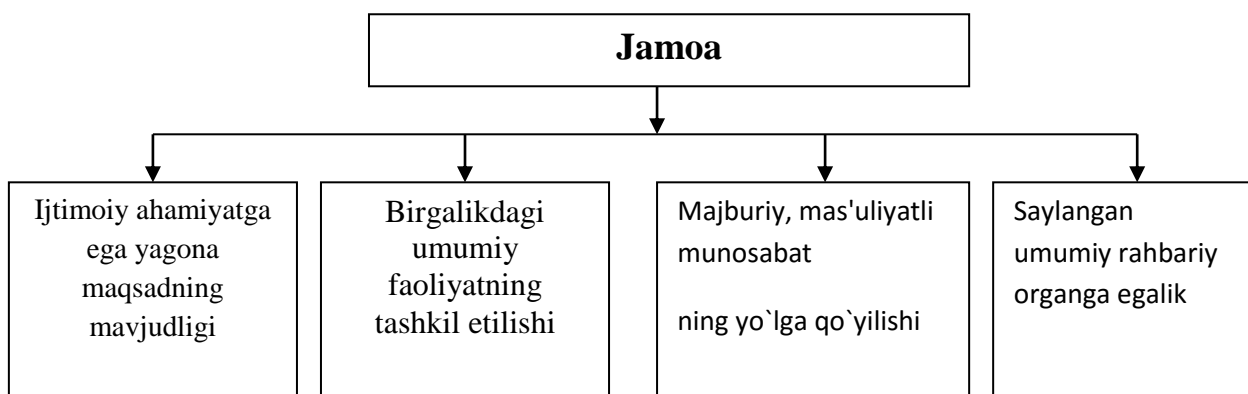
Jamoada va jamoa yordamida tarbiyalash - tarbiya tizimida muhim ahamiyatga ega bo'lgan tamoyillardan biridir. SHaxsni shakllantirishda jamoaning etakchi rol o'ynashi to'g'risidagi fikrlar pedagogika fanining ilk rivojlanish davrlaridayoq bildirilgan. Jamoada uning a'zolari o'rtasidagi munosabatning alohida shakli yuzaga keladi, bu esa shaxsning jamoa bilan birgalikda rivojlanshini ta'minlaydi. Lekin har qanday guruhni ham jamoa deb hisoblab bo'lmaydi. Jamoa

bir qator belgilarga egadirki, mazkur belgilar jamoani kishilarning etarli darajada uyushgan har qanday guruhdan ajratib turadi. O`quvchilar jamoasi o`zigaxoslik kasb etuvchi muhim belgilarga egadir. quyida jamoa va uning xususiyatlari (belgilari) borasida so`z yuritimiz.

Jamoa ijtimoiy jamiyatning bir qismi hisoblanadi, unda ijtimoiy hayot va kishilik munosabatlarining barcha me`yorlari o`z ifodasini topadi. Zero, jamoa jamiyatdagi mavjud munosabatlar tizimida namoyon bo`lar ekan, jamoa va ijtimoiy jamiyat maqsadi, intilishida o`zaro birlik, uzviylik, aloqadorlik yuzaga keladi. SHu bois jamoa hayotining aniq (yagona) maqsadga qaratilganligi va ijtimoiy-g`oyaviy xususiyat kasb etishi uning etakchi belgisi sanaladi. Har bir jamoa boshqa jamoalar bilan uzviy aloqadorlikda mavjud bo`ladi. Muayyan jamoaning har bir a`zosi jamiyat ijtimoiy faoliyatini tashkil etish jarayonida o`z jaomasi bilan birgalikda ishtirok etadi. Jamoaa`zolarini intilishlarini tushunish, jamoaoldiga qo`yilgan maqsad mohiyatini chuqur his etish hamda uning shaxsni shakllantirishdagi o`rni va rolini to`g`ri baholay olish jamoaa`zolarining umumiy vaxususiy (shaxsiy) maqsad, qiziqishi, ehtiyoj va faoliyatlari o`rtasidagi birlikni namoyon etadi hamda jamoaning bo`linishga yo`l qo`ymaydi. Har bir jamoao`z-o`zini boshqarish organiga ega va umumiy jamoaning uzviy qismi sanaladi. SHuningdek, u maqsadning birligi va tashkil qilish xususiyatlari orqali umummilliy jamoa bilan bog`lanadi. Ijtimoiy jamiyat ehtiyojini qondirishga yo`naltirilgan birgalikdagi faoliyat jamoaning navbatdagi muhim xususiyatidir. Jamoa faoliyatining ijtimoiy-g`oyaviy yo`nalishi ham jamoaning faoliyati mazmunida o`z aksini topishi muhim ahamiyatga egadir. Jamoaxususiyatini aniqlashda kishilar guruhining yagona ijtimoiy tizimini o`rnataolishdagi usuli, ya`ni, jamoani tashkil qilish usuli ham muhim hisoblandi.

Pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq tashkil etilgan jamoa, xususan, uning a`zolari o`rtasida o`zaro ruhiy yaqinlik, ishchanlik, bir-biri uchun g`amxo`rlik, o`zaro yordam, jamoa manfaati uchun qayg`urish, mazkur yo`ldaamaliy harakatlarni tashkil etish hamda javobgarlik hissi qaror topadi.

Demak, jamoa o`zida quyidagi xususiyatlarni namoyon etadi:

Jamoaning o`ziga xos xususiyatlari

Birgalikdagi faoliyat umumjamiyat ishi uchun ma'suliyat hissini uyg`ota borib, jamoaa'zolarini bir-biriga yaqinlashtiradi, a'zolarida jamoaga mansublik hissini paydo bo`lishiga ko`maklashadi, jamoa bilan munosabatda bo`lish ehtiyojini oshiradi. Jamoaa'zolari orasida o`zaro hissiy birlik (bir-birini yoqtirish hissi) yuzaga keladi. Ushbu munosabat ko`pincha o`z-o`zidan paydo bo`ladi hamda ular o`qituvchiik ta'sir ko`rsatish uchun qo`l keladi. Jamoaa'zolari o`rtasidagi ruhiy birlik mazmuni ular orasida hosil bo`lgan ishchanlik faoliyatining xarakteriga bevosita bog`liqdir.

Jamoaning rasmiy (ishchanlik) va norasmiy (hissiy) tuzilishini bir-biridan farqlash lozim. Jamoaning rasmiy tuzilishi deganda jamoa faoliyatining turli ko`rinishlarini amalgaoshirish uchun zarur bo`ladigan tashkiliy jihatlari ko`zda tutiladi. Mazkur jihat bir tomondan jamoaa'zolari o`rtasida yuzaga kelgan ishchanlik munosabati mazmunini ifoda etsa, ikkinchi tomondan, rahbarlik vazifasini bajaruvchi shaxslar tomonidan jamoaa'zolarining xatti-harakatlari va intilishlarini muvofiqlashtirish yo`lida tashkil etilayotgan boshqaruv faoliyati mohiyatini yoritishgaxizmat qiladi.

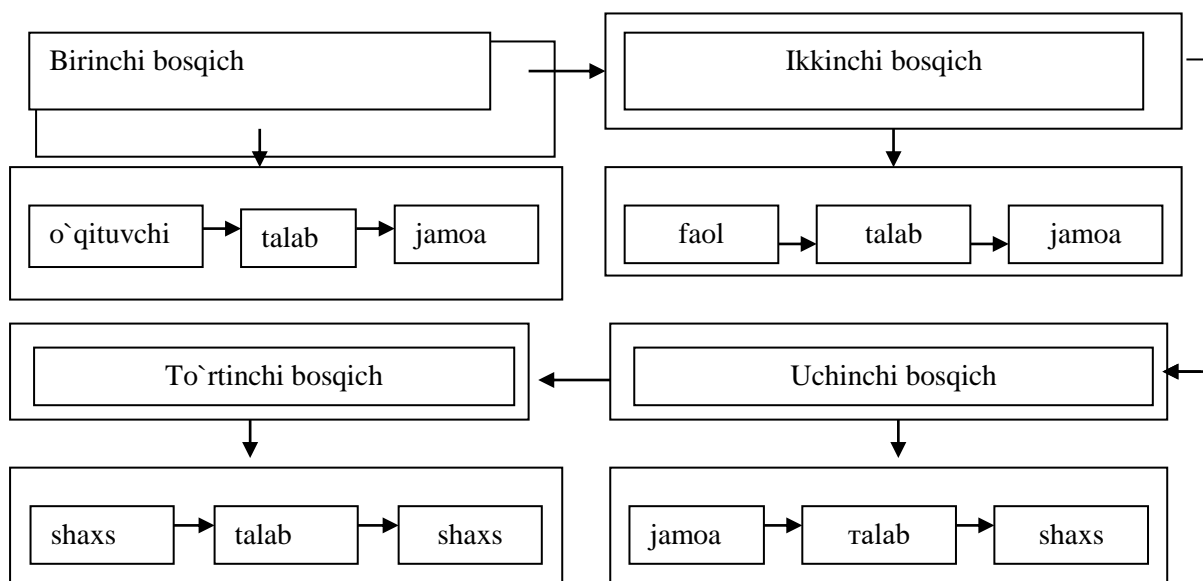
Norasmiy tuzilma jamoaning barchaa'zolari o`rtasidagi shaxslararo ma'naviy-psixologik munosabatlarning umumiy tizimi va mikroguruhni tashqil qiluvchi ayrim a'zolar o`rtasidagi tanlash munosabatlari mazmunini ifodalaydi. Jamoaning har bir a'zosi mavjud munosabatlar tizimida u yoki bu o`rinni egallaydi. O`quvchining jamoadagi o`rni uning shaxs sifatida shakllanishi va kamolotga erishishiga muhim ta'sir ko`rsatadi. Maktab yoki sinfdagi rasmiy va norasmiy

tuzilmalar bir-biriga muvofiq bo`lganda, jamoaning rasmiy etakchilari norasmiy munosabatlar tizimida ko`zga ko`ringan o`rinni egallagan holdagina u chinakam jamoa bo`laoladi. SHuningdek, norasmiy guruhlar (mikroguruhlar) umumjamoa ijtimoiy manfaatlar uchun kurashuvchi guruhlar bo`lgandagina jamoa o`zini chinakam jamoa tarzida namoyon etishi mumkin. Yashash joylarida o`zaro birikkan bolalar guruhlar qanchalik ahil va inoq munosabat asosida tashkil topgan bo`lmasin haqiqiy jamoa bo`laolmaydi. CHinakam jamoa ijtimoiy ahamiyatga moyillik faoliyatini tashkil etaolishi, jamoaa`zolari o`rtasida o`zaro hamkorlik va ishchanlik xarakteridagi aloqa va munosabatlarni qaror toptirishi lozim. Jamoaning majburiylik belgisi unga o`qituvchiik rahbarlikning yo`lga qo`yilishidir. Shunday qilib, jamoa bir necha (a`zo) kishidan iborat guruh bo`lib, u ijtimoiy ahamiyatga ega bo`lgan umumiy maqsad asosida tashkil topadi. Jamoa tomonidan amalgaoshirilayotgan faoliyat uning oldiga qo`yilgan maqsad mazmunini ifoda etadi. Jamoaa`zolari o`rtasida qaror topgan o`zaro birlik, shuningdek, ular o`rtasida tashkil etiluvchi munosabat jarayonidagi tenglik jamoaga rahbarlik qilish, jamoaa`zolarining guruh etakchilariga bo`ysunishlari, shuningdek, ular tomonidan jamoaoldidagi javobgarlik hissini anglashlari uchun zamin yaratadi. Jamoa va uni shakllantirish o`qituvchiik faoliyatining maqsadi hisoblanadi. Muhim tarbiyaviy ta`sir kuchiga ega bo`lgan sub`ektlarning alohida namuna ko`rsatishlari jamoani shakllantirishning muhim vositasi bo`lib, ushbu vosita yordamida jamoaning barcha yoki muayyan a`zosini tarbiyalash ijobiy samaralar beradi. nJamoalari tomonidan hal etilishi ko`zda tutilgan etakchi tarbiyaviy vazifa shaxsni har tomonlama tarbiyalash, unda ijobiy sifatlarni tarbiyalash hamda mustahkam hayotiy pozitsiyani qaror toptirishdan iboratdir. Umumiy o`rta ta`lim hamda o`rta maxsus kasb-hunar ta`limi muassasalarida jamoani shakllantirish mas`uliyatli vazifa sanaladi. Maktab jamoasi tarkibida eng barqaror bo`g`in - bu muayyan sinflar negizida shakllangan jamoalar sanaladi. Sinf jamoasi tarkibida o`quvchilar tomonidan amalgaoshiriluvchi asosiy faoliyat o`qish faoliyati sanaladi. Aynan sinf jamoasida shaxslararoaloqa va munosabatlar tarkib topadi. SHuningdek, sinflar jamoalari negizida maktab jamoasi shakllanadi. Maktab jamoasi ikki muhim

bo`g`in – o`qituvchilar jamoasi hamda o`quvchilar jamoasi asosida tarkib topadi. O`quv yurtlari jamoasi tarkibida o`quvchilar jamoasi asosiy qismni tashkil etadi. O`quvchilar jamoasi - bu ijtimoiy ahvoli shuningdek, umumiy saylov organlari oldidagi umumiy javobgarlik, barchaa`zolarining huquq va burchlari tengligi asosidagi o`zaro birlikka ega o`quvchilar guruhidir.

O`quvchilar jamoasi unga rahbarlikni olib boruvchi o`qituvchilar hamda bolalardan iborat jamoaning murakkab birlashmasi bo`lib, o`z-o`zini nazorat qilish hamda o`z-o`zini boshqarish huquqi, shuningdek, o`zigaxos psixologik muhit vaan`analariga ega bo`ladi. Jamoani shakllantirish muayyan qonuniyatlarga bo`ysunadigan uzoq muddatli murakkab jarayondir.

Bolalar jamoasining shakllanish bosqchlari. Jamoaning vujudga kelish uchun to`rt bosqch zarur. Jamoaning shakllanish bosqchlarida dastlab o`qituvchi butun guruhga talab qo`yadi hamda mazkur jarayonda jamoa faollarining shakllanishiga alohida e`tibor qaratadi. Navbatdagi bosqchda muayyan darajada shakllangan jamoa faollari (aktivi) jamoaa`zolari oldiga ma`lum talablarni qo`yadi. Uchinchi bosqchda esa jamoa umumiy holda jamoaning har a`zosidan muayyan tarzdgagi faoliyatni olib borishni talab qiladi. So`nggi (to`rtinchi) bosqchda esa jamoaning har bir a`zosi o`z oldiga mustaqil ravishda jamoa manfaatlarini ifoda etuvchi talabni qo`yish layoqatiga ega bo`ladi. Ushbu jarayon mohiyatini qo`yidagcha bayon etish mumkin:

Bolalar jamoasining rivojlanish bosqichlari

Jamoaga qo`yilayotgan talablar mazmunidagi farq jamoa rivojlanishi bosqchini aniqlovchi yorqin tashkiliy ko`rsatkch sanaladi. Jamoaning amaliy faoliyati mazmuni, jamoaa`zolarining jamoaoldidagi javobgarligi, ular o`rtasidagi ijodiy hamkorlik, shuningdek, ularning xulq-atvori axloqiy kamolot darajalarini ko`rsatuvchi muhim belgilar sifatida namoyon bo`ladi. Jamoani shakllantirishda uning hayotini belgilovchi chki jarayonining mohiyatini inobatgaolish zarur.

Jamoaning shakllanish bosqchlarini belgilash shartli hisoblanadi, zero, jamoaning shakllanishi muayyan chegara yoki oraliqqa ega emas. SHunga qaramay o`qituvchiik nuqtai nazardan jamoaning shakllanishini muayyan bosqchlargaajratish juda muhimdir. Bolalar jamoasini ma`lum rivojlanish bosqchlargaajratish alohidaahamiyat kasb etadi. Bolalar jamoasi rivojlanishining har bir bosqchi jamoaa`zolariga nisbatan samarali o`qituvchiik ta`sir ko`rsatishning maqbul shakl va metodlarini tanlash imkonini beradi. Jamoa rivojlanishining birinchi bosqchi. Mazkur bosqchda talab faqat o`qituvchilar tomonidan qo`yiladi. Bu jamoa rivojlanishining boshlang`ch nuqtasidir. Ushbu davrdagi jammoa hali tarbiyalovchi jamoa bo`lmay, balki «tashkil etuvchi birlik» (sinf yoki guruh) hisoblanadi. Ushbu bosqchda o`quvchilar o`qituvchi tomonidan talablarning qo`yilishiga e`tiborsiz qaraydilar. Jamoaa`zolarining uzluksiz ijodiy faoliyatini tashkil qilish va ularni muayyan (yagona) maqsad atrofida birlashtirishga erishish orqaligina jamoa qaror topadi. O`quvchilarning jamoa faoliyatida ishtirok etishi tufayli asta sekin boyib boradigan tajriba, faoliyat natijasini birgalikda muhokama qilish, qilinajak ishlarni rejalashtirish jamoaa`zolarida mas`uliyat, javobgarlik, faoliyat biriligi, shuningdek, ishchanlik munosabatining paydo bo`lishi, shuningdek, o`quvchilarda jamoa faoliyatiga nisbatan qiziqishni paydo bo`lishigaolib keladi. Bolalarning jamoa faoliyatini tashkil etish borasdagi tajribaga ega emasliklari bois so`z yuritilayotgan bosqchda o`qituvchining asosiy maqsadi jamoaa`zolarini oddiy tarzda uyushtirishdan iborat bo`ladi. Ushbu bosqchda o`qituvchining talabchanligi, jamoaning barchaa`zolariga birday talabni qo`ya olishi, u tomonidan qo`yilayotgan talabning qat`iyligi, izchilligi hamda murosasizligi muhim omil hisoblanadi. Bu vaziyatda o`qituvchining «hukmdorlik»

davri uzoq davom etishi mumkin emasligi, bir qarashda intizomning vujudga kelganligi ma'lum bo'lsada, ayni vaqtda guruh a'zolarining faolliklarini rivojlantirish uchun zarur bo'luvchi sharoitning hali mavjud bo'laolmaganligini hisobga olish zarur. Jamoa hayotining birinchi bosqichida jamoa faolining paydo bo'lishi ushbu davr uchun xarakterli hodisadir. Jamoa faoli (aktivi) muayyan guruhning shunday a'zolaridirki, ular jamoa manfaatiga muvofiq tarzda harakat qiladilar, o'qituvchi faoliyati va talabiga nisbatan xayrixohlik bilan munosabatda bo'ladilar. Faollar o'qituvchining yaqin yordamchilari sifatida ish olib boradilar. Jamoa rivojlanishining ikkinchi bosqichi. Ushbu bosqich jamoa faolining o'qituvchi talabini qo'llab-quvvatlash hamda o'z navbatida uning o'zi bu talablarni jamoaa'zolari zimmasiga qo'yishi bilan tafsiflanadi. Endilikda o'qituvchi jamoada paydo bo'lgan va u bilan bog'liq muammo, masalalarni yolg'iz o'zi hal qilmaydi. Jamoa faoli bilan maxsus tarbiyaviy ish olib borish orqali bu ishga uni jalb etadi. Ushbu bosqichda jamoa hayotini tashkil qilish usuli murakkablashib boradi, ya'ni, jamoa o'z-o'zini boshqarishga o'tadi. O'quvchilar amaliy faoliyatining doimiy ravishda murakkablashib borishi mazkur davrning muhim xususiyati sanaladi. Ikkinchi bosqichda jamoaning muhim ishlarini o'quvchilar tomonidan mustaqil rejalashtirilishi, tadbirlarni o'tkazishga tiyyorgarlik, uni o'tkazish hamda faoliyat natijalarini muhokama qilish jamoa faoliyatining ijodiy xususiyat kasb etishini ko'rsatuvchi omillar sanaladi.

Jamoaning ijobiy rivojlanishi uning a'zolarida motiv (rag'bat)larning paydo bo'lishi, ijodiy hamkorlik va o'zaro yordam munosabatlarining tez sur'atlar bilan rivojlanishiga olib keladi. Jamoada mustaqil faoliyatning yuzaga kelishida jamoa faolining roli beqiyosdir. Ammo jamoa faolining jamoaa'zolari orasida hurmat qozona olishi, ularga namuna bo'lishi, o'z burchlarini aniq va puxta bajarishi hamda o'z mavqelaridan noo'rin foydalanmasliklari juda muhimdir. Bu o'rinda A.S. Makarenkoning jamoa faoliga nisbatan «jamoaa'zolari» deya bergan ta'rifini eslab o'tish joizdir. Jamoa faoli birmuncha imtiyozlar (huquqlar)ga ega bo'lsada, ayni paytda uning o'ziga ham oshirilgan talablarning qo'yilishi maqsadga muvofiqdir. Jamoaning rivojlanishi bu bosqichda to'xtab qolishi mumkin emas,

chunki faoliyat ko`rsatayotgan kuch jamoaning bir qismiginaxolos. Bordi-yu, jamoaning rivojlanishi ushbu bosqchda to`xtatib qolinsa, jamoa faolining guruhning boshqaa`zolari bilan qarama-qarshi qo`yish xavfli tug`ilishi mumkin. Bu bosqchda jamoaning barchaa`zolarining alohida faollik ko`rsatishga erishishlari zarur sanaladi. Jamoa rivojlanishining uchinchi bosqchi. Jamoa faliyatida bu bosqch anchagina sermahsul hisoblanadi. A.S.Makarenkoning aniqlashiga ko`ra, bu davrda butun jamoa «ayrim o`zini chetgaolib qoluvchi, injiq shaxs»larga talab qo`ya boshlaydi. Jamoa ishiga ushbu bosqchda faqat faolgina emas, balki uning butun a`zolari qiziqadi. Jamoa hayotidagi uchinchi bosqch, ijtimoiy fikr mavjudligi bilan ifodalanadi. O`qituvchi mazkur yo`nalishda maqsadga muvofiq va izchil ish olib borgan sharoitdagina ijtimoiy fikrni shakllantirishga erishishi mumkin. SHu maqsadda u yoki bu tadbir rejasi, jamoaning birgalikdagi faoliyati va uning a`zolari xatti-harakati jamoa bo`lib muhokama qilinadi, turli mavzularda suhbatlar va ma`ruzalar uyushtiriladi, o`quvchilar o`rtasida samarali axborot vositalari yordamida ijtimoiy-g`oyaviy, axloqiy, estetik, ekologik, huquqiy, iqtisodiy va hokazo bilimlarning targ`iboti tashkil etiladi. O`qituvchi jamoaa`zolarining birgalikdagi faoliyatini tashkil etar ekan, jamoaa`zolarining ijodiy tajribasiga hissa qo`shish imkonini beradigan o`zaro munosabatlarini shakllantirishga ta`sir ko`rsatadigan shakl va metodlardan foydalanadi. Jamoaning har bir a`zosida, ijtimoiy ahamiyatli faoliyatni maqsadga muvofiq ravishda tashkil etish ko`nikmasini hosil qilaolishi jamoaa`zolari orasida barqaror insoniy munosabatlarning tarkib topishiga yordam beradi. Jamoada barqaror insoniy munosabatlarning yuzaga kelishining sababi - uning a`zolarini ijobiy, madaniy-ma`rifiy mazmunga ega bo`lgan ishlarni tashkil etishda faol ishtirok etishlaridir.

Jamoa rivojlanishining uchinchi bosqchda ko`rsatib o`tilgan xususiyatlar shundan dalolat beradiki, ushbu bosqchda jamoa faoligina emas, balki jamoaning har bir a`zosi bir-birlariga nisbatan axloqiy mazmundagi talablarni qo`ya boshlaydilar.

Jamoa rivojlanishining to`rtinchi bosqchi. Bu bosqch uning barchaa`zolari jamoaoldida turgan vazifalar asosida o`z-o`zlariga talablar qo`ya olishlari bilan

tavsiflanadi. SHuni aytish joizki, har bir bosqch jamoaa'zolarining o`ziga nisbatan muayyan talab qo`yishi bilan tavsiflanadi, ammo qo`yilgan har bir talab o`zigaxos yo`nalishi (masalan o`yindan umuminsoniyat baxti yo`lida kurashishiga intilish o`rtasidagi farq) bilan ajralib turadi. To`rtinchi bosqch jamoaa'zolarining o`ziga nisbatan yuksak axloqiy talablar qo`ya olishlari bilan ahamiyatlidir. Jamoaning hayoti va faoliyati mazmuni jamoaa'zolarining har biri uchun shaxsiy ehtiyojgaaylanadi. Jamoadagi tarbiya jarayoni o`z-o`zini tarbiyalash jarayonigaaylanadi. Biroq bu holat jamoaning muayyan shaxsni yanada rivojlantirishdagi roli va o`rnini pasaytirmaydi. To`rtinchi bosqchdaamalgaoshiriladigan vazifalar ancha murakkab va mas'uliyatlidir. Mazkur bosqchda jamoaoldiga istiqbolli, yuksak va murakkab talablarni qo`yish uchun mutlaqo qulay sharoit yaratiladi.

Bugungi kunda o`qituvchi-olimlar (L.I.Nikova va boshqalar) bolalar jamoasining rivojlanish jarayonining mohiyatini tahlil qilar ekanlar, uni qo`yidagi uch bosqchga bo`ladilar:

a) jamoani dastlabki jipslashtirish;

b) jamoani shakllantirish asosida uning har bir a'zosini individual rivojlantirish;

v) jamoaning umumiy faoliyatini yo`lga qo`yish.

Jamoa hayotida muhim o`rin tutuvchi har bir bosqchni ajratib ko`rsatish yuqorida bayon etilgan fikrlarga zid emas, balki shaxsning rivojlanishida jamoaning etakchi ahamiyatini ta'kidlaydi.

A.S.Makarenko jamoaa'zolari o`rtasida yuzaga keluvchi munosabatlarning chki xususiyatlariga kattaahamiyat bergan edi. Pedagog jamoada shakllangan eng muhim quyidagi belgilarni ajratib ko`rsatgan edi:

1) major - doimiy tetiklik, o`quvchilarning faoliyat (harakat)ga tayyorliklari;

2) o`z jamoasining qadriyatlari mohiyatini tushunish, uning uchun g`ururlanish asosida o`z qadr-qimmatini anglash;

3) jamoaa'zolari o`rtasidagi do`stona birlik;

4) jamoaning har bir a'zosida qaror topgan do`stona birlik;

5) tarbiyali, ishchan harakatga yo`llovchi faollik;

6) hissiyotni boshqaraolish hamda muloqot odobiga amal qilish ko`nikmasi.

Jamoani shakllantirishda jamoaa'zolari va ularning faoliyatlariga qo`yiladigan yagona talablar muhim ahamiyat kasb etadi.

Yagona talab o`quvchilarning dars jarayonidagi, tanaffus, sinfdan tashqari ishlar vaqtidagi, shuningdek, jamoat joylari hamda oiladagi xulq-atvor qoidalarini o`z chigaoladi.

Puxta o`ylab qo`yilgan talablar tizimining muntazam amalga oshirilishi maktabda muayyan tartibning o`rnatilishini ta'minlaydi.

O`qituvchilar tomonidan qo`yilgan talablar quyidagi sharoitlarda ijobiy natija beradi:

1. qo`yilayotgan talablar o`quvchi shaxsini hurmat qilish tuyg`usi bilan uyg`unlashgan bo`lishi kerak.

2. Talablar muayyan maktab yoki sinfdagi mavjud sharoitni hisobga olgan holda qo`yilishi lozim.

3. Jamoaga nisbatan qo`yilayotgan talablar aniq bo`lishi lozim.

4. O`quvchilarning tashqi qiyofasi, kiyinishi, yurish-turishi hamda muomalasiga nisbatan qo`yilayotgan talablar, ularda ma'naviy madaniyatni shakllantirishga xizmat qilishi shart.

O`quvchi qo`yilayotgan talablar hajmi va tizimini bilibgina qolmasdan, talab qo`yish metodikasini ham o`zlashtiraolgan bo`lishi kerak. O`quvchilar jamoasiga nisbatan talablarni qo`yish metodikasi bolalarni talablar mazmuni bilan tanishtirish, talablarning ahamiyatini tushuntirish, tajriba o`rttirish hamda o`quvchilar faoliyat, shuningdek, qo`yilayotgan talablarning bajarilish holatini muntazam suratda nazorat qilib turishdan iborat. O`quvchilarni talablar bilan tanishtirish ko`pincha umumiy majlislarda amalga oshiriladi, bunda ta'lim muassasasining direktori yoki o`quv ishlari bo`yicha direktor o`rinbosari istiqbol rejaları va ularni amalga oshirish jarayonidagi talablar mazmuni bilan o`quvchilarni tanishtiradi. Batafsil tanishtirish ayrim hollarda amalda ko`rsatish, keyinroq sinflar bo`yicha sinf majlislari yoki maxsus suhbatlarni uyushtirish

asosida amalga oshiriladi. Xulq-atvorni tarkib toptirishga yo`naltirilgan talablar bilan tanishtirish mazkur talablar ustida mashq qildirish bilan qo`shib olib borilishi kerak. Xulq-atvorni tarbiyalash ongni tarbiyalashga qaraganda ancha murakkab ish. O`quvchilar talablar mohiyatini yaxshi anglashlari mumkin, biroq aksariyat hollarda ularga rioya qilmaydilar. SHu bois muntazam ravishda mashq qildirish madaniy xulq-atvorni odatga aylantiradi.

Talablarning qo`yilishi jarayonida ularga o`quvchilarning amal qilishi ustidan nazorat o`rnatish lozim. Nazorat qilib borish turli shakllar yordamida amalga oshiriladi, chunonchi, xulq-atvor jurnalini yuritish, sinfdagi navbatchilik uchun stendda baholarni qayd etib borish va boshqalar. qo`yilayotgan talablarning bajarilishi yuzasidan olib borilayotgan nazorat muntazam ravishda, izchil olib borilishi va haqqoniy bo`lishi zarur. Olib borilgan nazorat natijalaridan o`quvchilarni ogoh etib borish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Jamoani uyushtirish va jipslashtirish unda faol (aktiv)ni tarbiyalash bilan chambarchas bog`liq. Har bir o`qituvchining jamoani shakllantirish borasidagi harakti jamoaning tayanch yadrosini tanlashdan boshlanadi. Jamoa faolini shakllantirish jamoaning u yoki bu faoliyatiga nisbatan ehtiyoji mazmunidan kelib chiqadi. Ishonchli, ishchan jamoa faolini yaratish uchun o`qituvchi o`quvchilar faoliyatini ularning jamoa ishlaridagi ishtiroki, xulq-atvorini kuzatib borishi har bir o`quvchining ijtimoiy faoliyatni tashkil etish layoqatini aniqlash zarur. Jamoa faolini shakllantirishda o`quvchilarning jamoadagi obro`sini ham inobatga olish lozim. Jamoa faoli tarkibini bolalarning o`zlari, albatta, o`qituvchi ishtirokida va rahbarligida tanlasa maqsadga muvofiq bo`ladi. O`qituvchi jamoa faoli bilan maslahatlashish asosida tarbiyaviy faoliyatni tashkil etadi. Jamoa faolining har bir a`zosi zimmasiga muayyan vazifani yuklash, ularning ma`lum davrda ana shu vazifalar yuzasidan hisobot berib borishlariga erishish maqsadga muvofiq. O`qituvchi aynan faolga oshirilgan talab qo`yadi. O`quvchilar jamoasida faol rahbarligida o`z-o`zini boshqarish jamoaa`zolaridan ayrimlarining boshqasi ustidan ustun kelishiga olib kelmasligi kerak.

SHu bois o`qituvchi faolni maqsadga muvofiq faoliyat yuritishini nazorat qilib borishi lozim. O`quvchilarning o`z-o`zini boshqarishi bu o`qituvchilar tomonidan tashkil qilinadigan jamoa ishini uyushtirish va boshqarishda o`quvchilarning faol ishtirok etishidir. O`z-o`zini boshqarishning shakllari orasida jamoaa`zolarining yig`ilishi, konferensiyasi hamda turli komissiyalar (masalan, o`quv komissiyasi yoki tozalik komissiyasi) faoliyati muhim o`rin tutadi. O`quvchilar jamoasini shakllantirishda analar muhim o`rin tutadi. Jamoaa`analari jamoaa`zolari tomonidan birdek qo`llab-quvvatlanuvchi barqarorlashgan odatlar bo`lib, ularning mazmunida munosabatlar xususiyati hamda jamoaning ijtimoiy fikri yorqin ifodalanadi.

Jamoaa`analari shartli ravishda ikkiga bo`linadi:

- a) kundalik faoliyat an`analari;
- b) bayram an`analari.

Kundalik faoliyat an`analari o`quvchilarning o`quv faoliyati (o`zaro yordam turlari), va mehnat faoliyati (ko`chatlar o`tkazish, hasharlar uyushtirish va boshqalar)ni o`z chigaoladi. Bayram an`analariga ijtimoiy ahamiyatga ega turli voqea hamda hodisalar bilan bog`liq sanalar (xususan, «Alifbe bayrami», «Mustaqillik bayrami», «Navro`z bayrami», «Xotira va qadrlash kuni» va boshqalar)ni nishonlash maqsadida tashkil etilgan faoliyat kiradi. An`anaviy bayramlar o`quv muassasalarida turlcha o`tkaziladi. O`quvchilar an`analar mohiyatini anglasalar, ularga nisbatan ongli munosabatda bo`lsalargina uning ta`sir kuchi yuqori bo`ladi. An`analarning yuzaga kelishida o`quvchilarning unga nisbatan munosabati kattaahamiyatga ega. Maktab rahbariyati va o`qituvchilar o`quvchilar jamoasiga muayyan sanalarga bag`ishlab haddan ziyod ortiqcha tadbirni uyushtirish talabini qo`ymasligi zarur. Tadbirlarni tashkil etish va o`tkazishda o`qituvchilar jamoasi yoki o`qituvchi tomonidan ushbu jarayonda o`quvchilar jamoasi bilan birgalikda ish olib borish, ularni an`analarni davom ettirishga o`rgatish masalasiga alohida e`tibor qaratishlari pedagogik jihatdan ijobiy natijalarni beradi. Jamoa va uning shaxsni shakllanishidagi o`rni va roli muammosi yuzasidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shaxs va jamoa o`rtasidagi

munosabatlarning rivojlanishi borasida quyidagi andozaning yaratilishini ta'minlaydi.

O`quvchilar jamoasi ijtimoiy-foydali ahamiyat kasb etuvchi umumiy maqsad va birgalikdagi faoliyatga asosan jipslashgan o`quvchilar birlashmasi, guruhidir. O`quvchilar jamoasi (shuningdek, akademik lisey va kasb-hunar kollejlari o`quvchilari jamoasi)ga rasmiy saylangan (tayinlangan) o`quvchi hamda o`qituvchilar yo`lboshchilik qiladi. Ular sirasiga guruh rahbari, guruh faollari (xususan, guruh etakchisi (starosta), «Kamolot» tashkilotining guruh bo`limi raisi, tozalik komissiyasi raisi, devoriy gazeta muharriri va boshqalar).

Bolalar jamoalarida rasmiy etakchilar bilan birga norasmiy yo`lboshchilarning mavjudligi ko`zga tashlanadi. Odatda rasmiy yo`lboshchilar tarkibini a`lo baholarga o`qiydigan, jamoa ishlarida faol ishtirok etuvchi o`quvchilar tashkil etsa, norasmiy liderlar garchi bu kabi sifatlarni namoyon etmasalarda, ayrim sifatlariga ko`ra tengdoshlarini o`z ortlaridan ergashtiraoladilar. Bunday o`quvchilar boshqalardan jismonan kuchliligi, qat`iyatliligi, hech narsadan cho`chimasligi, o`ziga bo`lgan ishonchi bilan ajralib turadilar. Norasmiy liderlarning ma`naviy-axloqiy qiyofasi boshqa o`quvchilarga jiddiy ta`sir ko`rsatadi. SHu bois sinf rahbari hamda maktab pedagogik jamoasi bunday liderlarning faoliyatini bevosita va bilvosita nazorat qilib borishlari zarur.

O`quvchilar uyushmasiga pedagogik rahbarlik, yuqorida qayd etilganidek, aksariyat holatlarda sinf rahbari tomonidan amalga oshiriladi. SHu sababli sinf rahbari guruhning umumiy hamda har bir a`zosining individual xususiyatlarini bilishi, ularni inobatga olgan holda jamoaga yondashishi zarur. Sinf rahbarining norasmiy liderlar va ularning shaxsi haqida to`laqonli ma`lumotlarga ega bo`lishi pedagogik faoliyatni samarali tashkil etishga yordam beradi.

Yuqorida bildirilgan fikrlardan quyidagi xulosalarga kelish mumkin.

1. Jamoa bir nechta a`zo (kishi)lardan tashkil topgan muayyan guruh bo`lib, u ijtimoiy ahamiyatga ega bo`lgan umumiy maqsad asosida birlashadi hamda mazkur maqsadni amalga oshirish uchun yo`naltirilgan faoliyatni tashkil etadi.

2. Jamoa o`zida bir nechta xususiyat (belgi)larni namoyon etadi.

3. Jamoani shakllantirish muayyan qonuniyatlarga bo'ysunadigan uzoq muddatli, murakkab jarayon bo'lib, u ko'pchilik tadqiqotchilarning e'tirof etishlariga ko'ra to'rt bosqichdan iborat bo'ladi.

4. Jamoani shakllantirish o'zigaxos metodikaasosida amalga oshiriladi. Ushbu metodika doirasida jamoaga nisbatan talablarning qo'yilishi, jamoa faoli (aktivi)ni tarbiyalash masalasi alohida ahamiyatga egadir.

5. Jamoaning mustahkam bo'lishi, uning a'zolari o'rtasida o'zaro yordam hamda hamkorlikning qaror topishida jamoan'analari muhim ahamiyat kasb etadi.

Nazorat uchun savollar:

1. Jamoa nima?
2. O'quvchilar jamoasining ishlab chiqarish jamoalaridan farqi nimada?
3. Jamoaning o'zigaxos xususiyatlarini tavsiflang.
4. Jamoani shakllantirish bosqichlarini sanang va ularning o'zigaxos xususiyatlariga batafsil to'xtaling.
5. Jamoani tashkil etish metodikasi mazmunini so'zlang.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. N. Xo'jaev va boshqalar. "Pedagogika asoslari". Toshkent., TDIU 2003.
2. Ochilova G.O., Musaxanova G.O. "Pedagogika" Toshkent. TDIU, 2005 yil.
3. Psixologiya -pedagogika. Pod.red. A.A.Radugina. Moskva 2003.
4. «Pedagogika» V.A.Slastenin, I.F.Isaev, A.I.Mixenko, E.N.Shiyanov. Moskva. «SHkolnaya pressa». 2004
5. Podlaso'iy I. P. Pedagogika. Moskva, 2003.
6. To'xtaxadjaeva M. Pedagogika. - T.: O'zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.29-44b.
7. O'.Asqarova, M. Xayitboyev, M. Nishonov. Pedagogika.- T.: Talqin 2008

13-Mavzu: Tarbiyaning umumiy metodlari

Reja:

1. Tarbiya metodlari haqida tushuncha
2. Tarbiyaning maqsad va vazifalari.
3. O`z-o`zini tarbiyalash metodlari.

Tayanch tushunchalar: Tarbiya ,metod ,tarbiya metodlari, maqsad ,vazifalar, tarbiya jarayoni,yosh xususiyat ,ijtimoiy ong, pedagogic talab

Tarbiya metodlari haqida tushuncha. Maqsad, mazmun, shakl, metod va vositalar kabi tushunchalar tarbiya jarayonining mohiyatini ochib beradi. Biroq, tarbiya mohiyatini yoritishda o`zigaxos ahamiyatga ega bo`lgan yana bir tushuncha ham mavjud, bu tarbiya metodlari tushunchasidir.

Tarbiya metodi (yunoncha «metodos» – yo`l) tarbiya maqsadiga erishishning yo`li; tarbiyalanuvchilarning ongi, irodasi, tuyg`ulari vaxulqiga ta'sir etish usullari. Maktab amaliyotiga tatbiq etilganda, metodlar – bu tarbiyalanuvchilarning ongi, irodasi, tuyg`ulari vaxulqiga ta'sir etish usullaridir. Tarbiyaning mutlaqo yangi metodlarini yaratishga bironta tarbiyachining kuchi etmaydi. Metodlarni takomillashtirish muammosi doimo mavjud, har bir tarbiyachi o`zining imkoniyatiga ko`ra uni hal qiladi, tarbiya jarayonining aniq shart-sharoitlariga mos ravishda o`zining xususiy qarashlarini ifoda etish asosida umumiy metodikani boyitadi. Metodning ijobiy va salbiysi bo`lmaydi, tarbiya jarayonida ma'lum yo`lni yuqori darajadagi samarali va samarasiz deya baholash mumkin emas. Metodning samaradorligini u qo`llanilayotgan sharoit nuqati nazaridan baholash mumkin. Tarbiya metodlarini maqsadga muvofiq tanlash bir qator omillarga bog`liq.

Tarbiyaning maqsad va vazifalari. Tarbiya maqsadi va mazmuni metodlarni to`g`ri tanlashga imkon beradi. Maqsad qanday bo`lsa, unga erishish metodlari unga muvofiq bo`lishi zarur. Tarbiyaning mazmunishaxsning shakllanishiga qo`yiluvchi ijtimoiy talablar mohiyatidan iborat. Unutmaslik

kerakki, aynan bitta vazifa turli xil fikrlar bilan to'ldirilgan bo'lishi mumkin. SHuning uchun metodlarni umuman mazmun bilan emas, balki aniq fikr bilan bog'lash g'oyat muhimdir. Tarbiyalanuvchilarning yosh xususiyatlari. Tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olish maqsadga muvofiqdir. Yosh xususiyatlari muayyan bir yosh davriga xos bo'lgan anatomik, fiziologik (jismoniy) va psixologik xususiyatlardir. Aytaylik, mas'uliyat tuyg'usini boshlang'ich ta'lim, o'rta ta'lim va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarida ta'lim olayotgan o'quvchilarda ham shakllantirish mumkin. Biroq har bir bosqichda mazkur sifatni shakllantirish borasida turli metodlar qo'llaniladi.

Xalq pedagogikasida tarbiya metodlari. Xalq pedagogikasi o'zbekona axloq, odob va tarbiyaning barcha qirralarini o'zida mujassamlashtirgan. Xalq pedagogikasida turlcha tarbiya metodlari hamda vositalaridan foydalaniladi. Bu metod va vositalar nihoyatda rang-barang bo'lib, ko'p jihatlari bilan ilmiy pedagogikadan ustunlik qiladi. Binobarin, ushbu metodlar ilmiy pedagogikaning shakllanishiga ham o'z ta'sirini o'tkazgan. Xalq pedagogikasida qo'llanilgan xilma-xil tarbiya metodlarini quyidagi tarzda umumlashtirish mumkin.

1. Tushuntirish (hikoya qilish, o'rgatish).
2. Mashqlantirish (odatlantirish, mashq qildirish).
3. Namuna (maslahat berish, uzr so'rash, yaxshiliklar haqida so'rash, o'rnak bo'lish).
4. Nasihat qilish, o'git (undash, ko'ndirish, iltimos qilish, yolvorish, tilak-istak bildirish, ma'qullash, rahmat aytish, duo qilish, oq yo'l tilash va hokazolar).
5. qoralash va jazo (ta'kidlash, ta'na, gina, tanbeh berish, majbur qilish, koyish, ayblash, uyaltirish, qo'rqitish, nafratlanish, ont-qasam chirish, urish, kaltaklash va hokazolar).

Agar e'tibor berilsa, yuqoridagi beshta metod umumiy yaxlitlikni ifodalaydi. Oldin bolaga umumiy jarayonning mohiyati tushuntiriladi. Bolalar narsa, hodisa va jarayonlarning mohiyatiga tushunmaganlarida tarbiyachi namuna vositasidan foydalanadi, ya'ni, yoshlarning mustaqil kuzatuvchanligiga e'tibor beriladi. Bu holatda ham tushunmaganlar kattalarning nasihati, o'g'iti asosida narsa, hodisa

yoki jarayonlarning mohiyatini anglaydilar. Bordinyu, bu holatda ham kutilgan natijaga erishilmasa yoki bolalar e'tibor qaratilgan holatning mohiyatini tushunishni istamasalar, eng so'nggi chora sifatida qoralash va jazo metodida foydalanishga to'g'ri keladi. Biroq, bu eng so'nggi chora. Zamonaviy pedagogika g'oyalariga ko'ra qoralash va jazo metodlarini so'nggi, aniqrog'i kam samara beradigan chora ekanligini isbotlangan.

Xalq pedagogikasi namunalari, tarbiya metodlari va tarbiyaviy ta'sirlar muayyan vositalar yordamida qo'llanilgan. Mehmon kutish, mehmonga borish, turli mehnat jarayonlari, hasharlar, turli gurunglar (choyxona, to'y marosimlari), sayillar, oilaviy an'analar (tug'ilgan kun, fuqarolik pasporti, umumiy o'rta, o'rta maxsus hamda oliy ma'lumotga egalik to'g'risidagi attestat va diplom, shuningdek, davlat mukofotlarini olish kabi holatlarni nishonlash) va musobaqalar o'zigaxos tarbiya vositasidan foydalaniladi.

Ijtimoiy ongning shakllantiruvchi metodlar o'quvchilarda ma'naviy-axloqiy sifatlar, e'tiqod hamda dunyoqarashni shakllantirish maqsadida ularning ongi, his-tuyg'usi va irodasiga ta'sir ko'rsatish usullari sanaladi. Bu guruh usullarining mohiyati shundaki, ular orqali o'quvchilar ongiga jamiyatda ustuvor o'rin tutuvchi ijtimoiy g'oya va maqsadlar singdiriladi. Yoshlar dunyoqarashini shakllantirish, ularning hayot mazmunini tushunib olishlariga ko'maklashish uchun ijtimoiy ongning shakllantiruvchi usullar qo'llaniladi. O'quvchilarda g'oyaviy onglilik va ijtimoiy faollik, ya'ni, davlatning chik vaxalqaro siyosati mazmunini tushunish va idrok qilish ko'nikmalarini tarbiyalash lozim. Tushuntirish ijtimoiy ongning shakllantirishda eng ko'p ishlatiladigan usuldir. Tushuntirishning vazifasi o'quvchilarni yuksak madaniyatli, milliy g'urur tuyg'usiga ega bo'lib voyaga etishlarini tarbiyalashga yordam berishdan iborat. Tushuntirishda o'quvchilarga mamlakat fuqarosining davlatga nisbatan muayyan huquq va burchlar asosida bog'langanligi borasida ma'lumotlar beriladi. Bunda davlat bayrog'i, gerbi, madhiyasi hamda Konstitusiyasiga sadoqat ruhida tarbiya berishning ahamiyati katta. SHu sababli davlat bayrog'i, gerbi, madhiyasi hamda Konstitusiyasining mohiyati tushuntirildi.

Suhbat. O`quvchi shaxsini g`oyaviy va ma`naviy-axloqiy jihatdan shakllantirishda o`qituvchining jonli so`zi eng ta`sirchan usul hisoblanadi. Suhbat uchun mavzu tanlashda uning mazkur sinf o`quvchilari uchun dolzarbligi, o`quvchilarda ma`naviy-axloqiy ishonch uyg`otishning suhbat mazmuniga bo`lgan munosabatlari va suhbatdan kutilayotgan natijani hisobga olish zarur. Suhbat quyidagi mavzularda uyushtirilishi mumkin:

a) etik mavzular (ijtimoiy ma`naviy-axloqiy me`yorlar, jamiyatda ustuvor o`rin tutuvchi ijtimoiy munosabatlar, jamoasida o`zini tutish qoidalari va boshqalar);

b) estetik mavzular (tabiat go`zalligi, shaxslararo munosabatlar, inson go`zalligi);

v) siyosiy mavzular (davlatning chki va tashqi siyosati, dunyo voqealari, xalqaro munosabatlar va boshqalar);

g) ta`lim va bilishga oid mavzular (koinot, hayvonot va o`simliklar dunyosi, elektronika va boshqalar).

Suhbatlarning, shuningdek, ijtimoiy-foydali mehnatni tashkil etish, huquqiy, ekologik, iqtisodiy va gigienik mavzularda ham tashkil etilishi o`zining ijobiy natijalarini beradi. Suhbat davomida o`quvchilarga ularning o`z fikrlarini erkin ifoda etishlari hamda mustaqil fikrlashlariga imkon beruvchi savollar bilan murojaat qilish juda muhimdir. Bu borada bahs-munozaralarning ahamiyati katta.

Hikoya. O`quvchilar odatda hayot va turli adabiyotlardan olingan aniq misollar bilan boyitilgan hikoyalarni katta qiziqish bilan tinglaydilar. Ularga axloq me`yorlari, xalq o`tmishi, tabiiy boylar, qahramonlar hayoti va jasorati, shuningdek, tarix, adabiyot va san`at haqida hikoya qilib berish mumkin. Badiiy adabiyot namunalari, shuningdek, ommaviy axborot vositalari - radio, televidenie, gazeta va jurnallar sahifalarida e`lon qilingan ma`lumotlar ham o`quvchilar uchun qimmatli material bo`ladi. Suhbat ham, hikoya ham o`quvchilarning yoshiga mos mavzularda ular tushunadigan so`zlar vositasida adabiy tilda o`tkazilishi maqsadga muvofiqdir. Suhbat yoki hikoya mavzusining o`quvchilar tomonidan belgilanishi,

ularning samarali kechishini ta'minlaydi, buning natijasida o`quvchilar ilgari surilayotgan mavzuga befarq qaramaydilar.

Namuna. O`quvchilar o`z atrofidagi kishilarda hamma yaxshi axloqiy sifatlarni ko`rishlari va ibrat olishlari nihoyatda muhim. O`qituvchining shaxsan o`zi namuna bo`lishi, ayniqsa, yoshlarga katta ta'sir ko`rsatadi. Ular o`qituvchining darsda va hayotda o`zini qanday tutishini, atrofdagi kishilar bilan qanday muomala qilishini, o`z vazifalarini qanday bajarishini kuzatib yuradilar. O`quvchilar o`zlariga yaqin kishilarning xulq-atvoriga taqlid qiladilar, Xulq-atvorlar bolalarda yaxshi sifatlarning, ba'zan esa yomon sifatlarning ham tarkib topishiga ta'sir ko`rsatadi. SHuning uchun o`qituvchi vaota-onalar har qanday holatda ham o`zlarini tuta bilishlari kerak. Ular qaerda bo`lishmasin, atroflarida bolalar borligini his etishlari lozim. Kattalarning so`zi bilan yurish-turishi vaxatti-harakatlarida tafovut bo`lmasligi kerak. Ilg`or kishilarning hayoti va faoliyatidan olingan ma'lumotlar, adabiy asar, kinofilm va spektakllar qahramonlarining xatti-harakatidagi yaxshi namunalar bolalarning ongiga kuchli ta'sir qiladi. Maktablarda ishlab chiqarish ilg`orlari bilan uchrashuvlar o`tkaziladi. O`quvchilar o`z ota-onalarining ishlab chiqarishdagi muvaffaqiyatlari bilan faxrlanadilar, ularga taqlid qilishga intiladilar. Namunadaxalq pedagogikasi g`oyalaridan ham foydalaniladi. Ota-onalar o`z farzandlarini hamisha katta hayotiy tajribaga ega, dunyoqarashi va bilim doirasi keng kishilardan ibrat olishga da'vat qilib kelganlar. Masalan, «qush uyasida ko`rganini qiladi». Judaoddiy xulosa. SHu oddiy xulosaostida qancha fikrlar jamlanib yotgavnligini hamisha ham fahmiga boravermaymiz. Bu bilan xalq xalq «uyingda tartibli bo`l, aks holda bolang ko`chada tartibsiz bo`ladi», «bolaoldida birovlarning g`iybatini qilma, bolang g`iybatchi bo`ladi», demoqchi.

O`z-o`zini tarbiyalash metodlari. O`quvchida o`z-o`zini tarbiyalashga, ya'ni, o`z ustidaongli, bartartib ishlashga ehtiyoj paydo bo`lgandagina tarbiya jarayonini samarali deb hisoblash mumkin. Tarbiya jarayonida o`z-o`zini tarbiyalash metodlaridan foydalanish samarali hisoblanadi. O`z-o`zini tarbiyalash metodlari o`quvchilarning o`zini o`zi idora qilishlari, turli o`quvchilar organlari faoliyatida faol ishtirok etishlarini ta'minlash, ularning ijtimoiy mavqelarini

o'shish maqsadida qo'llaniluvchi usullardir. O'z-o'zini tarbiyalash o'quvchilarning o'zini o'zi idora qilish va o'quvchilarning turli organlari faoliyatida faol ishtirok etishni ta'minlash, ularning ijtimoiy mavqeini oshirishning ta'sirchan vositasidir. O'quvchilar o'qish, tarbiya va dam olishda o'z-o'zini tarbiyalash usullaridan foydalanadilar, bu usullar o'quvchilarni o'z-o'zini tarbiyalash tashabbuskorlik va mustaqillikka undaydi. **O'z-o'zini tahlil (nazorat) qilish** o'z shaxsi, mavjud fazilatlari, xatti-harakati, xulq-atvorini tahlil qilish, mavjud sifatlarni boyitish yoki salbiy odatlarni bartaraf etishga qaratilgan faoliyat usuli. O'z-o'zini tahlil (nazorat) qilish uchun o'quvchi o'zining yurish-turishi, intizomi, ijobiy fazilatlarining ortib borishi va aksincha, salbiy odatlarining kamayib borishi haqida muntazam ravishda kundaligiga yozib boradi. **O'z-o'zini baholash** mavjud fazilatlari, xatti-harakati, xulq-atvorini tahlil qilish asosida o'z shaxsiga baho berishga yo'naltirilgan faoliyat usuli. O'quvchining qobiliyatini o'z kuchi bilan yuzaga chiqishga yordamlash zarur. O'z-o'zini baholash qiyin, lekin o'quvchini bunga etarli tayyorlash mumkin. SHu bois o'quvchi irodali bo'lishi, o'z burchini tushunishi, tahsil va tarbiya olish uchun sababli asos bo'lishi, ya'ni, tarbiyalanishni xohlashi, o'zini o'rtoqlari, atrofdagilarning ko'zi bilan ko'rish va o'z-o'zini takomillashtirishga intilishi lozim. O'z-o'zini baholash o'quvchi uchun shaxsiy imkoniyatlarini hisob-kitob qilish, o'ziga chetdan turib xolisona baho berish, o'zidan qoniqish hosil qilishda yordam beradi.

Izohlash – tarbiyalanuvchiga hissiy-og'zaki ta'sir etish usuli. Izohlashning hikoya va tushuntirishdan farqlanadigan muhim belgisi muayyan guruh yoki alohida shaxsga yo'naltirilganligidir. Ushbu metodni qo'llash sinfning o'quvchilarining umumiy yoki jamoaa'zolarining shaxsiy xususiyatlarini bilishga asoslanadi. Boshlang'ch sinf o'quvchilari bilan ish olib borishda izohlashning elementar usul va vositalari qo'llaniladi: «SHunday harakat qilish kerak», «Hamma shunday qiladi». O'smirlar bilan ishlaganda ma'naviy-axloqiy tushunchalarning ijtimoiy ahamiyati va ma'nosini izohlash zarur. Izohlash quyidagi holatlarni yuzaga keltirish uchun qo'llaniladi:

1) yangi ma'naviy-axloqiy sifatlar yoki xulq ko'nikmalarini tarkib toptirish va mustahkamlash;

2) tarbiyalanuvchilarning sodir etilgan muayyan hodisa (masalan, sinf o'quvchilari ommaviy ravishda darsga kelmaganlari)ga to'g'ri, ongli munosabatni hosil qilish.

Maktab amaliyotida izohlash ishtirishga tayanadi. Ishontirish vositasida o'quvchi ruhiyatiga sezilarsiz holda ta'sir etiladi. Boshlang'ch sinf o'quvchilari hamda o'smirlar ishonuvchan bo'lishadi. Pedagog ishtirishdan tarbiyalanuvchi ma'lum ko'rsatmani qabul qilishi zarur bo'lgan vaziyatlarda foydalanadi. Mazkur metoddan boshqa metodlarning ta'sirini kuchaytirish uchun ham foydalaniladi.

Munozara tarbiyalanuvchilarga hissiy-og'zaki ta'sir ko'rsatish asosida ularda ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirishga yo'naltirilgan bahs-munozara usuli bo'lib, siyosiy, iqtisodiy, madaniy, estetik va huquqiy mavzular («Did haqida bahs», «Mashhur bo'lish yo'llari», «Biz madaniyatli kishilarmizmi?» va hokazolar)da o'tkaziladi. Munozara turli nuqtai nazarlar to'qnashgan vaziyatda o'quvchilarda ma'lum hodisaga nisbatan ishonch hosil qilishga yordam beradi. Munozara asosida turli qarashlar yotadi. Bahs ijobiy natija berishi uchun puxta tayyorgarlik ko'rish maqsadga muvofiq. Munozara uchun mustaqil mulohaza va qarashni yuzaga keltiruvchi 5-6 ta savol tayyorlanadi. Ushbu savollar bilan munozara ishtirokchilari oldindan tanishtiriladilar. Ba'zan tarbiyachi munozara ishtirokchilarini o'zi tayinlashi ham mumkin. CHiqishlar jonli, erkin va qisq bo'lishi zarur. Matnni yozish kerak emas, agar shunday holat yuz bersa munozara zerikarli tus oladi. Pedagog munozara ishtirokchilariga fikrlarini ixcham, asosli va dalillar asosida bayon etishga yordam beradi.

Mashq va o'rgatish (faoliyatda mashqlantirish) metodlari muayyan mashqyordamida bolalar faoliyatini oqilona, maqsadga muvofiq va har tomonlama puxta tashkil qilish, ularni axloq me'yorlari vaxulq-atvor qoidalarini bajarishga odatlantirishdir. Odatlar bolalikdan tarkib topadi va shaxs rivojlanishining keyingi bosqchlarida mustahkamlanib boradi. O'qituvchi hamda ota-onalar bolalarda ijobiy odatlarning tarbiyalanib borayotganligini kuzatib

borishlari kerak. O`quvchilar odatlarni o`z yaqinlaridan meros qilib olmaydi, balki ular atrofdagilar bilan faol muloqotga kirishishlari tufayli taqlid qilish, uzluksiz tarbiyani yo`lga qo`yish asosida tarkib toptiriladi. Natijada odat xarakterga ay lanadi. Mashq muayyan xatti-harakatlarni ko`p marotaba takrorlashni o`z chigaoladi. Mashq va odatlantirish o`quvchi uchun ongli, tjobiy jarayondir. Mashq natijasini ko`nikma, odat, yangi bilimlar hosil qilinadi, o`quvchining aqliy qobiliyati rivojlanadi, ma`naviy-axloqiy sifatleri boyiydi, hayotiy tajribasi ortadi.

O`rgatish tarbiyalanuvchilar ijtimoiy xulq-atvor ko`nikmalari, odatlarini shakllantirish maqsadida rejali va izchil tashkil qilinadigan turli harakatlar, amaliy ishlardir. O`rgatish bir necha izchil harakatlar yig`indisidir. O`qituvchi bu harakatlarni ko`rsatib berishi, tushuntirishi, kuzatishi lozim.

Tarbiya amaliyotida mashq qilishning turli xili mavjud:

- 1) faoliyatda mashq qilish;
- 2) kun tartibi mashqlari;
- 3) maxsus mashqlar.

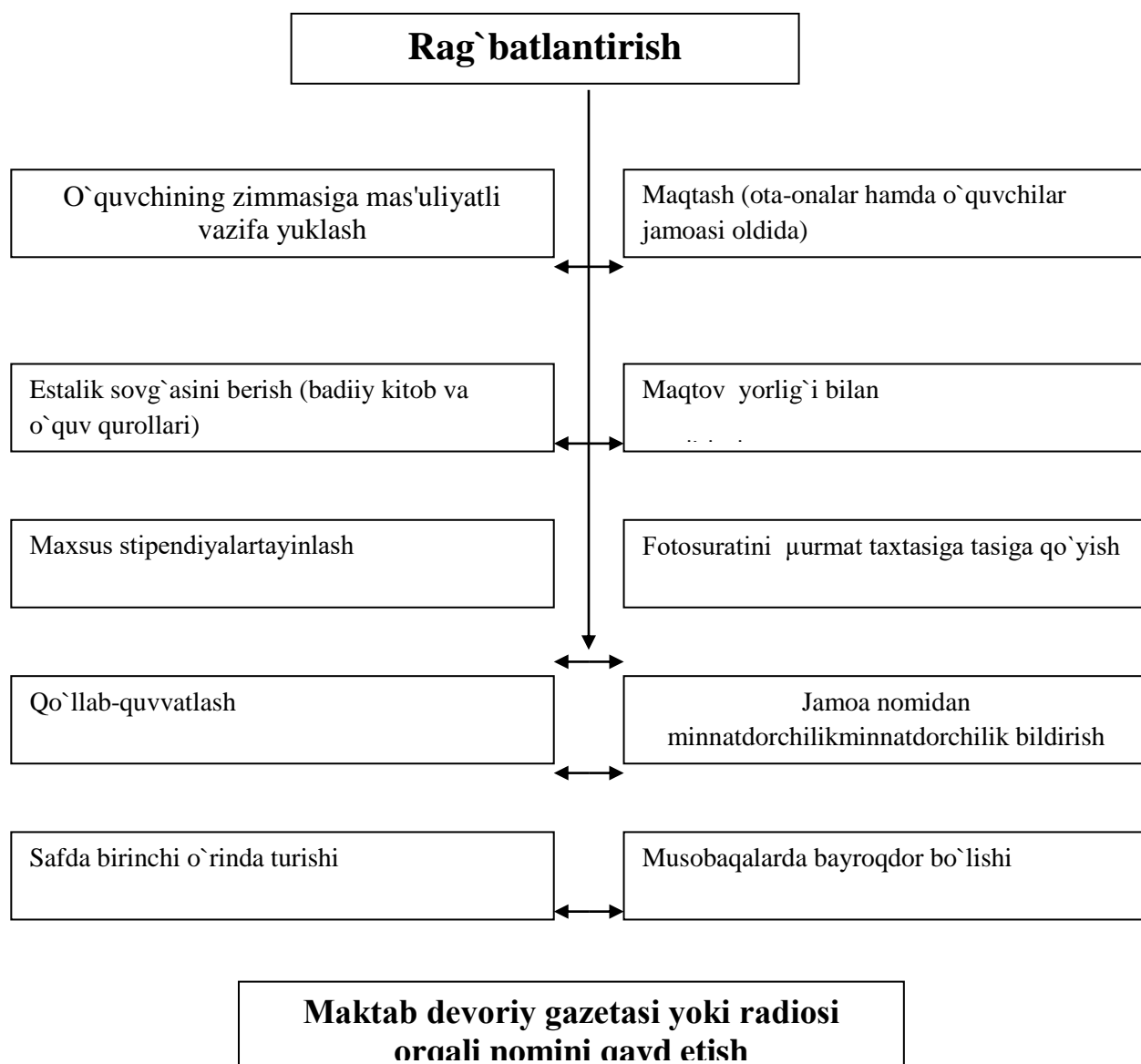
Faoliyatda mashq qilish mehnat, ijtimoiy hamda jamoa faoliyatini tashkil etish va o`zaro munosabatni yo`lga qo`yish odatlarini tarbiyalashga qaratilgandir. Kun tartibi mashqlari belgilangan kun tartibiga amal qilish, shu bilan bog`liq istak va harakatlarni boshqarish, ish va bo`sh vaqtdan to`g`ri foydalanish odatiga o`rgatadi. Maxsus mashqlar madaniy xulq ko`nikma va malakalarini hosil qiladi, mustahkamlaydi.

Topshiriq o`quvchilarda mehnat, ijtimoiy xulq va hayotiy tajriba ko`nikmalarini shakllantirish maqsadida qo`llaniladigan usul. O`quvchilarning topshiriqlarni jamoa bo`lib bajarishlari ularda ijtimoiy xulq tajribalarini shakllantirishda alohida ahamiyatga ega. O`shuvchilar o`z kuchlarini umum ishiga sarflashga, jamoa uchun mas`uliyatni his etishga o`rganadilar, Mehnat qilish o`quvchilarning harakatlarini shakllantiradi, mustahkamlaydi.

Pedagogik talab turli xatti-harakatlarni bajarish hamda faoliyatda ishtirok etish jarayonida o`quvchi tomonidan amal qilinishi zarur bo`lgan ijtimoiy xulq-atvor me`yorlari. Pedagogik talab tarbiyaning eng muhim usullaridan biridir.

Pedagogik talab ma'lum harakatlarni rag'batlantiruvchi yoki to'xtatuvchi hamda o'quvchini oqilona harakatlarni bajarishga undovchi xarakterga ega bo'lishi mumkin.

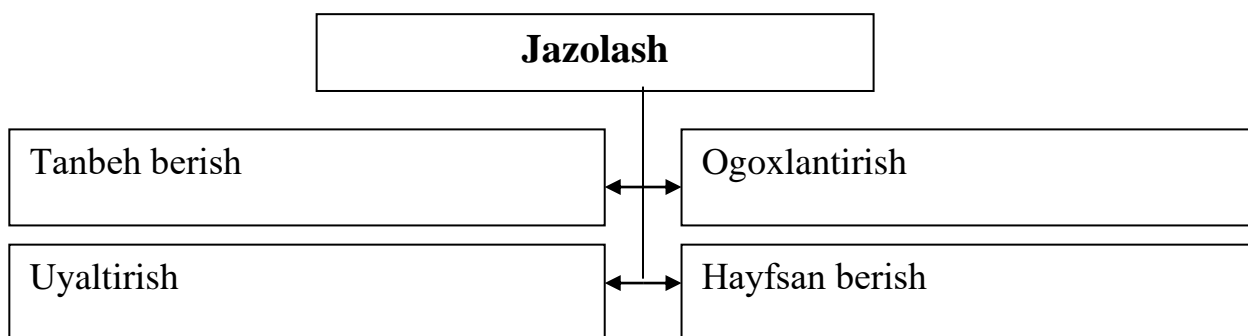
Rag'batlantirish tarbiyalanuvchining xatti-harakati va faoliyatiga ijobiy baho berish asosida unga ishonch bildirish, ko'ngilini ko'tarish va uni qo'llab-quvvatlash usulidir. O'qituvchi har bir o'quvchi shaxsida ro'y berayotgan ijobiy o'zgarishlarni anglash olishi zarur. SHundagina o'quvchi o'zining kamolgaetayotganligini his qiladi, unda o'z kuchiga nisbatan ishonch paydo bo'ladi. Uni hurmat qilishadi, unga ishonishadi, uning fikrlari bilan qiziqishadi, unga quloq solishadi, demak, u jamoada o'z o'rniga ega. O'qituvchi ana shunday holatning yuzaga kelishi uchun rag'batlantiruvchi usullardan foydalanadi. O'quvchining yanada ijobiy sifatlarga ega bo'lishga intilishiga yordam beradi. Maktablar tajribasida rag'batlantirishning quyidagi turlari qo'llaniladi:

Har qanday ragʻbatlantirish mavjud pedagogik talablarga muvofiq boʻlishi, ketma-ket boʻlmasligi zarur, shuningdek, oʻquvchini yoki uning xatti-harakatlarini haddan oshirib maqtash, boshqa oʻquvchilarga taqqoslash, ularni kamsitmaslik, talabchanlikni boʻshashtirmaslik kabi shartlarga muvofiq qoʻllaniladi.

Jazolash tarbiyalanuvchining xatti-harakati va faoliyatiga salbiy baho berishdir. Jazo ham oʻquvchining individual xatti-harakatlari va umumjamoaning faoliyati uchun qoʻllaniladigan eng soʻnggi tarbiya usuli. Jazo choralarini qoʻllashda jismoniy jazo, urish, kaltaklash kabi usullardan foydalanish mumkin emas, oʻquvchini qoʻrqitish, gʻazablantirish ham ijobiy natija bermaydi. Aksincha, oʻquvchi qoʻrqanda yolgʻon gapirishni oʻrganadi, ikki yuzlamachi boʻlib qoladi.

Maktablarda qoʻllash mumkin boʻlgan jazo choralariga quyidagilar kiradi:

Jazolash turlari

Tanbeh berish – eng muhim jazo chorasi. Oʻqituvchi oʻqituvchiga yuzmayuz turib tanbeh beradi, buni kundaligiga yozib qoʻyish mumkin.

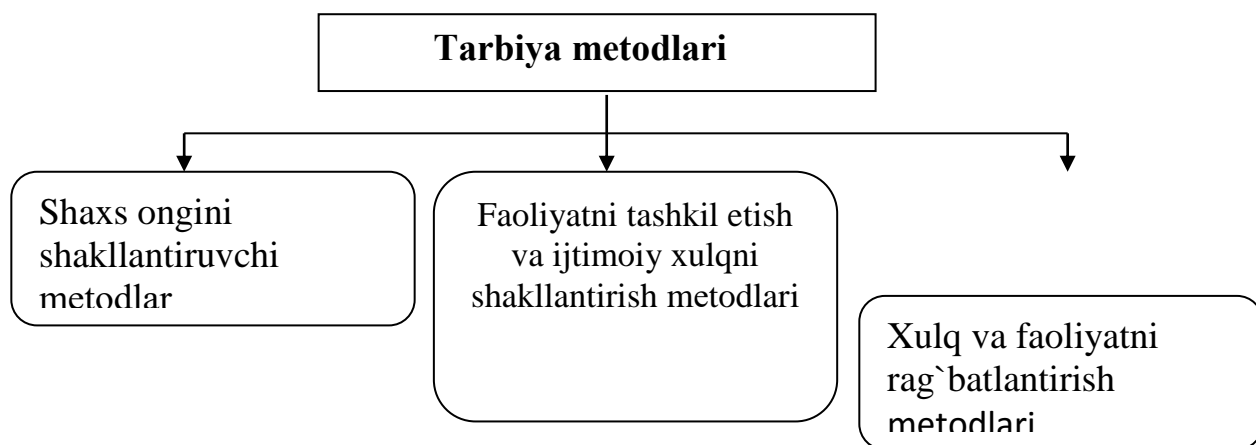
Ogohlantirish – sodir etilishi mumkin boʻlgan muayyan xatti-harakatlarning oldini olish maqsadida qoʻllaniladi.

Hayfsan berish – oʻquvchining maʼlum xatti-harakatlarini qatʼiy choralar asosida baholash. Agar tanbeh va ogohlantirish kutilgan natijani bermasa, oʻquvchi belgilangan intizomni buzaversa, uning aybi qay darajada boʻlishi va intizomni qanday sharoitda buzganligini inobatgaolib unga hayfsan eʼlon qilish mumkin.

Uyaltirish - oʻquvchining maʼlum xatti-harakatlariga jamoa yoki uning tarbiyasi uchun masʼul boʻlgan subʼektlar (ota-onalar, vasiylar, jamoatchilik vakillari va boshqalar) oldida baho berish. Odamning eng nozik sezgilaridan biri uyat, or-nomus va sharm-hayodir. Odamda insonda izzat-nafs, odamiylik qancha

kuchli bo`lsa, avvalo, o`zini hurmat qilsa, unda or-nomus, uyat shunchalik kuchli bo`ladi. Bolalarni tarbiyalashda shu his-tuyg`ularni ehtiyotkorlik bilan o`stirish lozim, lekin hadeb uyaltiraverish va qizirtiraverish yaramaydi. Bundan oqilona va o`z o`rnida foydalanish kerak, shundagina ijobiy natijaga umid qilish mumkin. Jazo puxta o`ylab qo`llanilishi lozim, aksincha, jahl ustida jazolash mumkin emas. Jazolar yakkaxarakterda, ya`ni, birgina usulni qo`llash asosida bo`lsin, o`quvchining aybiga mos, muvofiq bo`lishi, tez-tez qo`llanilmasligi, jazolanuvchida jazoning to`g`ri belgilanganligiga nisbatan shubha tug`ilmasin va ular o`z ayblarini sezsin. Jamoada muhokama qilish va jamoa tomonidan qo`llab-quvvatlangan jazo berilsa, uning ta`sir kuchi yanada oshadi. Barcha holatlarda ham jazo tarbiyalanuvchining jismoniy va ruhiy azob-uqibatlariga solmasligi, uni tahqirlamasligi, sha`nini erga urmasligi kerak. Xulosa qilib aytganda yuqorida ta`riflangan tarbiyaning umumiy metodlari o`quvchilarga pedagogik ta`sir ko`rsatish sohaslarini qamrab olmaydi. Pedagogika fani vaamaliyoti har doim rivojlanib borar ekan, unga muvofiq ravishda tarbiya jarayoni ham takomillashib boraveradi.

Tarbiya jarayonining umumiy holatidan kelib chiqqan holda tarbiya metodlarini quyidagi uch guruhga bo`lish mumkin:

Tarbiya metodlarining turlari

Bu guruhlar o'z navbatida bir qator tarbiya elementlarini tashkil etadi. CHunonchi, shaxs ongini shakllantirish metodlariga: hikoya, tushuntirish, izohlash, ma'ruza, etik suhbat, ishontirish, nasihat, yo`riqnoma, munozara, ma'ruza, namuna; faoliyatni tashkil etish va ijtimoiy xulqni shakllantirish metodlariga mashqlantirish, odatlantirish, pedagogik talablar, jamoat fikri, topshiriq, tarbiyalovchi vaziyat; xulq va faoliyatni rag`batlantirish metodlariga: musobaqa, rag`batlantirish va jazolash kiradi.

Nazorat uchun savollar:

1. Tarbiya metodlarini sanang va ularga ta'rif bering.
2. Tarbiya metodlaridan hikoya, suhbat, namuna hamda ma'ruza qanday hollarda qo'llaniladi?
3. Xalq pedagogikasi qanday tarbiya metodlariga ega?
4. Rag`batlantirish va jazolash metodlari haqida gapirib bering.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. N. Xo'jaev va boshqalar. "Pedagogika asoslari". Toshkent.,TDIU 2003.
2. Ochilova G.O., Musaxanova G.O. "Pedagogika" Toshkent. TDIU, 2005 yil.
3. A.A.Radugina .Pod.red. Psixologiya -pedagogika.. Moskva 2003.
4. V.A.Slastenin, I.F.Isaev, A.I.Mixenko, E.N.SHiyanov. «Pedagogika» Moskva. «SHkolnaya pressa». 2004
5. Podlaso'iy I. P. Pedagogika. Moskva, 2003.
6. To`xtaxadjaeva M. Pedagogika. - T.: O`zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.29-44b.
7. O'.Asqarova,M. Xayitboyev,M. Nishonov.Pedagogika.- T.: Talqin 2008

14- Mavzu: Ta'lim muassasasi menejmenti

Reja

1. Ta'lim muassasasi menejmenti xaqida tushuncha
2. Ta'lim muassasasini boshqarish
3. Ta'lim muassasasi Ustavi, raxbarlik va boshqaruv tizimini aniqlovchi xujjat.
4. Ta'lim muassasasini ichki boshqaruvi
5. Ta'lim muassasasida metodik ishlarni tashkil etish
6. Ta'lim sifati monitoringi

Tayanch tushunchalar: «o'zaro harakat», «hamkorlik», «refleksiv boshqarish», tashkiliy, rejali, tizimli ta'sir ko'rsatish, «menejment» va «menejer», fan va san'at

Ta'lim **muassasasini** boshqarislining **pedagogik- psixologik asoslari.**

Boshqarish faqat ishlab chiqarishgagina xos boigan jarayon emas. Balki ijtimoiy sohalar, shuningdek, ta'lim tizimida ham boshqarishning to'g'ri tashkil etilishi juda muhim.

Hozirgi paytda yagona pedagogik jarayonni boshqarishga ilmiy yondashish harakati kuchaydi. Bu esa intellektual salohiyati yuqori kadrlarni shakllantirish uchun o'ta muhim hisoblanadi.

Avvalo, boshqarishning ijtimoiy mohiyatini anglab olaylik. Boshqarish ma'lum bir obyektga tashkiliy, rejali, tizimli ta'sir ko'rsatish demakdir.

Ta'lim muassasasining pedagogik faoliyatini boshqarish deb esa pedagogik jarayonini rejalashtirish, tashkil etish, rag'batlantirish, natijalarni nazorat va tahlil qilishga aytiladi.

Bugungi kunda pedagogika faniga ta'lim muassasalarini boshqarish bo'yicha yangidan-yangi tushunchalar kirib kelyapti, ularning mohiyati avvalgilardan ham teranroqdir. Masalan, «ta'sir etish» tushunchasining o'rniga «o'zaro harakat», «hamkorlik», «refleksiv boshqarish» kabi tushunchalar qo'llanilmoqda.

Ta'lim muassasalarini boshqarish nazariyasi ta'lim muassasalarining menejmenti nazariyasi bilan boyitildi. Menejment nazariyasi xodimlarga nisbatan ishonch, ularning unumli mehnat qilishlari uchun sharoit yaratish hamda o'zaro hurmat bilan tavsiflanadi.

Xo'sh, «menejment» va «menejer» atamalarining asl mohiyati nimani anglatadi?

Biz ushbu tushunchalarning mohiyati, ta'lim muassasasida davlat-jamoat boshqaruvining pedagogik-psixologik asoslarini tushunishimizda ushbu yo'nalishda tadqiqot olib borgan pedagog R.Ahliddinovning qarashlari alohida diqqatga sazovor.

«Menejment» va «menejer» atamaları hozirgi talqinda korxonona va muassasa egalari o'z mulklari va xodimlarni o'zlari boshqarganlaridan ko'ra tanlangan yo'nalish bo'yicha maxsus tayyorgarlikdan o'tgan mutaxassislarni jalb etish afzal ekanligini tushunib yetganlaridan so'ng paydo bo'ldi. Bugungi kunda menejer rivojlangan demokratik mamlakatlarda nufuzli kasblardan biri hisoblanadi.

Menejment deganda. odatda rahbarlik lavozimiga rasman tayinlangan shaxslarning ishigina tushuniladi. Boshqarishga, shuningdek, murabbiylik ishi ham taalluqli hisoblanadi. Menejment (yoki boshqarish) mavjud minimal imkoniyatlardan maksimal natijalarga erishish maqsadida muavvan xodim yoki guruhga ta'sir etish, ular bilan hamkorlik qilish ijaravonidir. Ta'lim muassasasi menejmenti haqida so'z yuritilganda, O'zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ning 4.6-bandida so'z yuritilayotgan jarayonning mohiyati haqida batafsil to'xtalib o'tilganligini alohida ta'kidlash zarur. Ushbu hujjatda qayd etilishicha, ta'lim muassasasi menejmentining quyidagi vazifalari ko'rsatib berilgan:

7)uzluksiz ta'lim tizimi va kadrlar tayyorlashning davlat va nodavlat ta'lim muassasalarini tarkibiy jihatdan o'zgartirish va ularni izchil rivojlantirish davlat yo'li bilan boshqarib borilishi;

8)barcha darajadagi ta'lim boshqaruv organlarining vakolat doiralari

«Ta'lim to'g'risida»gi Qonunga muvofiq belgilanadi;

9) ta'limning normativ-huquqiy bazasi rivojlantiriladi;

10) moliya-xo'jalik faoliyatini olib borish hamda ta'lim jarayonini tashkil etishda o'quv yiirtlarining huquqlari kengayadi va mustaqilligi ta'minlanadi;

11) ta'lim muassasalari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilangan tartibda attestatsiyadan o'tkaziladi hamda akkreditatsiyalanadi. Akkreditatsiya yakunlariga ko'ra ta'lim sohasida faoliyat ko'rsatish huquqi beriladi;

12) muassis tashkilotlarning, mahalliy hokimiyat organlarining, savdo-sanoat doiralarining, jamoat tashkilotlarining, fondlarning va homiy vakillarni o'z ichiga oluvchi vasiylik va kuzatish kengashlari tizimi orqali ta'lim muassasalarining samarali, jamoat boshqaruvi tizimi joriy etiladi.

Bundan tashqari, olimlar ta'lim menejmentining bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligini ham ta'kidlab o'tishadi. Ular orasida quyidagi xususiyatlar asosiy hisoblanadi:

13) ta'lim menejmenti «maqsadga muvofiqlik» so'zi bilan aniqlanadigan ma'naviy o'lchovga ega;

14) ta'lim menejmenti - bu fan va san'at (chunki bunda insonlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar katta rol o'ynaydi);

15) menejment mazmunida o'z aksini topadigan shaxs, davlat va jamiyat manfaatlarining o'zaro dialektik birligi;

16) ta'limni boshqarishda jamoatchilikning faol qatnashuvi. Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, endilikda ta'lim tizimini davlat tomonidan boshqarishdan davlat-jamoatchilik boshqaruviga o'tiladi.

Davlat-jamoatchilik boshqaruvining maqsadi — ta'lim muassasalarining dolzarb masalalarini davlat va jamoatchilik hamkorligida hal qilish, o'qituvchilar, o'quvchilar hamda ota-onalarga ta'lim dasturlarini, turlarini, ta'lim muassasalarini tanlashda huquq va erkinlik berishni kengaytirishdan iborat.

Ta'lim tizimini davlat tomonidan boshqarish O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunining (2020-yil may) 3-moddasida, ya'ni ta'lim sohasida davlat siyosatining asosiy tamoyillarida aks etgan. Ta'lim sohasidagi davlat siyosatini amalga oshirish uchun respublikamizda ta'limni boshqarishning davlat organlari tuzilgan. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunida, O'zbekistonda ta'lim sohasini boshqarish respublika tasarrufidagi yuqori hukumat va lining boshqarish organlari hamda mahalliy hukumat va uning boshqarish organlari tomonidan amalga oshirilishi ko'rsatilgan.

Xalq ta'limi Vazirligi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim Vazirligi O'zbekiston Respublikasida ta'limni boshqarishning davlat yuqori organlari hisoblanadi. Vazirliklar o'zini vakolatlik doirasida:

17) ta'lim sohasida yagona davlat siyosatini ro'yobga chiqaradi; — ta'lim muassasalari faoliyatini muvofiqlashtiradi va uslub masalalarida ularga rahbarlik qiladi;

18) davlat ta'lim standartlari, mutaxassislarining bilim saviyasi va kasbiy tayyorgarligiga bo'lgan talablarning bajarilishini ta'minlaydi;

19) o'qitishning ilg'or shakllari va yangi pedagogik texnologiyalarni, ta'limning texnik va axborot vositalarini o'quv jarayoniga joriy etadi, o'quv va o'quv-uslubiy adabiyotlarni yaratadi va nashr etishni tashkil qiladi;

20) ta'lim oluvchilarning yakuniy davlat attest at siyasi va davlat ta'lim muassasalarida eksternat to'g'risidagi nizomlarini tasdiqlaydi;

21) davlat oliy ta'lim muassasasining rektorini tayinlash to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga takliflar kiritadi;

22) pedagog xodimlarni tayyorlash, ularning malakasini oshirish va qayta tayyorlashni tashkil etadi.

Xalq ta'limi Vazirligining mahalliy organlari quyidagilar sanaladi: Xalq ta'limi vazirligining mahalliy organlariga xalq ta'limi viloyat boshqarmalari, shahar, tuman bo'limlari kiradi. Xalq ta'limi bo'limlari mahalliy hokimlik tasarrufiga kiradi va unga bo'ysunadi. Kpraqolpog'iston Respublikasi Xalq ta'limi

vazirligi, xalq ta'limi viloyat boshqarmalari, shahar va tuman bo'limlari ikki tomonlama —

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligiga va tegishli ravishda Kpraqolpoiston Respublikasi Vazirlar kengashiga, viloyat, shahar, tuman hokimliklariga bo'ysunadilar.

Ular maktab faoliyati yuzasidan davlat nazoratini olib boradi va Lining rivojini ta'minlash uchun ko'maklashadi. Ulaming vakolatiga maktab direktorlari va ularning o'rinbosarlarini tayinlash ham kiradi.

Maktabni boshqarish ishiga maktab inspeksiyasi, ya'ni, vazirliklar va xalq ta'limi bo'limlarining maktab inspektorlari xizmati yordam beradi. Ular maktab faoliyatini o'rganadi, ta'lim-tarbiya jarayonining natijalarini tahlil qiladi, ilg'or tajribalarini aniqlaydi va ularni ommalashtirish chora-tadbirlarini belgilaydi, kamchiliklarni aniqlab, ularni bartaraf etish yo'llarini izlaydi, maktab direktori va o'qituvchilarga yordam ko'rsatadi.

Akademik litsey va kasb-hunar kollejlariga tashkiliy, o'quv-uslubiy va ilmiy rahbarlik qilish, davlat ta'lim standartini ishlab chiqish va joriy etish, o'quv-ta'lim va kasb-hunar dasturlarini birlashtirish, pedagog kadrlar bilan ta'minlash, ularni tayyorlash va qayta tayyorlash Oliy va o'rta maxsus ta'lim Vazirligi (O'rta maxsus kasb-hunarta'limi Markazi), lining hududiy boshqarmalari tomonidan tarmoq vazirliklari, idoralar va korxonalar bilan birgalikda amalga oshiriladi¹.

Ta'lim tizimini iamoatchilik asosida boshqarish o'qituvchilar, o'quvchilar, ota-onalar va jamoatchiJik vakillaridan iborat pedagogik Kengashning umumiy o'rta ta'lim muassasasi faoliyatini samarali tashkil etishga yo'naltirilgan faoliyatidir.

Bir yilda bir marta o'tkaziladigan maktab jamoasining konferensiyasi jamoatchiJik boshqaruvining yuqori organi ?isoblanadi. Konferensiyada maktab Kengashi, uning raisi saylanadi, maktabning Ustavi qabul qilinadi, o'qitish qaysi tilda olib borilishi aniqlanadi va hokazo. Konferensiyalar oraliqida o'z-o'zini boshqarishning yuqori organi vazifasini maktab kengashi bajaradi. Maktab kengashi bir yilda 4 marta chaqiriladi.

Davlat ta'lim muassasalari bilan bir vaqtda nodavlat ta'lim muassasalarining

faoliyat ko'rsatishi ham ta'limni boshqarishning jamoatchilik xarakterini ifodalaydi.

Umumiy o'rta ta'lim maktabi, akademik litsey va kasb-hunar koilejlari haqidagi Nizom, ta'lim muassasalarining Ustavi - ta'lim muassasalarini boshqarish va unga rahbarlik qilishning asosiy hujjati.

O'zbekiston Respublikasining «Umumiy o'rta ta'lim to'g'risida»gi Nizomi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998-yil 13 maydagi 203-sonli Qaroriga muvofiq qabul qilingan. Ushbu Nizomda quyidagi masalalar yoritilgan:

1. Umumiy qoidalar. :
2. Umumiy o'rta ta'limning maqsadi va vazifalari. :
3. Umumiy o'rta ta'limni tashkil etish.
4. O'quv-tarbiya jarayonini tashkil etish va uning mazmuni.
5. Pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish.
6. Umumiy o'rta ta'limni boshqarish. :
7. Mabla□ bilan ta'minlash va moddiy-texnika ta'minoti.
8. Xalqaro hamkorlik.

Nizomga asosan, umumiy o'rta ta'lim maqsadi o'quvchilarni davlat ta'lim standartlariga muvofiq o'qitish va tarbiyalash hamda shaxsning ta'lim olish huquqini ro'yobga chiqarish hisoblanadi.

Umumiy o'rta ta'lim mazmunini yoritish Nizomning asosiy g'oyalardan biri bo'lib, maiburiy va qo'shimcha komponentlar umumiy o'rta ta'lim mazmunining asosini tashkil etadi.

Maiburiy komponent davlat ta'lim standarti bilan belgilanadi va o'quvchilarni tayyorlashning o'rta maxsus va kasb-hunar ta'limi muassasalarida bilimlar asoslarini yanada puxta o'rganish va kasb egallash uchun yetarli bo'lgan zarur darajasini belgilaydi.

Qo'shimcha komponent o'quvchining ehtiyojlari va qobiliyati, maktabning moddiy-texnika va kadrlar bilan ta'minlanganlik darajasidan kelib chiqib belgilanadi. Qo'shimcha o'quv yuklanmalarining hajmi O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi Vazirligining Sog'liqni saqlash vazirligi bilan kelishilgan

normativlariga muvofiq belgilanadi. O'quvchilar bilim sifati va ta'lim natijalarining davlat ta'lim standartiga muvofiqligini nazorat qilishni ta'minlash uchun joriy, oraliq va yakuniy nazorat bilan birga bosqichli nazorat o'tkazish ham nazarda tutiladi.

Bosqichli nazorat o'quv yili tamom bo'lgandan keyin imtihonlar, test sinovlari, sinovlar shaklida amalga oshiriladi. Uning asosida reyting aniqlanadi va o'quvchini navbatdagi sinfga o'tkazish to'g'risidagi qaror qabul qilinadi. Maktabga bevosita rahbarlik boshqarishning yuqori organlar tomonidan tayinlanadigan direktor, davlatga qarashli bo'lmagan ta'lim muassasalarida esa muassis tomonidan amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasida, umumiy o'rta ta'limda ham xalqaro hamkorlik yo'lga qo'yilgan «Umumiy o'rta ta'lim to'g'risida»gi Nizomning sakkizinchi bo'limida qayd etilganidek, umumiy o'rta ta'limni boshqarish organlari va ularning mahalliy organlari sanalgan ta'lim muassasalari halqaro hamkorlikni pedagogik axborot va tajriba almashish, pedagog xodimlarning tajriba o'rganish va malaka oshirish maqsadida progressiv xalqaro jamg'armalar va tashkilotlarning grantlarini olish sohasidagi davlatlararo, hukumatlararo va idoralararo bitimlar hamda shartnomalar asosida amalga oshiradilar.

Mazkur Nizom umumiy o'rta ta'lim (maktab)ni har tomonlama boshqarish mohiyatini o'zida ifoda etadi.

«Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari to'g'risida»gi Nizom O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998-yil 13-maydagi 204-sonli Qaroriga muvofiq qabul qilingan. Ushbu Nizom mazmunida quyidagi masalalar yoritilgan:

1. Umumiy qoidalar.

2. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining maqsadi, vazifalari va uni tashkil etish.

3. Akademik litsey va kasb-hunar kollejlariga o'quvchilarni qabul qilish, ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish va uning mazmuni.

4. Pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish.

5.O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini boshqarish.

6.O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini mablag' bilan ta'rminlash va moddiy-texnika ta'minoti.

7.Xalqaro hamkorlik.

Umumiy qoidalarda o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi umumiy o'rta ta'lim negizida o'qitish muddati 3 yil bo'lgan uzluksiz ta'lim tizimining majburiy mustaqil turi hisoblanishi hamda O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ga muvofiq amalga oshirilishi, akademik litseylar va kasb-hunar kollejlarning yuridik shaxs hisoblanishi, qonunchilikda belgilangan tartibda tashkil etilishi bayon etilgan.

Ikkinchi bo'limda o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining maqsadi, vazifalari va uni tashkil etish haqida gapiriladi.

Quyidagilar o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining vazifalari sifatida belgilangan:

—davlat ta'lim standartlari doirasida umumta'lim va kasb-hunar dasturini bajarish:

—o'quvchilarning uzluksiz ta'limning keyingi bosqichida o'qishni davom ettirish, tanlangan mutaxassisliklar bo'yicha mehnat faoliyati bilan shug'ullanish uchun zarurva yetarli bo'lgan bilimlar hamda kasb tayyorgarligi darajasini chuqurlashtirish:

—respublika iqtisodiyotining malakali kichik mutaxassis kadrlarga bo'lgan ehtiyojini qondirish.

Bundan tashqari ushbu bo'limda akademik litseylar qoidaga ko'ra, Oliy ta'lim muassasalari huzurida tashkil etilishi, kasb-hunar kollejlari esa hududlarning demografik va geografik sharoitlarini, tegishli soha mutaxassislariga bo'lgan mahalliy ehtiyojlarini hisoga olgan holda tashkil etilishi ko'rsatib berilgan.

Uchinchi bo'limda o'rta-maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalariga o'quvchilar qabul qilish; umumiy ta'lim va kasb-hunar dasturlarining amalga oshirilishi; nazorat turlari; kursdan-kursga, o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi muassasasining bir turidan boshqasiga o'tkazish va diplom berish tartiblari bayon

etilgan.

To'rtinchi bo'limda esa akademik litseylar va kasb-hunar kollejlarida kimlar pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish huquqiga ega ekanligi; Ushbu ta'lim muassasalariga professor-o'qituvchilarni va muxandis pedagoglarni ishga qabul qilish qay tarzda amalga oshirilishi aytib o'tilgan.

Beshinchi bo'limda o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini boshqarish tartibini o'z ichiga oladi. Unda akademik litseylar va kasb-hunar kollejlariga tashkiliy, o'quv-uslubiy va ilmiy rahbarlik qilish, davlat ta'lim standartini ishlab chiqish va joriy etish, o'quv ta'lim va kasb-hunar dasturlarini birxillashtirish, pedagog kadrlar bilan ta'minlash, ulami tayyorlash va qayta tayyorlash Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi (o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi markazi), uning hududiy boshqarmalari tomonidan tarmoq vazirliklari, idoralar va korxonalar bilan birgalikda ta'lim muassasasi direktori tomonidan amalga oshirilishi ko'rsatilgan.

Oltinchi bo'limda o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini mablag' bilan ta'minlash amaldagi qonunchilikka muvofiq amalga oshirilishi, ta'lim muassasasining moliyaviy mablag'lari uning tasarrufida bo'lishi belgilab berilgan.

Yetinchi bo'limda esa o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari belgilangan tartibda xorijiy sheriklar bilan bitimlar tuzish huquqiga egaligi, xorijiy mamlakatlar uchun mutaxassislar tayyorlashi mumkinligi e'tirof etiladi.

Ta'lim muassasasining Ustavi ta'lim muassasasi faoliyatiga rahbarlik va boshqarish tizimini aniqlovchi hujjatdir.

Ta'lim muassasasining Ustavida ta'lim jarayonining quyidagi ikki muhim tarkibiy jihati ajratib ko'rsatiladi:

1) davlat ta'lim standartida, belgilangan bilimlarzahirasi egallash uchun qanday ishlarni amalga oshirish kerakligi ;

2) bilim, ko'nikma va malakalarni hosil qilishni tashkil etish (savodxonlik, mustaqil fikrlash hamda masalalarni yecha olishga o'rgatish).

Shuningdek, ta'lim muassasasining Ustavida muassasani boshqarishga qo'yiluvchi talablar, o'qituvchi, o'quvchilar hamda ta'lim muassasasi rahbarlarining

huquq va burchlari ham aniq bayon etib berilgan.

Masalan, o'quvchilar ta'lim standartlari asosida ta'lim olish uchun intilishlari, ta'lim muassasasining pedagogik xodimlari esa yuqori darajada ta'lim berishlari, ta'lim oluvchilarning o'quv dasturlarini davlat ta'lim standartlari darajasida o'zlashtirishlarini ta'minlashlari zarur. Ta'lim muassasasi rahbari (direktori) esa o'quv-tarbiya jarayonining muvaffaqiyatli kechishini ta'min etadi, o'quv dasturlari talablarining bajarilishini nazorat qiladi, ta'lim-tarbiya ishlarining sifati va samaradorligi, bolalik va mehnatni muhofaza qilish talablariga to'laqonli rioya etilishi, ma'naviyat ishlarining samarali tashkil qilinishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Ustavda o'z-o'zini boshqarish, jamoada o'zaro munosabatning o'rnini kabi masalalar mohiyati ham yoritib beriladi. Chunonchi, ta'lim muassasasining direktori o'qituvchilar bilan baland ovozda, ularning nafsoniyatiga tegadigan so'zlar bilan muomala qilish huquqiga ega emas.

O'zbekiston Respublikasida, amalda bo'lgan «Umumiy o'rta ta'lim muassasasi (maktabi)ning muvaqqat namunaviy Ustavi» Xalq ta'limi Vazirligining 221-sonli (1998-yil 17 dekabr), «O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasasining Ustavi» esa O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 5-sonli (1998-yil 5 yanvar) Qarorlari bilan tasdiqlangan. Mazkur Ustavlar O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Ta'lim muassasasi Ustavini ishlab chiqish tartibi

to'g'risida»gi Qaroriga muvofiq ishlab chiqilgan. Ta'limni boshqarishning vakolati mas'ul davlat organi tomonidan tasdiqlanadi va mahalliy davlat hokimiyati organlarining idoralarida ro'yxatdan o'tkaziladi.

Ta'lim muassasasining Ustavida ta'lim muassasasining joylashgan joyi, uning turi, ta'lim tili, guruh rahbarlari, o'qituvchilarning huquq va burchlari, ta'lim oluvchilar va ularning ota-onalarining huquq va burchlari, shuningdek, ta'lim muassasasining iqtisodiy tuzilishi va xo'jalik faoliyati, boshqarish tartibi aniq belgilanishi ko'rsatib berilgan.

Ta'lim muassasasining Ustavi quyidagi bo'limlardan tashkil topadi:

1. Qisqacha ta'lim muassasasi haqidagi ma'lumotlar.

2. Ta'lim muassasasining maqsad va vazifalari.

3. Ta'lim muassasasini boshqarish:

a) ta'lim muassasasini boshqarishning oshkoralik, demokratik va o'z-o'zini boshqarish asosida amalga oshirilishi;

b) pedagogik-jamoa Kengashi;

e) direktor, uning huquq va burchlari;

g) direktorning o'quv-tarbiya ishlari bo'yicha o'rinbosarining huquq va burchlari;

e) ma'naviyat va ma'rifat ishlari bo'yicha direktor o'rinbosarining huquq va burchlari.

4. O'quv-tarbiya va ilmiy-uslubiy ishlarni tashkil etish:

a) ta'lim mazmunining Davlat ta'lim standartlari bo'yicha ishlab chiqilgan o'quv reja va dasturlari asosida belgilanishi;

b) o'quv jarayonini tashkil etish;

e) iqtidorli yoshlar bilan ishlash;

g) ishlab chiqarish amaliyotini o'tkazish tartibi; e) qo'shimcha pulli mashg'ulotlarni joriy etish; j) kunlik ish tartibi (seminar, mashg'ulotlarning davom etishi, tanaffuslar, uy vazifalarini berish tartibi va hokazolar).

5. O'qituvchi. Huquq va burchlari.

6. O'quvchi. Huquq va burchlari.

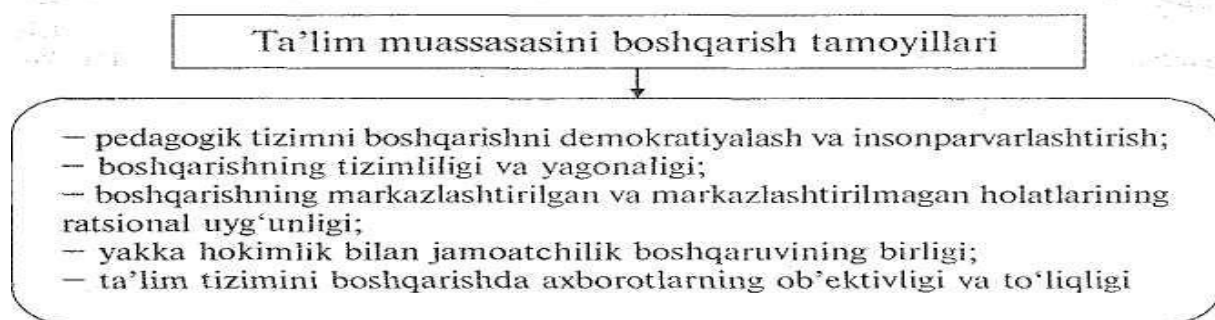
7. O'quv-ishlab chiqarish ta'limi ustalari, ma'muriy va yordamchi xodimlarning huquq va burchlari.

8. Ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslarning huquqlari, •majburiyat va mas'uliyatlari.

9. Ta'lim muassasasining moddiy va moliyaviy xo'jalik ta'minoti.

Ta'lim muassasasini boshqarishning tamoyillari va vazifalari. Har qanday faoliyat singari boshqarish faoliyati ham o'z vazifalarini bir qatortamoyillarga asoslanib amalga oshiradi. Pedagogik adabiyotlarda ta'lim tizimini boshqarishda asos bo'lib xizmat qiluvchi tamoyillarni ular tomonidan

bajariladigan vazifalar (rejalashtirish, tashkil etish va nazorat qilish)ga tayanilgan holda belgilanishiga alohida urg'u berilgan. Mazkur o'rinda ta'lim muassasasini boshqarishning har bir tamoyiliga (CjiacTeHHH B.A. «06mafl nenarorMKa» 2003-yil) o'quv qo'llanmasiga tayangan holda) alohida-alohida ta'rif berishga harakat qilamiz. Ta'lim muassasasi boshqaruv nazariyasi va tarixida boshqarishning asosiy tamoyillari quyidagilardir:

Ta 'Urn muassasasini boshqarish tamoyillari

Pedagogik tizimni boshqarishni demokrativalash va insonparvarlashtirish.

Pedagogik kadrlarni tanlov va shartnoma asosida ishga qabul qilish, qabul qilinayotgan qarorlarni ochiq muhokama qilish, axborotlarning barcha uchun ochiq va tushunarli joriy etish, ta'lim muassasasi jamoatchiligi oldida ma'muriyatning muntazam hisobot berishi, o'qituvchi va o'quvchilarga ta'lim muassasasi hayotiga oid o'z fikrlarini bildirishga imkon berish, ta'lim muassasasida demokratik g'oyalarning ustuvor o'rin tutishini anglatadi.

Ta'lim tizimini boshqarishda shaxsga alohida hurmat bilan munosabatda bo'lish, unga ishonish, pedagogik faoliyatda subyektning subyektga munosabati darajasiga erishish, o'quvchi va o'qituvchining huquq va manfaatlarini himoya qilish, o'z iste'dodlari va kasbiy mahoratlarini erkin namoyon etish uchun share it yaratish insonparvarlik tamoyiliga asoslangan boshqaruv mohiyatini anglatadi.

Boshqarishning tizimlilik va yagonaligi. Ta'lim muassasasini boshqarishga nisbatan tizimli yondashuv asosida rahbar ta'lim muassasasini bir butun yaxlit tizim sifatida va uning belgilari haqida aniq tasavvurga ega bo'ladi. Tizimning birinchi belgisi yagonaligi hamda uni bo'laklar, tarkibiy qismiarga ajratish mumkinligidadir. Ikkinchi belgisi tizimning ichki tuzilishining mavjudligini

anglatadi. Uchinchi belgisi tizimning integratsiyalana olishidir. Tizimning har bir tarkibiy qismi o'ziga xos sifatga ega bo'lgani bilan, o'zaro harakat orqali tizimning yangi integratsiyalana olish sifati hosil bo'ladi. To'rtinchi belgisi ta'lim muassasalarining tashqi muhit bilan chambarchas bog'iqligidir. Chunki ta'lim muassasalari tashqi muhitga moslashib, ushbu ta'lim jarayonini qayta quradi hamda o'zining maqsadlariga erishish uchun tashqi muhitni o'ziga bo'ysundiradi. Boshqaruvdagi tizimlilik va yagonalik rahbar bilan pedagogik jamoa o'rtasidagi o'zaro harakat va aloqani ta'minlaydi, biryoqlama boshqaruvning oldini oladi.

Boshqarishning markazlashtirilgan va markazlashtirilmagan holatlarining ratsional uyg'unligi. Boshqaruvni markazlashtirish keragidan ortiq bo'lganda, albatta, ma'muriy boshqaruv kuchayadi. Bu holat o'qituvchilar va o'quvchilarning ehtiyojlari, talab va istaklarini hisobga olmaslikka, rahbar va o'qituvchilarning keraksiz mehnat va vaqt sarflashlariga olib keladi.

Shuningdek, markazlashtirilmashlikka ham keragidan ortiq e'tibor berilsa, pedagogik tizim faoliyatining sustlashishi ko'zga tashlanadi.

Ta'lim muassasasi ichidagi boshqaruvda markazlashtirish va markazlashtirmashlikni uyg'unlashtirish ma'muriy va jamoatchilik boshqaruvi rahbarlarining faoliyatini jamoa manfaatiga qaratadi hamda kasb malakasi darajasida qarorlarni qabul qilishga sharoit yaratadi.

Yakka-hokimlik bilan jamoatchilik boshqaruvining birligi tamoyili pedagogik jarayonni boshqarishda yakkahokimlikka yo'l qo'ymaslikka qaratilgan. Boshqarish faoliyatida o'qituvchilarning tajribasi va bilimiga tayanib, turli qarashlarni taqqoslab, oqilona xulosalar chiqarish o'ta muhimdir. Vazifalarni kollegial hal qilish har bir jamoa a'zosining javobgarligini yo'qqa chiqarmaydi.

O'z navbatida yakkahokimlikning o'ziga xos jihatlari bor. Yakkahokimlik pedagogik jarayonda tartib-intizom, vakolat doirasi va , unga amal qilishni ta'minlaydi.

Qarorni qabul qilishda kollegial yondashuv ma'qul bo'lsa, qarorning ijrosini ta'minlashda yakkahokimlikka bo'ysunish ma'quldir.

Ta'lim tizimini boshqarishning davlat-jamoatchilik xarakteri ushbu

tamoyilni amalga oshirishga sharoit yaratadi.

Ta'lim tizimini boshqarishda axborotlarning obyektivligi va to'liqligi, Ta'lim tizimini boshqarishning samaradorligi axborotlarning qanchalik aniq va to'liqligiga ham bog'liq. Agar axborotlar aniq, to'liq yig'lsa yoki haddan ziyod ko'p bo'lsa, qaror qabul qilishda chalkashlikka olib keladi.

Biz ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning o'zlashtirishi haqidagi ma'lumotlarni yig'amiz, lekin ularning qiziqishlari, xulq-atvori, shaxs sifatidagi yo'nalishiga e'tibor beramiz. Ana shuning uchun ham tarbiya jarayonida ko'plab og'ishlar kuzatiladi.

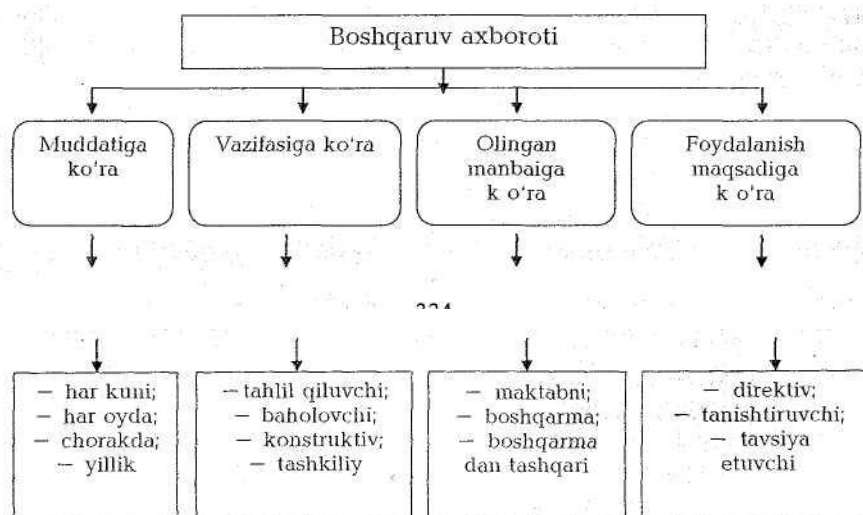
Ta'lim muassasasining rahbari o'zining faoliyatida menejer vazifasini ham bajaradi. Shuning uchun u o'z faoliyatida kuzatish, anketa, test, instruktiv va metodik materiallardan keng foydalana bilishi lozim. Ta'lim muassasasi ma'muriyati maktab ichidagi axborotli boshqaruv texnologiyasini ishlab chiqish va uni ta'lim jarayoniga tatbiq etishga alohida e'tibor qaratishi kerak.

Boshqaruv jarayonida axborotdan samarali foydalanish ta'lim muassasasi faoliyatining muvaffaqiyatli amalga oshirilishiga yordam beradi. Ta'lim muassasasini boshqarishda foydalaniladigan axborotlar turlichadir (38-chizma).

Axborotlar jamg'armasini shakllantirish va undan jadal foydalanish boshqaruv ishini ilmiy tashkil etishni yuksaltiradi.

Maktab ichki boshqaruvining o'ziga xosligi quyidagi vazifalarda aniq ko'rinadi:

1. Ta'lim-tarbiya jarayonini pedagogik tahlil qilish.
2. Maqsad qo'yish va rejalashtirish.
3. Tashkil qilish.
4. Maktab ichki boshqaruvini nazorat qilish.
5. Tartibga solish.

Boshqaruv axborotining turlari

1. Ta'lim-tarbiya jarayonining tashkil etilishi va rivojlanishini tahlil qilmasdan, avval erishilgan natijalarni hozirgilari bilan taqqoslamasdan turib, uni boshqarib boimaydi.

Ta'lim muassasasini boshqarish samaradorligi rahbarning ham, o'qituvchilarning ham pedagogik tahlil uslubiyatini teran bilishlariga bog'liq. Agar o'z vaqtida, professional darajada pedagogik jarayon to'g'ri tahlil qilinmasa, jamoa orasida o'zaro bir-birini tushunmaslik, ishonchsizlik kelib chiqadi. Hozirgi paytda pedagogik tahlilning quyidagi uch turi mavjud:

- 1) kundalik tahlil;
- 2) tizimli tahlil;
- 3) yakuniy tahlil.

Kundalik tahlil o'quv jarayonining borishi va natijasi haqida har kuni ma'lumot yig'ib, undagi kamchiliklarning sababini aniqlashga qaratiladi. Kundalik tahlil natijasida pedagogik jarayonga o'zgartirishlar va tuzatishlar kiritiladi. Kundalik tahlilning predmetiga o'quvchilarning har kungi o'zlashtirish va intizomlari darajasi, ta'lim muassasasi rahbarining darsga hamda sinfdan tashqari darslarga qatnashishi, maktabning tozalik holati, shuningdek, dars jadvaliga rioya qilish kabi holatlar kiradi.

Tizimli tahlil darslar va sinfdan tashqari mashg'ulotlar tizimini o'rganishga qaratiladi. Tizimli tahlil mazmuni ta'lim metodlarini to'g'ri uyg'unlashtirish,

o'quvchilar tomonidan bilimlarning puxta o'zlashtirilishiga erishish, o'qituvchilarning sifatli tarbiyaviy ishlarni olib borishlari, ularning pedagogik madaniyatini ko'tarish hamda ta'lim muassasasida innovatsion muhitni tashkil qilishda pedagogik jamoaning hissasini ta'minlash kabilardan iborat.

Yakuniy tahlil o'quv choragi, yarim yillik va o'quv yili yakunida amalga oshiriladi hamda asosiy natijalarga erishish yo'llarini o'rganishga qaratiladi. Yakuniy tahlil uchun ma'lumotlar kundalik va tizimli tahlillar, joriy va oraliq nazorat yakunlari, o'quvchilarning va sinf rahbarlarining hisobotlaridan olinadi.

2. Har qanday pedagogik jarayonni boshqarishning asosi maqsad qo'yish va rejiashtirishdan iborat.

Boshqaruv faoliyatining maqsadi - ishning umumiy yo'nalishi, mazmuni, shakli va metodlarini aniqlash. Demak, maqsad - rejaning asosi. Boshqaruvda asosiy maqsad aniqlanganidan keyin, unga erishish uchun qo'shimcha maqsad qo'yiladi. Ta'lim muassasasini boshqarishni rejalashtirish pedagogik tahlil asosida belgilangan dasturiy maqsadga muvofiq qaror qabul qilishdir. Bunday qarorlar ma'lum bir muddat davridagi ma'lumotlarni tahlil qilish orqali yoki yakuniy ishlarni bajarib bo'lgandan so'ng qabul qilinishi mumkin.

Ta'lim muassasasini boshqarish amaliyotida rejalashtirishning quyidagi uchta asosiy shakli qo'llaniladi:

- 1) muddatli (perspektiv);
- 2) yiliik;
- 3) yakuniy.

Muddatli rejalashtirish qoidaga muvofiq so'nggi yillarda, ta'lim muassasasida amalga oshirilgan ishlarni chuqur tahlil qilish asosida bir necha yilga mo'ljallab qabul qilinadi.

Ta'lim muassasasida, qabul qilinishi mumkin bo'lgan muddatli reja quyidagi ko'rinishda bo'lishi mumkin:

1. Rejalashtirilgan muddatda ta'lim muassasasi oldiga qo'yilgan vazifalar.

2. Guruhlarning imkoniyatlaridan kelib chiqib, o'quvchilarning yiliik

o'zlashtirish darajasi muddatlari.

3. Ta'lim jarayoniga pedagogik innovatsiya (yangilik)larni olib kirish muddatlari.

4. Ta'lim muassasasining pedagogik kadrlariga qo'yilgan talablari.

5. Pedagog kadrlar malakasini turli shakllar (kurslar, seminarlar, treninglar) orqali oshirish.

6. Ta'lim muassasasini texnika hamda o'quv-metodik (qurilish ishlari, axborotlashtirish, ko'rgazmali qurollar, kutubxona fondini boyitish) ko'lamini rivojlantirish.

7. O'qituvchi va o'quvchilarni ijtimoiy himoya qilish.

Yiliik rejalashtirish butun o'quv yili hamda yozgi ta'tilni qamrab oladi. Yiliik rejalashtirish o'quv yili davomida amalga oshiriladi va ta'lim jarayonini tashkil etilishi (chorak, semestr)ga qarab bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi.

Yakuniy rejalashtirish o'quv choraklari uchun tuziladi, u bir yiliik rejaning aniqlashgan ko'rinishi hisoblanadi. Shu tarzda rejalashtirishning bunday aniqlashgan ko'rinishlari o'qituvchilar, o'quvchilar va ota-onalar qo'mitasining faoliyatini boshqarishga yordam beradi. Bu rejalar o'qituvchilar va sinf rahbarlarining ish rejaları bilan aloqadorlikda aniqlashtirilib boriladi. Umuman olganda, boshqarish faoliyatida rejalashtirish vazifasining to'la amalga oshirilishi ta'lim muassasasi faoliyati samaradorligini oshiradi.

3. Qabul qilingan rejalarini to'liq amalga oshirish uchun tizimli harakatning boshqaruvchilari lining tarkibiy qismlarini bir-biri bilan aloqada bo'lishini tashkil etishlari kerak. «Tashkil etish» tushunchasi bir qancha ma'nolarda qo'llaniladi.

Birinchiidan, baho sifatida aqliy faoliyatni rivojlantirishga qaratilgan hamda darsdan tashqari tadbirlarning uyushtirilishini ta'minlaydigan o'quv-tarbiya jarayonining maqsadida namoyon bo'ladi.

Ikkinchiidan, tashkil etish deganda belgilangan rejalarini amalga oshiruvchi, oldiga qo'yilgan maqsadga erishish uchun butun pedagogik jarayonni boshqaruvchi ta'lim muassasasi rahbarlari, o'qituvchilar, o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish

organlari faoliyati tushuniladi.

Boshqarishni tashkil etuvchi asosiy boshqarmalar sifatida ta'lim muassasasining kengashi, pedagogik Kengash, direktor boshqaradigan majlis, direktor o'rinbosarlarining majlisi, tezkor yig'ilishlar, metodik seminarlarni qayd etish mumkin.

Pedagogik Kengash faoliyati demokratik va oshkorlik tamoyillariga asoslanib olib boriladi. Pedagogik Kengashlarda anketalar, savol-javoblar, nazorat ishlar, tanlov ishlari ko'riladi. Bundan tashqari pedagogik Kengash yig'ilishlarida ta'lim muassasasi hayoti va faoliyatiga doir dolzarb masalalar hal qilinadi. Shuning uchun pedagogik Kengashni turli muhokamari, muammoli masalalardan ozod qilish uchun ta'lim muassasalarda direktor yig'ilishlari tashkil etiladi. Direktor yig'ilishlarida rahbariyat va o'qituvchilar ishtirok etib qolmay, boshqa ishchi xodimlar ham qatnashishlari mumkin.

Ta'lim muassasasi o'rinbosarlarining yig'ilishlarida kundalik savollar va ma'muriy boshqarishga oid masalalar muhokama qilinadi. Bunday majlislar ta'lim muassasasi rejasi bo'yicha o'quv yilining choragi (semestri)da yoki har oyda bo'lib o'tadi.

Tezkor axboriy majlislar ta'lim muassasasida ta'lim jarayonini tashkil etishning zarur shaklidir. Tezkor axboriy majlislarning mavzusi mavjud sharoitlardan kelib chiqadi. Bu kabi majlislar pedagogik xodimlar, o'quvchilarning barchasi uchun tashkil qilinadi.

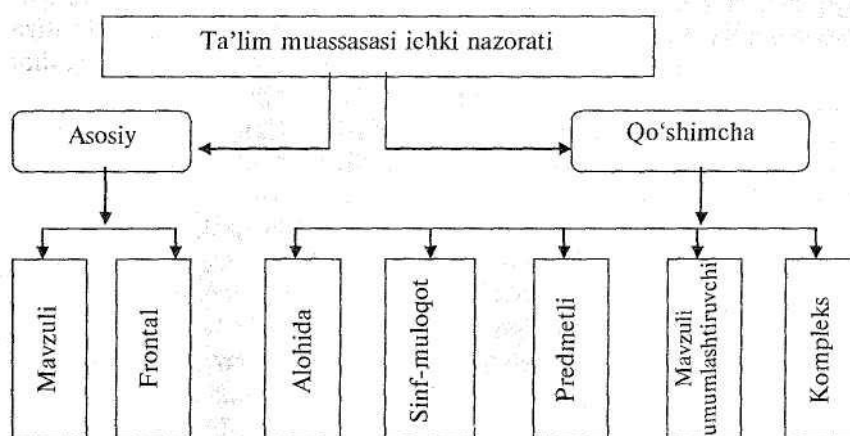
4. Ichki nazorat ham ta'lim muassasasini boshqarishda alohida o'rin tutadi. Nazoratni tashkil etishda yetishmovchiliklarni bartaraf etish uchun bir qancha talablarni bilish zarur. Bunday talablarga tizimlilik, obvektivlik, harakatlilik, to'ldiruvchilik kabilarni ko'rsatish mumkin.

Pedagogik boshqaruvga doir adabiyotlarda, ta'lim muassasasi ichki nazoratining quyidagi yo'naiishlarda tashkil etilishi bayon etilgan:

1. Pedagogik tashkilotchilikka doir savollarning qo'yilishi.
2. Ta'lim dasturlari, DTSning bajarilish sifati.
3. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarining sifati.

4. O'quvchilarning tarbiyalanganlik darajasi.
5. O'qitishning ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi funksiyalarining bajarilish holati.
6. Darsdan tashqari tarbiya ishlarining tashkil etilish holati va sifati.
7. Pedagogik kadrlar bilan ishlash.
8. Ta'lim muassasasi faoliyatining o'ziga xos samaradorligi.
9. Qabul qilingan qarorlar va me'yoriy-huquqiy hujjatlarda ko'rsatilgan talablarning bajarilishi.

Ta'lim muassasasi ichki nazoratining turlari, shakllari va metodlarini turkumlashtirish hozirgi vaqtda muammoli masala bo'lib qolmoqda. Shunga qaramasdan, ko'pgina pedagogik adabiyotlarda ichki nazoratning quyidagi turlari

ajratilib ko'rsatiladi:

Ta'lim muassasasi ichki nazoratining turlari

Mavzuli nazorat qandaydir aniq masalani o'rganishda ta'lim muassasasi jamoasi, o'quvchilar guruhi yoki alohida o'qituvchining pedagogik faoliyati tizimi, ta'lim muassasasidagi ta'lim darajasi, shuningdek, o'quvchilarning ekologik va estetik tarbiyasi tizimiga e'tibor qaratiladi.

Frontal nazorat butun pedagogik jamoa, metodik kengash yoki alohida o'qituvchi faoliyatini o'rganishga qaratiladi.

Alohida nazorat biror bir o'qituvchining faoliyati, sinf (guruh) rahbarlarining tarbiyaviy ishlarini mavzuli, frontal tekshirishga asoslanadi.

Sinf-muloqot nazorat shaklida sinf jamoasining dars va darsdan tashqari jarayonida shakllanishiga ta'sir etuvchi o'ziga xos omillar e'tiborga olinadi.

Predmetli nazorat shakli bitta yoki bir necha sinf (guruh)larda, butun ta'lim muassasasida ta'lim olinganlik darajasini aniqlashda qo'llaniladi.

Mavzuli umumlashtiruvchi nazorat shaklining bosh maqsadi turli fan o'qituvchilari va sinflarning alohida o'quv-tarbiya jarayonini boshqarishdagi ishlarini o'rganishdan iborat.

Maimuaviv (komplekd) nazorat shakli bir necha o'quv fanlari bir yoki bir necha sinf (guruh)larda turli o'quvchilarning ishlarini o'rganishni tashkil etish maqsadida amalga oshiriladi.

5. Tartibga solishning asosiy maqsadi ta'lim-tarbiya jarayonini pedagogik tahlil qilishda ta'lim muassasasining oldiga qo'yilgan maqsad va rejalarini amalga oshirish, boshqaruv ishini tashkil etish hamda nazorat qilishda yo'l qo'yilgan holatlarni tuzatishdan iborat.

Tartibga solish boshqaruv faoliyatida katta ahamiyat kasb etadi. U o'tgan o'quv yilida erishilgan natijalarni, yo'l qo'yilgan kamchiliklarni hisob qiladi. Ana shu asosdan kelib chiqib, yangi o'quv yilida ta'lim muassasasi oldiga maqsad va asosiy vazifalarni qo'yadi.

Pedagogik Kengash - ta'lim muassasasining boshqaruv organi. Ta'lim muassasalarida o'quv-tarbiya jarayonini rivojlantirish, takomillashtirish, muassasa faoliyati bilan bog'liq barcha tashkiliy masalalarni muvofiqlashtirish, o'qituvchi va tarbiyachilarning kasbiy mahorati va ijodkorliklarini o'stirish maqsadida pedagogik xodimlarni birlashtiruvchi pedagogik Kengash faoliyat ko'rsatadi. Pedagogik Kengash ta'lim muassasasi jamoasining yuqori boshqaruv organi hisoblanadi.

Pedagogik Kengashning asosiy vazifalariga quyidagilar kiradi:

23) ta'lim muassasasi (umumiy o'rta ta'lim maktabi, akademik litsey, kasb-hunar kolleji)ning tayyorlangan muhim hujjatlarini muhokamadan o'tkaziladi, tasdiqlaydi va bajarilishini nazorat qiladi;

24) ta'lim muassasasining maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda uni rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlarini belgilaydi;

25) ta'lim muassasasida o'quv, tarbiya jarayonini tashkil etish va ta'lim samaradorligini oshirishda maqbul shart-sharoitlar yaratishga

qaratilgan qarorlarni qabul qiladi;

26) ta'lim muassasasi boshqaruv tizimini takomillashtirish bo'yicha yo'l-yo'riqlarni ishlab chiqadi;

27) pedagogik jamoaning ma'lum yo'nalishlardagi faoliyatini tahlil qiladi va yakuniy xulosa chiqaradi;

28) ta'lim muassasasi pedagogik jamoasi uchun o'z vakolati doirasida me'yoriy talablarni ishlab chiqadi, tasdiqlaydi va bajarilishini nazorat qiladi.

Pedagogik Kengash quyidagi huquqlarga ega:

29) ta'lim muassasasini rivojlantirish yo'nalishlarini istiqbol rejasini belgilash;

30) ta'lim muassasasi jamoasi oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalarining bajarilishini amalga oshirish;

31) o'quv rejada maktab ixtiyoriga berilgan soatlarni taqsimlash, yillik va taqvimiy ish rejasi mazmuni hamda dars jadvalini muhokama qilish;

32) o'quv jarayonini tashkil qilishning turli shakl va metodlarini muhokama qilish, amaliyotga tatbiq etish;

33) ta'lim muassasasi ta'lim jarayoniga oid barcha masalalarni o'z vakolati doirasida muhokama etish va tegishli qaror qabul qilish;

34) pedagoglar malakasini oshirish tizimi, ularning ijodiy tashabbuskorliklarini rivojlantirish bo'yicha o'z takliflarini berish;

35) o'quvchilarning bilim darajasini aniqlashda oraliq nazorat bo'yicha qaror qabul qilishda qatnashish, uni o'tkazish shakli va vaqtini belgilash;

36) ta'lim oluvchilarni sinfdan-sinfga, kursdan-kursga ko'chirish va bitiruvchilarni yakuniy attestatsiyaga qo'yish bo'yicha qaror qabul qilish;

37) ta'lim jarayonini tashkil qilish hamda ta'lim muassasasini rivojlantirishga doir masalalar bo'yicha maktab rahbariyatining hisobotlarini tinglash;

38) ta'lim maqsadiga muvofiq holda o'quvchilarni rag'batlantirish va jazolash bo'yicha masalalarni hal etish;

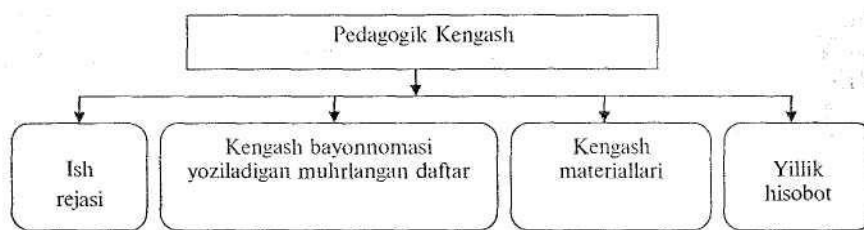
39) chorak, yarim yillik (semestr), yil yakuniga doir xulosalar chiqarish;

40) pedagogik Kengash a'zolaridan pedagogik faoliyatni bir xil tamoyillarga asosan amalga oshirishni talab qilish;

41) ta'lim-tarbiya jarayonida alohida xizmat ko'rsatgan ta'lim muassasasi xodimlarini rag'batlantirishga tavsiya qilish;

42) yakuniy attestatsiyadan rrvuvaffaqiyatli o'tgan o'quvchilarga o'rnatilgan tartibda hujjatlar berish to'g'risida qaror qabul qilish.

Pedagogik Kengash yig'ilishlari qarorlashtirilib, qabul qilingan hujjatlar ta'lim muassasasi ish yuritish hujjatlari bilan birga saqlanadi. Pedagogik Kengash faoliyati bir qator hujjatlarda o'z aksirri topadi:

Pedagogik Kengash hujjatlari

Ta'lim muassasasi hujjatlari besh yil davomida ta'lim muassasasida saqlanadi.

Direktor va uning o'rinbosarlari vazifalari. Ta'lim muassasasining o'quv-tarbiya jarayoni va kundalik faoliyatiga bevosita rahbarlikni ta'lim muassasasi direktori olib boradi.

Ta'lim muassasasi direktorining vazifasi quyidagilardan iborat:

43) davlat va jamoat tashkilotlari oldida ta'lim muassasasining manfaatlarini ifodalash;

44) o'quv-tarbiya jarayoni muvaffaqiyatini ta'min etish;

45) o'quv dasturlarining bajarilishini nazorat qilish, ta'lim-tarbiya ishlarining sifati va samaradorligi, bolalik va mehnatni muhofaza qilish

talablariga rioya qilinishi, shuningdek, ta'lim muassasasidan tashqarida ma'naviyat ishlarini tashkil qilinishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish;

46) pedagogik va rahbar kadrlarni tanlab joy-joyiga qo'yish, ularning vazifalarini belgilash, pedagogik kadrlar, kabinet va ustaxona mudirlarini belgilash, sinf va guruh rahbarlarini tanlash, pedagog va xizmat ko'rsatuvchi xodimlarni ishga qabul qilish hamda bo'shatish;

47) ta'lim muassasasi pedagogik xodimlarini attestatsiyadan o'tkazuvchi komissiyaga rahbarlik qilish;

48) ta'lim muassasasi pedagogik xodimlarining ijodiy ishiari, ta'lim-tarbiyaning ilg'or shakl va usullarini qo'llashlari uchun shart-sharoitlarni yaratish;

49) ta'lim muassasasiga ajratilgan moliyaviy mablag'lar, sarf-xarajat hisobini yuritish;

50) ta'lim muassasasi me'yoriy hujjatlarining to'g'ri yuritilishini ta'minlash;

51) ta'lim muassasasi pedagogik Kengashi, mahalliy hokimlik organlari oldida o'z faoliyati to'g'risida hisob berib turish.

Ta'lim muassasasi direktorining o'quv-tarbiya ishlari bo'yicha o'rinbosarining vazifalari:

52) o'quv haftasi va o'quv mashg'ulotlarining davomiyligini ta'minlash;

53) dars jadvalini tuzib chiqish va shu jadvalga binoan darslarning o'z vaqtida samarali o'tkazilishini ta'minlash;

54) har bir chorak oxirida, semestr davomida direktor va ta'lim muassasasi pedagogik Kengashi a'zolariga o'quv jarayonining borishi xususidagi axborot va ma'lumotlarni berib borish;

55) yosh mutaxassislariga amaliy va uslubiy yordam ko'rsatish;

56) sinf va guruh jurnallarini to'g'ri yuritish va saqlanishiga javob berish;

57) o'quvchilarning bilim darajasini reja asosida tahlil qilib borish;

58) o'quvchilar tomonidan davlat dasturlarining bajarilishini ta'minlash va nazorat qilish.

Ma'naviyat va ma'rifat ishlari bo'yicha direktor o'rinbosarining vazifalari:

59) ta'lim muassasasida o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish, jamoat tashkilotlari va mahalla, ota-onalar bilan aloqani ta'minlash;

60) ta'lim muassasasi va undan yuqori miqyosda o'tkaziladigan darsdan tashqari tadbirlarni rejalashtirish va amalga oshirish;

61) ta'lim muassasasi o'quvchilarining sinf, guruh yoki ta'lim muassasasidan tashqari olib borayotgan mashg'ulotlarini kuzatib borish, ularga amaliy va metodik yordam uyushtirish;

62) ta'lim muassasasidagi «Yosh yetakchi»ning ishini nazorat qilish va unga yo'l-yo'riq ko'rsatish.

Ta'lim muassasasida metodik ishlar, pedagog kadrlar malakasini oshirish va ularni attestatsiyadan o'tkazish, yosh o'qituvchilar bilan ishlash. Ta'lim jarayonining sifati har jihatdan o'qituvchilarning g'oyaviy-nazariy jihatdan tayyorgarligi, pedagogik va metodik mahorati darajasiga bog'liqdir. Ana shu maqsadda ta'lim muassasasida metodik Kengash va fan metodik birlashmalari ish olib boradi. Metodik Kengash ta'lim muassasasida ta'lim jarayonining sifatini ta'minlash, o'qituvchilarning g'oyaviy-nazariy jihatdan tayyorgarligi hamda pedagogik va metodik mahoratlarini takomillashtirilib borishiga nazariy-metodik jihatdan rahbarlik qiluvchi organdir.

Metodik Kengashning faoliyati O'zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» talablarini ro'yobga chiqarish maqsadida taiim muassasasida taiim jarayonini metodik ta'minlash va muvofiqlashtirish hamda pedagogik kadrlarning metodik jihatdan bilimlarini oshirib borishga qaratiladi.

Metodik Kengashning faoliyat doirasi keng bo'lib, u tomonidan quyidagi vazifalar' amalga oshiriladi:

63) taiim jarayonining metodik ta'minot holatini o'rganadi, taiim muassasasi metodik ishlarini tashkil etadi va muvofiqlashtirib boradi;

64) taiim muassasasida olib borilayotgan metodik ishlarning istiqbolini aniqlaydi;

65) yo'nalish va fanlar bo'yicha metodika birlashmalariga umumiy

rahbarlik qiladi va ular faoliyatini muvofiqlashtiradi;

66)taimiga doir me'yoriy va metodik hujjatlarni o'rganadi, ularni o'quv jarayoniga tatbiq etish usullari yuzasidan tavsiyalar beradi;

67)taim muassasasi o'quv-metodik ishlariga ekspert sifatida baho berishni amalga oshiradi;

68)o'qituvchilarning g'oyaviy-nazariy bilim darajasini oshiradi, ularni fan yutuqlari, pedagogik innovatsiyalar, ilmiy-ommabop adabiyotlar bilan muntazam tanishtirib boradi;

69)o'qituvchilarga ish rejalarining tuzilishi va boiimlari mazmuni bo'yicha tavsiyalar beradi;

70) taim muassasasi taim jarayonida qo'lash uchun ilg'or pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqadi va ularning amaliyotga joriy etilishini nazorat qilib boradi;

71) o'qituvchilarning pedagogik va metodik mahoratini oshirishga doir ishlarni amalga oshiradi;

«Umumiy o'rta ta'lim maktabi Metodika Kengashi to'g'risida»gi Nizomdan.

72)avlal ta'lim standartlari talablari, o'quv rejasi va dasturlarining bajarilish holatini tahlil qiladi va tegishli tadbirlarni belgilaydi;

73)tashqi va ichki nazorat natijalariga Davlat ta'lim standard talablarning bajarilishida aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish chora-tadbirlarini belgilaydi va ularning bajarilishini nazorat qiladi;

74)o'quv jarayoniga o'qitish metodikasining zamonaviy va samarali usullarini olib kirish, pedagogik kadrlarni metodik jihatdan bilimlarini oshirish maqsadida o'quv seminarlarini tashkil qilish;

75)ta'lim jarayonida milliy mafkura va yoshlarda siyosiy ongini shakllantirishga doir ko'rsatmalar berib borish;

76)o'quvchilar bilimini nazorat qilish va ularning mustaqil ishlarini tashkil qilishga doir ko'rsatmalar berish;

77)yo'nalish va fanlar bo'yicha metodika birlashmalari hisobotini eshitish, muhokama qilish, ularning faoliyatini takomillashtirish

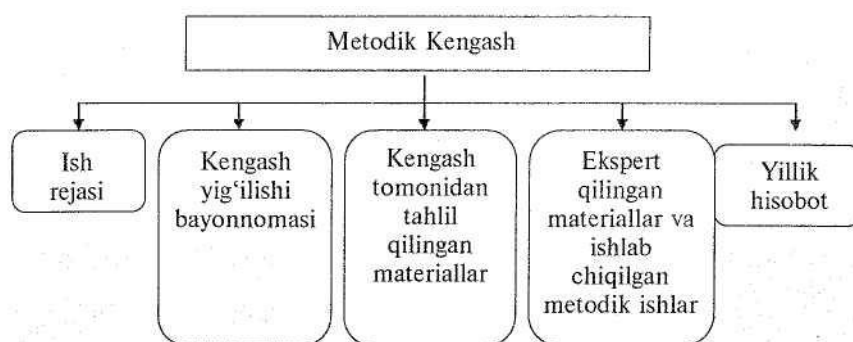
yuzasidan tavsiyalar berish;

78) o'qituvchilarning samarali mehnatlarini inobatga olgan holda ma'naviy va moddiy rag'batlantirishga tavsiya qilish;

79) pedagogik xodimlarning attestatsiyadan o'tkazish bo'yicha materiallarni tayyorlash;

80) ta'lim muassasasi miqyosida fan oyliklari (haftaliklari), fanlar bo'yicha darsdan tashqari (fakultativ, to'garak) ishlari, fan olimpiadalarining 1-bosqichlari, ko'rik-tanlovlarning o'tkazilishi va ularning samarasini nazorat qilib borish.

Metodika Kengashi yig'ilishlari qarorlashtirilib, Kengashning quyidagi hujjatlari ta'lim muassasasi ish yuritish hujjatlari bilan birga saqlanadi

Metodik Kengash hujjatlari

Ta'lim muassasasida fanlar yoki bir-biriga yaqin bo'lgan fanlar turkumlari bo'yicha Metodika birlashmalari¹ faoliyat ko'rsatadi. Metodika birlashmalarining maqsadi o'qituvchilarning metodik va kasbiy mahoratlarini takomillashtirish, o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishga qo'yilgan hozirgi zamon talablarining bajarilishini ta'minlash borasida o'zaro yordamni tashkil etish, ijodiy tashabbuslarni uyg'unlashtirish va ta'lim-tarbiya berishning zamonaviy usullarini ishlab chiqishdan iborat.

Metodika birlashmalari o'zida Metodika Kengashining vazifalarini aks ettiradi. Shu bilan birga Metodika birlashmalari quyidagi vazifalarni ham amalga oshiradi:

81) fanlar bo'yicha taqvimiy, mavzuiy rejalarni tasdiqlashga tavsiya etish;

82)oralik va yakuniy nazoratlar uchun o'qituvchilar tomonidan tayyorlangan sinov materiallarini tasdiqlash;

83)ilg'or o'qituvchilarning ish tajribalarini o'rganishni tashkil qilish va ommalashtirish;

84)tegishli yo'nalish yoki fan bo'yicha ta'lim muassasasida metodik ta'minotga bo'lgan ehtiyojni aniqlash;

85)derslarni o'zaro kuzatishlarni tashkil qilish, natijalarni tahlil etish va mutaxassislarga amaliy yordam berish;

86)ta'lim metodlarini o'rganish maqsadida ochiq darslarni tashkil etish, ilg'or pedagogik tajribalarga doir takliflarni o'rganish, umumlashtirish va ommalashtirish;

87)yosh mutaxassislarga metodik yordam berish;

88) ko'rgazma va ko'rsatmali vositalardan foydalanish bo'yicha metodik tavsiyalarni berish;

89) fan xonalarining me'yoriy hujjatlar talablari asosida jihozlanishini tashkil etish.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida Metodika birlashmalari boshlang'ich ta'lim yo'nalishi bo'yicha bitta, V—XI sinflarda esa o'quv rejasidagi alohida fanlar bo'yicha tashkil etiladi. Agar u yoki bu fan bo'yicha o'qituvchilar soni uch nafardan kam bo'lsa, u holda fan o'qituvchilari shu turkumdagi fan o'qituvchilari bilan birgalikda bitta Metodika birlashmasiga birlashadilar, Akademik litseylarda ham Metodika birlashmalari xuddi shu tarzda tashkil qilinadi. Kasb-hunar kollejlarida esa kafedralarda o'qitiladigan fanlar bo'yicha Metodika birlashmalari tuziladi.

«Umumiy o'rta ta'lim maktabi fan Metodik birlashmalari to'g'risida»gi Nizomdan.

Metodika birlashmasiga ta'lim muassasasi Pedagogika Kengashi qaroriga asosan ijodkor va tajribali o'qituvchilardan ta'lim muassasasi direktorining buyrug'i bilan rahbar tayinlanadi. Metodika birlashmasi hujjatlariga metodika birlashmasi hisobotlar, metodika birlashmasi faoliyatiga aloqador bo'lgan a'zolari haqida ma'lumot, ish rejasi, yig'ilish bayonnomalari, o'quv-metodik hujjatlar nusxasi

kiradi.

Pedagog kadrlar malakasini oshirish. Fan-texnika taraqqiy etib, ijtimoiy munosabatlar mazmuni axborotlarga tobora boyib borayotgan, fan olamidagi yangiliklar, psixologiya-pedagogika fani rivoj topayotgan bir davrda o'qituvchilarning o'z ustida mustaqil ravishda ishlashlari, malakalarini oshirib borishlari, mustaqil izlanish ko'nikmasiga ega bo'lish va ijodkor bo'lishlarini talab qiladi.

O'zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da belgilab qo'yilganidek, har jihatdan barkamol, mustaqil fikrlovchi yoshlarni tarbiyalash uchun bugungi kun o'qituvchisi siyosiy, ilmiy-metodik va umumpedagogik saviya, o'z ishiga ijodiy yondashish, o'z burchiga nisbatan fidoiy bo'lishga bog'liqdir. Bu dolzarb masalani samarali hal qilish ko'p jihatdan ta'lim muassasasi rahbari, ularning ta'lim-tarbiyani boshqarish layoqatlari hamda pedagog kadrlar malakasini oshirishni tashkil etish va nazorat qilishga bog'liqdir.

Pedagog kadrlarni qavta tavorlash va malakasini oshirishdan maqsad o'qituvchilarning ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirish, ularning kasbiy bilimlarini takomillashtirish, natijada esa o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berish sifatini keskin oshirishdan iboratdir. Ta'lim-tarbiya ishlarining murakkablashib borishi o'qituvchi oldida turgan vazifalarni kengaytirmoqda. Shunga ko'ra, pedagoglarning malakasini oshirish tizimida ularni ijodiy izlanishga odatlantirish, ijodkorlikdagi faolligini rag'batlantirish maqsadiga muvofiq ish olib borish muhim ahamiyatga egadir. Shu maqsadda pedagogik kadrlar malakasini oshirishning bir qancha shakllari ishlab chiqilgan. Bu shakllardan nafaqat maktab pedagoglarining malakasini oshirishdagina emas o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi muassasalarining rahbarlari ham xabardor bo'lishlari va ulardan muvaffaqiyatli foydalana olishlari lozim. Pedagoglarning malakasini oshirish shakllari quyidagi ikki guruhga bo'linadi:

1. Ta'lim muassasasi doirasida malaka oshirish yo'llari:
 - ta'lim muassasasida fanlar bo'yicha tuzilgan metod birlashmalar;
 - ta'lim muassasasi pedagogik kengashi;

—ta'lim muassasasida tashkil etiladigan doimiy harakatdagi seminar o'qishlar;

—maqsadli ochiq darslar;

—konferensiya va pedagogik o'qishlar;

2. Ta'lim muassasasidan tashqari malaka oshirish yo'llari:

1. Pedagoglarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish institutlari:

—ishlab chiqarishdan ajralgan holda markaz, viloyat va tumanda o'tkaziladigan kurslar;

—murabbiylik asosidagi kurslar;

—eksternat ko'rinishidagi kurslar;

—qisqa muddatli kurslar;

—erkin tinglovchilar kurslari;

—sirtidan va qatnab ta'lim olinadigan kurslar;

—muammoli (maqsadli) kurslar;

—shaxsiy reja asosida tashkil etiladigan kurslar;

—mualliflik kurslari;

—doimiy harakatdagi kurslar.

2. Maktabgacha bolalar muassasalari xodimlarining malakasini oshirish respublika kurslari.

3. Tuman Metodika kabineti tomonidan pedagoglarning malakasini oshirish ishlari:

— ilmiy-metodik, pedagogik yoki amaliy konferensiyalar, seminar, seminar-kengashlar;

— bir muammo yoki mavzu asosida tashkil etilgan doimiy harakatdagi seminarlar;

—tuman fan o'qituvchilari metodika uyushmalari;

—tayanch va ilg'or tajriba muassasasi ishlari;

—ta'lim muassasasi rahbarlari Metodika uyushmalari;

—pedagogik o'qishlar.

4. Radio va televideniye orqali beriladigan eshittirishlar, matbuot

sahifalari.

Pedagog kadrlarni attestatsiyadan o'tkazish. Pedagog kadrlar attestatsiyasi ularning kasbiy mahoratlarining o'sishini rag'batlantirish, ta'lim-tarbiyada ilg'or pedagogik texnologiyalarni yaratish va ularni qo'llash, ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishlardagi natijalarni xolis baholash, egallab turgan yoki da'vogarlik qilinayotgan toifa va lavozimlarga munosiblikni aniqlash, ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayoni sifatini oshirish maqsadida o'tkaziladi.

Pedagog kadrlar attestatsiyasi 5 yilda bir marta O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Davlat test Markazi tarkibidagi «Kadrlar tayyorlash sifatini nazorat qilish, pedagog kadrlar va ta'lim muassasalari attestatsiyasi boshqarmasi hamda Xalq ta'limi Vazirligi bilan birgalikda ishlab chiqilgan jadvallar asosida tashkil etiladi. Xalq ta'limi tizimi pedagog kadrlar tarkibiga professor-o'qituvchi, o'qituvchi, metodist, tarbiyachi, psixolog, defektolog, logoped, sport instruktori, musiqa va to'garak rahbarlari kiradi.

Pedagog kadrlar attestatsiyasini tashkil etish jarayonida quyidagi ishlar amalga oshiriladi:

90) pedagog kadrlar o'z mutaxassisligi hamda me'yoriy-huquqiy va ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishlar bo'yicha test sinovidan, suhbatdan o'tkaziladilar;

91) pedagog o'qitayotgan fan bo'yicha o'quvchilarning bilim va o'zlashtirish darajasi o'rganiladi;

92) o'quvchilar o'rtasida sotsiologik so'rovlar o'tkaziladi. Pedagogning umumiy bali test, suhbat natijalari, o'quvchilarning bilim darajasi, ilmiy, o'quv-metodik ishlari va ixtirolari, ijodiy ishlari, ish staji, pedagogning komissiya tomonidan o'rganilgan kasbiy mahorati va rahbariyat tomonidan berilgan baholar yiqindisidan iborat bo'лади.

Maxsus maktablar, maktabgacha va maktabdan tashqari ta'lim muassasalari, madaniyat, sport, san'at sohalari pedagog kadrlari, muhandis-pedagog kadrlar va ishlab chiqarish ustalari o'z mutaxassisliklari bo'yicha suhbatdan o'tkaziladilar.

Pedagog kadrlar uchun me'yoriy-huquqiy va ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishlar bo'yicha test savollari to'plami O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi», Davlat ta'lim standartlari, milliy istiqloq g'oyasi va ma'naviyat asoslari, yangi pedagogik texnologiyalarga oid masalalardan iborat bo'ladi.

Komissiya attestatsiya natijalariga ko'ra pedagogning ushbu jarayondagi faoliyati «Attestatsiyadan o'tdi», «Attestatsiyadan shartli o'tdi» va «Attestatsiyadan o'tmadi» tarzida baholanadi.

Mutaxassis toifaga ega pedagog «Attestatsiyadan o'tmadi» deb e'tirof etilganda, shuningdek, tayanch ma'lumoti dars berayotgan faniga mos kelmaydigan pedagog kadrlar qayta tayyorlash kurslaridan o'tmagan bo'lsa, tegishli ta'lim muassasasi rahbari pedagogga o'z mutaxassisligiga ko'ra attestatsiyadan o'tishni hamda qayta tayyorlash yoki malaka oshirish kursida malaka oshirishni taklif qiladi. Mazkur takliflarga rozi bo'lmagan o'qituvchilarning mehnat shartnomasi (amaldagi qonunchilik asosida) bekor qilinadi.

«Attestatsiyadan o'tmadi» deb topilgan pedagoglar hamda qayta tayyorlash yoki malaka oshirish kursiga yuborilgan pedagoglar bir yildan so'ng qayta attestatsiyadan o'tkaziladilar.

Yosh o'qituvchilar bilan ishiash. Yosh o'qituvchilarning har tomonlama yetuk mutaxassis bo'lib yetishishlari bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir. Haqiqatan ham yosh o'qituvchi ta'lim muassasasi (umumiy o'rta ta'lim, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi)ga ishga keldi deylik: uni o'quvchilar bilan ishlashga tayyor deb ayta olamizmi?

To'g'ri, oliy o'quv yurtida u yaxshi nazariy bilimlarga ega bo'ladi va shu bilan bir vaqtda pedagogik amaliyotdan ham o'tib keladi. Biroq, u oliy o'quv yurtini tamomlashi bilan o'qituvchi degan nomga ega bo'ladi. Tabiiyki, unda o'quvchilar bilan ishiash tajribasi yetarli emasligi bois mehnat faoliyatining birinchi yilidayoq bir qator muammolarga duch keladi. Zero, yosh o'qituvchiga xarakteri turlicha bo'lgan o'quvchilar guruhi bilan ishiash oson kechmaydi. U o'z o'quvchilarining qobiliyat darajasi, o'zlashtirishdan ortda qolayotgan o'quvchilar

shaxsini o'rganishda ularning har biri o'ziga xos xotira, fikrlash layoqati va diqqatga ega bo'lishlarini hisobga olmaganligi sababli o'quvchilarda bilimlarni hosil qilishni tartibga solish imkoniyatini qo'ldan boy beradi. Yosh o'qituvchining eng katta xatosi, u o'zini bilimi sayoz o'quvchilar bilan ishlashdan olib qochadi. Uning uchun bilimi yuqori bo'lgan o'quvchilar bilan ishiash oson tuyuladi. Natijada qoloq o'quvchilarning tengdoshlaridan ortda qolishlari kuchayadi, ularning rivojlanishi ta'lim jarayonida tartibsiz kechadi,

Yosh o'qituvchilarga yordamni tashkil etishda asosiy bo'g'in - bu ular bilan bevosita ishlashni yo'lga qo'yishdir. Ularga ma'ruzalar o'qish, nazariy mashg'ulotlarni tashkil etish shart emas, chunki ular oliy ta'lim muassasasida yetarli ma'lumotlarni oladilar. Yosh o'qituvchi amaliy maslahatlarga ehtiyoj sezadi. Bunday yordamni quyidagicha amalga oshirish mumkin:

- 1) barcha yosh o'qituvchilarni jalb etish orqali;
- 2) ogohlantirish orqali har bir o'qituvchining darsini kuzatish yo'li bilan;
- 3) yosh o'qituvchining ishi bilan yaqindan tanishish orqali.

Bundan tashqari oliy o'quv yurtlarini tamomlab, maktabda ishlayotgan yosh mutaxassislar va ular olib borayotgan ta'lim-tarbiya ishlarini o'rganish, ularga tegishli metodik yordam ko'rsatish, yo'l-yo'riqlarva maslahatlar berib borish, turli mavzularda ijodiy kechalar, tajribali hamda faxriy o'qituvchilar bilan uchrashuvlarni uyushtirish maqsadida tuman Metodika kabinetini qoshida «Yosh mutaxassislar maktabi»ni tashkil qilish maqsadga muvofiqdir.

Nazorat uchun savollar:

1. Ta'lim muassasasining pedagogik faoliyatini boshqarishga ta'rif berish?
2. Menejment, ta'lim muassasasi menejmenti deganda nimani tushunasiz?
3. Ta'lim sohasini boshqarish qaysi subyektlar tomonidan amalga oshiriladi? Ularning vakolatlariga nimalar kiradi?

4. Ta'lim muassasasida jamoatchilik boshqaruvi qanday amalga oshiriladi?

5. «Umumiy o'rta ta'lim to'g'risida»gi Nizomga ta'rif bering.

6. «O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi to'g'risida»gi Nizom haqida gapirib bering.

7. Ta'lim muassasasi Ustaviga ta'rif bering

8. Ta'lim muassasasini boshqarish tamoyillarini aytib bering.

9. Ta'lim muassasasida ichki boshqaruvning vazifalarini ko'rsating.

10. Pedagogik Kengashning vazifalari nimalardan iborat?

11. Direktor va uning o'rinbosarlari vazifalarini ayting.

12. Ta'lim muassasasida metodik ishlar qay tarzda amalga oshiriladi?

13. Metodik Kengash va metodik birlashmalarning faoliyati haqida gapirib bering.

14. Pedagog kadrlar malakasini oshirishdan maqsad nima? U qanday amalga oshiriladi?

15. Pedagog kadrlarni attestatsiyadan o'tkazish maqsadini bayon eting.

16. Yosh o'qituvchilar bilan olib boriladigan metodik ishlar nimalardan iborat bo'lishi zarur?

Test topshiriqlari:

1. Qaysi javobda o'qituvchilarning professional malakasini oshirishning samarali shakllari ko'rsatilgan?

a) maktab kengashi, pedagogik kengash, metodik kengash;

b) dars, praktikumlar, seminarlar, laboratoriya va fakultativ mashg'ulotlar;

d) metodbirlashmalar, pedagogik o'qishlar, malaka oshirish institutlari, ilmiy-amaliy anjumanlar, muammoli seminarlar;

e) O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni, «Umumiy o'rta ta'lim maktabi to'g'risida»gi Nizom, «Umumiy o'rta ta'lim maktabi Ustavi»;

j) pedagogik oliy o'quv yurtlari.

2. Maktabda metodik ishlarning asosiy shakllari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

a) metod birlashmalar, metodik Kengash, metodik operativ yordam;

b) metod kabinet, ilg'or tajriba maktabi, individual metodik ish, ochiq darslar;

d) maktab kengashi, Pedagogik Kengash, Metodik Kengash;

e) o'quv dasturi, o'quv qo'llanmalarini o'rganish, metodik qayta ishlanmalar, mustaqil ta'lim;

f) ilg'or pedagogik tajribalarni to'plash, psixologik-pedagogik va o'quv-metodik adabiyotlar, dasturlar va darsliklarni o'rganish

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yo'ldoshev J.g'. Xorijda ta'lim. – Toshkent, SHarq nashriyot-matbaa konserni, 1995. 23-27 b

2. To'xtaxadjaeva M. Pedagogika. - T.: O'zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010. 312-323 b

3. O'.Asqarova, M.Xayitboyev, M.Nishonov Pedagogika T: Istiqlol 2008y

4. O'quv yurtlarida bilimlarni nazorat qilishi va baholashning reyting tizimi to'g'risida nizom. 2017 yil

15-Mavzu: Ta'lim tizimi ilmiy –uslubiy ta'minoti

Reja:

1. Yangi avlod darsliklariga qo'yilgan talablar .
2. Darslikardagi o'quv materiallarni tizimlashtirish tamoyillari.
2. Ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyillari
4. Hozirgi davrda jahonda ta'lim tizimining ahvoli.

Tayanch tushunchalar: Ta'lim va tarbiyaning insonparvarlashuvi, insonni intellektual va ma'naviy-axloqiy tarbiyalash , uzviy bog`liq, uzluksiz ta'lim tizimi barkamol shaxsni, shakllantirish, « Yangi avlod darsliklari ,o'quv materiallarni tizimlashtirish, davlat siyosati, asosiy tamoyillar , ta'lim tizimi va turlari , ta'lim sohasi

Hozirgi davrda yaratilayotgan darsliklarning asosiy kamchiligi millatimiz bolalarining psixologik o'ziga xosliklarini, fikrlash tarzini to'liq hisobga olishga erisha olinmayotganida, deb bilamiz. Bizning mutaxassislarimiz didaktik vositalar orqali o'quvchilarga hamma gapni aytib berishga odatlanib qolishgan. Holbuki, o'quvchini o'qitish kerak emas, uni o'zini o'qiydigan holatga olib kelish lozim. Toki bolaning o'zi izlanmas ekan, ta'limda yutuqa erishish mumkin emas. Demak, yaratilayotgan didaktik vositalar jumboqli harakterga ega bo'lishi, o'quvchilarni o'ylanishga, izlanishga, sinab ko'rishga da'vat qiladigan tarzda tuzilishi lozim.

O'quv adabiyotlarining yangi avlodini yaratish

Kadrlar tayyorlash milliy modeliga muvofiq uzluksiz ta'lim tizimida o'quv adabiyotlari ta'lim turlari uchun tasdiqlangan davlat ta'lim standartlari (yoki davlat talablari) va fanlar bo'yicha uzviy bog'langan o'quv dasturlari asosida tayyorlanadi. Bunda muayyan fanning o'quv adabiyotlari mazkur ta'lim turida o'qitiladigan boshqa fanlar bilan bog'liqligini va boshqa ta'lim turlarida ushbu fanning o'quv dasturlaridagi uzviylikni ta'minlash lozim. O'quv adabiyotlari belgilangan tartibda har tomomnlama ekspertizadan o'tkaziladi.

Har bir ta'lim turi uchun yaratilayotgan o'quv adabiyotlariga psixologik-pedagogik, uslubiy-didaktik, sanitariya-gigienik va boshqa talablar alohida belgilab qo'yiladi.

Uzluksiz ta'lim tizimining barcha turlarida fundamental bilimlardan iborat bo'lgan umumta'lim fanlar bo'yicha o'quv adabiyotlari asosan an'anaviy bosma shaklda tayyorlanadi.

Elektron o'quv adabiyotlari bilim oluvchilarning tasavvurini kengaytirishga, dastlabki bilimlarini rivojlantirishga va chuqurlashtirishga, qo'shimcha ma'lumotlar bilan ta'minlashga mo'ljallangan bo'lib, ko'proq chuqurlashtirib o'qitiladigan fanlar bo'yicha yaratiladi. Uzluksiz ta'lim tizimida fan va texnologiyalarning rivojlanishi sari mazmunni tez o'zgaruvchan, chuqurlashtirib o'qitiladigan, umumkasbiy va maxsus fanlar bo'yicha asosan kam adadli elektron o'quv adabiyotlari tayyorlanadi.

O'quv adabiyotlarining mazmuni bilim oluvchilarda mustaqil va erkin fikrlash, olingan bilimlarni bosqichma-bosqich boyitish, mukammallashtirib borish, mustaqil ta'lim olish, yangi bilimlarni o'quv adabiyotlaridan izlab topish ko'nikmalarini hosil qilishni ta'minlashi kerak.

O'quv adabiyotlarining shakllari

O'quv adabiyotlari – muayyan ta'lim turi (yo'nalishi yoki mutaxassisligi) o'quv rejasida qayd etilgan fanlar bo'yicha tegishli o'quv dasturlari asosida zarur bilimlar majmuasi keltirilgan, o'zlashtirish uslublari va didaktikasi yoritilgan (shu jumladan, xorijiy tarjimalar) manba bo'lib, ikki xil shaklda tayyorlanadi:

- An'anaviy (bosma) o'quv adabiyotlar – ta'lim oluvchilarning yoshi va psixofiziologik xususiyatlari, ma'lumotlar hajmi, shriftlari, qog'oz sifati, muqova turi va boshqa ko'rsatkichlarni hisobga olgan holda qog'ozda chop etiladigan manba;

- Elektron o'quv adabiyotlar – zamonaviy axborot texnologiyalari asosida ma'lumotlarni jamlash, tasvirlash, yangilash, saqlash, bilimlarni interaktiv usulda taqdim etish va nazorat qilish imkoniyatlariga ega bo'lgan manba.

O'quv adabiyotlarining turlari

Uzluksiz ta'lim tizimi o'quv tarbiyaviy jarayonida o'quv adabiyotlarining quyidagi turlari qo'llaniladi: darslik, o'quv qo'llanma, lug'at, izohli lug'at, ma'lumotlar to'plami, lektsiyalar kursi, lektsiyalar to'plami, metodik ko'rsatmalar, metodik qo'llanmalar, ma'lumotlar banki, dayjest, sharh va boshqalar.

Darslik – davlat ta'lim standarti, o'quv dasturi uslubiyati va didaktik talablari asosida belgilangan, milliy istiqlol g'oyasi singdirilgan, muayyan o'quv fanining mavzulari to'liq yoritilgan, tegishli fan asoslarini mukammal o'zlashtirilishiga qaratilgan hamda turdosh ta'lim yo'nalishlarida foydalanish imkoniyatlari hisobga olingan nashr.

U yoki bu ta'lim turining maqsad va vazifalarini qamrab olgan, bilim oluvchilarning yoshi va boshqa xususiyatlarini hisobga olgan o'z darsliklari bo'ladi. Darslikda nazariy ma'lumotlardan tashqari, amaliy-tajriba va sinov mashqlari bo'yicha zarur ko'rsatmalar beriladi.

O'quv qo'llanma – darslikni qisman to'ldiruvchi, muayyan fan dasturi bo'yicha tuzilgan va asoslarining chuqur o'zlashtirilishini ta'minlovchi, ayrim bob va bo'limlarni keng tarzda yoritishga yoki amaliy mashq va mashg'ulotlar yechimiga mo'ljallangan nashr.

O'quv qo'llanmada muayyan mavular darslikka nisbatan kengroq yoritiladi. Masalan, «Mexanika»- fizika fanining mexanika qismiga bag'ishlangan o'quv qo'llanma. «Fizikadan masalalar to'plami»- fizika fani bo'yicha masala va mashqlar yechishga mo'ljallangan o'quv qo'llanma va hokazo.

Lug'at – aniq bir tartibda joylashgan so'zlar (yoki so'z birikmasi, idiomalar va hokazo) to'plami, ularning mazmuni, ishlatilishi, kelib chiqishi, boshqa tildagi tarjimai to'g'risida ma'lumot beruvchi yoki so'zning tushunchasi, u bilan belgilanuvchi predmetlar haqida axborot beruvchi nashr.

Izohli lug'at – so'zlarning mazmunini izohlaydigan, har bir so'zning grammatik, etimologik va stilistik tavsifi berilgan, ularni qo'llashga oid misollar va boshqa ma'lumotlar keltirilgan, qo'shimcha adabiyot sifatida foydalaniladigan nashr.

Ma'lumotlar to'plami – foydalanishga qulay shaklda yaratilgan muayyan fanni yoki ta'lim yo'nalishini o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan, isbot talab qilmaydigan ma'lumotlar, ilmiy ko'rsatkich va o'lchamlar, turli belgi va raqamlardan, ilmiy, ijtimoiy-siyosiy, amaliy, iqtisodiy, madaniy va boshqa sohalardagi qisqa ma'lumotlardan tashkil topgan nashr.

Ma'lumotlar to'plamida bir qator muhim ilmiy-amaliy masalalarni yechish namunalari keltirilishi lozim.

Lektsiyalar kursi – fanning o'quv dasturi bo'yicha undagi barcha mavzularning asosiy mazmuni qisqa yoritilgan, birlamchi yangi bilimlarni olishga qaratilgan, foydalaniladigan asosiy va qo'shimcha o'quv adabiyotlar ko'rsatilgan, o'z-o'zini nazorat qilishga oid savollar turkumi, mavzuga tegishli tayanch atama va iboralar keltirilgan nashr, lektsiyalar kursining nomi tegishli fan nomi bilan ataladi.

Lektsiyalar to'plami – muayyan fanning o'quv dasturi bo'yicha undagi ayim mavzularning asosiy mazmuni qisqa yoritilgan, birlamchi yangi bilimlarni olishga qaratilgan, foydalaniladigan asosiy va qo'shimcha o'quv adabiyotlar ko'rsatilgan, o'z-o'zini nazorat qilishga oid savollar turkumi, mavzuga tegishli tayanch atama va iboralar keltirilgan, davriy ravishda ilmiy-tadqiqot izlanishlar asosida yangilanib turiladigan, ta'lim muassasalarining ilmiy (pedagogik) kengashi tavsiyasi bo'yicha chiqariladigan kichik adadli tarqatma material.

Metodik (uslubiy) ko'rsatma – muayyan fanning o'quv dasturi bo'yicha kurs ishlari (loyihalari), laboratoriya va amaliy ishlarni bajarish tartibi aniq va batafsil ifodalangan hamda ushbu fan bo'yicha talabalarda zarur amaliy ko'nikmalar hosil qilishga mo'ljallangan, ta'lim muassasalarining ilmiy (pedagogik) kengashi tavsiyasi asosida nashr etiladigan kichik adadli tarqatma material.

Metodik qo'llanma – o'qituvchilar (professor-o'qituvchilar) va bilim oluvchilar uchun mo'ljallangan bo'lib, unda bir darsning maqsadi, dars o'tish vositalari va ulardan foydalanish usullari, darsning mazmuni, amaliy mashg'ulotlar, qo'shimcha topshiriqlar, va boshqalar haqida tavsiyalar bayon qilinadigan, ta'lim muassasalarining ilmiy (pedagogik) kengashi tavsiyasi asosida chop etiladigan nashr.

SHarh – jamiyat taraqqiyoti uchun muhim ahamiyat kasb etadigan me'yoriy-xuquqiy hujjatlarni, shuningdek, bahsga loyiq asarlarni, g'oyalarni, fikrlarni va ta'riflarni izohlovchi, muayyan masalalar yechimini ko'rsatuvchi, keng ommaga mo'ljallangan qo'shimcha adabiyot sifatida foydalanilgan nashr.

Dayjest – ilmiy, ilmiy-uslubiy, o'quv, davriy, adabiyotlar, hukumat va turli tashkilotlar faoliyatiga tegishli qonunlar qarorlar, nizomlar mazmunining qisqacha bayoni va sharhi keltirilgan, sohalarga oid ma'lumotlar to'plami sifatida foydalaniladigan doimiy nashr.

Elektron darslik – kompyuter texnologiyasiga asoslangan o'quv uslubini qo'llashga, mustaqil ta'lim olishga hamda fanga oid o'quv materiallar, ilmiy ma'lumotlarning har tomonlama samarador o'zlashtirilishiga mo'ljallangan bo'lib:

- o'quv va ilmiy materiallar faqat verbal (matn) shaklda;
- o'quv materiallar verbal (matn) va ikki o'lchamli grafik shaklda;
- multimedia (ko'p axbortli) qo'llanmalar, ya'ni ma'lumot uch o'lchamli grafik ko'rinishda, ovozli, video, animatsiya va qisman verbal (matn) shaklda;
- taktil (his qilinuvchi, seziladigan) xususiyatli, o'quvchini «ekran olamida» stereo nusxasi tasvirlangan real olamga kirishi va undagi ob'ektlarga nisbatan harakatlanish tasavvurini yaratadigan shaklda ifodalanadi.

Ma'lumotlar banki - axborot texnologiyalarining imkoniyati va vositalari asosida yaratilgan, statik va dinamik rejimi tuzilgan, tovush va rangli tasvirlar bilan ta'minlangan, katta hajmdagi axborotlarni o'z ichiga qamrab olgan va ularni turli ko'rinishda (jadval, diagramma, gistogramma, matn, rasm, va hokazo) bera oladigan, o'quv jarayonida bilim oluvchilar tomonidan o'z ustida mustaqil ishlashi va o'z bilimlarini nazorat qilishi uchun qo'llaniladigan, doimiy ravishda to'ldirib boriladigan, keng doirada foydalanishga mo'ljallangan, tegishli vakolatli davlat tashkilotida qayd etilgan sohalar bo'yicha ma'lumotlar to'plami.

O'quv adabiyotlariga qo'yiladigan talablar

- ❖ Ta'lim turlarining xususiyatlaridan va nashr shaklidan qat'iy nazar barcha o'quv adabiyotlar quyidagi umumiy talablarga javob berishi kerak:
- ❖ davlat ta'lim standartlari (davlat talablari) asosida tayyorlanishi;

- ❖ ta'lim-tarbiya jarayoniga hamkorlik pedagogikasi va o'qitishning interaktiv uslublarini tadbqiq qilishda ko'mak berishi;
- ❖ tegishli o'quv fanining nazariy a amaliy rivojlanishida, uzoq va yaqin o'tmishdagi boy intellektual merosimizning o'rni va ahamiyatini ko'rsatishi;
- ❖ intellektual insonparvarlik g'oyalarining aks ettirilishi, insonning tabiat va ijtimoiy hayotda o'ta mas'uliyatliligini anglatishga qaratilishi;
- ❖ vatanparvarlik va milliy g'urur hissini shakllantirishi, mustaqil va ijodiy fikrlashga yo'naltirish;
- ❖ ma'naviy-ahloqiy sifatlarni shakllantirishi, ta'lim va tarbiya uzviyligini ta'minlashi;
- ❖ bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirish, qiziqish uyg'ota oladigan va mustaqil fikrlashga yo'naltira oladigan xususiyatlarga ega bo'lishi;
- ❖ bilim oluvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilishi, mustaqil ta'lim olishga qiziqish uyg'otishi;
- ❖ yuqori darajada umumlashtirilgan va zamonaviy ilmiy bilimlarga asoslangan ma'lumotlar (qonunlar, ayniyatlar, tasniflar, va hokazo) dan tashkil topishi;
- ❖ illyustratsiyalarga boy, ko'rgazmali tasvir va badiiy-uslubiy jihatdan amaliy faoliyatga qaratilgan bo'lishi;
- ❖ bilim oluvchilarning yoshi va psixo-fiziologik xususiyatlarini hisobga olishi;
- ❖ bilimlarning mutlaqligi va nisbiyligini yorqin ifodalashi;
- ❖ ta'lim oluvchilarning bilimi, uquvi va ko'nikmalarini nazorat qilish imkoniyatiga ega bo'lishi;
- ❖ ta'lim va tarbiyani ijtimoiy hayot, unumli mehnat bilan uzviy bog'lanishiga e'tibor berishi;
- ❖ fan va texnika yutuqlarining ahamiyatini ifodalashi, ilmiy masalalarning mantiqiy ketma-ketlikda, fanning o'quv dasturiga muvofiq bayon etilishi;
- ❖ yaxlitlikni idrok qilish hissi shakllanishi uchun barcha ma'lumotlar mantiqiy bir tizimda berilishi;
- ❖ matn jozibali shaklda bayon etilishi.

- ❖ Asosiy tushuncha va xulosalarning ta'riflari nihoyatda aniq va ravshan yozilishi, atamalarning umumiylikiga erishish.
- ❖ Sanab o'tilganlardan tashqari har bir ta'lim turining o'quv adabiyotlariga o'ziga xos bo'lgan talablar qo'yiladi

Ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyillari. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonunining 3-moddasida ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyillari ko'rsatib o'tilgan. Ular quyidagilardan iborat:

- ✓ ta'lim-tarbiyaning insonparvar va demokratik xarakterda bo'lishi,
- ✓ ta'lim tizimining uzluksizligi va izchilligi;
- ✓ umumiy o'rta, shuningdek, o'rta maxsus kasb-hunar ta'limining yo'nalishlarini tanlashning ixtiyorligi;
- ✓ ta'lim tizimining dunyoviy xarakterda ekanligi; davlat ta'lim standarti doirasida ta'lim olishning hamma uchun ochiqligi;
- ✓ ta'lim dasturini tanlashga yagona va tabaqalashtirilgan yondoshuv;
- ✓ bilimli bo'lishni rag'batlantirish;
- ✓ ta'lim tizimida davlat va jamiyat boshqaruvini uyg'unlashtirish.

O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonunining 3-moddasida, ta'lim sohasida davlat siyosatining asosiy tamoyillaridan biri ta'lim va tarbiyaning insonparvar va demokratik xarakterda bo'lishi ko'rsatilgan. Ta'lim va tarbiyaning insonparvarlashuvi insonni intellektual va ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash bilan uzviy bog'liq bo'lgan uzluksiz ta'lim tizimi orqali har tomonlama barkamol shaxsni shakllantirishni nazarda tutadi. Ta'limni insonparvarlashtirish shaxsning ijodiy qobiliyatlarini ro'yobga chiqarishga imkon yaratadi. SHuningdek, ta'lim jarayonida uning ma'naviy-axloqiy ehtiyojlari, xohish-istaklari va hiziqlashlarini hisobga olishni nazarda tutadi. Bir so'z bilan aytganda, ta'lim-tarbiya jarayoni shaxsni har tomonlama kamol topishini ta'minlashga yo'naltiriladi, uning shaxsiga nisbatan hurmat bilan yondashiladi. Ta'lim va tarbiyani demokratlashtirishning mazmuni shundan iboratki, ta'lim-tarbiya mazmunining ochiqligi, o'quv materiallari, ta'lim shakl va metodlarining xilma-xilligi, milliy va

hududiy xususiyatlarning inobatga olinishi, hammaning va har kimning madaniy jihatdan yuksak natijalarga erishishini ta'minlashga imkon beradi. Mazkur tamoyilga amal qilish o'quvchilarning xohishlariga ko'ra o'quv jadvalidan qo'shimcha fanlarning o'rin olishi, yuqori sinflarda muayyan fanlarning chuqurlashtirilib o'rgatilishi, fakultativ mashg'ulotlar hajmining kengaytirish, turli yo'nalishlarda to'garaklarni tashkil etish, darslarning yakka va guruh asosida o'tkazilishiga e'tibor berilishini anglatadi.

Ta'lim tizimining uzluksizligi va izchilligi tamoyili respublikada uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlari o'zaro aloqadorlik va bog'liqlik asosida faoliyat yuritishlarini ifodalaydi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining o'quv dasturlari akademik lisey va kasb-hunar kollejlarning, o'z navbatida ularning o'quv dasturlari oliy o'quv yurti o'quv dasturlari bilan mutanosiblikda yaratilib, biri o'zidan avvalgi bosqichda o'zlashtirilgan ma'lumotni boyitadi va rivojlantiradi. Shuningdek, davlat ta'lim standartlari talablariga muvofiq faoliyat olib borayotgan uzluksiz ta'lim tizimi mazmuniga ko'ra bir tipdagi o'quv yurtlarining biridan ikkinchisiga o'tib o'qish imkoniyati mavjud. CHunonchi, ta'lim oluvchilar bir maktabdan ikkinchi maktabga, bir akademik liseydan ikkinchi akademik liseyga bir shaharda faoliyat yuritayotgan oliy o'quv yurtidan ikkinchi shaharda joylashgan oliy o'quv yurtiga o'tib ta'limni davom ettirish huquqiga egalar. Umumiy o'rta, shuningdek, o'rta maxsus kasb-hunar ta'limining majburiyligi tamoyili o'zida, birinchidan, fanlar asoslari bo'yicha muntazam bilim olishlari, ularning bilimlarni o'zlashtirishga bo'lgan ehtiyojlari, asosiy o'quv-ilmiy va umummadaniy bilimlar, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan ma'naviy-axloqiy fazilatlar, mehnat, ijodiy fikrlash va kasb tanlash ko'nikmalari shakllantirish; ikkinchidan, o'quvchilarning imkoniyatlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda ularning jadal intellektual rivojlanishi, chuqur, sohalashtirilgan, tabahalashtirilgan, kasbga yo'naltirilgan ta'lim olishni ta'minlash; uchinchidan, o'quvchilarning kasb-hunarga moyilligi, bilim va ko'nikmalarini chuqur rivojlantirish, tanlab olingan kasb-hunar bo'yicha bir yoki bir necha ixtisoslikni egallash imkoniyatini yaratishni ifodalaydi. O'rta maxsus kasb-hunar

ta'limining ixtiyoriyligi tamoyilining asosiy mohiyati o'quvchilarning yangi turdagi o'quv muassasalarida ta'lim olish yo'nalishini ixtiyoriy ravishda tanlash huquqiga ega ekanliklarini anglatadi. Bu iki turdagi uch yillik maxsus ta'lim yo'nalishlarini o'quvchilar o'z iqtidorlari vaxohish-istaklariga tayangan holda tanlaydilar. Ana shu tarzda o'quvchilarning biron bir shaklda bilimlarini takomillashtirish, muayyan kasb-hunar egasi bo'lib etishishlari uchun sharoit yaratiladi.

Ta'lim tizimining dunyoviy xarakterda ekanligi mamlakatda ta'lim taraqqiyotining rivoji ilmiy asoslarga ega bo'lib, u fan-texnika, madaniyatning yuksala borishi bilan chambarchas holda rivojlanib borishini nazarda tutadi. Insoniyat mavjud ekan, har doim taraqqiyot sari intiladi va yangidan-yangi fan yutuqlarini qo'lga kiritib boradi. Ta'lim tizimi esa ana shu fan yangiliklarini kelajak avlodga etkazib berishni ta'minlaydi. SHu bois ta'lim tizimining dunyoviy xarakterda bo'lishi talab etiladi. SHuningdek, ta'lim oluvchilarning ushbu yutuqlardan oqilona foydalangan holda ulardan to'g'ri xulosalar chiqarib, kelajakda o'zlarining munosib o'rinlarini topishga zamin yaratadi.

O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»ni qonunining 4-moddasida belgilab qo'yilganidek, fuqarolar millati, tili, jinsi, yoshi, diniy e'tiqodi, ijtimoiy kelib chiqishi, mavqei, xizmat turi, turar joyi, O'zbekiston Respublikasida hududida qancha vaqt yashayotganligidan qat'iy nazar bilim olish huquqiga egalar. Davlat ta'lim standartlari doirasida ta'lim olishning hamma uchun ochiqligi tamoyili aynan mana shu holatni yoritishga xizmat qiladi. Yuqorida qayd etilgan moddada, yana shuningdek, chet ellik fuqarolarning O'zbekiston Respublikasi hududidaxalqaro shartnomalarga muvofiq bilim olish huquqiga egaliklari ta'kidlab o'tilgan.

O'zbekiston Respublikasida istiqomat qilayotgan fuqaroligi bo'lmagan shaxslar esa bilim olishda O'zbekiston Respublikasi fuqarolari bilan teng huquqlarga ega ekanligi bu tamoyilning inson va uning manfaatlarigaxizmat qilishini bildiradi. Respublikamizda ta'lim, o'zbek, rus, qozoq, qirg'iz va tojik tillarida olib borilayotgan umumiy o'rta ta'lim muassasalari mavjud bo'lib, bunday

yoʻl bilan barcha millatlarning tenglik asosida bilim olishiga sharoit yaratilgan. Bundan tashqari mamlakatning barcha hududlarida «yakshanbalik maktablari» tashkil qilingan boʻlib, har bir millat vakillari dam olish kuni ixtiyoriy ravishda oʻz ona tilida taʻlim olish imkoniyatiga egalar. Taʻlim dasturlarini tanlashga yagona va tabaqalashtirilgan yondashuv Oʻzbekiston Respublikasining «Taʻlim toʻgʻrisida»gi qonunining 7-moddasida oʻz ifodasini topgan. Davlat taʻlim standartlari umumiy oʻrta, oʻrta maxsus kasb-hunar hamda oliy taʻlim mazmuni va sifatiga qoʻyiladigan talablarni belgilab beradi.

Davlat taʻlim standartlarini bajarish Oʻzbekiston Respublikasining barcha taʻlim muassasalari uchun majburiydir. Buning maʼnosi shuki, har bir taʻlim turi uchun alohida davlat taʻlim standartlari ishlab chiqiladi, ularda koʻzda tutilgan talablarga amal qilish esa mazkur bosqichdagi taʻlim muassasalaridan birday talab etiladi. Ammo davlat taʻlim standarti asosida taʻlim muassasalari oʻzlarining oʻquv dasturlari variantini ishlab chiqib, undan foydalanishlari mumkin. Bu taʻlim olish maqsadi yagona boʻlgani holda, unga erishish yoʻllari turlicha ekanligini koʻrsatadi. Bilimli boʻlishni va isteʼdodni ragʻbatlantirish taʻlim sohasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyillaridan biri sanalib, uzluksiz taʻlim tizimining barcha bosqichlarida ushbu tamoyilga toʻlaamal qilinadi. Taʻlim oluvchilarning isteʼdod va qobiliyatlari davlat tomonidan moddiy va maʼnaviy jihatdan ragʻbatlantirilib boriladi. Bunday ragʻbatlantirishlar sirasiga isteʼdodli oʻquvchilarni faxriy yorliqlar, stipendiyalar hamda mukofotlar bilan taqdirlashni kiritish mumkin.

Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1993 yil 25 martdagi «Oʻzbekiston oʻquvchi-yoshlarini taqdirlash va moddiy ragʻbatlantirish toʻgʻrisida»gi qarorining qabul qilinishi ushbu tamoyilni huquqiy jihatdan kafolatlanishini taʼminladi. Mazkur qarorga muvofiq har yili oʻquvchi va talabalar oʻrtasida fan olimpiadalari oʻtkazilib, gʻoliblar turli imtiyozlarni qoʻlga kiritmoqdalar. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 1993 yil 5 fevralda qabul qilingan «Oʻzbekistonda oʻquvchi-yoshlarni ragʻbatlantirish choralari toʻgʻrisida»gi Farmoniga binoan ilmiy salohiyat, iqtidorga ega talabalar (bakalavr va magistratura yoʻnalishlari boʻyicha) hamda tadqiqotchilik faoliyatini muvaffaqiyatli

amalgashirayotgan aspirantlar uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Davlat stipendiyalari ta'sis etildi va har yili o'n bir ta'lim yo'nalishi (texnika va informatika, tibbiyot, fizika-matematika, iqtisodiyot, jurnalistika, gumanitar, huquq vaxalqaro munosabatlar, pedagogika, madaniyat va san'at, chet tillar, qishloq xo'jaligi) bo'ycha O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Davlat stipendiyasi uchun tanlovlar tashkil etilmoqda. SHuningdek, iqtidorli talabalar uchun «Beruniy», «Ulug'bek» hamda «Navoiy» nomidagi stipendiyalar joriy etilgan bo'lib, ularning sovrindorlari bo'lgan talabalarning faoliyati moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlanmoqda. Bundan tashqari iste'dodli yoshlarni moddiy va ma'naviy rag'batlantirish, chet elda ta'lim olishlarini qo'llab-quvvatlash maqsadida «Umid», «Iste'dod», «Respublika bolalar fondi», «Sog'lom avlod uchun», «Ulug'bek» va boshqa jamg'armalar tashkil etilgan. Ayni vaqtda davlat tomonidan ko'rsatilayotgan amaliy yordam tufayli 2000 nafardan ortiq talabalar xorijiy mamlakatlarda tahsil olib, o'z bilimlarini oshirishga muvaffaq bo'ldilar. Yuqorida bildirilgan fikrlar respublikada bilimli bo'lish va iste'dodni rag'batlantirish tamoyilining to'laqonli ravishda amaliyotga tatbiq etilayotganligining yorqin isbotidir. Ta'lim tizimida davlat va jamiyat boshqaruvini uyg'unlashtirish tamoyili ta'limni tashkil etish va uning sifatini oshirishda davlat va jamiyatning ta'lim muassasalarini boshqarishda hamkorlikka erishishni nazarda tutadi. Ta'lim tizimida davlat va jamiyat boshqaruvi ta'lim samaradorligini oshirishga zamin yaratadi.

Ta'lim tizimi va turlari. Ta'lim tizimi davlat siyosatining asosiy tamoyillari asosida yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish yo'lida faoliyat yurituvchi barcha turdagi ta'lim muassasalari majmui demakdir. Har bir mamlakatning ta'lim tizimi uning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayoti bilan chambarchas bog'liq bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasining ta'lim tizimi davlat ta'lim standartlariga muvofiq ta'lim dasturlarini amalga oshiruvchi davlat va nodavlat ta'lim muassasalari, ta'lim tizimining faoliyat ko'rsatishi va rivojlanishini ta'minlash uchun zarur bo'lgan tadqiqot ishlarini boshqaruvchi ilmiy-pedagogik muassasalar,

ta'lim sohasidagi davlat boshqaruv organlari, shuningdek, ularga qarashli korxonalar, muassasalar va tashkilotlarni o'z chigaoladi. Respublikaning ta'lim tizimi yagona va uzluksizdir. Respublika «Ta'lim to'g'risida»gi qonunda ta'kidlanganidek, O'zbekiston Respublikasida ta'lim quyidagi turlarda amalga oshiriladi:

Maktabgacha ta'lim – bolaning sog'lom, har tomonlama kamol topib shakllanishini ta'minlovchi, unda o'qishga intilish hissini uyg'otuvchi, uni muntazam ta'lim olishga tayyorlovchi hamda bola olti-etti yoshga etguncha davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalari va oilalarda amalga oshiriluvchi ta'lim bosqichi.

Umumiy o'rta ta'lim ikki bosqichda amalga oshiriladi. Ular quyidagilardir:

- 1) boshlang'ch ta'lim (1-4-sinflar);
- 2) umumiy o'rta ta'lim (1-9-sinflar).

Boshlang'ch ta'lim o'quvchilarga murakkab bo'lmagan ilmiy bilimlarni berish asosida ularda o'qish, yozish va hisoblashga oid dastlabki bilim, ko'nikma hamda malakalarni shakllantirish asosida ularda shaxsiy gigiena va sog'lom turmush tarzi elementlarini hosil qilish bosqichi.

Umumiy o'rta ta'lim o'quvchilarning fan asoslari bo'yicha muntazam bilim olishlarini, ularda bilim o'zlashtirish ehtiyojini, asosiy o'quv-ilmiy va umummadaniy bilimlarni, milliy va umumbashariy qadriyatlarga asoslangan ma'naviy-axloqiy fazilatlarni, mehnat ko'nikmalarini, ijodiy fikrlash va atrof-muhitga ongli munosabatda bo'lishni va kasb tanlash ko'nikmalarini shakllantirish¹ bosqichi. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida amalga oshirilib, o'quvchilarga I-IX sinflar hajmida davlat ta'lim standartlari talablariga muvofiq fan asoslari bo'yicha majburiy ta'lim beriladi. Bolalarning qobiliyati, iste'dodini rivojlantirish uchun ixtisoslashgan maktablarning tashkil etilishi esa ularning istiqbollari ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

¹Кадрлар тайёрлаш миллий дастури //Олий таълим: меъерий хужжатлар тўплами. – Тошкент: Шарк нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти. 2001. – 35-бет.

Umumiy o`rta ta`lim negizida o`qish muddati uch yil bo`lgan majburiy o`rta maxsus kasb-hunar ta`limi amalga oshiriladi. Mazkur ta`lim uzluksiz ta`lim tizimida o`zigaxos o`ringa ega bo`lgan mustaqil tur hisoblanadi. O`rta maxsus kasb-hunar ta`limi – umumiy o`rta ta`lim negizida majburiy-ixtiyoriy ravishda tashkil etilib, o`quvchilarga ularning imkoniyatlari va qiziqishlari asosida tanlab olingan kasb-hunar bo`ycha bir yoki bir necha ixtisoslik asoslariga oid bilimlarni berish bosqchi. Mazkur muassasalarda ta`lim olish o`quvchilar tomonidan majburiy-ixtiyoriy ravishda tanlanadi.

Akademik lisey o`quvchilarning imkoniyatlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda ularning jadal intellektual rivojlanishi chuqur, sohashtirilgan, tabaqalashtirilgan, kasbga yo`naltirilgan ta`lim olishlarini ta`minlash maqsadida davlat ta`lim standartlariga muvofiq o`rta maxsus ta`lim beruvchi, yuridik maqomga ega ta`lim muassasasi. Akademik liseylar asosan oliy o`quv yurtlari qoshida tashkil etiladi.

Kasb-hunar kolleji o`quvchilarning kasb-hunarga moyilligi, bilim va ko`nikmalarini chuqur rivojlantiruvchi, tanlab olingan kasb-hunar bo`ycha bir yoki bir necha ixtisosni egallash imkonini yaratish maqsadida, tegishli davlat ta`lim standartlari doirasida o`rta maxsus, kasb-hunar ta`limini beruvchi, yuridik maqomga ega ta`lim muassasasi. Kasb-hunar kollejlarining bitiruvchilariga davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi diplom hamda o`rta ma`lumotga ega bo`lganlik to`g`risidagi guvohnomalar beriladi. Ular bitiruvchilarga ta`limning keyingi bosqchlarida o`qishni davom ettirish yoki egallangan ixtisoslik va kasb-hunar yo`nalishi bo`ycha mehnat faoliyati bilan shug`ullanish huquqini beradi.

Oliy ta`lim - o`rta maxsus, kasb-hunar ta`limi negiziga asoslanib, ikki bosqch (bakalavriyat hamda magistratura)da tashkil etiladigan hamda mutaxassisliklar yo`nalishlari bo`ycha xalq xo`jaligining turli sohalariga oliy ma`lumotli mutaxassislarni tayyorlab beruvchi ta`lim bosqchi. Bakalavriyat – mutaxassislik yo`nalishi bo`ycha fundamental va amaliy bilim beradigan, ta`lim muddati kamida to`rt yil davom etadigan tayanch oliy ta`limdir. Bakalavrluk dasturi tugatilgandan so`ng bitiruvchilarga «bakalavr» darajasi beriladi va davlat tomonidan

tasdiqlangan namunadagi kasb-hunar faoliyati bilan shug`ullanish huquqini beruvchi diplom topshiriladi. Magistratura– aniq mutaxassislik bo`ycha fundamental vaamaliy bilim beradigan, bakalavriat negizida ta`lim muddati kamida ikki yil davom etadigan oliy ta`limdir.«Magistr» darajasini beradigan davlat malakaattestasiyasi magistrlik dasturining intihosidir. Magistrarga davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi, kasb-hunar faoliyati bilan shug`ullanish huquqini beradigan diplom topshiriladi.

Oliy o`quv yurtidan keyingi ta`lim jamiyatning oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlarga bo`lgan ehtiyojlarini qondirish, shaxsning ijodiy ta`lim – kasb-hunar manfaatlarini qanoatlantirishga qaratilib, oliy o`quv yurtlari va ilmiy-tadqiqot muassasalarida aspirantura, ad`yunktura va doktoranturada ta`lim olish, shuningdek, mustaqil tadqiqotchilik faoliyatini tashkil etish asosida amalga oshiriladigan ta`lim bosqchi. Oliy o`quv yurtidan keyingi ta`lim bosqchlarida tahsil olish (aspirantura, doktorantura) muayyan ilmiy daraja (fan nomzodi va fan doktori ilmiy darajasi)ni olishga imkon beruvchi dissertasiya himoyasi bilan yakunlanadi. YAKuniy davlat attestasiyasi natijalariga ko`ra tegishli mutaxassislik yo`nalishlarida fan nomzodi va fan doktori ilmiy darajasi berilib, davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi diplomlar topshiriladi.

Kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash mutaxassislarning kasb bilimlari va ko`nikmalarini yangilash hamda chuqurlashtirish maqsadida tashkil etiluvchi ta`lim bosqchi.

Kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash ta`lim muassasalaridagi o`qish natijalariga ko`ra davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi guvohnoma va sertifikat topshiriladi.

Maktabdan tashqari ta`lim madaniy-estetik, ilmiy, texnikaviy, sport va boshqa yo`nalishlarda yo`lga qo`yiluvchi, bolalar hamda o`smirlarning ta`limga bo`lgan, yakka tartibdagi, ortib boruvchi talab-ehtiyojlarini qondirish, ularning bo`sh vaqti va dam olishini tashkil etish maqsadida tashkil etiladigan ta`lim bosqchi. Maktabdan tashqari ta`lim davlat organlari, jamoat tashkilotlari,

shuningdek, boshqa yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan maktabdan tashqari davlat va nodavlat ta'lim muassasalarida olib boriladi.

Hozirgi davrda jahonda ta'lim tizimining ahvoli. Rivojlangan xorijiy davlatlar ta'lim tizimini o'rganish maqsadida AQSH, Fransiya, Yaponiya davlatlarining ta'lim tizimi tarkibini yoritmoqchimiz.

I. Amerika qo'shma Shtatlarida ta'lim tizimi quyidagi bosqchlarni o'z ichiga oladi:

✓ maktabgacha tarbiya muassasalari – 3 yoshdan 5 yoshgacha bo'lgan bolalarni tarbiyalash xizmat qiladi;

✓ boshlang'ch maktablar (1-8-sinflar) – 6 yoshdan 13 yoshgacha bo'lgan bolalar ta'lim oladilar;

✓ o'rta maktablar (9-12-sinflar) – 14 yoshdan 17 yoshgacha bo'lgan bolalarning ta'lim olishlari uchun imkoniyat yaratadi. O'rta maktab quyi va yuqori bosqichdan iborat.

✓ oliy ta'lim - 2 yoki 4 yil mobaynida kollejlar hamda universitetlarda amalga oshiriladi.

✓ universitetlar va boshqa oliy o'quv yurtlari tarkibida tashkil etiladigan aspirantura va doktorantura mavjud.

AQSHda majburiy ta'lim 16 yoshgacha amal qiladi. Mamlakatda faoliyat yuritayotgan o'quv yurtlari davlat, jamoa, xususiy tasarruflar hamda diniy muassasalarga tegishli bo'lishi mumkin.

Amerika qo'shma Shtatlarining maktablari uchun yagona o'quv rejasi yo'q. Har bir shtat o'z o'quv rejasiga ega. SHunga ko'ra Shtatlarda boshlang'ch ta'lim 4, 5, 6 va 8 yillik bo'lishi mumkin.

II. Yaponiya ta'lim tizimi o'z ichiga maktabgacha tarbiya muassasalari, boshlang'ch maktablar, yuqori o'rta maktablar hamda oliy ta'lim beradigan universitetlarni oladi. Bolalar bog'chalariga bolalar 3-5 yoshlarida boradilar va 3, 2, 1 yillik ta'lim kurslariga jalb qilinadilar. Boshlang'ch maktabga bolalar 6 yoshdan boradilar va 6 yil o'qiydi. Boshlang'ch maktabni tugatgandan keyin kichik o'rta maktabda 3 yil ta'lim oladilar. Yaponiyada 9 yillik bu ta'lim majburiy bo'lib,

barcha bolalar bepul o`qitiladi, ular tekin darsliklardan foydalanadilar. Yuqori bosqch o`rta maktab Yaponiyada ixtiyoriy bo`lib, uning kunduzgi, kechki va sirtqi turlari mavjud. O`qish muddati 3 yil. Oliy ta`limga yuqori bosqch o`rta maktablarni tugatgan bitiruvchilar qabul qilinadilar. Oliy ta`limni universitetlarda olish mumkin. Oliy ta`lim tizimiga kirgan bo`lsada, o`rta maxsus ta`lim beradigan kchik kollej, texnik kollej, maxsus tayyorgarlikdan o`tish imkonini beruvchi kollejlari ham mavjud. Yaponiyada faoliyat olib borayotgan 460 ta universitetning yarmidan ko`pi xususiydir.

III. Fransiyada ta`lim tizimi quyidagi bosqchlar asosida shakllangan:

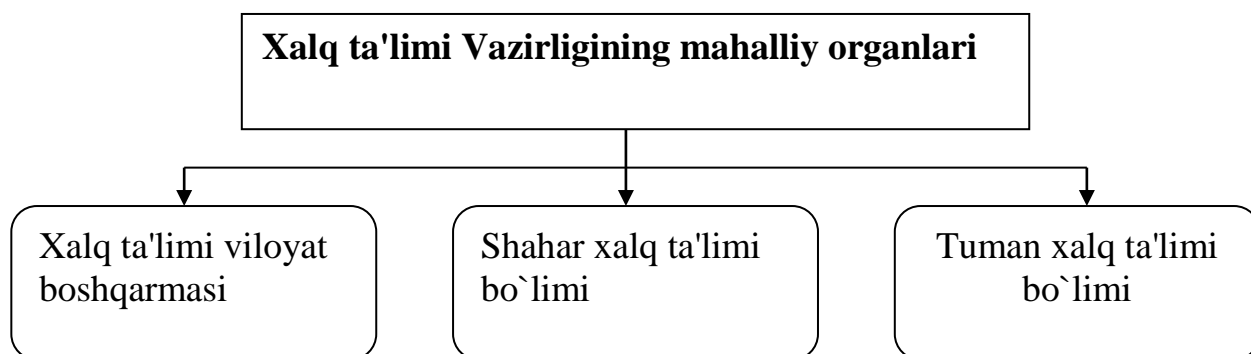
1. Maktabgacha tarbiya – 2 yoshdan 6 yoshgacha bolalarni o`z chigaoladi.

2. Boshlang`ch ta`lim – 6 yoshdan 11 yoshgacha bo`lgan bolalarning 3 bosqchda ta`lim olishlariga imkon beradi. Tayyorlov bosqchi uchun 1 yil, elementar kurslar uchun 2 yil ta`lim muddati belgilangan. Boshlang`ch ta`limning 3-bosqchi 2 yillik chuqurlashtirilgan bosqchdir.

3. O`rta ta`lim ikki bosqchda beriladi. O`rta ta`limning birinchi bosqchi 4 yillik ta`lim beruvchi kollejlari, ikkinchi bosqch esa 3 yillik ta`lim beruvchi liseylarda amalga oshiriladi. 3 yillik liseyni tugatgan bitiruvchilar «Bakalavr» darajasini olish uchun imtixon topshiradilar.

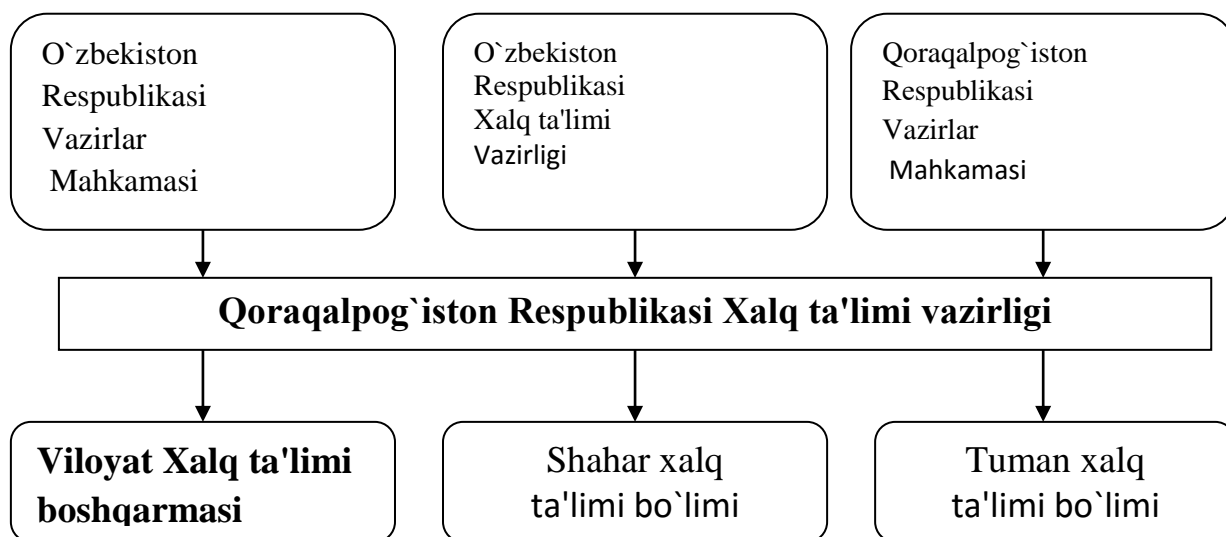
4. Oliy ta`lim universitetlar va oliy ixtisoslik maktablarida olib boriladi.

Xalq ta`limi Vazirligining mahalliy organlari quyidagilar sanaladi:

Xalq ta'limi Vazirligi tasarrufidagi mahalliy organlar

Xalq ta'limi bo'limlari, shuningdek, mahalliy hokimlik organlari tasarrufiga kiradi va unga bo'ysunadi. Qoraqalpog'iston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi faoliyati ikki yuqori organ nazorati ostida tashkil etiladi:

Qoraqalpog'iston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi faoliyatini nazorat qiluvchi hamda uning tasarrufiga kiruvchi mahalliy organlar

Yuqorida qayd etilgan organlar maktab faoliyati yuzasidan davlat nazoratini olib boradi va uning rivojini ta'minlash uchun ko'maklashadi. Ularning vakolatiga maktab direktorlari va ularning o'rinbosarlarini tayinlash ham kiradi. Maktabni boshqarish ishiga maktab inspeksiyasi, ya'ni, vazirliklar va xalq ta'limi bo'limlarining maktab inspektorlari xizmati yordam beradi. Ular maktab faoliyatini o'rganadi, ta'lim-tarbiya jarayonining natijalarini tahlil qiladi, ilg'or tajribalarini aniqlaydi va ularni ommalashtirish chora-tadbirlarini belgilaydi, kamchiliklarni aniqlab, ularni bartaraf etish yo'llarini izlaydi, maktab direktori va o'qituvchilarga metodik va moddiy yordam ko'rsatadi. Akademik lisey va kasb-hunar kollejlariga tashkiliy, o'quv-uslubiy va ilmiy rahbarlik qilish, davlat ta'lim standartini ishlab chiqish va joriy etish, o'quv-ta'lim va kasb-hunar dasturlarini birlashtirish, pedagog kadrlar bilan ta'minlash, ularni tayyorlash va qayta tayyorlash Oliy va o'rta maxsus ta'lim Vazirligi (O'rta maxsus kasb-hunar ta'limi Markazi), uning hududiy

boshqarmalari tomonidan tarmoq vazirliklari, idoralar va korxonalar bilan birgalikda amalga oshiriladi¹.

Ta'lim muassasasini boshqarishning tamoyillari va vazifalari. Har qanday faoliyat singari boshqarish faoliyati ham o'z vazifalarini bir qator tamoyillarga asoslanib amalga oshiradi. Pedagogik adabiyotlarda ta'lim tizimini boshqarishda asos bo'lib xizmat qiluvchi tamoyillarni ular tomonidan bajariladigan vazifalar (rejalashtirish, tashkil etish va nazorat qilish)ga tayanilgan holda belgilanishiga alohida urg'u berilgan. Mazkur o'rinda ta'lim muassasasini boshqarishning har bir tamoyiliga alohida-alohida ta'rif berishga harakat qilamiz¹. Ta'lim muassasasi boshqaruv nazariyasi va tarixida boshqarishning asosiy tamoyillari quyidagilardir:

Ta'lim muassasasini boshqarish tamoyillari

pedagogik tizimni boshqarishni demokratiyalash va insonparvarlashtirish;
boshqarishning tizimlilik va yagonaligi;
boshqarishning markazlashtirilgan va markazlashtirilmagan holatlarining ratsional uyg'unligi;
yakka hokimlik bilan jamoatchilik boshqaruvining birligi;

Ta'lim muassasasini boshqarish tamoyillari

Pedagogik tizimni boshqarishni demokratiyalash va

Pedagogik kadrlarni tanlov va shartnoma asosida ishga qabul qilish, qabul qilinayotgan qarorlarni ochiq muhokama qilish, axborotlarning barcha uchun ochiq va tushunarli joriy etish, ta'lim muassasasi jamoatchiligi oldida ma'muriyatning muntazam hisobot berishi, o'qituvchi va o'quvchilarga ta'lim muassasasi hayotiga oid o'z fikrlarini bildirishga imkon berish, ta'lim muassasasida

¹«Ўрта махсус касб-хунар таълими тўрисида»ги Низом, 1998.

¹Сластенин В.А. Объя педагогика. – Москва, Педагогика, 2003.

demokratik g'oyalarning ustuvor o`rin tutishini anglatadi. Ta'lim tizimini boshqarishda shaxsgaalohida hurmat bilan munosabatda bo`lish, unga ishonish, pedagogik faoliyatda sub'ektning sub'ektga munosabati darajasiga erishish, o`quvchi va o`qituvchining huquq va manfaatlarini himoya qilish, o`z iste'dodlari va kasbiy mahoratlarini erkin namoyon etish uchun sharoit yaratish insonparvarlik tamoyiligaasoslangan boshqaruv mohiyatini anglatadi.Boshqarishning tizimliliigi va yagonaligi. Ta'lim muassasasini boshqarishga nisbatan tizimli yondashuv asosida rahbar ta'lim muassasasini bir butun yaxlit tizim sifatida va uning belgilari haqidaaniq tasavvurga ega bo`ladi. Tizimning birinchi belgisi yagonaligi hamda uni bo`laklar, tarkibiy qismlargaajratish mumkinligidadir. Ikkinchi belgisi tizimning chki tuzilishining mavjudligini anglatadi. Uchinchi belgisi tizimning integrsiyalanaolishidir. Tizimning har bir tarkibiy qismi o`zigaxos sifatga ega bo`lgani bilan, o`zaro harakat orqali tizimning yangi integrsiyalanaolish sifati hosil bo`ladi. To`rtinchi belgisi ta'lim muassasalarining tashqi muhit bilan chambarchas bog`liqligidir. CHunki ta'lim muassasalari tashqi muhitga moslashib, ushbu ta'lim jarayonini qayta quradi hamda o`zining maqsadlariga erishish uchun tashqi muhitni o`ziga bo`ysundiradi. Boshqaruvdagi tizimlilik va yagonalik rahbar bilan pedagogik jamoa o`rtasidagi o`zaro harakat vaaloqani ta'minlaydi, bir yoqlama boshqaruvning oldini oladi.

Boshqarishning markazlashtirilgan va markazlashtirilmagan holatlarining rasional uyg`unligi. Boshqaruvni markazlashtirish keragidan ortiq bo`lganda, albatta, ma'muriy boshqaruv kuchayadi. Bu holat o`qituvchilar va o`quvchilarning ehtiyojlari, talab va istaklarini hisobgaolmaslikka, rahbar va o`qituvchilarning keraksiz mehnat va vaqt sarflashlarigaolib keladi. Shuningdek, markazlashtirilmaslikka ham keragidan ortiq e'tibor berilsa, pedagogik tizim faoliyatining sustlashishi ko`zga tashlanadi.Ta'lim muassasasi chidagi boshqaruvda markazlashtirish va markazlashtirmaslikni uyg`unlashtirish ma'muriy va jamoatchilik boshqaruvi rahbarlarining faoliyatini jamoa manfaatiga qaratadi hamda kasb malakasi darajasida qarorlarni qabul qilishga sharoit yaratadi.

Yakka hokimlik bilan jamoatchilik boshqaruvining birligi tamoyili

pedagogik jarayonni boshqarishda yakka hokimlikka yo`l qo`ymaslikka qaratilgan. Boshqarish faoliyatida o`quvchilarning tajribasi va bilimiga tayanib, turli qarashlarni taqqoslab, oqilonaxulosalar chiqarish o`ta muhimdir. Vazifalarni kollegial hal qilish har bir jamoaa'zosining javobgarligini yo`qqa chiqarmaydi.

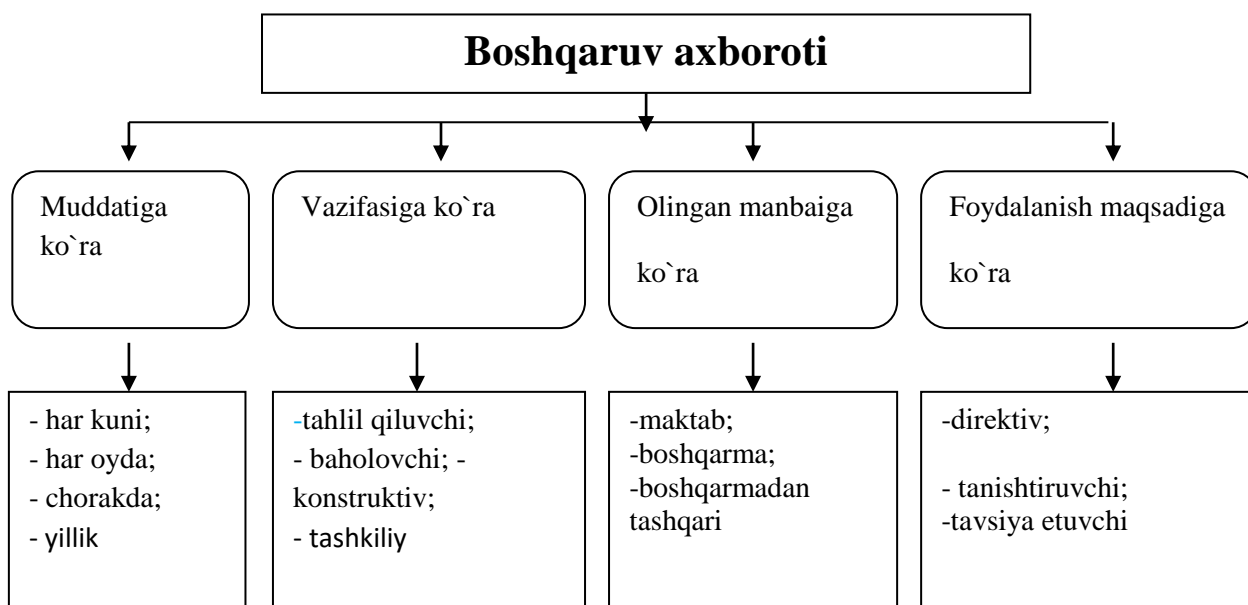
O`z navbatida yakkahokimlikning o`zigaxos jihatlari bor. Yakkahokimlik pedagogik jarayonda tartib-intizom, vakolat doirasi va ungaamal qilishni ta'minlaydi. Qarorni qabul qilishda kollegial yondashuv ma'qul bo`lsa, qarorning ijrosini ta'minlashda yakkahokimlikka bo`ysunish ma'quldir. Ta'lim tizimini boshqarishning davlat-jamoatchilik xarakteri ushbu tamoyilni amalgaoshirishga sharoit yaratadi.

Ta'lim tizimini boshqarishda axborotlarning ob'ektivligi va to'liqligi. Ta'lim tizimini boshqarishning samaradorligi axborotlarning qanchalik aniq vato'liqligiga ham bog`liq. Agar axborotlar aniq, to'liq yig`ilsa yoki haddan ziyod ko`p bo`lsa, qaror qabul qilishda chalkashlikka olib keladi. Biz ta'lim-tarbiya jarayonida o`quvchilarning o`zlashtirishi haqidagi ma'lumotlarni yig`amiz, lekin ularning qiziqishlari, xulq-atvori, shaxs sifatidagi yo`nalishiga e'tibor beramiz. Ana shuning uchun ham tarbiya jarayonida ko`plab og`ishlar kuzatiladi. Ta'lim muassasasining rahbari o`zining faoliyatida menejer vazifasini ham bajaradi. Shuning uchun u o`z faoliyatida kuzatish, anketa, test, instuktiv va metodik materiallardan keng foydalana bilishi lozim. Ta'lim muassasasi ma'muriyati maktab chidagi axborotli boshqaruv texnologiyasini ishlab chiqish va uni ta'lim jarayoniga tatbiq etishga alohida e'tibor qaratishi kerak. Boshqaruv jarayonida axborotdan samarali foydalanish ta'lim muassasasi faoliyatining muvaffaqiyatli amalgaoshirilishiga yordam beradi. Ta'lim muassasasini boshqarishda foydalaniladigan axborotlar turlchadir (38-chizma). Axborotlar jamg`armasini shakllantirish va undan jadal foydalanish boshqaruv ishini ilmiy tashkil etishni yuksaltiradi.

Maktab chki boshqaruvining o`zigaxosligi quyidagi vazifalarda aniq ko`rinadi:

- ✓ Ta'lim-tarbiya jarayonini pedagogik tahlil qilish.
- ✓ Maqsad qo`yish va rejalashtirish.

- ✓ Tashkil qilish.
- ✓ Maktab chki boshqaruvini nazorat qilish.
- ✓ Tartibga solish.

Boshqaruv axborotining turlari

Ta'lim-tarbiya jarayonining tashkil etilishi va rivojlanishini tahlil qilmasdan, avval erishilgan natijalarni hozirgilari bilan taqqoslamasdan turib, uni boshqarib bo`lmaydi. Ta'lim muassasasini boshqarish samaradorligi rahbarning ham, o`qituvchilarning ham pedagogik tahlil uslubiyatini teran bilishlariga bog`liq. Agar o`z vaqtida, professional darajada pedagogik jarayon to`g`ri tahlil qilinmasa, jamoaorasida o`zaro bir-birini tushunmaslik, ishonchsizlik kelib chiqadi. Hozirgi paytda pedagogik tahlilning quyidagi uch turi mavjud:

- ✓ kundalik tahlil;
- ✓ tizimli tahlil;
- ✓ yakuniy tahlil.

Kundalik tahlil o`quv jarayonining borishi va natijasi haqida har kuni ma'lumot yig`ib, undagi kamchiliklarning sababini aniqlashga qaratiladi. Kundalik tahlil natijasida pedagogik jarayonga o`zgartirishlar va tuzatishlar kiritiladi. Kundalik tahlilning predmetiga o`quvchilarning har kungi o`zlashtirish va intizomlari darajasi, ta'lim muassasasi rahbarining darsga hamda sinfdan tashqari

darslarga qatnashishi, maktabning tozalik holati, shuningdek, dars jadvaliga rioya qilish kabi holatlar kiradi.

Tizimli tahlil darslar va sinfdan tashqari mashg`ulotlar tizimini o`rganishga qaratiladi. Tizimli tahlil mazmuni ta`lim metodlarini to`g`ri uyg`unlashtirish, o`quvchilar tomonidan bilimlarning puxta o`zlashtirilishiga erishish, o`qituvchilarning sifatli tarbiyaviy ishlarni olib borishlari, ularning pedagogik madaniyatini ko`tarish hamda ta`lim muassasasida innovasion muhitni tashkil qilishda pedagogik jamoaning hissasini ta`minlash kabilardan iborat.

Yakuniy tahlil o`quv choragi, yarim yillik va o`quv yili yakunida amalga oshiriladi hamda asosiy natijalarga erishish yo`llarini o`rganishga qaratiladi. Yakuniy tahlil uchun ma`lumotlar kundalik va tizimli tahlillar, joriy va oraliq nazorat yakunlari, o`quvchilarning va sinf rahbarlarining hisobotlaridan olinadi.

Har qanday pedagogik jarayonni boshqarishning asosi maqsad qo`yish va rejalashtirishdan iborat.

Boshqaruv faoliyatining maqsadi – ishning umumiy yo`nalishi, mazmuni, shakli va metodlarini aniqlash. Demak, maqsad – rejaning asosi. Boshqaruvda asosiy maqsad aniqlanganidan keyin, unga erishish uchun qo`shimcha maqsad qo`yiladi. Ta`lim muassasasini boshqarishni rejalashtirish pedagogik tahlil asosida belgilangan dasturiy maqsadga muvofiq qaror qabul qilishdir. Bunday qarorlar ma`lum bir muddat davridagi ma`lumotlarni tahlil qilish orqali yoki yakuniy ishlarni bajarib bo`lgandan so`ng qabul qilinishi mumkin.

Ta`lim muassasasini boshqarish amaliyotida rejalashtirishning quyidagi uchta asosiy shakli qo`llaniladi:

- 1) muddatli (perspektiv);
- 2) yillik;
- 3) yakuniy.

Muddatli rejalashtirish qoidaga muvofiq so`nggi yillarda, ta`lim muassasasida amalga oshirilgan ishlarni chuqur tahlil qilish asosida bir necha yilga

mo`ljallab qabul qilinadi. Ta'lim muassasasida, qabul qilinishi mumkin bo`lgan muddatli reja quyidagi ko`rinishda bo`lishi mumkin:

- Rejalashtirilgan muddatda ta'lim muassasasi oldiga qo`yilgan vazifalar.
- Guruhlarning imkoniyatlaridan kelib chiqib, o`quvchilarning yillik o`zlashtirish darajasi muddatlari.
- Ta'lim jarayoniga pedagogik innovasiya (yangilik)larni olib kirish muddatlari.
- Ta'lim muassasasini pedagogik kadrlariga qo`yilgan talablar.
- Pedagog kadrlar malakasini turli shakllar (kurslar, seminarlar, treninglar) orqali oshirish.
- Ta'lim muassasasini texnika hamda o`quv-metodik (qurilish ishlari, axborotlashtirish, ko`rgazmali qurollar, kutubxona fondini boyitish) ko`lamini rivojlantirish.
- O`qituvchi va o`quvchilarni ijtimoiy himoya qilish.

Yillik rejalashtirish butun o`quv yili hamda yozgi ta`tilni qamrab oladi. Yillik rejalashtirish o`quv yili davomida amalga oshiriladi va ta'lim jarayonini tashkil etilishi (chorak, semestr)ga qarab bir necha bosqichlarni o`z chiga oladi. Yakuniy rejalashtirish o`quv choraklari uchun tuziladi, u bir yillik rejaning aniqlashgan ko`rinishi hisoblanadi. SHu tarzda rejalashtirishning bunday aniqlashgan ko`rinishlari o`qituvchilar, o`quvchilar va ota-onalar qo`mitasining faoliyatini boshqarishga yordam beradi. Bu rejalar o`qituvchilar va sinf rahbarlarining ish rejaları bilan aloqadorlikda aniqlashtirilib boriladi. Umuman olganda, boshqarish faoliyatida rejalashtirish vazifasining to`la amalga oshirilishi ta'lim muassasasi faoliyati samaradorligini oshiradi. Qabul qilingan rejalar ni to`liq amalga oshirish uchun tizimli harakatning boshqaruvchilari uning tarkibiy qismlarini bir-biri bilan aloqada bo`lishini tashkil etishlari kerak. «Tashkil etish» tushunchasi bir qancha ma`nolarda qo`llaniladi. Birinchidan, baho sifatida aqliy faoliyatni rivojlantirishga qaratilgan hamda darsdan tashqari tadbirlarning uyushtirilishini ta`minlaydigan o`quv-tarbiya jarayonining maqsadida namoyon bo`ladi. Ikkinchidan, tashkil etish deganda belgilangan rejalar ni amalga oshiruvchi, oldinga qo`yilgan maqsadga

erishish uchun butun pedagogik jarayonni boshqaruvchi ta'lim muassasasi rahbarlari, o'qituvchilar, o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish organlari faoliyati tushuniladi. Boshqarishni tashkil etuvchi asosiy boshqarmalar sifatida ta'lim muassasasining kengashi, pedagogik Kengash, direktor boshqaradigan majlis, direktor o'rinbosarlarining majlisi, tezkor yig'ilishlar, metodik seminarlarni qayd etish mumkin. Pedagogik Kengash faoliyati demokratik vaoshkoralik tamoyillariga asoslanib olib boriladi. Pedagogik Kengashlarda anketalar, savol-javoblar, nazorat ishlar, tanlov ishlari ko'riladi. Bundan tashqari pedagogik Kengash yig'ilishlarida ta'lim muassasasi hayoti va faoliyatiga doir dolzarb masallar hal qilinadi. SHuning uchun pedagogik Kengashni turli muhokamali, muammoli masalalardan ozod qilish uchun ta'lim muassasalardan direktor yig'inlari tashkil etiladi. Direktor yig'ilishlarida rahbariyat va o'qituvchilar ishtirok etib qolmay, boshqa ishchi xodimlar ham qatnashishlari mumkin. Ta'lim muassasasi o'rinbosarlarining yig'ilishlarida kundalik savollar va ma'muriy boshqarishga oid masalalar muhokama qilinadi. Bunday majlislar ta'lim muassasasi rejasi bo'yicha o'quv yilining choragi (semestri)da yoki har oyda bo'lib o'tadi. Tezkor axboriy majlislar ta'lim muassasasida ta'lim jarayonini tashkil etishning zarur shaklidir. Tezkor axboriy majlislarning mavzusi mavjud sharoitlardan kelib chiqadi. Bu kabi majlislar pedagogik xodimlar, o'quvchilarning barchasi uchun tashkil qilinadi. Chki nazorat ham ta'lim muassasasini boshqarishda alohida o'rin tutadi. Nazoratni tashkil etishda etishmovchiliklarni bartaraf etish uchun bir qancha talablarni bilish zarur. Bunday talablarga tizimlilik, ob'ektivlik, harakatlilik, to'ldiruvchilik kabilarni ko'rsatish mumkin. Pedagogik boshqaruvga doir adabiyotlarda, ta'lim muassasasi chki nazoratining quyidagi yo'nalishlarda tashkil etilishi bayon etilgan:

- ✓ Pedagogik tashkilotchilikka doir savollarning qo'yilishi.
- ✓ Ta'lim dasturlari, DTSning bajarilish sifati.
- ✓ O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarining sifati.
- ✓ O'quvchilarning tarbiyalanganlik darajasi.

✓ O`qitishning ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi funksiyalarining bajarilish holati.

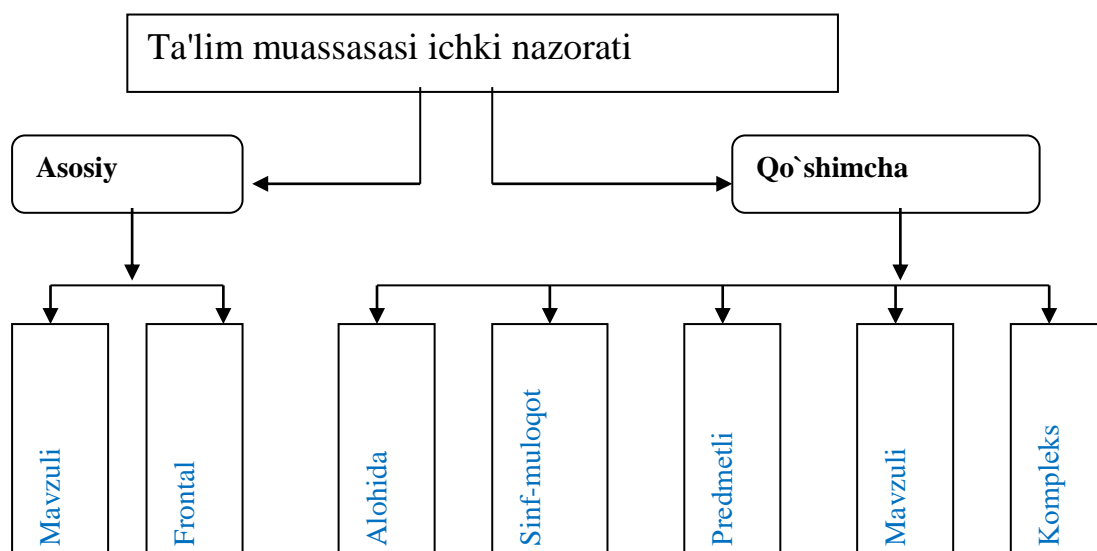
✓ Darsdan tashqari tarbiya ishlarining tashkil etilish holati va sifati.

✓ Pedagogik kadrlar bilan ishlash.

✓ Ta'lim muassasasi faoliyatining o`zigaxos samaradorligi.

✓ Qabul qilingan qarorlar va me'yoriy-huquqiy hujjatlarda ko`rsatilgan talablarning bajarilishi.

Ta'lim muassasasi chki nazoratining turlari, shakllari va metodlarini turkumlashtirish hozirgi vaqtda muammoli masala bo`lib qolmoqda. SHunga qaramasdan, chki nazoratning quyidagi turlari ajratilib ko`rsatiladi:

Ta'lim muassasasi ichki nazoratining asosiy turlari

Mavzuli nazorat qandaydir aniq masalani o`rganishda ta'lim muassasi jamoasi, o`quvchilar guruhi yoki alohida o`qituvchining pedagogik faoliyati tizimi, ta'lim muassasasidagi ta'lim darajasi, shuningdek, o`quvchilarning ekologik va estetik tarbiyasi tizimiga e'tibor qaratiladi.

Frontal nazorat butun pedagogik jamoa, metodik kengash yoki alohida o`qituvchi faoliyatini o`rganishga qaratiladi. Alohida nazorat biror bir o`qituvchining faoliyati, sinf (guruh) rahbarlarining tarbiyaviy ishlarini mavzuli,

frontal tkshirishga asoslanadi. Sinf-muloqot nazorat shaklida sinf jamoasining dars va darsdan tashqari jarayonida shakllanishiga ta'sir etuvchi o'zigaxos omillar e'tiborga olinadi. Predmetli nazorat shakli bitta yoki bir necha sinf (guruh)larda, butun ta'lim muassasasida ta'lim olinganlik darajasini aniqlashda qo'llaniladi. Mavzuli nazorat shaklining bosh maqsadi turli fan o'qituvchilari va sinflarning alohida o'quv-tarbiya jarayonini boshqarishdagi ishlarini o'rganishdan iborat. Majmuaviy (kompleks) nazorat shakli bir necha o'quv fanlari bir yoki bir necha sinf (guruh)larda turli o'quvchilarning ishlarini o'rganishni tashkil etish maqsadida amalga oshiriladi. Tartibga solishning asosiy maqsadi ta'lim-tarbiya jarayonini pedagogik tahlil qilishda ta'lim muassasasining oldiga qo'yilgan maqsad va rejalarini amalga oshirish, boshqaruv ishini tashkil etish hamda nazorat qilishda yo'l qo'yilgan holatlarni tuzatishdan iborat. Tartibga solish boshqaruv faoliyatida katta ahamiyat kasb etadi. U o'tgan o'quv yilida erishilgan natijalarni, yo'l qo'yilgan kamchiliklarni hisob qiladi. Ana shu asosdan kelib chiqib, yangi o'quv yilida ta'lim muassasasi oldiga maqsad va asosiy vazifalarni qo'yadi.

Pedagogik Kengash – ta'lim muassasasining boshqaruv organi. Ta'lim muassasalarida o'quv-tarbiya jarayonini rivojlantirish, takomillashtirish, muassasa faoliyati bilan bog'liq barcha tashkiliy masalalarni muvofiqlashtirish, o'qituvchi va tarbiyachilarning kasbiy mahorati va ijodkorliklarini o'stirish maqsadida pedagogik xodimlarni birlashtiruvchi pedagogik Kengash faoliyat ko'rsatadi. Pedagogik Kengash ta'lim muassasasi jamoasining yuqori boshqaruv organi hisoblanadi.

Pedagogik Kengashning asosiy vazifalariga quyidagilar kiradi:

✓ ta'lim muassasasi (umumiy o'rta ta'lim maktabi, akademik lisey, kasb-hunar kolleji)ning tayyorlangan muhim hujjatlarini muhokamadan o'tkaziladi, tasdiqlaydi va bajarilishini nazorat qiladi;

✓ ta'lim muassasasining maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda uni rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlarini belgilaydi;

✓ ta'lim muassasasida o'quv, tarbiya jarayonini tashkil etish va ta'lim samaradorligini oshirishda maqbul shart-sharoitlar yaratishga qaratilgan qarorlarni qabul qiladi;

✓ ta'lim muassasasi boshqaruv tizimini takomillashtirish bo'yicha yo'l-yo'riqlarni ishlab chiqadi;

✓ pedagogik jamoaning ma'lum yo'nalishlardagi faoliyatini tahlil qiladi va yakuniy xulosa chiqaradi;

✓ ta'lim muassasasi pedagogik jamoasi uchun o'z vakolati doirasida me'yoriy talablarni ishlab chiqadi, tasdiqlaydi va bajarilishini nazorat qiladi.

Pedagogik Kengash quyidagi huquqlarga ega:

✓ ta'lim muassasasini rivojlantirish yo'nalishlarini istiqbol rejasini belgilash;

✓ ta'lim muassasasi jamoasi oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalarining bajarilishini amalga oshirish;

✓ o'quv rejada maktab ixtiyoriga berilgan soatlarni taqsimlash, yillik va taqvimiy ish rejasi mazmuni hamda dars jadvalini muhokama qilish;

✓ o'quv jarayonini tashkil qilishning turli shakl va metodlarini muhokama qilish, amaliyotga tatbiq etish;

✓ ta'lim muassasasi ta'lim jarayoniga oid barcha masalalarni o'z vakolati doirasida muhokama etish va tegishli qaror qabul qilish;

✓ pedagoglar malakasini oshirish tizimi, ularning ijodiy tashabbuskorliklarini rivojlantirish bo'yicha o'z takliflarini berish;

✓ o'quvchilarning bilim darajasini aniqlashda oraliq nazorat bo'yicha qaror qabul qilishda qatnashish, uni o'tkazish shakli va vaqtini belgilash;

✓ ta'lim oluvchilarni sinfdan-sinfga, kursdan-kursga ko'chirish va bituvchilarni yakuniy attestasiyaga qo'yish bo'yicha qaror qabul qilish;

✓ ta'lim jarayonini tashkil qilish hamda ta'lim muassasasini rivojlantirishga doir masalalar bo'yicha maktab rahbariyatining hisobotlarini tinglash;

✓ ta'lim maqsadiga muvofiq holda o'quvchilarni rag'batlantirish va jazolash bo'yicha masalalarni hal etish;

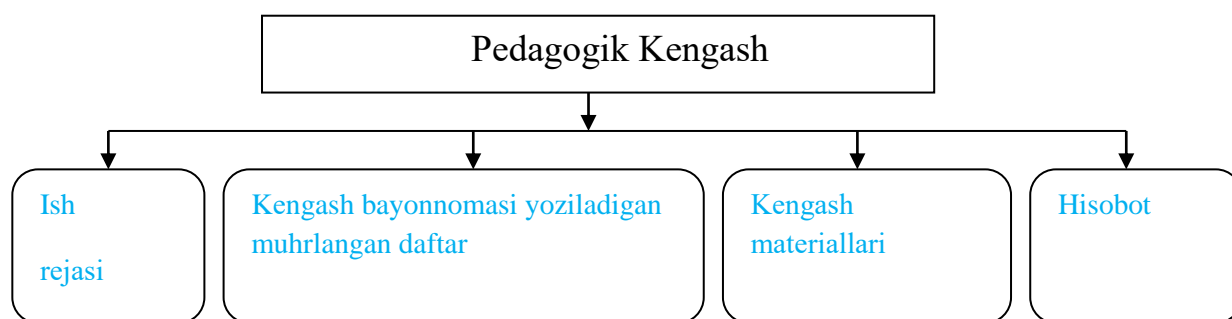
✓ chorak, yarim yillik «semestr», yil yakuniga doir xulosalar chiqarish;

✓ pedagogik Kengash a'zolaridan pedagogik faoliyatni bir xil tamoyillarga asosan amalga oshirishni talab qilish;

✓ ta'lim-tarbiya jarayonida alohida xizmat ko'rsatgan ta'lim muassasasi xodimlarini rag'batlantirishga tavsiya qilish;

✓ yakuniy attestatsiyadan muvaffaqiyatli o'tgan o'quvchilarga o'rnatilgan tartibda hujjatlar berish to'g'risida qaror qabul qilish.

Pedagogik Kengash yig'ilishlari qarorlashtirilib, qabul qilingan hujjatlar ta'lim muassasasi ish yuritish hujjatlari bilan birga saqlanadi. Pedagogik Kengash faoliyati bir qator hujjatlarda o'z akini topadi:

Pedagogik Kengash hujjatlari

Ta'lim muassasasi hujjatlari besh yil davomida ta'lim muassasasida saqlanadi.

Direktor va uning o'rinbosarlari vazifalari. Ta'lim muassasasining o'quv-tarbiya jarayoni va kundalik faoliyatiga bevosita rahbarlikni ta'lim muassasasi direktori olib boradi.

Ta'lim muassasasi direktorining vazifasi quyidagilardan iborat:

✓ davlat va jamoat tashkilotlari oldida ta'lim muassasasining manfaatlarini ifodalash;

✓ o'quv-tarbiya jarayoni muvaffaqiyatini ta'min etish;

✓ o'quv dasturlarining bajarilishini nazorat qilish, ta'lim-tarbiya ishlarining sifati va samaradorligi, bolalik va mehnatni muhofaza qilish talablarining rioya qilinishi, shuningdek, ta'lim muassasasidan tashqarida ma'naviyat ishlarini tashkil qilinishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish;

✓ pedagogik va rahbar kadrlarni tanlab joy-joyiga qo'yish, ularning vazifalarini belgilash, pedagogik kadrlar, kabinet va ustoxona mudirlarini belgilash, sinf va guruh rahbarlarini tanlash, pedagog vazifalarini ko'rsatuvchi xodimlarni ishga qabul qilish hamda bo'shatish;

✓ ta'lim muassasasi pedagogik xodimlarini attestatsiyadan o'tkazuvchi komissiyaga rahbarlik qilish;

✓ ta'lim muassasasi pedagogik xodimlarining ijodiy ishlari, ta'lim-tarbiyaning ilg'or shakl va usullarini qo'llashlari uchun shart-sharoitlarni yaratish;

✓ ta'lim muassasasiga ajratilgan moliyaviy mablag'lar, sarf-xarajat hisobini yuritish;

✓ ta'lim muassasasi me'yoriy hujjatlarining to'g'ri yuritilishini ta'minlash;

✓ ta'lim muassasasi pedagogik Kengashi, mahalliy hokimlik organlari oldida o'z faoliyati to'g'risida hisob berib turish.

Ta'lim muassasasi direktorining o'quv-tarbiya ishlari bo'yicha o'rinbosarining vazifalari:

✓ o'quv haftasi va o'quv mashg'ulotlarining davomiyligini ta'minlash;

✓ dars jadvalini tuzib chiqish va shu jadvalga binoan darslarning o'z vaqtida samarali o'tkazilishini ta'minlash;

✓ har bir chorak oxirida, semestr davomida direktor va ta'lim muassasasi pedagogik Kengashi a'zolariga o'quv jarayonining borishi xususidagi axborot va ma'lumotlarni berib borish;

✓ yosh mutaxassislarga amaliy va uslubiy yordam ko'rsatish;

✓ sinf va guruh jurnallarini to'g'ri yuritish va saqlanishiga javob berish;

✓ o'quvchilarning bilim darajasini rejaasosida tahlil qilib borish;

✓ o'quvchilar tomonidan davlat dasturlarining bajarilishini ta'minlash va nazorat qilish.

Ma'naviyat va ma'rifat ishlari bo'yicha direktor o'rinbosarining vazifalari:

✓ ta'lim muassasasida o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish, jamoat tashkilotlari va mahalla, ota-onalar bilan aloqani ta'minlash;

✓ ta'lim muassasasi va undan yuqori miqyosda o'tkaziladigan darsdan tashqari tadbirlarni rejalashtirish va amalga oshirish;

✓ ta'lim muassasasi o'quvchilarining sinf, guruh yoki ta'lim muassasasidan tashqari olib borayotgan mashg'ulotlarini kuzatib borish, ularga amaliy va metodik yordam uyushtirish;

✓ ta'lim muassasasidagi «Yosh etakchi»ning ishini nazorat qilish va unga yo'l-yo'riq ko'rsatish.

Ta'lim muassasasida metodik ishlar, pedagog kadrlar malakasini oshirish va ularni attestatsiyadan o'tkazish, yosh o'qituvchilar bilan ishlash.

Ta'lim jarayonining sifati har jihatdan o'qituvchilarning g'oyaviy-nazariy jihatdan tayyorgarligi, pedagogik va metodik mahorati darajasiga bog'liqdir. Ana shu maqsadda ta'lim muassasasida metodik Kengash va fan metodik birlashmalari ish olib boradi. Metodik Kengash ta'lim muassasasida ta'lim jarayonining sifatini ta'minlash, o'qituvchilarning g'oyaviy-nazariy jihatdan tayyorgarligi hamda pedagogik va metodik mahoratlarini takomillashtirilib borishiga nazariy-metodik jihatdan rahbarlik qiluvchi organdir.

Metodik Kengashning faoliyati O'zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» talablarini ro'yobga chiqarish maqsadida ta'lim muassasasida ta'lim jarayonini metodik ta'minlash va muvofiqlashtirish hamda pedagogik kadrlarning metodik jihatdan bilimlarini oshirib borishga qaratiladi.

Metodik Kengashning faoliyat doirasi keng bo'lib, u tomonidan quyidagi vazifalar¹ amalga oshiriladi:

✓ ta'lim jarayonining metodik ta'minot holatini o'rganadi, ta'lim muassasasi metodik ishlarini tashkil etadi va muvofiqlashtirib boradi;

✓ ta'lim muassasasida olib borilayotgan metodik ishlarning istiqbolini aniqlaydi;

✓ yo'nalish va fanlar bo'yicha metodika birlashmalariga umumiy rahbarlik qiladi va ular faoliyatini muvofiqlashtiradi;

¹«Умумий ўрта таълим мактаби Методика Кенгаши тўғрисида»ги Низомдан.

✓ ta'limga doir me'yoriy va metodik hujjatlarni o'rganadi, ularni o'quv jarayoniga tatbiq etish usullari yuzasidan tavsiyalar beradi;

✓ ta'lim muassasasi o'quv-metodik ishlariga ekspert sifatida baho berishni amalgaoshiradi;

✓ o'qituvchilarning g'oyaviy-nazariy bilim darajasini oshiradi, ularni fan yutuqlari, pedagogik innovasiyalar, ilmiy-ommabop adabiyotlar bilan muntazam tanishtirib boradi;

✓ o'qituvchilarga ish rejalarining tuzilishi va bo'limlari mazmuni bo'ycha tavsiyalar beradi;

✓ ta'lim muassasasi ta'lim jarayonida qo'llash uchun ilg'or pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqadi va ularning amaliyotga joriy etilishini nazorat qilib boradi;

✓ o'qituvchilarning pedagogik va metodik mahoratini oshirishga doir ishlarni amalgaoshiradi;

✓ davlat ta'lim standartlari talablari, o'quv rejasi va dasturlarining bajarilish holatini tahlil qiladi va tegishli tadbirlarni belgilaydi;

✓ tashqi va chki nazorat natijalariga Davlat ta'lim standarti talablarining bajarilishida aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish chora-tadbirlarini belgilaydi va ularning bajarilishini nazorat qiladi;

✓ o'quv jarayoniga o'qitish metodikasining zamonaviy va samarali usullarini olib kirish, pedagogik kadrlarni metodik jihatdan bilimlarini oshirish maqsadida o'quv seminarlarini tashkil qilish;

✓ ta'lim jarayonida milliy mafkura va yoshlarda siyosiy ongni shakllantirishga doir ko'rsatmalar berib borish;

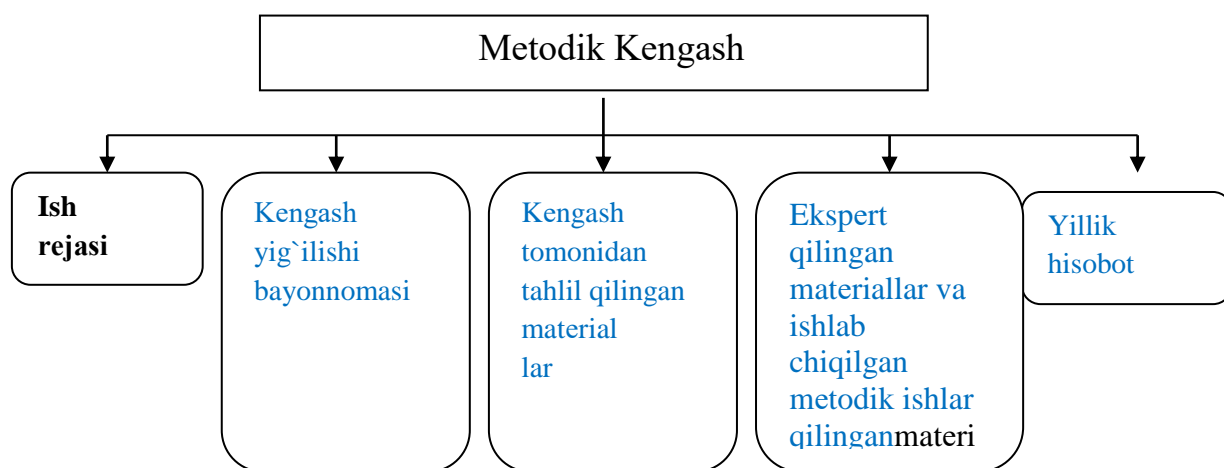
✓ o'quvchilar bilimini nazorat qilish va ularning mustaqil ishlarini tashkil qilishga doir ko'rsatmalar berish;

✓ yo'nalish va fanlar bo'ycha metodika birlashmalari hisobotini eshitish, muhokama qilish, ularning faoliyatini takomillashtirish yuzasidan tavsiyalar berish;

✓ o`qituvchilarning samarali mehnatlarini inobatgaolgan holda ma`naviy va moddiy rag`batlantirishga tavsiya qilish;

✓ pedagogik xodimlarning attestasiyadan o`tkazish bo`ycha materiallarni tayyorlash;

✓ ta`lim muassasasi miqyosida fan oyliklari (haftaliklari), fanlar bo`ycha darsdan tashqari (fakultativ, to`garak) ishlari, fan olimpiadalarining 1-bosqchlari, ko`rik-tanlovlarning o`tkazilishi va ularning samarasini nazorat qilib borish. Metodika Kengashi yig`ilishlari qarorlashtirilib, Kengashning quyidagi hujjatlari ta`lim muassasasi ish yuritish hujjatlari bilan birga saqlanadi

. Metodik Kengash hujjatlari

Ta`lim muassasasida fanlar yoki bir-biriga yaqin bo`lgan fanlar turkumlari bo`ycha Metodika birlashmalari¹ faoliyat ko`rsatadi. Metodika birlashmalarining maqsadi o`qituvchilarning metodik va kasbiy mahoratlarini takomillashtirish, o`quvchilarga ta`lim-tarbiya berishga qo`yilgan hozirgi zamon talablarining bajarilishini ta`minlash borasida o`zaro yordamni tashkil etish, ijodiy tashabbuslarni uyg`unlashtirish va ta`lim-tarbiya berishning zamonaviy usullarini ishlab chiqishdan iborat. Metodika birlashmalari o`zida Metodika Kengashining vazifalarini aks ettiradi. Shu bilan birga Metodika birlashmalari quyidagi vazifalarni ham amalgaoshiradi:

✓ fanlar bo`ycha taqvimiy, mavzuiy rejalarni tasdiqlashga tavsiya etish;

¹«Умумий ўрта таълим мактаби фан Metodik бirlashmalari тўрисида»ги Низомдан.

✓ oraliq va yakuniy nazoratlar uchun o`qituvchilar tomonidan tayyorlangan sinov materiallarini tasdiqlash;

✓ ilg`or o`qituvchilarning ish tajribalarini o`rganishni tashkil qilish vaommalashtirish;

✓ tegishli yo`nalish yoki fan bo`ycha ta`lim muassasasida metodik ta`minotga bo`lgan ehtiyojni aniqlash;

✓ darslarni o`zaro kuzatishlarni tashkil qilish, natijalarni tahlil etish va mutaxassislarga amaliy yordam berish;

✓ ta`lim metodlarini o`rganish maqsadida ochiq darslarni tashkil etish, ilg`or pedagogik tajribalarga doir takliflarni o`rganish, umumlashtirish vaommalashtirish;

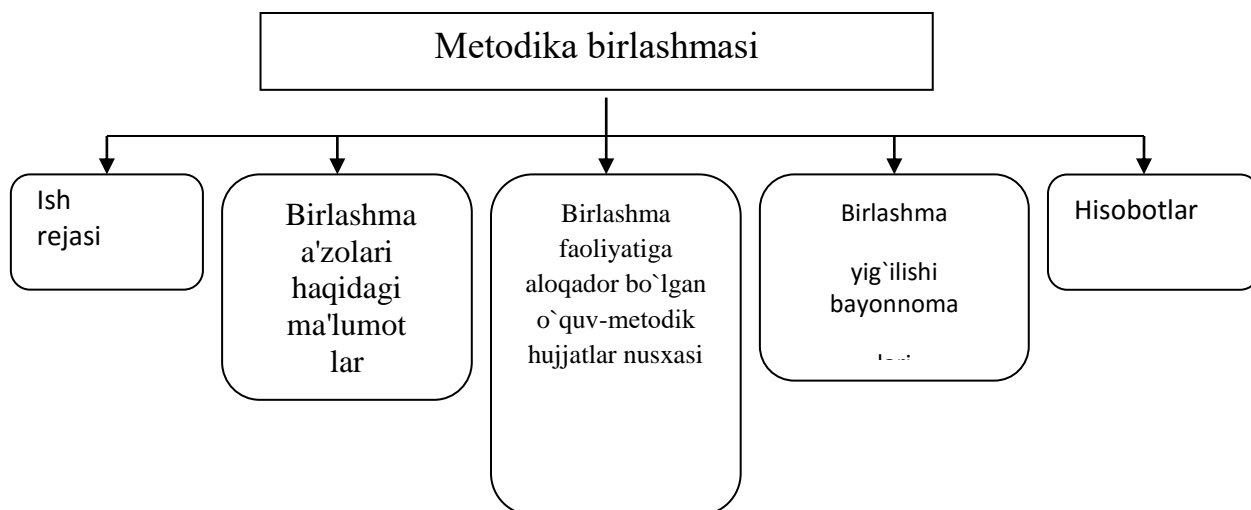
✓ yosh mutaxassislarga metodik yordam berish;

✓ ko`rgazma va ko`rsatmali vositalardan foydalanish bo`ycha metodik tavsiyalarni berish;

✓ fan xonalarining me`yoriy hujjatlar talablari asosida jihozlanishini tashkil etish.

Umumiy o`rta ta`lim maktablarida Metodika birlashmalari boshlang`ch ta`lim yo`nalishi bo`ycha bitta, V-XI sinflarda esa o`quv rejasidagi alohida fanlar bo`ycha tashkil etiladi. Agar u yoki bu fan bo`ycha o`qituvchilar soni uch nafardan kam bo`lsa, u holda fan o`qituvchilari shu turkumdagi fan o`qituvchilari bilan birgalikda bitta Metodika birlashmasiga birlashadilar, Akademik liseylarda ham Metodika birlashmalari xuddi shu tarzda tashkil qilinadi. Kasb-hunar kollejlarida esa kafedralarda o`qitiladigan fanlar bo`ycha Metodika birlashmalari tuziladi.

Metodika birlashmasiga ta`lim muassasasi Aedagogika Kengashi qaroriga asosan ijodkor va tajribali o`qituvchilardan ta`lim muassasasi direktorining buyrug`i bilan rahbar tayinlanadi. Metodika birlashmalarining faoliyati quyidagi hujjatlar asosida tartibga solinadi.

Metodika birlashmasining hujjatlari

Ta'lim muassasasida metodik ishlar, pedagog kadrlar malakasini oshirish va ularni attestasiyadan o'tkazish, yosh o'qituvchilar bilan ishlash.

Pedagog kadrlar malakasini oshirish. Fan-texnika taraqqiy etib, ijtimoiy munosabatlar mazmuni axborotlarga tobora boyib borayotgan, fan olamidagi yangiliklar, psixologiya-pedagogika fani rivoj topayotgan bir davrda o'qituvchilarning o'z ustida mustaqil ravishda ishlashlari, malakalarini oshirib borishlari, mustaqil izlanish ko'nikmasiga ega bo'lish va ijodkor bo'lishlarini talab qiladi. O'zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi»da belgilab qo'yilganidek, har jihatdan barkamol, mustaqil fikrlovchi yoshlarni tarbiyalash uchun bugungi kun o'qituvchisi siyosiy, ilmiy-metodik va umumpedagogik saviya, o'z ishig ijodiy yondashish, o'z burchiga nisbatan fidoiy bo'lishga bog'liqdir. Bu dolzarb masalani samarali hal qilish ko'p jihatdan ta'lim muassasasi rahbari, ularning ta'lim-tarbiyani boshqarish layoqatlari hamda pedagog kadrlar malakasini oshirishni tashkil etish va nazorat qilishga bog'liqdir. Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirishdan maqsad o'qituvchilarning ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirish, ularning kasbiy bilimlarini takomillashtirish, natijada esa o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berish sifatini keskin oshirishdan iboratdir. Ta'lim-tarbiya ishlarining murakkablashib borishi o'qituvchi oldida turgan vazifalarni kengaytirmoqda. SHunga ko'ra, pedagoglarning malakasini oshirish tizimida ularni ijodiy izlanishga odatlantirish, ijodkorlikdagi

faolligini rag`batlantirish maqsadiga muvofiq ish olib borish muhim ahamiyatga egadir. SHu maqsadda pedagogik kadrlar malakasini oshirishning bir qancha shakllari ishlab chiqilgan. Bu shakllardan nafaqat maktab pedagoglarining malakasini oshirishdagina emas o`rta maxsus kasb-hunar ta`limi muassasalarining rahbarlari ham xabardor bo`lishlari va ulardan muvaffaqiyatli foydalanaolishlari lozim. Pedagoglarning malakasini oshirish shakllariga quyidagi ikki guruhga bo`linadi

Pedagog kadrlarni attestasiyadan o`tkazish. Pedagog kadrlar attestasiyasi ularning kasbiy mahoratlarining o`shishini rag`batlantirish, ta`lim-tarbiyada ilg`or pedagogik texnologiyalarni yaratish va ularni qo`llash, ma`naviy-ma`rifiy yo`nalishlardagi natijalarni xolis baholash, egallab turgan yoki da`vogarlik qilinayotgan toifa va lavozimlarga munosiblikni aniqlash, ta`lim muassasalarida ta`lim-tarbiya jarayoni sifatini oshirish maqsadida o`tkaziladi. Pedagog kadrlar attestasiyasi 5 yilda bir marta O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Davlat test Markazi tarkibidagi «Kadrlar tayyorlash sifatini nazorat qilish, pedagog kadrlar va ta`lim muassasalari attestasiyasi boshqarmasi hamda Xalq ta`limi Vazirligi bilan birgalikda ishlab chiqilgan jadvallar asosida tashkil etiladi. Xalq ta`limi tizimi pedagog kadrlar tarkibiga professor-o`qituvchi, o`qituvchi, metodist, tarbiyachi, psixolog, defektolog, logoped, sport instruktori, musiqa va to`g`arak rahbarlari kiradi. Pedagog kadrlar attestasiyasini tashkil etish jarayonida quyidagi ishlar amalga oshiriladi:

✓ pedagog kadrlar o`z mutaxassisligi hamda me`yoriy-huquqiy va ma`naviy-ma`rifiy yo`nalishlar bo`ycha test sinovidan, suhbatdan o`tkaziladilar;

✓ pedagog o`qitayotgan fan bo`ycha o`quvchilarning bilim va o`zlashtirish darajasi o`rganiladi;

✓ o`quvchilar o`rtasida sosiologik so`rovlar o`tkaziladi.

Pedagogning umumiy bali test, suhbat natijalari, o`quvchilarning bilim darajasi, ilmiy, o`quv-metodik ishlari va ixtirolari, ijodiy ishlari, ish staji, pedagogning komissiya tomonidan o`rganilgan kasbiy mahorati va rahbariyat tomonidan berilgan baholar yiqindisidan iborat bo`ladi. Maxsus maktablar,

maktabgacha va maktabdan tashqari ta'lim muassasalari, madaniyat, sport, san'at sohalari pedagog kadrlari, muhandis-pedagog kadrlar va ishlab chiqarish ustalari o'z mutaxassisliklari bo'yicha suhbatdan o'tkaziladilar. Pedagog kadrlar uchun me'yoriy-huquqiy va ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishlar bo'yicha test savollari to'plami O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi, «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni, «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi», Davlat ta'lim standartlari, milliy istiqloq g'oyasi va ma'naviyat asoslari, yangi pedagogik texnologiyalarga oid masalalardan iborat bo'ladi. Komissiya attestasiya natijalariga ko'ra pedagogning ushbu jarayondagi faoliyati «Attestasiyadan o'tdi», «Attestasiyadan shartli o'tdi» va «Attestasiyadan o'tmadi» tarzida baholanadi. Mutaxassis toifaga ega pedagog «Attestasiyadan o'tmadi» deb e'tirof etilganda, shuningdek, tayanch ma'lumoti dars berayotgan faniga mos kelmaydigan pedagog kadrlar qayta tayyorlash kurslaridan o'tmagan bo'lsa, tegishli ta'lim muassasasi rahbari pedagogga o'z mutaxassisligiga ko'ra attestasiyadan o'tishni hamda qayta tayyorlash yoki malaka oshirish kursida malaka oshirishni taklif qiladi. Mazkur takliflarga rozi bo'lmagan o'qituvchilarning mehnat shartnomasi (amaldagi qonunchilik asosida) bekor qilinadi. «Attestasiyadan o'tmadi» deb topilgan pedagoglar hamda qayta tayyorlash yoki malaka oshirish kursiga yuborilgan pedagoglar bir yildan so'ng qayta attestasiyadan o'tkaziladilar.

Yosh o'qituvchilar bilan ishlash. YOsh o'qituvchilarning har tomonlama etuk mutaxassis bo'lib etishishlari bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir. Haqiqatan ham yosh o'qituvchi ta'lim muassasasi (umumiy o'rta ta'lim, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi)ga ishga keldi deylik: uni o'qituvchilar bilan ishlashga tayyor deb aytaolamizmi? To'g'ri, oliy o'quv yurtida u yaxshi nazariy bilimlarga ega bo'ladi va shu bilan bir vaqtda pedagogik amaliyotdan ham o'tib keladi. Biroq, u oliy o'quv yurtini tamomlashi bilan o'qituvchi degan nomga ega bo'ladi. Tabiiyki, unda o'qituvchilar bilan ishlash tajribasi etarli emasligi bois mehnat faoliyatining birinchi yilidayoq bir qator muammolarga duch keladi. Zero, yosh o'qituvchigaxarakteri turlcha bo'lgan o'qituvchilar guruhi bilan ishlash oson kechmaydi. U o'z o'qituvchilarining qobiliyat darajasi, o'zlashtirishdan ortda

qolayotgan o`quvchilar shaxsini o`rganishda ularning har biri o`zigaxos xotira, fikrlash layoqati va diqqatga ega bo`lishlarini hisobgaolmaganligi sababli o`quvchilarda bilimlarni hosil qilishni tartibgaolish imkoniyatini qo`ldan boy beradi. YOsh o`qituvchining eng kataxatosi, u o`zini bilimi sayoz o`quvchilar bilan ishlashdan olib qochadi. Uning uchun bilimi yuqori bo`lgan o`quvchilar bilan ishlash oson tuyuladi. Natijada qoloq o`quvchilarning tengdoshlaridan ortda qolishlari kuchayadi, ularning rivojlanishi ta`lim jarayonida tartibsiz kechadi. Yosh o`qituvchilarga yordamni tashkil etishda asosiy bo`g`in – bu ular bilan bevosita ishlashni yo`lga qo`yishdir. Ularga ma`ruzalar o`qish, nazariy mashg`ulotlarni tashkil etish shart emas, chunki ular oliy ta`lim muassasasida etarli ma`lumotlarni oladilar. Yosh o`qituvchi amaliy maslahatlarga ehtiyoj sezadi. Bunday yordamni quyidagicha amalga oshirish mumkin:

- 1) barcha yosh o`qituvchilarni jalb etish orqali;
- 2) ogohlantirish orqali har bir o`qituvchining darsini kuzatish yo`li bilan;
- 3) yosh o`qituvchining ishi bilan yaqindan tanishish orqali.

Bundan tashqari oliy o`quv yurtlarini tamomlab, maktabda ishlayotgan yosh mutaxassislar va ular olib borayotgan ta`lim-tarbiya ishlarini o`rganish, ularga tegishli metodik yordam ko`rsatish, yo`l-yo`riqlar va maslahatlar berib borish, turli mavzularda ijodiy kechalar, tajribali hamda faxriy o`qituvchilar bilan uchrashuvlarni uyushtirish maqsadida tuman Metodika kabineti qoshida «YOsh mutaxassislar maktabi»ni tashkil qilish mahsadga muvofiqdir.

Pedagog kadrlar malakasini oshirish. Fan-texnika taraqqiy etib, ijtimoiy munosabatlar mazmuni axborotlarga tobora boyib borayotgan, fan olamidagi yangiliklar, psixologiya-pedagogika fani rivoj topayotgan bir davrda o`qituvchilarning o`z ustida mustaqil ravishda ishlashlari, malakalarini oshirib borishlari, mustaqil izlanish ko`nikmasiga ega bo`lish va ijodkor bo`lishlarini talab qiladi. O`zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi»da belgilab qo`yilganidek, har jihatdan barkamol, mustaqil fikrlovchi yoshlarni tarbiyalash uchun bugungi kun o`qituvchisi siyosiy, ilmiy-metodik va umumpedagogik saviya, o`z ishig ijodiy yondashish, o`z burchiga nisbatan fidoiy

bo`lishga bog`liqdir. Bu dolzarb masalani samarali hal qilish ko`p jihatdan ta`lim muassasasi rahbari, ularning ta`lim-tarbiyani boshqarish layoqatlari hamda pedagog kadrlar malakasini oshirishni tashkil etish va nazorat qilishga bog`liqdir. Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirishdan maqsad o`qituvchilarning ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirish, ularning kasbiy bilimlarini takomillashtirish, natijada esa o`quvchilarga ta`lim-tarbiya berish sifatini keskin oshirishdan iboratdir. Ta`lim-tarbiya ishlarining murakkablashib borishi o`qituvchi oldida turgan vazifalarni kengaytirmoqda. SHunga ko`ra, pedagoglarning malakasini oshirish tizimida ularni ijodiy izlanishgaodatlantirish, ijodkorlikdagi faolligini rag`batlantirish maqsadiga muvofiq ish olib borish muhim ahamiyatga egadir. SHu maqsadda pedagogik kadrlar malakasini oshirishning bir qancha shakllari ishlab chiqilgan. Bu shakllardan nafaqat maktab pedagoglarining malakasini oshirishdagina emas o`rta maxsus kasb-hunar ta`limi muassasalarining rahbarlari ham xabardor bo`lishlari va ulardan muvaffaqiyatli foydalanaolishlari lozim. Pedagoglarning malakasini oshirish shakllariga quyidagi ikki guruhga bo`linadi:

Pedagog kadrlarni attestasiyadan o`tkazish. Pedagog kadrlar attestasiyasi ularning kasbiy mahoratlarining o`shishini rag`batlantirish, ta`lim-tarbiyada ilg`or pedagogik texnologiyalarni yaratish va ularni qo`llash, ma`naviy-ma`rifiy yo`nalishlardagi natijalarni xolis baholash, egallab turgan yoki da`vogarlik qilinayotgan toifa va lavozimlarga munosiblikni aniqlash, ta`lim muassasalarida ta`lim-tarbiya jarayoni sifatini oshirish maqsadida o`tkaziladi. Pedagog kadrlar attestasiyasi 5 yilda bir marta O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Davlat test Markazi tarkibidagi «Kadrlar tayyorlash sifatini nazorat qilish, pedagog kadrlar va ta`lim muassasalari attestasiyasi boshqarmasi hamda Xalq ta`limi Vazirligi bilan birgalikda ishlab chiqilgan jadvallar asosida tashkil etiladi. Xalq ta`limi tizimi pedagog kadrlar tarkibiga professor-o`qituvchi, o`qituvchi, metodist, tarbiyachi, psixolog, defektolog, logoped, sport instruktori, musiqa va to`garak rahbarlari kiradi. Pedagog kadrlar attestasiyasini tashkil etish jarayonida quyidagi ishlar amalga oshiriladi:

✓ pedagog kadrlar o'z mutaxassisligi hamda me'yoriy-huquqiy va ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishlar bo'ycha test sinovidan, suhbatdan o'tkaziladilar;

✓ pedagog o'qitayotgan fan bo'ycha o'quvchilarning bilim va o'zlashtirish darajasi o'rganiladi;

✓ o'quvchilar o'rtasida sosiologik so'rovlar o'tkaziladi.

Pedagogning umumiy bali test, suhbat natijalari, o'quvchilarning bilim darajasi, ilmiy, o'quv-metodik ishlari va ixtirolari, ijodiy ishlari, ish staji, pedagogning komissiya tomonidan o'rganilgan kasbiy mahorati va rahbariyat tomonidan berilgan baholar yiqindisidan iborat bo'ladi. Maxsus maktablar, maktabgacha va maktabdan tashqari ta'lim muassasalari, madaniyat, sport, san'at sohalari pedagog kadrlari, muhandis-pedagog kadrlar va ishlab chiqarish ustalari o'z mutaxassisliklari bo'ycha suhbatdan o'tkaziladilar. Pedagog kadrlar uchun me'yoriy-huquqiy va ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishlar bo'yicha test savollari to'plami O'zbekiston Respublikasining

Konstitusiyasi, «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni, «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi», Davlat ta'lim standartlari, milliy istiqloq g'oyasi va ma'naviyat asoslari, yangi pedagogik texnologiyalarga oid masalalardan iborat bo'ladi. Komissiya attestasiya natijalariga ko'ra pedagogning ushbu jarayondagi faoliyati «Attestasiyadan o'tdi», «Attestasiyadan shartli o'tdi» va «Attestasiyadan o'tmadi» tarzida baholanadi. Mutaxassis toifaga ega pedagog «Attestasiyadan o'tmadi» deb e'tirof etilganda, shuningdek, tayanch ma'lumoti dars berayotgan faniga mos kelmaydigan pedagog kadrlar qayta tayyorlash kurslaridan o'tmagan bo'lsa, tegishli ta'lim muassasasi rahbari pedagogga o'z mutaxassisligiga ko'ra attestasiyadan o'tishni hamda qayta tayyorlash yoki malakaoshirish kursida malakaoshirishni taklif qiladi. Mazkur takliflarga rozi bo'lmagan o'qituvchilarning mehnat shartnomasi (amaldagi qonunchilik asosida) bekor qilinadi. «Attestasiyadan o'tmadi» deb topilgan pedagoglar hamda qayta tayyorlash yoki malakaoshirish kursiga yuborilgan pedagoglar bir yildan so'ng qayta attestasiyadan o'tkaziladilar.

Yosh o'qituvchilar bilan ishlash. Yosh o'qituvchilarning har tomonlama etuk mutaxassis bo'lib etishishlari bugungi kunning eng dolzarb

masalalaridan biridir. Haqiqatan ham yosh o`qituvchi ta'lim muassasasi (umumiy o`rta ta'lim, o`rta maxsus, kasb-hunar ta'limi)ga ishga keldi deylik: uni o`quvchilar bilan ishlashga tayyor deb aytalamizmi? To`g`ri, oliy o`quv yurtida u yaxshi nazariy bilimlarga ega bo`ladi va shu bilan bir vaqtda pedagogik amaliyotdan ham o`tib keladi. Biroq, u oliy o`quv yurtini tamomlashi bilan o`qituvchi degan nomga ega bo`ladi. Tabiiyki, unda o`quvchilar bilan ishlash tajribasi etarli emasligi bois mehnat faoliyatining birinchi yilidayoq bir qator muammolarga duch keladi. Zero, yosh o`qituvchigaxarakteri turlcha bo`lgan o`quvchilar guruhi bilan ishlash oson kechmaydi. U o`z o`quvchilarining qobiliyat darajasi, o`zlashtirishdan ortda qolayotgan o`quvchilar shaxsini o`rganishda ularning har biri o`zigaxos xotira, fikrlash layoqati va diqqatga ega bo`lishlarini hisobgaolmaganligi sababli o`quvchilarda bilimlarni hosil qilishni tartibgaolish imkoniyatini qo`ldan boy beradi. YOsh o`qituvchining eng kataxatosi, u o`zini bilimi sayoz o`quvchilar bilan ishlashdan olib qochadi. Uning uchun bilimi yuqori bo`lgan o`quvchilar bilan ishlash oson tuyuladi. Natijada qoloq o`quvchilarning tengdoshlaridan ortda qolishlari kuchayadi, ularning rivojlanishi ta'lim jarayonida tartibsiz kechadi. Yosh o`qituvchilarga yordamni tashkil etishdaasosiy bo`g`in – bu ular bilan bevosita ishlashni yo`lga qo`yishdir. Ularga ma`ruzalar o`qish, nazariy mashg`ulotlarni tashkil etish shart emas, chunki ular oliy ta'lim muassasasidaetarli ma`lumotlarni oladilar. Yosh o`qituvchi amaliy maslahatlarga ehtiyoj sezadi. Bunday yordamni quyidagchaamalgaoshirish mumkin:

- ✓ barcha yosh o`qituvchilarni jalb etish orqali;
- ✓ ogohlantirish orqali har bir o`qituvchining darsini kuzatish yo`li bilan;
- ✓ yosh o`qituvchining ishi bilan yaqindan tanishish orqali.

Bundan tashqari oliy o`quv yurtlarini tamomlab, maktabda ishlayotgan yosh mutaxassislar va ular olib borayotgan ta'lim-tarbiyaishlarini o`rganish, ularga tegishli metodik yordam ko`rsatish, yo`l-yo`riqlar va maslahatlar berib borish, turli mavzularda ijodiy kechalar, tajribali hamda faxriy o`qituvchilar bilan uchrashuvlarni uyushtirish maqsadida tuman Metodika kabinetini qoshida «Yosh mutaxassislar maktabi»ni tashkil qilish mahsadga muvofiqdir.

Nazorat uchun savollar:

1. Ta'lim muassasasining pedagogik faoliyatini boshqarishga ta'rif berish?
2. Pedagogik Kengashning vazifalari nimalardan iborat?
3. Direktor va uning o'rinbosarlari vazifalarini ayting.
4. Ta'lim muassasasida metodik ishlar qay tarzda amalga oshiriladi?
5. Metodik Kengash va metodik birlashmalarning faoliyati haqida gapirib bering.
6. Pedagog kadrlar malakasini oshirishdan maqsad nima? U qanday amalga oshiriladi?
7. Pedagog kadrlarni attestasiyadan o'tkazish maqsadini bayon eting.
8. Yosh o'qituvchilar bilan olib boriladigan metodik ishlar nimalardan iborat bo'lishi zarur?

1. O'zbekiston Respublikasining qonuni Ta'lim to'g'risida 2020y 23 sentabr

2. R. Djo'rayev, S. T. Turg'unov Ta'lim menenjmenti T; Voris Nashriyot 2006 y

3. O'. Asqarova, M. Nishonov, M. Xayitbaev "Pedagogika" T., "Talqin" 2008 y

4. A. To'xtaboev, A. Eraliev "Tashkiliy xatti-xarakatlar" Andijon., "Xayot" 2001 y

5. O. Musurmonova "Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi" T., "O'qituvchi" 1990 y

6. R. Mavlonova "Pedagogika" T., "O'qituvchi" 2004 y

7. G. Sodiqova, D. Nurkeldieva, Z. Islambekova. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar diagnostikasi. - T.: 2007.

8. Холбеков А.Ж. Бошқарув социологияси. Т., Академия, 2008

9. Azizov, Ulugbek. 2015, Freeing from the —Territorial Trap: Re-reading the Five Stans Central Asian Spatial Discourse. Berlin: LITVerlag

17- Mavzu Korreksion pedagogika asoslari

Reja

1. Korreksion pedagogika fanining maqsadi va vazifalari.
2. Alohida yordamga muxtoj bolalar
3. Alohida yordamga muxtoj bolalar uchun differensial va integratsiyalashgan ta'limni tashkil etish.

Tayanch tushunchalar : Ruhiiy va jismoniy kamchiliklari, imo-ishora, ya'ni daktil nutqdan, barmoqlar harakati , tuzatish— bartaraf etish, pedagogika— ta'lim-tarbiya, **anomal bolalar**, noraso

Korreksion pedagogika —aloxida yordamga muxtoj jismoniy yoki ruhiy kamchiliklari bor bolalarning psixofiziologik rivojlanishidagi xususiyatlarini o'rganadigan, ularning ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanadigan fandır. Korreksion pedagogika so'zi lotincha tuzatish— bartaraf etish, pedagogika— ta'lim-tarbiya, urganish degan suzlardan olingan. Ruhiiy va jismoniy kamchiliklari bor bolalar **anomal bolalar** deyiladi (yunoncha odatdan tashqari, noraso degan ma'noni bildiruvchi anomalos suzidan olingan). Korreksion pedagogika fanining mavzu bahsi anomal, **aloxida yordamga muxtoj bolalardir**. Korreksion pedagogikaning vazifasi — anomaliyalarning kelib chiqish sabablari, turlarini, anomal bolalarning psixofiziologik rivojlanishdagi xususiyatlarini urganish, shular, asosida **integratsiyalashgan, inklyuziv yoki differensial ta'limni** tashkil etish, ularning ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanishdir. Korreksion pedagogika fanining **maqsadi** — anomal bolalarga integratsiyalashgan-inkiyuziv xamda differensial ta'limni tashkil etish uchun zarur shart-

sharoitlarni urganish, ulardagi psixofiziologik kamchiliklarni iloji boricha bartaraf etish, tuzatish yoki bilinmaydigan holga keltirish usullarini belgilash va amaliyotda tatbiq etish yullarini tarbiyachi hamda o'qituvchilarga ko'rsatib berishdan iborat. Anomaliyalar har xil bo'ladi, ularning ba'zilari batamom **bartaraf etiladi**, ba'zilari bir qadar tuzatiladi, **korreksiyalanadi**, boshqalari esa bilinmaydigan holga keltiriladi, ba'zilari esa **kompensatsiyalanadi**. Bola nutqida qo'pol kamchiliklar bo'lsa, to'g'ri tashkil etilgan logopedik choralarni o'z vaqtida ko'rish yo'li bilan ularni to'liq bartaraf etish mumkin. Boladagi nuqson organik kamchiliklar natijasida paydo bo'lgan bo'lsa (masalan, oligofreniya shunday nuqson jumlasiga kiradi), uni to'liq bartaraf etib bo'lmasa ham, biroq qisman tuzatish mumkin. Korreksion pedagogika amaliyotida yana shunday anomaliyalar uchraydiki, ularni tuzatib ham, korreksiyalab ham bo'lmaydi, masalan, tug'ma ko'rlik yoki karlik shular jumlasidandir. Bunda ko'rish analizatorining vazifasini sezgi organlariga, eshitish analizatorining vazifasini esa ko'rish analizatoriga yuklash, ya'ni **kompensatsiyalash**, o'rnini bosipsh mumkin. Ko'rish qobiliyati zaif bolalar sezgi organlariga tayangan holda barmoqlari bilan Brayl shriftidan foydalanadilar. Bunda harf olti nuqta kombinatsiyasi bilan belgilanadi. Eshitish qobiliyati zaif bolalar esa imo-ishora, ya'ni daktil nutqdan, barmoqlar harakati bilan anglatiladigan nutqdan foydalanishlari mumkin.

Korreksion pedagogika nisbatan yangi fan. U asosan 19 asrning o'rtalarida rivojlana boshladi. 1925 yilda Moskva shaxrida Eksperimental defektologiya instituti tashkil etildi. Bu institutni buyuk psixolog professor Vigotskiy L. S. boshqardi.

L.S. Vigotskiy anomal bolalar rivojlanishidagi xususiyatlarni o‘rganib, nuqsonning murakkab tuzilishi haqidagi ta’limotni ishlab chiqdi. U “Korreksion pedagogikaning asosiy muammolari” kitobida anomal bolalar bilan rivojlantiruvchi ta’limni olib borish kerakligini, korreksiya, kompensatsiya usullari va bularni amalga oshirish yo‘llarini ko‘rsatib berdi. L.S. Vigotskiy anomal bolada nafaqat "salbiy" balki "ijobiy" tomonlarini ham o‘rganib, aniqlab, shularga tayangan holda va potensial qobiliyatni inobatga olib turib, ta’lim-tarbiya ishlarini tashkil etish zarurligiga diqqatni jalb etdi. U defektologiya sohasida katta nazariy meros qoldirdi va haqli ravishda defektologiya fanining asoschisi sanaladi.

Atoqli psixolog L. V. Zankov 1935 yildan L. S. Vigotskiy bilan hamkorlikda ishlay boshladi. Bu olimlarning sobiq sovet psixologiyasi va defektologiyaning nazariy jihatdan shakllanishida katta ahamiyatga ega bo‘ldilar. Ular aqliy jihatdan qoloq bolalar psixikasi taraqqiyoti qonuniyatlarini o‘rganib, "rivojlanishning tuxtash nazariyasi", "chegara" degeneratsiya nazariyasi", "ma’naviy defektlilik" kabi g‘ayri ilmiy va reaksion nazariyalarni fosh etdilar.

Eksperimental psixologiya laboratoriyasida anomal bolalarning rivojlanishi maxsus ta’lim ta’siri ostida qanday o‘zgarib borishini o‘rganish, ulardagi mavjud nuqsonlarni ham, ijobiy ham salbiy tomonlarni aniqlash yuzasidan qiyosiy eksperimental tadqiqotlar o‘tkazildi.

Sog‘lom va anomal bolalarda bilish faoliyatining rivojlanishini I. M. Solovyev ham har tomonlama o‘rgandi. “Normal va anomal bolalarda bilish faoliyatining psixologiyasi” nomli kitob shu ishning natijasi bo‘ldi. I. M. Solovyev bir guruh xodimlari bilan qiyoslashning murakkab

shakllarini eksperimental tadqiqotlar yordamida o'rganishda chinakam novatorlik ko'rsatdi.

Eksperimental defektologiya instituti 1943 yilda Rossiya Pedagogika fanlari akademiyasining Defektologiya ilmiy-tekshirish institutiga aylantirildi. Hozirgi zamon korreksion pedagogika fanining rivojlanishida mazkur institut xodimlarining roli nihoyatda katta buldi.

1920 yilda Rusiyada anomal bolalarni tarbiyalash instituti ochilib, 1925 yilda bu institut 2-Moskva davlat universiteti pedagogika fakultetining defektologiya bo'limiga aylantirildi, 1930 yili V. I. Lenin nomidagi Moskva davlat pedagogika instituti qoshida mustaqil defektologiya fakulteti tashkil etildi. Hozir Rossiya mamlakatining deyarli barcha jumhuriyatlarida korreksion pedagogika qulliyotlari yoki bo'limlarida oliy ma'lumotli defektologlar tayyorlash ishi yo'lga qo'yilgan.

O'zbekistonda korreksion pedagogika fanining rivojlanishi 1967 yildan boshlab tezlashdi, chunki shu yili Nizomiy nomli Toshkent davlat pedagogika institutining Pedagogika va psixologiya fakulteti qoshida oligofrenopedagogika bo'limi tashkil etildi. Bu bo'linga 1976 yili surdopedagogika bo'limi qo'shildi. 1984 yili esa mustaqil defektologiya fakultetining bir necha bo'limida ta'lim berila boshlandi. Hozirgi kunda TDPU BTU va defektologiya fakultetida Defektologiya kafedrası faoliyat ko'rsatmoqda, defektolog bakalavr va magistrlar taxsil olmoqdalar. Tallim kunduzgi va sirtqi bo'limda uzbek va rus tilida tashkil etilgan.

Defektologiya fanining rivojlanishi natijasida undan quyidagi tarmoqlar mustaqil fan sifatida ajralib chiqdi: **surdopedagogika** (lotincha surdus — kar, gung so'zidan olingan) — eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ta'lim tarbiyasi bilan shug'ullanadigan fan; **tiflopedagogika**

(yunoncha tiflos — ko‘r, so‘qir so‘zidan olingan) —ko‘zi ojiz bolalarning ta‘lim-tarbiyasi bilan shug‘ullanadigan fan; **oligofrenopedagogika** (yunoncha oligos — kam, fren — aql), so‘zlaridan olingan, — aqliy tomondan zaif bolalarning ta‘lim-tarbiyasi bilan shug‘ullanadigan fan; **logopediya** (yunoncha logos — so‘z, padeo — tarbiya so‘zlaridan olingan) — og‘ir nutq nuqsonlarini o‘rganish, oldini olish, bartaraf etish yo‘llari, usullarini urganadigan fan.

aylanadi.

2001 yilda YUNESKO “Ta‘lim xamma uchun” dasturini qabul qiladi. Birlashgan Millatlar tashkilotiga a‘zo bo‘lgan barcha mamlakatlar, shu jumladan O‘zbekiston Respublikasi ham, ushbu dasturga imzo chekkan. Dastur global, keng miqyosida “Ta‘lim xamma uchun”(Obucheniye dlya vse) joriy etilishi YUNESKO tomonidan boshlab yuborildi. O‘zbekistonda «Ta‘lim xamma uchun» milliy dasturi 2005 yili dekabr oyida qabul etildi. Shu davrdan beri uni joriy qilish ishlari bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Xozirgi kunda davlat tomonidan inklyuziv ta‘lim haqidagi xujjatlar rasmiylashtirilmoqda, hayotiy zaruriyatlardan kelib chiqqan holda turli nodavlat tashkilotlar chet ellarda bu ishlarning ahvolini o‘rganib chiqib, inklyuziv ta‘limning ayrim turlarini joriy etmoqdalar. O‘zbekistonda YUNESKONING ta‘lim buyicha maslahatchisi yordamida Respublika ta‘lim markazining maxsus ta‘lim bulimi a‘zolari, ”Oila” Ilmiy pedagogik markazi, Nogiron farzandli ayyollar jamiyatlari, ”Umr” markazi, ”Ulybki detyam”halqaro jamiyatning O‘zbekistondagi guruxi (Lorans Mirellettdirektori), ”Umid”markazi, (Maxmudova N.M-direktor), xalqaro” Opereyshin Mersi” tashkiloti (direktor-Andreya Vogt), ”Kenes-” sentr reabilitatsii i trudovoy adaptatsii (direktor-Suleyeva M.M.), ”Beguborlik”-

ijtimoiy birlashma (raisi–AbdubekovaD.N), ”PEGAS-AL-FALAK” markazi (direktor-AminovaV.YU.) ”KRIDI”, ”Feniks”markazi (direktor-Yusupova G.S.Navoi viloyatida), Respublika Ijtimoiy adaptatsiya markazi va boshqalar talaygina muvaffaqiyatlarga erishmoqdalar.

O‘zbekistonda defektologlarning olib borayotgan ishlari xam diqqatga sazovor. Maxsus muassasalarda olib borilayotgan ishlarda inklyuziv ta’lim elementlari talaygina. Kup yillardan beri umumta’lim maktabgacha tarbiya muassasalari, maktablarda maxsus guruh, sinflar tashkil etilgan va muvaffaqiyatli o‘z vazifalarini bajarib kelmoqdalar. Har bir rayondagi yordamchi mexnat ta’limi maktabi, me’yorda rivojlangan bolalar ta’lim oluvchi muassasalarda ulgurmovchi o‘quvchilar bilan yil davomida ma’lum ishlarni olib borishmoqda, ular uchun maxsus sinflar tashkil etilgan. Bola uyiga yaqin joylashgan maktabga qatnaydi. Yordamchi tenglashtiruvchi sinflar faoliyati, nutqiy guruh yoki sinflar faoliyati ham inklyuziv ta’lim shakllaridan biri bo‘lib xisoblanadi.

Nutq — murakkab ruhiy faoliyatdir. U ruhiy jarayonlarning tarkib topishiga va bolaning umuman barkamol bo‘lib o‘shishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Nutq eshituv organlari vositasi bilan idrok etishga asoslangan bo‘lib,atrofdagilarga taqlid etish yo‘li bilan rivojlanib boradi. Og‘zaki nutqning shakllanishida eshituv analizatori, nutqni harakatga keltiruvchi analizator ishtirok etadi. Nutqni harakatga keltiruvchi analizator eshituv analizatori bilan mahkam bog‘langan holda ishlaydi, eshituv analizatorining rivojlanish darajasi esa ko‘p jihatdan talaffuzga bog‘liq. Bola nutqining o‘shib borishi tovushlar talaffuzi, fiziologik va fonematik eshitishning kamol topib borish darajasi bilangina harakterlanib qolmay, balki eng muhimi — o‘z nutqi va atrofdagilar nutqidagi so‘zlarning

tuzilishini, tovush tarkibini farqlay olish qobiliyati bilan ham harakterlanadi. Soʻz tarkibini anglab olishdan iborat bu qobiliyat grammatik va leksik komponentlarning rivojlanishida ham muhim ahamiyatga ega

Ikkala signal sistemasi, shuningdek, idrok bilan soʻzning oʻzaro aloqada boʻlishi aqliy rivojlanishning asosini tashkil etadi. Defektologlarning (T.A. Vlasova, R. M. Boskis, D. V. Neyman va boshqalarning) bergan maʼlumotlariga koʻra, eshitishida nuqsonlari bor bolalarning rivojlanish darajasi shu nuqsonning bola hayotining qaysi davrida paydo boʻlganligiga va ogʻir-yengilligiga bogʻliq. Surdopedagogikada eshitishida nuqsonlari bor bolalar kar, zaif eshituvchi, keyinchalik zaif eshituvchi boʻlib qolgan bolalar guruhiga boʻlib oʻrganiladi. Tugʻma hali tili chiqmagan goʻdaklik davrida ikkala qoʻloqning mutlaqo eshitmasligi kar-soqovlikka olib keladi. Eshitish qobiliyatining qisman buzilishi natijasida nutqiy nuqsonga uchragan bolalar zaif eshituvchi bolalar guruhiga kiritiladi. Nutqi rivojlanib, shakllanib olgandan soʻng yaxshi eshitmaydigan boʻlib qolgan bolalar keyinchalik zaif eshituvchi boʻlib qolganlar guruhiga kiradi. Bu nuqson nutq tarkib topganidan soʻng vujudga kelsa ham, quloqdagi nuqson tufayli eshitishda xos kamchiliklar boʻlaveradi. Turgʻun eshitish nuqsonlari kelib chiqish sabablariga koʻra tugʻma va orttirilgan boʻlishi mumkin. Kar-soqov bolalarning 25—30 foizida eshitish nuqsonlari tugʻma boʻladi. Bunga sabab: onaning xomiladorlik davrida turli kasalliklar, masalan, gripp bilan kasallinishi, ota-onalarning ichkilik ichib turishi, onaning xomiladorlik davrida bilar-bilmas dori-darmonlarni isteʼmol qilishi (ayniqsa streptomitsin, xinin, singari dorilarni), xomilaning shikastlanishi; irsiyat, genetik faktorlar (quloq

tuzilishidagi patologik o'zgarishlar bo'lishi, masalan, eshitish yo'li atreziyasi — bituvi). Eshitishdagi orttirilgan nuqsonlar quloq yoki eshitish analizatorining tuzilishidagi kamchiliklardan kelib chiqishi mumkin. Bunga oliy nerv markazi, o'tkazuvchi yo'llar yoki quloqning o'zidagi o'zgarishlar sabab bo'ladi. Bolaning ilk yoshida otit, parotit (tepki), meningit, meningoensefalit, qizamiq, qizilcha, gripp kasalliklari bilan kasallanishi ba'zi hollarda kar-soqovlik yoki turli darajalardagi zaif eshitishga olib kelishi mumkin. Hozirgi kunda ekologiya masalalalarining keng o'rganilishi eshitish nuqsonlarining oldini olishda ham katta ahamiyatga ega. Eshitish analizatoriga turli zaharli kimyoviy dorilar juda kuchli ta'sir etib, ayniqsa analizatorning o'tkazuvchi nevrlerini ishdan chiqaradi, natijada bola yaxshi eshita olmaydigan bo'lib qoladi. Eshitish nuqsonlariga ega bo'lgan bolalar anomal bolalar kategoriyasiga kiradi, chunki bu nuqson bolaning umuman rivojlanib, kamol topib borishiga, dastur materiallarini o'zlashtirishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Eshitish nuqsonlari bor bolalar maxsus sharoitda, maxsus usullar bilan o'qitilishi va tarbiyalanishi kerak. Eshitish nuqsonlarining yengil darajalari ham bolaning har tomonlama rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi, bog'cha va maktab dasturlarining o'zlashtirishda bir qator o'ziga xos qiyinchiliklar kelib chiqishiga sabab bo'ladi.

Kichik yoshdagi bolalarning eshitish qobiliyati nutqi rivojlangandan so'ng, masalan, ikki yoshida yo'qolganida ham karlik natijasida bola atrofdagilar nutqini eshitmaydi va hattoki bilganlarini ham asta-sekin unutadi, boladagi karlik bilan soqovlik qo'shib u kar-soqov bo'lib qoladi. Bolaga o'z vaqtida maxsus yordam ko'rsatilmasa, unda aqli zaiflik belgilari ham paydo bo'ladi. Biroq nuqsonning o'rnini to'ldirib, boshkaruvchi jarayonlarni aktivlashtiruvchi maxsus, korreksion rostlaydigan

sharoit boladagi nuqsonlarni bartaraf etib, ularning ham nugqiy rivojlanishini, ham umumiy, aqliy rivojlanishini ta'minlaydi.

Zaif eshituvchi bolalar uchun maxsus tashkil etilgan maktabgacha tarbiya muassasasi hamda maktab-internatda barcha zarur shart-sharoitlar mavjud. Maxsus muassasalardagi tarbiyachi va o'qituvchilar bunday bolalarning tegishli ta'lim-tarbiya olishlariga yordam berishlari kerak.

Yuqorida qayd etilganidek, surdopedagogikada eshitish qobiliyati zaif bolalarga kar-soqov, tug'ma hamda keyinchalik zaif eshituvchi bo'lib qolgan bolalar kiradi. Zaif eshituvchi bolalar o'z navbatida eshitish qobiliyatining nechog'liq buzilganiga qarab yengil, o'rta va og'ir darajali kamchiligi bor bolalarga bo'linadi. Yengil darajadagi zaif eshituvchi bolalar ovoz bilan gapirilgan nutqni 6—8 m masofadan ovoz chiqarmay, shivirlab gapirilgan gapni quloq suprasidan 3—6 m masofada eshitadi. O'rta darajadagi qulog'i og'ir bolalar ovoz chiqarib gapirilgan gapni 4—6 m, ovozsiz pichirlab gapirilganini 1—3 m masofadan eshitadi. Og'ir darajali qulog'i zaif eshitishda bola o'rta me'yorda ovoz bilan gapirilgan gapni quloq suprasidan 2 m, shivirlashni 0,5 m masofadan eshitadi, xolos. Qulog'i og'irlik natijasida bola nutqida bir qator kamchiliklar kuzatiladi: lug'atining kambag'al bo'lishi, grammatik komponent rivojlanmagan — gap ichida so'zlarni tashlab ketish, so'zlarni noto'g'ri ishlatish, ularni o'zaro bog'lay olmaslik, kelishik, so'z yasovchi, so'z o'zgartiruvchi qo'shimchalarni ishlata olmaslik; tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish — o'xshash, jarangli-jarangsiz undoshlarni bir-biri bilan adashtirish, tushirib ketish va boshqalar shular jumlasidandir.

Eshitish qobiliyati zaiflashgan bolalar bilan ishlashda surdopedagoglar katta yutuqlarga erishmoqdalar. Ushbu toifadagi anomal bolalar maxsus

kechki maktablarda ta'lim olganlaridan keyin oliy o'quv yurtlarini ham muvaffaqiyatli bitirib chiqmoqdalar, mamlakatimizning turli korxonalarida hamma bilan baravar mehnat qilmoqdalar. Demak, eshitish nuqsonlarini bartaraf etish, to'la kompensatsiyalash, mumkin. Tarbiyachi va o'qituvchilarning asosiy vazifasi — sog'lom bolalarni zaif eshituvchi bolalardan ajratib, ularga alohida yondashish, zarur bo'lsa, ularning "maxsus muassasalarda ta'lim-tarbiya olishini yoki integratsiyalashgan ta'limga jalb etilishini ta'minlashdan iborat.

Maxsus muassasalarda o'z fikrini og'zaki ifodalay olmasligini his etgan o'quvchi yozma shaklda bayon etishni bilishi kerak. Buning uchun o'quvchilarni o'z fikrini og'zaki, yozma bayon etishga o'rgatish amaliy nutqiy ko'nikma va malakalarni shakllantirish asosida amalga oshiriladi.

Kar va zaif eshituvchi o'quvchilarda so'zlashuv (og'zaki, yozma) nutqni shakllantirish yuzasidan dars va mashg'ulotlarda muayyan tizimdagi mashqlar asosida o'qituvchi va o'quvchi faoliyati tashkil etiladi, didaktik vositalarning barcha turlarini nutqiy jarayonga moslay olish talab etiladi. Nutqiy materiallarning amaliy egallanishini ta'minlash uchun maxsus sodir etilgan muammoli nutqqa (gapirish, yozib tushuntirishga) ehtiyojni tug'diruvchi vaziyatlar oldindan rejalashtiriladi. Bunda nutqiy materiallar fanlar bo'yicha o'quv dasturlarida, rejalashtirishlarda oldindan belgilangan bo'ladi, ya'ni korreksion-pedagogik jarayon muayyan tizim asosida amalga oshiriladi.

Har bir dars uchun nutqiy materiallar korreksion-kommunikativ tizim tamoyillariga qat'iy rioya qilgan holda (o'quvchilarning eshitish, talaffuz qilish imkoniyatlariga mos, talaffuzi yaqqol va eshitalish

diapazoni yengil, oddiydan murakkabga, noo'xshashlikdan-o'xshashlikka boruvchi tartibda) tanlanadi va tayyorlanadi.

So'zlashuv nutqiga ehtiyojni tarbiyalash oiladan boshlanishi, ya'ni maktabda egallangan nutqiy ko'nikma va malakalar oilada tabiiy vaziyatlarda mustahkamlanishi va o'quvchilar amalda (erkin, qo'rqmasdan, uyalmasdan) qo'llashlariga erishish uchun keng sharoit yaratilmoqda. Ushbu sharoit oila a'zolari ishtirokida yaratiladi. Ularning kar bola bilan keng muloqoti va iliq munosabati bolaning keyingi bosqich ta'lim-tarbiyasiga va umuman taqdiriga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi omillardan hisoblanadi.

Kar va zaif eshituvchi bolalarning nutqiy axborotni qabul qilish va uzatish imkoniyati eshitish (har qanday daraja karlikda u ma'lum miqdorda bo'ladi) qoldig'idan optimal ravishda foydalanishga bog'liq bo'lganligi tufayli maxsus muassasalarda ta'limni ovoz kuchaytiruvchi apparatlar asosida olib borish talab etiladi. Sinflar maxsus jihozlanadi. Ya'ni maktab-internat moddiy texnika negizining yo'nalishga mos shakllanishi ta'lim mazmunining samaradorligini oshiradi.

Kar va zaif eshituvchi bola o'z ona tilini shu til qonuniyatlari, xususiyatlaridan kelib chiqqan, mazkur bolaning ruhiy, nutqiy imkoniyatlariga moslashtirilgan, korreksion-kommunikativ tamoyillarga asoslangan va mahalliy sharoitlarni inobatga olgan maxsus yondoshuv asosida egallaydi. Maxsus maktab-internatlarda ta'lim-tarbiya jarayonini, xususan ona tili ta'limini amalga oshirishda o'quvchilarning fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki, yozma shakllarda to'g'ri, ravon ifodalashga o'rgatishda daktil belgilardan tegishli bosqichlarda o'rinli foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Kar va zaif eshituvchi o'quvchilarda so'zlashuv (oo'zaki, yozma) nutqni shakllantirishga ijtimoiy ehtiyoj sifatida yondoshish dolzarb masaladir. Buni amalga oshirish mazkur bolalarning jamiyatga moslashuvi, ularning borliqni anglashlari hamda ularni atrofdagilar qanchalik tushunib qabul qilishlari bilan belgilanadi.

Kar va zaif eshituvchi bola jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida siyosiy, iqtisodiy, madaniy va boshqa ijtimoiy munosabatlarning barchasida me'yorda rivojlangan, sog'lom tengqurlari qatorida o'z ona tilida bemalol, erkin, samarali va barcha uchun (nafaqat o'zi kabi taqdirdoshlari) tushunarli tarzda muloqot qila olishini ta'minlash mumkinligi amalda o'z isbotini topmoqda.

O'quvchilarning nutqiy axborotni qabul qilish va uzatish imkoniyatini rivojlantirish, o'z ona tilida sog'lom tengqurlari kabi so'zlashish, fikr almashishini shakllantirishga yo'naltirilgan o'quv-korreksion jarayonni yagona tizim asosida amalga oshirish orqali takomillashtirilmoqda.

Kar va zaif eshituvchi bolalar maktablari o'quv rejasiga «Labdan o'qish» ko'nikmalarini shakllantirish va mustahkamlash mashg'ulotlari kiritilgan.

Eshitishida muammosi bo'lgan bolalar maxsus maktab-internatlarining barchasi ovoz kuchaytiruvchi apparatlar bilan ta'minlangan, xonalari maxsus tovush qaytarmaydigan qoplamalar bilan jihozlanadi, sog'lomlashtirish bo'yicha tadbirlarni maqsadli amalga oshirish uchun sharoitlar yaratilgan.

Xozirgi kunda surdopedagogikada kar va zaif eshituvchi bolalarning maxsus ta'lim bilan erta qamrab olinishi, rivojlanishi, korreksiya-

kompensatsiya qilinishi masalalari dolzarbdir. Respublika ijtimoiy adaptatsiya markazi, Avloniy nomidagi XTXMO instituti xamda RTM xodimlari buning uchun uslubiy ko‘rsatmalar yaratish ustida faol mehnat qilib kelmoqdalar.

Nazorat savollari

1. Bolaning eshitish idrokida qanday muammolar kuzatilishi mumkin?
2. Bolaning eshitish darajasini aniqlash usullari.
3. Kar bolalar ta’rifi
4. Zaif eshituvchi bolalar.
5. Kech kar yoki keyinchalik zaif eshituvchi bo‘lib qolgan bolalar.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Умарова М.Х. Теория и история педагогики. (Учебное пособия). - Т.:Чулпан, 2018.
 2. Маънавият юлдузлари (Марказий Осиёлик машхур сиймолар, алломалар, адиблар). - Т., 1999.
 3. Исмоилова З. Педагогикадан амалий машгулотлар. - Т., 2001.
 4. Сластенин В.А., Исаев И. Ф., Шиянов Е. Н. Общая педагогика (Учебное пособия). - М., 2003.
 5. Подласый И. П. Педагогика. В 2-х кн. (Учебное пособия). - М., 2003.
 6. **Изох**,: Куш и мча адабиётлар бошка илмий кутубхонапарда мавжуд.
1. www.edu.uz

18-Mavzu: Inklyuziv ta'lim tizimi asoslari

Reja

1. Inklyuziv ta'lim tizida nogirolarni xuquqiy asoslari
2. Maxsus yordamga muxtoj bolalarni ta'lim – tarbiyasini yo'lga qo'yish
3. Nogironarni muxofaza qilish muammolari
4. Maxsus yordamga muxtoj bolalarni - ijtimoiy xulq va o'ziga-o'zi xizmat ko'rsatish malakalarini rivojlantirish

Tayanch tushunchalar: Inklyuziv ta'lim, nogiron bolalar, ta'lim jarayoniga integratsiya qilish nogiron bolalarga moslashtirish, ijtimoiy adolat, tenglik, maqsadli jarayon, ijtimoiy model, muammoni bola, mos keluvchi, rivojlantiruvchi, ehtiymand.

Har qanday jamiyatda kelajak vorislari bo'lmish farzandlarni mas'ulayadni his etadigan, ularni davlat taraqqiyoti va gullab-yashnashiga salmoqli ulush qo'shadigan munosib fuqarolar bo'lib etishishlariga katta umid bilan qaraladi. Dunyoga "O'zbek modeli" deb nom olgan rivojlanish yo'li bilan tobora ko'proq tanilayotgan O'zbekistonda ham bolalar huquqlarini himoya qilishga juda katta e'tibor berilmoqda. Mamlakatimizda maktab, litsey, gimnaziya, kollej kabi bilim dargohlari bilan birgalikda turli maxsus maktab internatlar, mehribonlik uylari faoliyat ko'rsatayotganligi ham fikrimizning isbotidir. Ko'plab davlatlarda bo'lgani kabi O'zbekistonda ham imkoniyati cheklangan bolalar uchun maxsus tashkillangan maktablar bor. Ularning vazifasi bolalarni maxsus o'quv yurtlariga tayyorlashdir.

Bolalarni himoya qilish xalqaro tashkiloti Konvensiya tizimiga o'zining asosiy maqsadi etib bola huquqlarini asos etib oladi. Bola huquqlari xalqaro Konvensiya hamma bolalarning ehtiyojini hisobga olgan, huquq va qobiliyatlarini hurmat qiladigan ta'lim tizimini yaratish g'oyasini ilgari surdi. Chunki har bir bolada – u sog'lommi yoki nogironmi – takrorlanmaydigan xarakter, qiziqish, imkoniyat va bilimga ehtiyoj bor.

Hamma bolalarning ehtiyojlarini hisobga olgan, huquq va qobiliyatlarini hurmat qiladigan, ijtimoiy adolat hamda tenglikka erishishni maqsad qilib olgan ta'limtizimi inklyuziv ta'lim deyiladi.

Inklyuziv ta'lim nogiron bolalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish hamda umumta'lim maktablarini nogiron bolalarga moslashtirishni ko'zda tutadigan, ijtimoiy adolat va tenglikni bosh maqsad qilib olgan jarayondir. Inklyuziv ta'lim ijtimoiy modelga asoslanadi va u muammoni bolada emas, balki dastur va metodologiyada deb hisoblaydi. Bunday ta'lim tizimiga ba'zi bir o'zgartirishlar kiritishni taqazo etadi. Bunda har bir bolaning ehtiyojini hisobga olgan holda o'quv rejalari tayyorlanadi, uslubiyotning psixologik muammolari bilan bog'liq tomonlari to'g'ri yo'lga qo'yiladi. Inklyuziv ta'lim hamma bolalarni, shu jumladan, nogiron bolalarni ham o'zlari xohlagan maktabda o'qishi mumkin, deb xulosa chiqaradi. Bolaning nogiron bo'lib qolishiga jamiyat, undagi muhit, tushunmovchiliklar, yo'l qo'yilgan xatolar sababchi bo'lgan. Demak, uning o'qishi uchun ham shu jamiyatning o'zi jon kuydirishi shart.

Bola huquqlari xalqaro Konvensiyadan kelib chiqib, yaxshi maktab ta'limini uch xil ibora bilan ta'riflash mumkin, ya'ni:

- **mos keluvchi;**
- **rivojlantiruvchi;**
- **inklyuziv;**

Konvensiyaning 6-moddasida shunday satrlar bor: "Tirik qolish va rivojlanish". Bu modda mos keluvchi ta'limga taalluqli. Rivojlantiruvchi ta'lim 29-moddada ko'rsatilgan: "Ta'lim shaxsning yuqori darajada rivojlanishiga, iqtidorli, aqliy va jismoniy qobiliyatlarini o'stirishga yo'naltirilgan bo'lishi, bolani erkin jamiyatda faol yashashga tayyorlash kerak". 2-va 28-moddalar inklyuziv ta'limga tegishli bo'lib, ularda kamsitishning olsini olish, ta'lim hamma uchun qobiliyatiga yarasha ekanligi belgilab qo'yilgan. Maxsus ehtiyojli bolalar, boshqa bolalar, o'qituvchi va tarbiyachilar faoliyati inklyuziv ta'limda o'ziga xos o'rin tutadi. Bunday ta'lim tufayli maxsus ehtiyojli bolalar:

- jismoniy va ruhiy ehtiyojlarini qondiradilar;

- ijtimoiy xulq va o'ziga-o'zi xizmat ko'rsatish malakalarini yaratadilar;
- ularning imkoniyatlarini hisobga olgan o'quv materiallarini o'zlashtiradilar;
- tengqurlari bilan turli o'yinlarda ishtirok etib rivojlanadilar;
- jismoniy tarbiya darslarida shaxmat-shashka o'yinlari, turli sport musobaqalarida vaqtni kuzatuvchi hakam yoki darvozabon bo'lishlari mumkin;
- do'stona muhitda do'st orttiradilar;
- turli ko'ngilochar va bayramona dasturlarda ishtirok etadilar. Boshqa bolalar esa;
- do'stona muhitni yaratadilar;
- maxsus ehtiyojli bolalarga g'amho'rlik qiladilar, ularni turli o'yinlarga jalb qiladilar;
- sinf tadbirlarida ishtirok etadilar; tozalik va ozodalikni ta'minlaydilar;
- jamoa oldida ma'suliyat hissini rivojlantiradilar;
- didaktik va o'yin vositalarini tayyorlashda birgalikda ishtirok etadilar;
- o'qituvchi va tarbiyachilar bolalarni bir-birlarining ichki dunyolarini tushunishga o'rgatadilar;
- har bir bolaning qobiliyati va imkoniyatini hisobga oladilar;
- har bir bolada hayotiy malaka va mustaqillikni shakllantiradilar;
- ishlarni tahlil qiladilar va baholaydilar;
- ota-onalarga amaliy yordam ko'rsatadilar;
- barcha bolalarga birdek bilim berib, tarbiyalaydilar;

Demak; *inklyuziv ta'lim maxsus ehtiyojli, nogiron bolalar ham faqat maxsus maktablarda emas, balki sog'lom bolalar o'qiydigan umumta'lim maktablarida ham ta'lim-tarbiya olishlari mumkin ekanligini e'tirof etadi.* Buning uchun esa maktab ham, o'qituvchi-tarbiyachilar ham inklyuziv ta'lim tizimiga tayyor bo'lishi, maktab darajasi, jismoniy sharoit va o'qishga imkon omillari shu ta'lim talablariga to'la javob berishi kerak.

Maktab darajasida integratsiyani muvaffaqiyatli kiritishga bir necha o'zaro bog'liq omillar ta'sir ko'rsatadi. Markaziy omil o'quv dasturiga kiritish imkoniyatidir. Shuningdek, binolarning jismoniy joylashuvi, o'qish uchun

imkoniyatva moliyalashgan imkon ham asosiy omillardandir.

Inklyuziv ta'limda maktabdagi jismoniy sharoit ham katta o'rin tutadi. Oddiy qilib aytadigan bo'lsak, barcha maktablar eshigiga o'quvchilar zinapoyalar orqali kirib boradilar. Lekin bu zinapoyalardan maxsus aravachalarda yuradigan nogiron bolalar ko'tarila olmaydilar, hatto qo'ltiqtayoqda yuradigan bolalar ham, qiynalishlari mumkin. Demak, zinapoyalardan ham , eshiklardan ham sog'lom bolalar bilan birga nogiron bolalar ham bemalol o'tishlari uchun qulay sharoit yaratilishi shart. Bundan tashqari, sinf xonalari va laboratoriyalardagi maxsus o'rindiq hamda moslamalar ham nogiron bolalarga mos bo'lishi kerak. O'qishga imkon yaratish ham juda muhimdir. Yozish qobiliyatlarida buzilish mavjud bo'lgan bolalarga tovush va tasvirni kattalashtirish etarli bo'lmaydi. Bunda o'quvchilar imo-ishora yoki Brayl xatini puxta o'rganishlari kerak. Aqliy nuqsoni bor bolalar soddalashtirilgan yozma yoki og'zaki informatsiyani olishlari kerak. O'quv rejasini bunday differensiyalash o'qituvchilarda o'z ishlariga ijodiy yondashishni taqozo etadi. Maktab ma'muriyati buning uchun o'qituvchilarga imkon yaratib berishi kerak. Bunday ijodiy yondashuv o'quv rejasiga qattiq talab qo'yilgan joylarda birmuncha qiyinchilik tug'dirishi mumkin. "Bolalarni qutqaring" (Buyuk Britaniya) tashkiloti, uning boshqa mamlakatlardagi tashkilotlari inklyuziv ta'limdagi asosiy to'siqlarni xalq ta'limi tizimi va maktablarga qo'yadi. Bizning fuqarolik jamiyatiga qadam qo'yayotgan davlatimizda bunday to'siqlarni o'z-o'zini boshqarishning milliy modeli bo'lgan mahallalarda hal etish mumkin. E'tiborsizlik (1), yashirish (2), mablag' masalasi (3),sharoitga moslashmaslik (4), kambag'allik (5), sinfda o' o'quvchilar sonining ko'pligi (6), kamsitish (7), qaramlilik (8), kutilmagan holatlar (9) kabi to'siqlarni mahallalarda bemalol bartaraf etsa bo'ladi, yoki bu muammolarni hal etishni quyidagi jadval asosida shunday taqsimlash mumkin (sxemaga qarang). Bir qancha davlatlar tajribasi, jumladan, Norin (Qirg'iziston) va Qo'qon shaxarlaridagi inklyuziv ta'lim loyihasining tajribasi maxsus ehtiyojli bolalarni sog'lom tengqurlari bilan birgalikda o'quv-tarbiya ishlarida har tomonlama faol ishtirok etishlari mumkinligini tasdiqladi Maxsus yordamga muhtoj bo'lgan bolalar

ta'lim-tarbiyasi ularni o'qish va yozishga o'rgatish muammolarini ijtimoiy hayotga moslashtirishga ko'mak berish, bu ishlarni samarali amalga oshirish, maxsus soxa xodimlari hamda nogiron bolalar ota-onalariga amaliy yordam berish kabi masuliyatli ishlar jumlasiga kiradi.

Maxsus yordamga muhtoj bolalar asosiy muamolarini ular o'zlari yashab turgan muxitdan, oiladan uzoqda ta'lim tarbiya berish bilan hal qilib bo'lmaydi. Jamiyat o'z a'zolariga javobgarlikni o'z bo'yniga olmas ekan, cheklab qo'yilgan huquq va imkoniyatlar qaytarib berilmas ekan ijtimoiy integrasiyaga erishish qiyin.

Maxsus ehtiyojli bolalarni ta'lim tarbiyasida tenghuquqlilik muammosini hal etish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biridir. Ammo bugungi kunda ham juda ko'plab bolalar turli xildagi sabablarga ko'ra ta'limdan chetda qolib ketmoqdalar. Inklyuziv ta'limga jalb qilishning tashkiliy, ilmiy-uslubiy choralarini ko'rib chiqish ya'ni mutaxassislarini tayyorlash, malakasini oshirishga oid tadbirlarni ishlab chiqish lozim. Alohida yordamga muhtoj bolalarni umumta'lim muassasalariga jalb qilishning ikki asosiy omili bor: **Birinchi**dan, alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolalar ham sog'lom bolalar bilan birgalikda o'zaro faoliyat ko'rsatishlari mumkin. Inklyuziv ta'lim maqsadga muvofiq tarzda tashkil etilsa, maxsus ehtiyojli bolalar ijtimoiy tomondan himoyalanaдилar, sog'lom bolalar esa ijtimoiy adolat va tenglikning tan olinishi buyukligini nogiron bolalarga nisbatan yanada mehribon va e'tibor bilan munosabatda bo'lishni his etadilar.

Ikkinchidan, nogiron bolalar ham sog'lom tengdoshlari bilan yonmayon o'qish, tarbiyalanish huquqiga ega ekanligi. Bu ishlarni muvaffaqiyati xar bir davlatning qonunlarida aks etilishi zarur. Chunki, qonunlar, ularni kerakli moddiy va ma'naviy resurslar bilan ta'minlanishini amalga oshirishni kafolatlaydi. Imkoniyati cheklangan bolalar o'quvchilarga ta'lim berishda, ota-onalar, mahallalar pedagoglar, mutaxassislar hamkorligida faoliyat ko'rsatishlarini talab qilinadi va majburiy shart hisoblanadi. Alohida ehtiyojli bolalar ham sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda o'z qobiliyat darajasida faoliyat ko'rsatish, ta'lim olishi, kasb-

xunar o'rganishi va rivojlanishi mumkin. Inklyuziv ta'lim maqsadga muvofiq tarzda tashkil etilsa maxsus yordamga muhtoj bolalar ijtimoiy tomondan himoyalandilar, ijtimoiy hayotda teng xuquqliligini, o'z tengdoshlari bilan birga bilim olishlari mumkinligini his etadilar.

Alohida ehtiyojli bolalar uchun tashkil etilgan segregasion-maxsus, yopiq turdagi muassasalarda bolalardagi mavjud nuqsonlar ancha-muncha yuqori darajada korreksiyalansada, ammo bolalarning maktab jamoasidagi tor doiraga tushib qolishlari natijasida ijtimoiy jamiyatga moslashishi, kelajakda normal rivojlanishdagi bolalar qatori faoliyat yuritishlarida juda katta qiyinchiliklarga duch keladilar. Maxsus maktablar mana shu jihatlari bilan juda katta kamchiliklarga ega. Bundan tashqari maxsus ehtiyojli bolalarni barcha qatori keng jamoatchilik davrasidan ajratgan holda yashashlari ham demokratiya nuqtai nazariga to'g'ri kelmaydi. Chunki maxsus ehtiyojli bolalar ham barcha qatori haququqlarga ega. Shuning uchun ham 1990 yilda Djonpiyeyen (Tailand)da juda muhim konferensiya o'tkazildi. Bu konferensiya "Ta'lim hamma uchun" maqsadini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, unga 155 ta davlat vakillari va 150dan ortiq nodavlat tashkilotlari qo'shildilar. Tahlil shuni ko'rsatadiki, taxminan 10-15% bolalar maxsus ta'limga muhtoj ekanligi aniqlandi. Djonpiyeyen (Tailand)da o'tkazilgan konferensiya asosida "Ta'lim hamma uchun" shiorini qo'llab-quvvatlash va amaliyotga tadbiiq qilishni tahlil etish maqsadida 1994 yilda YuNESKO tashkiloti va Ispaniya davlati bilan hamkorlikda Salamanka - Ispaniya umumjahon konferensiyasi o'tkazildi. Ushbu konferensiya ishtirokchilarining maqsadi va vazifasi butun dunyodagi imkoniyati cheklangan bolalarning umumta'lim muassasalarida ta'lim olishlari uchun qulayliklar yaratish, maktabda o'qitish vazifasini amalga oshirish uchun maktab islohotlarini o'tkazish zarurligi to'g'risida fikr-muloxazalar yuritishga qaratilgan edi.

Maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalariga jalb etishga bo'lgan ehtiyoj bu shunda namoyon bo'ladiki, ta'lim tizimidan butunlay chetda qolib ketayotgan maxsus ehtiyojli bolalarni ta'limga jalb etish, maxsus muassasalarga

borishga yashash joyi juda uzoqda bo'lganligi yoki moddiy mablag'ning yetishmasligi yoki ota-onalarning o'z farzandini maxsus muassasaga borishini hohlamasligi oqibatida qiynalayotgan ota-onalarga ko'mak berish, maxsus ehtiyojli bolalarni ijtimoiy jamiyatga erta va to'laqonli moslashtirish, teng huquqlilik masalasini hal etish, kamsitishlarni oldini olishdir. Inklyuziv ta'lim masalasi 90-yillarning diqqat markaziga bo'lib qoldi. Janubiy Afrika va Janubiy Sharqiy Osiyodagi integrasiyalashgan ta'lim dasturlari asosida yakuniy ish hujjatlari o'rganilib chiqildi. Natijada barcha davlatlarning Ta'lim Vazirliklarida maxsus maktablar qoshidagi maxsus bo'limlarga muqobil sifatida inklyuziv ishlash uslublari qabul qilindi.

Inklyuziv ta'limga bo'lgan ehtiyoj uning jamiyatga va maxsus ehtiyojli bolalar uchun quyidagi nafli jihatlari mavjudligidan kelib chiqadi: Inklyuziv ta'lim maxsus ehtiyojli bolalarga doimo o'z oilasi mahallasi va qarindosh-urug'lari davrasida bo'lishga imkon beradi. Bolalarni oilasidan, uyidan uzoqda bo'lgan internatlarga joylashtirish ularning uyi, oilasi hamjamiyat hayotiga ishtirok etish huquqiga to'sqinlik qiladi. Uyidan, oilasidan, ota-ona mehridan uzoqda bo'lgan bola diydasi qattiq bo'lib o'sadi. Chunki oila tarbiyaning bosh markazidir. Inklyuziv ta'lim barcha uchun ta'lim sifatini yaxshilaydi. Inklyuziv ta'lim ta'lim sifatini yaxshilashga olib keladigan katalizator bo'lib xizmat qilishi mumkin. Maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalariga qabul qilinishi o'quvchilarni yanada bolaga qaratilgan faolroq va ko'proq o'quvchilarni qamraydigan yangi o'qitish uslublarini ishlab chiqishga undaydi.

Buning nafi esa hamma bolaga tegadi. Inklyuziv ta'lim kamsitishlarni oldini olishga yordam beradi. Jamiyatda nogironlarga nisbatan yangilish fikr va munosabat juda yuqoridadir. Ular haqida ma'lumotlarning kamligi va ularni yoshligidan maxsus muassasalarda yopiq tarzda ta'lim tarbiya berilishi bunga sababa bo'lishi mumkin. Bunday munosabatni yo'qotish yoki kamaytirish ancha mushkul ishdir. Lekin tajribadan shu narsa ma'lumki, kattalarga nisbatan bolalar farqli va o'xshashlik jihatlarni tezroq anglar ekanlar. Agarda maxsus ehtiyojli bolalar normal rivojlanishdagi bolalar bilan birgalikda ta'lim tarbiya olsalar, bu

barcha bolalarni nogironlarga nisbatan o'zlari singari bola ekanliklarni anglab, kasitmasliklarini ta'minlagan bo'lar edi.

Respublika ta'lim markazi YuNESKO tashkiloti bilan hamkorlikda 2001 yilda "Inklyuziv ta'lim" mavzusida seminar o'tkazib, uning tavsiyalariga asosan Respublika Ta'lim Markazi maxsus ta'lim bo'limi qoshida "Inklyuziv ta'lim resurs markazi" tashkil etildi. "Inklyuziv ta'lim resurs markazi"ning vazifalari quyidagilardan iborat qilib belgilandi:

- ta'limga jalb etilmagan imkoniyati cheklangan bolalar ta'limini tashkil etishga ko'maklashish;

- inklyuziv sinf va guruhlarni o'quv metodik majmualar bilan ta'minlash;

- joylardagi resurs markazlarga amaliy-uslubiy yordam ko'rsatish;

- imkoniyati cheklangan bolalarning ota-onalariga farzandlarini tarbiyalash, maktabga va ijtimoiy hayotga tayyorlashga oid turli shakldagi tadbirlarni tashkil etish, maslahatlar berish;

- imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarga ta'lim berish, kasb-hunarga o'rgatish ishlarini amalga oshirish maqsadida umumta'lim muassasalarida inklyuziv sinflar va guruhlar tashkil etish, ta'limni integrasiya asosida olib borish kabilar.

2002 yilning 31 may kuni "Ta'lim hamma uchun Dakar Deklorasiyasi"ning mohiyatini O'zbekistonda tadbiq etish yuzasidan Xalq Ta'limi Vazirligi, YuNESKO xalqaro tashkiloti bilan hamkorlikda "Ta'lim hamma uchun" mavzusida halqaro forum tashkil etildi. Forumda xalqaro YuNESKO tashkilotining eksperti janob Kotibxon ishtirok etib forum qatinashchilariga "Ta'lim hamma uchun" Milliy dastur rejasini ishlab chiqish mavzusida seminar tashkil etdi. Natijada 2003 yil "Ta'lim hamma uchun" dasturining Milliy rejasi ishlab chiqildi. "Ta'lim hamma uchun" dasturining Milliy rejasi 2000 yilgi Dakar shartnomalari doirasida ishlab chiqilgan bo'lib, siyosatchilar, ta'lim tizimi, vazirlik va idoralar rahbarlari, pedagoglar, jamoat arboblari, O'zbekiston Respublikasi uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirish muammolari bilan qiziquvchi barcha shaxslar uchun mo'ljallangan. "Ta'lim hamma uchun" Milliy harakat

rejasini ro'yobga chiqarish bo'yicha yaqin davrlar (2001-2015- yillar)ga mo'ljallangan tadbirlar belgilanib, u Ta'lim hamma uchun milliy harakati hamda umumiy o'rta ta'lim maqsad va vazifalarini ro'yobga chiqarish siyosati" deb nom olgan VI bandining IX yo'nalishi Maxsus ta'limga yo'naltirilgan bo'lib, unda maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalariga jalb etishda qonunchilik va me'yoriy bazani takomillashtirish, maktabgacha va boshlang'ich ta'lim-tarbiya, maxsus ta'lim mazmunini, inklyuziv ta'lim jarayonining o'quv-uslubiy tomonini takomillashtirish, pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish, inklyuziv ta'limning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, inklyuziv ta'limni joriy etishda targ'ibot-tashviqot ishlarini olib borish va boshqa masalalar qayd etilgan.

Bu ishlarni yanada rivojlantirish maqsadida 2003 yilda Inklyuziv ta'lim bo'yicha o'tkazilgan respublika seminarida xorijiy davlatlar ekspertlari, mutaxassislar, olimlar, Xalq ta'limi vazirligi, joylardagi viloyat Xalq ta'limi boshqarmalari va bo'limlarining ta'limga mas'ul vakillari, Tashxis markaz raxbarlari, umumiy va maxsus ta'lim pedagog raxbarlari, jamoat tashkilotlar vakillari va boshqalar ishtirok etdilar.

Seminarga YuNESKOning eksperti Vakayto Unversiteti professori Devid Mitchel (Yangi Zelandiya) kordinatorlik qilgan. Devid Mitchel "Inklyuziv ta'limning tashkil etishning asl, mohiyati, umumta'lim tizimida alohida sinflar yoki guruhlar tashkil etish bilan chegaralanib qolmay balki ularni me'yorida rivojlangan bolalar kabi ta'lim olishlari uchun barcha shart-sharoitlarni yaratishdir". Shuningdek inklyuziv ta'limni amaliyotga joriy etishda xalqaro ish tajribalari bilan fikr almashdi.

2005 yilning 19 sentyabr kuni XTVning 234-sonli buyrug'i bilan «Imkoniyati cheklangan bolalalar va o'smirlar uchun inklyuziv ta'lim to'g'risida muvaqqat Nizom»i tasdiqlandi. Ushbu Nizomda inklyuziv ta'lim tizimining maqsad, vazifalari belgilab berilgan. Unda qayd qilinishicha, imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlar quyidagi tartibda inklyuziv ta'limga qamrab olinadi:

-ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar;

- harakat muvozanati buzilgan;
- o'z-o'ziga xizmat qila oladigan debillik darajasidagi oligofren bolalar va o'smirlar;
- nutqida nuqsoni bo'lgan (muloqoti cheklanmaydigan darajadagi) bolalar;
- zaif ko'ruvchi bolalar va o'smirlar;
- zaif eshituvchi va kech (5 yoshdan keyin)kar bo'lgan bolalar;
- ko'zi ojiz (Brayl yozuvi va o'qishni egallagan) bolalar va o'smirlar;
- kar (muloqot darajasida nutqi bo'lgan, o'qish va yozishna egallagan) bolalar va o'smirlar.

«Imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlar uchun inklyuziv ta'lim to'g'risida muvaqqat Nizom»ning 4-bandida inklyuziv ta'lim tizimida o'quv tarbiya jarayonini tashkil etishning quyidagi masalalari qayd etilgan:

4.1. Inklyuziv ta'limni tashkil etilgan barcha umumta'lim maktablarida imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarga nisbatan do'stona munosabat ruhi shakllanadi.

4.2. Inklyuziv ta'lim amalga oshirilayotgan umumta'lim maktablarida Davlat Ta'lim standartlariga ilova sifatida imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlar uchun korreksion dastrlar ham inobatga olinadi, maxsus korreksion ishlarni amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratiladi (maxsus jixozlangan korreksiya xonasi, maxsus infrastruktura).

4.3. Inklyuziv ta'lim amalga oshirilayotgan umumta'lim maktablarida tayorlov guruh va birinchi sinflarida 35 daqiqa boshqa sinflarad 45 daqiqadan darslar olib boriladi;

4.4. Imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarning bilimlari ularning shaxsiy xususiyatlari va qobiliyatlariga asoslangan holda belgilangan tartibda baholanadi.

4.5. Ta'lim jarayonida zamonaviy umumdidaktik tamoyillar bilan bir qatorda maxsus tamoyillar ham e'tiborga olinadi.

4.6. Korreksion ta'lim o'quvchilarning ehtiyojlariga ko'ra tabaqalashtirilga holda tashkil etiladi.

4.7. Inklyuziv ta'lim amalga oshirilayotgan umumta'lim maktabiga o'quvchilar ota-onalarning arizasi hamda "Tibbiy-psixologo-pedagogik komissiya"lari xulosalari asosida qabul qilinadi va ta'lim muasasalari rahbarlarining buyrug'i bilan tasdiqlanadi.

4.8. Inklyuziv ta'lim amalga oshirilayotgan umumta'lim maktabidagi sinflarida integrasiya qilingan o'quvchilar soni 4 nafardan oshirilmaydi hamda o'quvchilar umumiy soni 25 nafargacha belgilanadi. Shuningdeq mazkur Nizomda inklyuziv ta'lim ishtirokchilari, inklyuziv ta'lim mutaxassislarining ota-onalar yoki boshqa qonuniy vakillar bilan hamkorligi, xalqaro hamkorlikda qatnashish xususiyatlari batafsil bayon etilgan. "Imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlar uchun inklyuziv ta'lim muvaqqat Nizom" asosida Respublikamizda inklyuziv ta'lim tizimining quyidagi huquqiy-ijtimoiy asoslari yaratildi:

-bolani ijtimoiy hayotga tayyorlashda yoshi, jinsi irqi, millatidan qat'iy nazar O'zbekiston Konstitusiyasining moddasiga asosan barcha bolalar umumta'lim jarayoniga kiritish va ijtimoiy hayotga moslashtirish lozimligi belgilangan;

-har bir bola o'zining qiziqishi qobiliyati, va ehtiyojiga ko'ra mos ravishda bilim olishi huquqiga ega;

-ta'lim dasturini ishlab chiqishda va amalga oshirishda o'ziga xoslik va ehtiyojlarning turli-tumanligini nazarda tutish;

-har bir bola tengdoshlar qatori bilim olish huquqiga ega bo'lishi;

-bolani ta'limga emas, balki ta'limni bolani ehtiyojiga ko'ra tashkil etilishi;

- bolan muhtojligi va imkoniyatini e'tiborga olgan holda ta'lim metodologiyasini, o'quv rejalarni ixcham bo'lishini qo'llab-quvvatlash hamda baholash;

-inklyuziv ta'lim muammoni bolada emas, tizimda ekanligini aniqlaydi, bolaga qulay shart-sharoit yaratishni ta'minlaydi;

-bolani shaxsiy ehtiyojiga qarab korreksion-pedagogik va ijtimoiy yordamni tashkil qiladi va hokazo.

Yuqorida keltirilgan inklyuziv ta'limning huquqiy asoslarga tayangan holda bu ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, uni amaliyotga joriy etishni jadallashtirish maqsadida 2005 yilning 14-15 dekabr kunlari Toshkent shahrida "Ta'lim hamma uchun" Milliy dasturini joriy qilish bosqichlari" mavzusida yirik xalqaro Konferensiya o'tkizildi. Ushbu konferensiyada xalqaro tashkilotlarning O'zbekistondagi vakolatxonalarining vakilliri ham o'z ma'ruzalari bilan ishtirok etdilar. YuNISEF tashkiloti vakili Reza Xosseyn, YuNESKO tashkiloti vakili Bari Layn, "Mersi Projekt" , "Opereyshn Mersi", Kosta Rika davlatlari xalqaro vakillari shular jumlasidandir.

"Ta'lim hamma uchun" Milliy dasturini joriy qilish bosqichlari" mavzusidagi xalqaro ilmiy amaliy konferensiyada quyidagi vazifalar hal etildi:

"Ta'lim hamma uchun" umummilliy dasturining mohiyatini targ'ibot qilish;

-Respublikada imkoniyati cheklangan bolalar inklyuziv ta'limini tashkil etish bo'yicha me'yoriy metodik hujjatlarni ishlab chiqish;

-imkoniyati cheklangan bolalarni erta tashxis qilishning zamonaviy uslublarni muhokama qilish;

-psixologo-tibbiy-pedagogik komissiya, Tashxis markazlari, psixologik xizmat faoliyati samaradorligini oshirish;

-sog'liqni saqlash, mehnat va ijtimoiy muxofaza vazirligi tashkilotlarining imkoniyati cheklangan bolalarni aniqlash hisobga olish, davalash, ijtimoiy himoyalash borasidagi faoliyatini jonlantirish;

-imkoniyati cheklangan bolalarga ta'lim berish, ularni ijtimoiy himoyalash borasidagi davlat va nodavlat tashkilotlarning hamkorligini kuchaytirish inklyuziv ta'lim jarayonida uchraydigan to'siqlarni bartaraf etish yo'llari bilan tanishtirish .

Inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillari.

Ta'lim tizimini joriy etish har doim ma'lum bir qonun qoidalarga, tamoyillarga asoslanishni talab etadi. Inklyuziv ta'lim tizimini joriy qilishda esa quyidagi tamoyillarga asoslaniladi:

1). Inklyuziv ta'limning e'tirof etilishi.

2). Inklyuziv ta'limning barcha uchun ochiq bo'lishi tamoyili.

- 3). Bog'lanishning mavjud bo'lishi tamoyili.
- 4). Markazlashtirilmagan bo'lishi tamoyili.
- 5). Inklyuziv ta'limda kompleks yondashishi tamoyili.
- 6). Inklyuziv ta'limda moslashuvchanlik tamoyili.
- 7). Malakaviylik tamoyili.

Inklyuziv ta'limning e'tirof etilishi tamoyili.

Bu tamoyilning mazmuni shundaki, 1990 yildan buyon maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalari tizimida o'qitish borasida bir qancha jahon miqiyosida deklarasiyalar va qarorlar qabul qilindi. Ularni jahonning ko'plab davlatlari e'tirof etdilar. Ammo bugungi kunga qadar ularni hayotga joriy qilish borasida ko'plab muammolar mavjud. Ba'zi davlatlarda esa umumiy ta'lim borasida qonun yoki qarorlar qabul qilinganda nogiron bolalarning ta'lim masalasi unga kiritilmaydi. Ammo inklyuziv ta'limni tan olish faqatgina qonun chiqarish bilangina bog'liq bo'lmaydi. Diskriminasiya (odamlarni ajratish) va ijtimoiy noto'g'ri fikrlashga qarshi kurashish eng muhim narsadir. Ya'ni inklyuziv ta'limni e'tirof etgan holda, aholi o'rtasida targ'ibat-tashviqot ishlarini olib borish eng birinchi galdagi masaladir.

Inklyuziv ta'limning barcha uchun ochiq bo'lishi tamoyili.

O'tgan yigirma yil davamida maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalari tizimida o'qitish borasida sezilarli ishlar amalga oshirildi. Ammo inklyuziv ta'limi tizimini joriy qilish asosan shaharlar miqiyosida bo'lib qishloqlardagi hududlarda hali-hamon maxsus ehtiyojli bolalar ta'limdan chetda qolib ketmoqda yoki qishloqlardagi ota-onalar nogiron farzandini shaharlardagi maxsus muassasalarga qatnashlarini ta'minlash uchun qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Shuning uchun ham maxsus ehtiyojli bolalarni inklyuziv ta'limga jalb etish barcha hududlarda barcha maxsus ehtiyojli bolalarni qamrab olgan bo'lishi ta'minlanishi lozim.

Bog'lanishning mavjud bo'lishi tamoyili.

“Bog'lanish”-bu so'zning zaminida-ommaviy binolarning sifati, ayniqsa nogiron bolalar uchun maktablarga kirishning oson bo'lishi kabilar yotadi. Bola

maktab binosiga (zinapoyalar aravachada yurishga moslashtirilmaganligi sababli) kira olmaganmi yoki maktab xojatxonasi aravachada harakatlanuvchilarga moslashtirilmaganligi uchun oddiy maktabdan chiqarib tashlamasligi kerak. Bu kabi qulayliklarni yaratish unchalik katta mablag' talab qilmaydi. Yangi maktab binosi nogiron bolalarning ehtiyojlarini e'tiborga olgan holda rejalashtirilgan paytdan boshlab qurilishi kerak. Alatta nogiron bolalar uchun yaxshi bo'lgan qulayliklar normal rivojlanishdagi bolalar uchun hech bir muammo keltirib chiqarmaydi. Jismonan bog'lanishlarni yaratish inklyuziv ta'limning asosiy muammolarini hal etishga xizmat qiladi.

Markazlashtirilmagan bo'lishi tamoyili.

Bu tamoyilning mazmuni quyidagi ikkita aspekt yordamida ifodalanadi:

A). Inklyuziv ta'lim xizmatlari umumiy ta'lim tizimining integrasiya qilingan qismi bo'lishi kerak.

B). Inklyuziv ta'lim tizimidagi vazifalar mahalliy ta'lim organlariga jaqvangarlik va boshqaruvni yuklash uchun markazlashmagan holda olib borilishi kerak va imkoniyatlar mahalliy sharoitlarga moslashtirilishi lozim. Optimal integrasiya erishish uchun markazlashtirilmagan bo'lish muhimdir. Bu ayniqsa qishloq sharoitlarida ayni muddao bo'ladi. Inklyuziv ta'limning vazifalari nogiron bolalarga o'z ota-onalari bilan birga bo'lish, ularga xuddi tengdoshlari kabi o'zlariga yaqin bo'lgan maktablarda ta'lim olish imkonini beradi.

Bu ularning shaxsiy sifatilarining shakllanishida muhim ahamiyatga ega.

Inklyuziv ta'limda kompleks yondashishi tamoyili. Nogiron bolalarga ularga nogiron deb faqatgina nuqson jihatdan yondashishi emas, balki bu bolalarga har tomonlama yondashish lozim. Bu esa maxsus ehtiyojli bolalar uchun ta'lim masalasini rejalashtirayotgan uning butun hayoti davomida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ehtiyojini hisobga olgan holda tuzishni talab etadi.

Bundan tashqari inklyuziv ta'limda nogiron boladagi mavjud nuqonlarni bartaraf etish, korreksiyalash, kompensasiya qilish bilan bir qatorda bilim ko'nikmalarga ega qilish, kasb hunarga o'rgatish ishlarini parallel ravishda olib borish talab etiladi. Bu tamoyilning mohiyatida maxsus ehtiyojli bolalarga ilk yosh

davrida erta yondashish ham yotadi. Maxsus ehtiyojli bolalar ta'limi boshlang'ich va o'rtamaxsus ta'limni olishlari bilan yakunlanmasligi kerak. Nogiron bolalarning kasbhunar ta'limi va oliy ta'limi ham amalga oshirilishi ta'lab etadi. Chunki inklyuziv ta'lim tizimining vazifalaridan biri maxsus ehtiyojli bolalarni har tomonlama rivojlantirish, ularning barcha huquqlarini ta'minlashdan iboratdir.

Inklyuziv ta'limda moslashuvchanlik tamoyili.

Bu tamoyilning mazmuni shundaki, o'quv reja, dastur va darsliklar maxsus ehtiyojli bolalarning imkoniyatlariga moslashuvchan bo'lishi kerak. Bolaning maxsus ta'limga bo'lgan ehtiyojlari har qanday integrasiya faoliyatining asosini tashkil etishi kerak. Shaxs ehtiyojlarining darajalari va turlari har xil bo'lganligi tufayli bunday faoliyatlar moslashuvchan o'zgaruvchan bo'lishi talab etiladi.

Malakaviylik tamoyili.

Maxsus ehtiyojli bolalar inklyuziv tarzda o'qitilayotgan sinflarda yuqori malakali o'qituvchilarning dars berishi talab etiladi. Bundan tashqari inklyuziv sinf o'qituvchisi defektlogiya sohasi bo'yicha ham malaka oshirgan bo'lishi kerak.

1). Izlab topish va jalb qilish bosqichi.

Nogiron odamlarning hayoti asosan yakkalab qo'yishlar bilan bog'liq. Ko'plab davlatlarda nogiron odamlarga past nazar bilan qaralib, ular hamjamiyattan chetlashtirilmoqda. Buning oqibatida nogiron bolalarning ta'lim olish imkoniyatlari yanada chegaralanib qolmoqda. Millatning etnopsixologik xususiyatlaridan biri bo'lmish nogiron farzandini boshfalardan bekitish hollari esa nogiron bolalar kelajak hayoti uchun juda fojeali holatdir. Mana shunday salbiy oqibatlarni oldini olish maqsadida aholi o'rtasida targ'ibo-tashviqot ishlarini olib borish lozim. Oilaga, ya'ni asosan ota-onalarga nogiron bola ham maktab ta'limtarbiyasini olishi shart ekanligini to'g'ri tushintirib bera olish kerak. Shunday usullar bilan ta'limdan chetda qolib ketgan nogiron bolalarni izlab topish imkoni yaratiladi. Ro'yxatga olingan bolalar o'z yaqin arofidagi umumta'lim maktablariga jalb etiladi.

2). Maxsus ehtiyojli bolalar bilan shug'illanish bosqichi. Bu bosqichda umumta'lim muassasalari tizimiga kiritilgan maxsus ehtiyojli bolalar bilan olib

boriladigan o'quv-tarbiyaviy, korreksion-rivojlantiruvchi vazifalar rejasi tuzib chiqiladi.

3). Reabilitasiya bosqichi. Bu bosqichda bolalarning nogironligi tufayli bajara olmaydigan faoliyatlarini bajarish qobiliyatlari va ularning imkoniyatlari darajasini kengaytirish ishlari amalga oshiriladi. Shu sababali bu bosqichda nogiron odamlar nafaqat ta'lim tarbiya, balki ularning ishlab chiqarish faoliyatlarini oshiruvchi treninglar ham olib boriladi. Ular "obyekt" emas, balki "subyekt" vazifasini o'taydi. Natijada nogiron bolalarning nima qila olmasligi emas, balki ular nimalar qilisha qodir ekanligi diqqat markazda turadi.

4) Intergasiya bosqichi. Bu bosqich inklyuziv tarzida o'qitilgan, reabilitasiya jarayoni malga oshirilgan nogiron bolalarni ijtimoiy jamiyatga to'la kiritish bosqichidir. Integrasiya bosqichida nogiron bolalar to'laligicha ijtimoiy jamiyatga kiritiladi. Ya'ni bu bosqichda nogiron bolalarning ham o'zlarining teng imkoniyatlari va huquqlaridan foydalangan holda kasb va ishlash joyini mustaqil tanlash imkoniyati beriladi.

Maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim sharoitida o'qitish ularni o'ziga xos xususiyatlari, nuqson turi, darajasi va sinfdagi bolalar sonini e'tiborga olgan holda tashkil qilinadi. Avvalo shuni ta'kidlash joizki, o'quvchilarning yoshlari bir xil bo'lsada, lekin ular bir birlariga o'xshamaydilar. Barcha bolalarning individual psixologik shaxs xususiyatlari, qabul qilish darajasi, zehn va idroki turlichadir. Shu bois maxsus ehtiyojga ega bo'lgan bola ta'lim olayotgan inklyuziv sinflardagi o'quv tarbiya jarayonini tashkil etish masalasi yanada murakkabroq muammolarni hal etishni talab etadi. Inklyuziv sinfdagi o'qituvchi bolalarning imkoniyatini e'tiborga olib, darslarni shunga muvofiq rejalashtira olsa, bolalarning nogironligi bilim olishiga qanday ta'sir qilishini bilib, bu qiyinchiliklarni bartaraf etishning uslubiy yo'llaridan foydalansa, maktab va oila hamkorligini to'la yo'lga qo'ya olsa hamda nogiron bolaning kelajagiga ishonch bilan qarasagina dars jarayoni muvaffaqiyatli kechishiga erishish mumkin. Har bir bola o'z imkoniyat darajasida rivojlanadi, buni L.S. Vigotskiyning ilmiy qarashlariga ko'ra **"Har**

qanday ruhiy yoki jismoniy nuqsonda ham taraqqiyot davom etadi” fikri bilan ham tasdiqlash mumkin.

Inklyuziv ta’limga yangicha fikrlarning talqin etilishi milliy, tashkiliy va uslubiy islohotlarni talab etadi. Maxsus ta’limga muhtoj bolalar hozirgi maktab tizimida ehtiyojlari qondirilmayotgan bolalardir. Shu sababdan maktablar barcha bolalarning turli xildagi va umumiy maqsadlari, intilishlari, qiziqishlariga javob berishi va ularning bilim olishlarini ta’minlashi lozim. Inklyuziv ta’limni rivojlantirish uchun umumiy ta’lim tizimiga tarkibiy o’zgartirishlar kiritish muhimdir. “Umum ta’lim” va “maxsus ta’lim” o’rtasidagi to’siqlar olib tashlanishi kerak. Maxsus ta’lim oddiy ta’limning bir qismi bo’lishiga qaramasdan, o’zining o’quvchilari, o’qituvchilari, boshqaruv jamoasi va ta’minot tizimidan tashkil topgan ikkita ta’lim tizimi amalda qo’llanilib kelinmoqda. Barcha o’quvchilarning talablariga javob beruvchi “Inklyuziv maktab”da bunday tizimga ehtiyoj qolmaydi. Islohotlar ta’lim maqsadlarining amaliyotini boshqarish mumkin, lekin ularning pedagogik amaliyotini to’g’ridan-to’g’ri boshqara olmaydi. Shu sababdan samarali bo’lishi uchun islohotlar yaxshi muhokama qilinishi va ta’lim tizimi boshqaruvchilar hamda uni amalda qo’llovchilar tomonidan ko’rib chiqilishi kerak.

Inklyuziv ta’lim quyidagi shart-sharoitlarda tashkil etilishi mumkin: ommaviy maktabgacha tarbiya muassasalari, umumiy o’rta ta’lim maktab sinflari (guguhlari)da umumiy va alohida yordam olish, logoped xonalarida korreksion pedagogik yordam olish, korreksion sinf (guruh)larda maxsus ta’lim olish shaklida.

Inklyuziv ta’lim tizimiga maxsus yordamga muhtoj bolalarni viloyat (shahar, tuman) halq ta’limi bo’limlari tomonidan tibbiy-psixologo-pedagogik komisiya faoliyatida “Respublika, viloyat, tuman tibbiy- psixologo-pedagogik komissiyalar to’g’risida”gi Nizom asosida qabul qilinadi. Umumta’lim tizimida inklyuziv ta’limni joriy qilishda muassasa

hodimlarini ish vazifalarida ham ko'zga ko'rinarli darajada islohotlar amalga oshirishi kerak.

Maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim tizimida o'qitish o'qituvchilardan ikki karra ma'suliyat bilan ishlashni talab etadi. Shuning uchun ham oliy pedagogik ma'lumotli va malaka oshirish kurslarini o'tab inklyuziv ta'lim pedagogik kvalifikasiyasni olgan o'qituvchilargina inklyuziv sinf o'qituvchisi etib tayinlanishi mumkin. Inklyuziv sinf o'qituvchisi umumiy o'rta ta'lim muassasa Ustavida belgilangan vazifalar bilan bir qatorda -tarbiyalanuvchilarning jismoniy va ruhiy rivojlanishini korreksiyalash va me'yorga keltirish ishlarini olib boradi;

-bolalarni faolligini, ta'lim samaradorligini oshiruvchi metodlarni qo'llaydi;

-diqqat-e'tibor, xotirani, kuzatuvchanliq sinchikovlik va boshqa qobiliyatlarni tarbiyalaydi;

-o'z-o'zini nazorat qilish malakalarini, bolalarning bilishga doir qiziqishlarini va qobiliyatini rivojlantiradi.

Inklyuziv ta'lim jarayonida muassasa tarbiyachisi ham alohida o'rin egallaydi.

Tarbiyachi ish faoliyatini tashkil etishda o'qituvchi-defektologlar, otaonalar va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlikda sog'lom va alohida ehtiyojli bolalar bilan olib boriladigan mashg'ulotlarni rejalashtirishi hamda shu asosida olib borishi kerak. Shuningdeq tarbiyachi alohida ehtiyojli bolani oilada tarbiyalash masalasida ota-onalarga va qonuniy vakillarga metodik yordam ko'rsatadi, kerakli ish hujjatlarini yuritadi

Nazorat uchun savollar:

1. Maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim sharoitida o'qitishni tashkillashtirish kerakmi?

2. Inklyuziv ta'limni rivojlantirish uchun umumiy ta'lim tizimiga tarkibiy o'zgartirishlar kiritish mumkinmi?

3. Inklyuziv ta'limni joriy qilishda muassasa hodimlarini ish vazifalarini bilasizmi?

4. O'qituvchi-defektologlar, ota-onalar va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlikda ishlashni yo'lga qo'yish kerakmi?

5. Imkoniyati cheklangan bolaning shaxsiy xususiyatlariga ko'ra yakka tartibda korreksion metod va moslashtirilgan o'quv reja, dasturlar va boshqa omillardan foydalanib, atrofdagi jamoatchilik bilan birgalikda o'qitishning turli shakllarini bilasizmi

Adabiyotlar:

1. "Alohida yordamga muhtoj bolalarni ma'naviy va estetik rivojlantirish" mavzusidagi ilmiy - nazariy konferensiya materiallari. Toshkent- "Uzinkomsentr"-2002 yil.

2.. Aminova V.Yu. Integrirovannoye obrazovaniye dlya detey s osobymi nujdami v doskolnykh i shkolnykh uchrejdeniyax massovogo tipa (Metodicheskiye rekomendatsii) MNO RTsO Resursno'y sentr YuNESKO Tashkent 2002

3. "Dakarskiye ramki deystviy"- YuNESKO-2000 yil. Fransiyada chop etilgan. Kislitsina I.K. «Inklyuzivnoye obrazovaniye-obrazovaniye dlya vsekh»(osnovnyye ponyatiya i kratkiy obzor mejdunarodnogo opyta) sozdano pri podderjke Yevropeyskogo Soyuza. Tashkent, 2004

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Мирзиёев Ш.М. Қонун устиворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Т.: “Ўзбекистон” нашриёти, 2017. – 24-б.
2. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2014. – 48 б.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни //Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Шарк нашриёт-матбаа концерни, 2020. – 20-29-б.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Китоб маҳсулотларини чоп этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғибот қилиш бўйича комиссия тузиш тўғрисида”ги Фармойиши // <http://lex.uz/>
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги (2017 йил 7 февраль) Фармони // <http://lex.uz/pages/getpage>.
6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 8 декабрдаги 997-сон қарори. Халқаро баҳолаш дастурлари бўйича халқаро тадқиқотларда Ўзбекистон Республикасининг иштирок этишига тайёргарлик кўриш.
7. Abdullina O. A. Oliy pedagogik ta’lim tizimidagi o’qituvchining umumiy pedagogik tayyorgarligi. - M., 2000.- 141 S.
8. Avanesov V. S. Test bilimlarini nazorat qilishning ilmiy muammolari. - M., 1994.- 135 S.
9. Azizxodjaeva N. N. pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. - Jild: Mola, 2002.- 192 S.
10. Aliqulov H.A. O’rta Osiyo va Xuroson mutafakkirlarining estetik qarashlari (XIV-XV asrlar). - T. : Fan, 1992.- 98 S.
11. Angelovskiy K. O’qituvchilar va innovatsiyalar. O’qituvchining kitobi. - M. : Ta’lim, 1991.- 159 S.

12. Annamuradova S. K. O‘zbekiston maktab o‘quvchilarining badiiy-estetik tarbiyasi. - T .: Fan, 1991.- 370 S.
13. Asqarova O’ va boshqalar ”Pedagogika” T. Talqin -2008y 392b
14. Asqarova O’ va boshqalar ”Pedagogika va psixologiya fanlarini o’qitish metodikasi ” darslik Navro’z 2020y 456 ,
15. Asqarova O’, M. Xayitboev “Ta’lim tarixi” T. Fan 2013.- 320 b.
16. Babaxanov A. A. Xamzaning ijtimoiy-pedagogik va adabiy faoliyati. - T .: Ukituvi, 1979 yil.
17. V.V. Bartold, Ulug‘bek va uning davri. Ishlar, II, Moskva: IVL, 1964 yil.
18. Batyshev A. S. Ajam o‘qituvchi uchun amaliy pedagogika. - M., 2003 yil.
19. Bertels E. A. Tasavvuf. Sifiya va so‘fiy adabiyoti, tanlangan asarlar, IV jild. - M.: Akademik kitob, 1965 yil.
20. Bepalko V. P. Pedagogika va ilg‘or o‘qitish texnologiyalari. - M .: IRPO, 1996.- 336s.
21. Boltaeva MN Abu Ali Ibn Sino, buyuk mutafakkir, O‘rta asrlar SHarq ensiklopedik olimi. Uning tug‘ilganligining 1000 yilligiga. - T .: Fan, 1980 yil.
22. Borodulin YU. S. Tuzatish pedagogikasi. - Rostov-Donu: Feniks, 2004 yil.
23. Bulgakov P. G. Beruniyning hayoti va ijodi. Uning tug‘ilganligining 1000 yilligiga. - T .: Fan, 1972.- 428 S.
24. Geldieva A. I. Milliy madaniyat va shaxs. - T .: O‘zbekiston, 1993.- 104 S.
25. Gershunskiy B. S. XXI asr ta’lim falsafasi. - M., 2002.- 509 S.
26. Golubev, G.N. Ulug‘bek. Zhzl seriyali. - M .: YOsh gvardiya, 1960 yil.
27. Jo‘raev R.X Kasb-hunar maktablari o‘quvchilarining kasbiy tayyorgarligini intensivlashtirish nazariyasi va amaliyoti - T .: Fan, 1992.- 259 S.
28. Djurinskiy A. N. Pedagogika tarixi. - Moskva: Vldos, 1999 yil.

29. Zagvyazinskiy V. I. o'qituvchilarning pedagogik ijodini rivojlantirish. - M.: Bilim, 1996.- 40 b.
30. Zagvyazinskiy V. I. O'qituvchi tadqiqotchi sifatida. - M.: Bilim, 1997.- 80 b.
31. Zaxidov V. YU. Uchta titan (Farobiy, Beruniy, Ibn Sino). - T.: Fan, 1973 yil.
32. X I. Ibragimov, SH. Abdullaev A. Pedagogika va ta'lim tarixi. Magistrantlar uchun darslik. - Vol.: Fan va texnologiya 2008, - 240 S.
33. Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. - T.: O'zbekiston, 2001.- 76 b.
34. Izmailov A. E. Xalq pedagogikasi: O'rta Osiyo va Qozog'iston xalqlarining pedagogik qarashlari. - Moskva: Pedagogika, 1991. - 256 b.
35. Ingenkamp K. Pedagogik diagnostika. - Moskva: Pedagogika, 1991.- 240 S.
36. Inoyatov U. I. kasb-hunar kollejida ta'lim sifatini boshqarish va boshqarish. Ilmiy usul. foyda. - T., 2004.- 1-4 C.
37. Islom. Tarixiy grafik insholar. - Moskva: Ilmiy, 1992 yil.
38. Islom. Ensiklopedik lug'at. - Moskva: Nauka, 1991.- 315 S.
39. Pedagogika tarixi. Ma'ruzalar matnlari: Madyarova S.A., Jo'raboev D. - T.: 2001 yil.
40. Kan-Kalik V. A. Aloqaning grammatikasi. - M., 1995 yil.
41. E.R. YUzlikaeva, S.A. Madiyarova, E.E. YANBARISOVA, I.V. Morkova.
42. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. darslik. Toshkent 2012 yil. 385
43. Педагогика / Дарслик. Р.Мавлонова ва б. – Тошкент: Ўқитувчи, 2001.
44. Педагогика / Дарслик. М.Тохтаходжаева ва б. Проф. М.Тохтаходжаева таҳрири остида. – Тошкент: Иқтисод-молия, 2008.
45. Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие/Отв. Ред. М.В. Буланова-Топоркова. – 3-е изд. – Ростов н/Д: Феникс, 2006.

46. Педагогика / Нопедагогик ОТМ учун дарслик. У.Иноятов, Н.Муслимов, Д.Рўзиева, М.Усмонбоева. – Т.: Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, 2013.

47. “Электрон педагогика ва педагогнинг шахсий, касбий ахборот майдонини лойиҳалаш” модули бўйича ўқув-мет. мажмуа / Тузувчи: Т.Т.Шоймардонов. – Т.: БИММ, 2015.

48. Қалдибекова А,С., Ходжаев Б.Х. Талабаларнинг билиш фаоллигини ошириш йўллари. – Тошкент: ТДПУ, 2006.

49. Ҳайитов А. Синф раҳбари / Ўрта мактабларнинг синф раҳбарлари учун ўқув қўлланма. – Тошкент: “Янги аср авлоди”, 2008.

50. Ҳасанбоев Ж., Тўрақулов Х., Ҳайдаров М., Ҳасанбоева О., Усманов Н. Педагогика фанидан изоҳли луғат. –Т.: “Фан ва технология” нашриёти, 2009.

51. <http://www.edu.uz>

52. <http://www.ziyo.edu.uz>

53. <http://www.gov.uz>

54. <http://www.ziyonet.uz>

55. <http://www.istedod.uz>

56. <http://www.cer.uz>

57. <http://tdpu-INTRANET.Ped>

Mundarija

	SO‘Z BOSHI.....	3
1-Mavzu	O‘zbekiston Respublkasi ta‘lim tizimining rivojlantirishning konseptual asoslari.....	5
2- Mavzu	Pedagogika shaxs tarbiyasi rivojlanishi to‘g‘rsidagi fan. Ilmiy - pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi va metodlari...	41
3-Mavzu	Shaxsning rivojlanishi, tarbiya va ijtimoiylashuvi.....	59
4-Mavzu	Yaxlit pedagogik jarayon.....	73
5-Mavzu	Didaktika – pedagogik ta‘lim nazariyasi. O‘qitish jarayoni yaxlit tizim sifatida.....	79
6-Mavzu	Ta‘lim mazmuni.....	93
7-Mavzu	Professional ta‘lim mazmuni.....	117
8-Mavzu	Ta‘lim metodlari va vositalari.....	142
9-Mavzu	Ta‘limni tashkil qilish shakllari va turlari.....	172
10-Mavzu	O‘quvchilarning ijodiybilim, ko‘nikma va malakalarini tashxis etish.....	200
11-Mavzu	Tarbiya jarayonining mohiyati va mazmuni. Tarbiya qonuniyatlari va tamoyillari.....	217
12-Mavzu	Shaxsni shakllanishida jamoaning o‘rni	232
13-Mavzu	Tarbiyaning umumiy metodlari.....	249
14-Mavzu	Ta‘lim muassasasi menejmenti.....	261
15-Mavzu	Ta‘lim tizimi ilmiy –uslubiy ta‘minoti.....	295
16-Mavzu	Korreksion pedagogika asoslari	336
17-mavzu	Inklyuziv ta‘lim tizimi asoslari.....	346

ОГЛАВЛЕНИЕ

	ВСТУПЛЕНИЕ	3
Тема -1	Развитие системы образования Республики Узбекистан концептуальная основа.....	5
Тема- 2	Педагогика - наука о личностном развитии. Методология и методы научно-педагогического исследования	41
Тема -3	Развитие, воспитание и социализация личности	59
Тема -4	Комплексный педагогический процесс.....	73
Тема -5	:Дидактика - теория педагогического образования. Учебный процесс целостный как система	79
Тема -6:	Содержание образования	93
Тема 7:	Содержание профессионального образования	117
Тема 8:	Методы и средства обучения	142
Тема -9:	Формы и виды обучения	172
Тема- 10	Творческие знания, умения и умения учащихся диагностика.....	200
Тема -11:	Сущность и содержание образовательного процесса. Законы образования и принципы.....	217
Тема 12	Роль команды в формировании личности	232
Тема 13:	Общая методика обучения.	249
Тема 14:	Управление образовательными учреждениями	261
Тема 15:	Научно-методическое обеспечение системы образования.....	295
Тема 16:	Основы коррекционной педагогики.....	336
Тема 17	Основы инклюзивного образования.....	346

TABLE OF CONTENTS

	INTRODUCTION.....	3
Topic 1	Development of the education system of the Republic of Uzbekistan conceptual basis	5
Topic 2	Pedagogy is the science of personal development. Methodology and methods of scientific and pedagogical research.....	41
Topic 3	Development, upbringing and socialization of the person.....	59
Topic 4	Integrated pedagogical process.....	73
Topic 5	Didactics - the theory of pedagogical education. The teaching process is holistic as a system	79
Topic 6	Content of education	93
Topic 7	Content of professional educa.....	117
Topic 8	Teaching methods and tools	142
Topic 9	Forms and types of education	172
Topic 10	Creative knowledge, skills and abilities of student diagnosis.....	200
Topic 11	The essence and content of the educational process. Laws of education and principles	217
Topic 12	The role of the team in the formation of the individual	232
Topic 13	General methods of education.	249
Topic 14	Educational Institution Management	261
Topic 15	Scientific and methodological support of the education system.....	295
Topic 16	Fundamentals of correctional pedagogy.....	336
Topic 17	Fundamentals of inclusive education	346